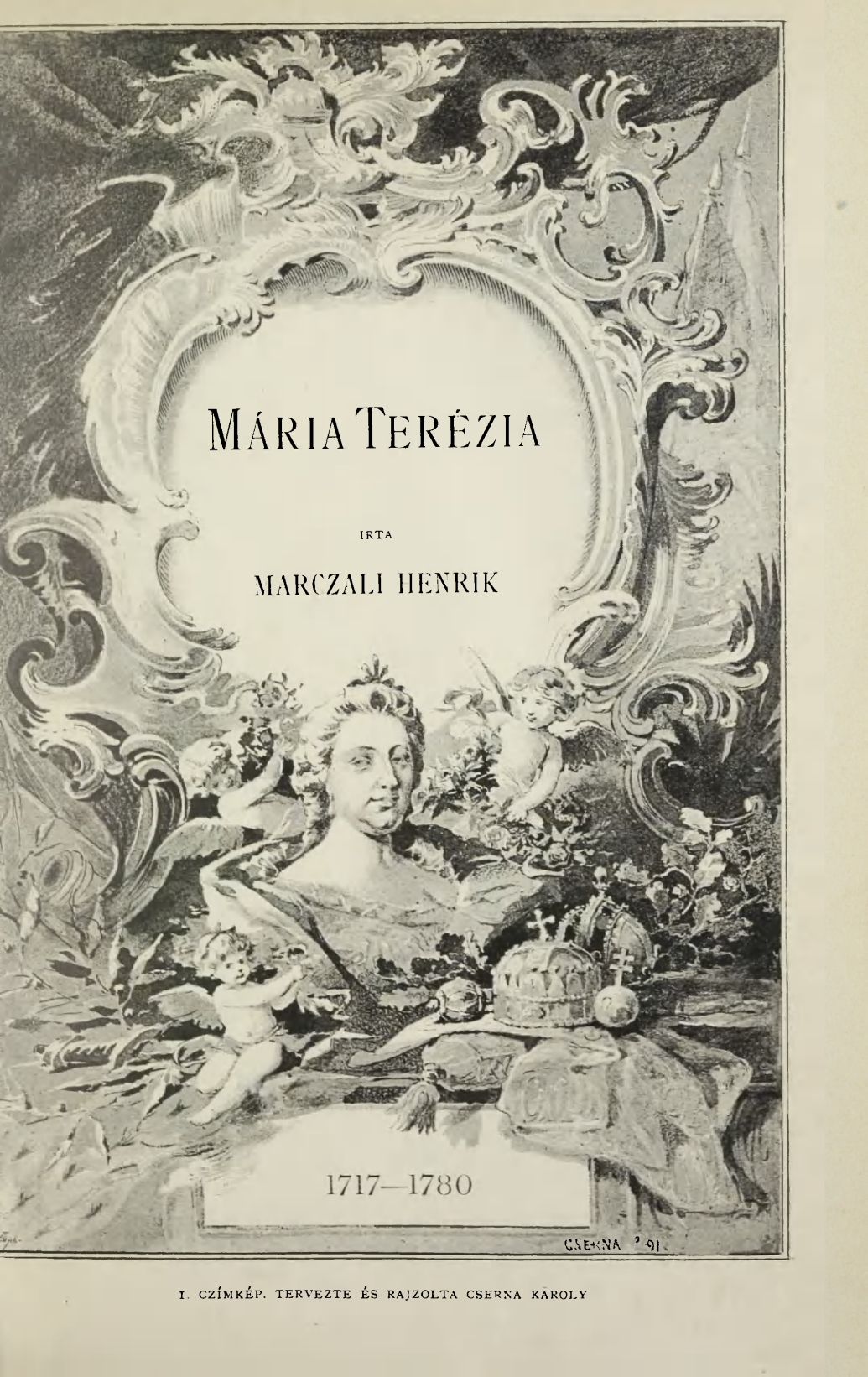

MÁRIA TERÉZIA

IRTA

MARCZALI HENRIK

1717—1780

CSEKNA 291

MÁRIA TERÉZIA ARC KÉPE.

Meytens festvénye után.

AZÓTA, hogy a mohácsi csata után a Habsburg-házra szállott választás, majd öröklés útján Sz.-István koronája, Magyarország viszonya uralkodóihoz megváltozott. Idegen származásúak voltak az Anjouk, a Luxemburgok, a Jagellók is, de mihelyt magyar királyokká lettek, Buda lett fővárosuk; innét intézték nemcsak hazánknak, hanem többi tartományaiknak is ügyeit. Együtt éltek, együtt gondolkodtak a nemzettel. Ferdinánd óta ellenben a régen oly hatalmas királyság, ha nem is közjogilag, de tényleg a habsburgi monarchiának egy provinciájává lett, melyet a többinek pénzével és erejével kellett megvédeni a töröktől, és melyet e védelem fejében Bécsből igazgattak: idegen vezérek, idegen tanácsosok. Nem használt a viszonyok vas kényszere ellen sem hitlevél, sem szerződés. Hiába írták a királyok: ismeretes, hogy Magyarország többi tartományaik előtt bizonyos elsőségnek örvend, a régi főkirályság már csak név szerint volt független. Uralkodója első

Teréziának biztosította a magyar trónt, viharokkal daczoló állami alaptörvényünké lesz még messze századokra kihatólag is, a körülmények változandósága daczára, a király s nemzet közti viszony megállapítása, úgy a mint akkor létrejött, el nem vesztendő tanulságokat rejt magában késő nemzedékekre is.

2. MÁRIA TERÉZIA ARCZKÉPE A VERSAILLESI MUZEUMBÓL.

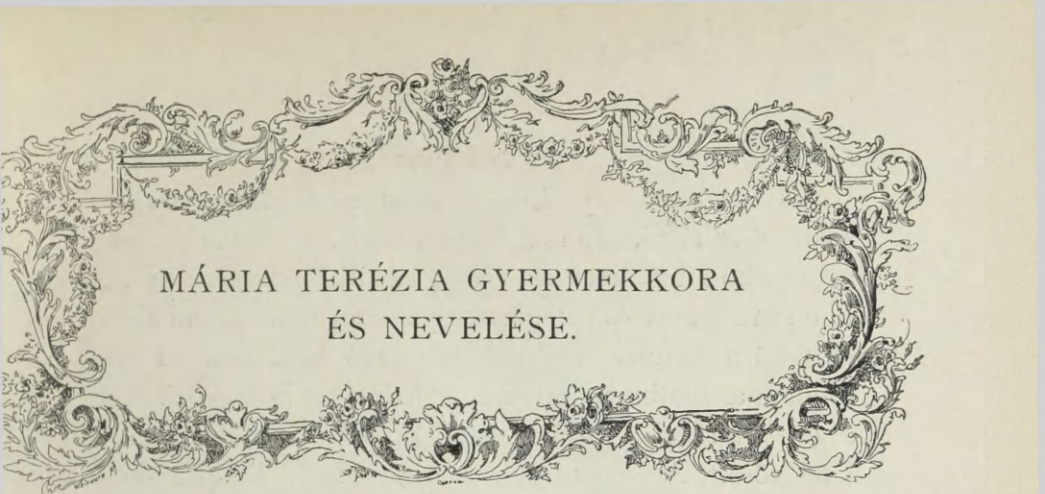

III. KÁROLY KIRÁLYNAK ÉS NEJÉNEK RELIEFKÉPE.

MÁRIA TERÉZIA GYERMEKKORA ÉS NEVELÉSE.

I. FEJEZET.

MÁRIA TERÉZIA főherczegné, VI. (III.) Károly császárnak és királynak, a Habsburg-ház utolsó férfi tagjának és nejének, Braunschweigi Erzsébetnek, legidősebb életben maradt leánya, 1717 május 13-ának reggelén született. Azon évben, mely a dynastia hatalmának V. Károly óta elért legmagasabb polczát jelölte, mely a nándorfejérvári nagy diadalt, és a Balkán félsziget északi részének elfoglalását látta. Születésekor atyja, előrelátva családja férfi-ágának kihalását, már megállapította volt családi törvény által azt az örökösödési rendet, mely azután minden országban elfogadtatott, és mely mai napig, a *pragmatica sanctio* neve alatt, a monarchia legfontosabb alaptörvénye.

Nemcsak hatalomban, pompában, fényben is elől állott a Habsburg-ház a XVIII. század második és harmadik tizedében Európa fejedelmei között. A spanyol ág kihalása után, míg XIV. Lajos kihalása után regensség volt Franciaországban, sem tényleges hatalomban sem annak külső kifejezésében kápráztató, a «földi isteneket» szinte túlvilági ragyogásban mutató ünnepek által egy udvar sem vetekedhetett a bécsivel. Ha a bécsi műtörténeti muzeumban megszemléljük Károly császárnak és nejének relief

szobrait, melyek a kor fogalmait az olympi istenségekről barokk módon egyesítik a divatos allonge-parókával és spanyol ruhával, azonnal észre vesszük, mennyire beleillik az uralkodónak büszke arcza, castiliai nevelése az udvari etiquette merev és rideg szabályai által mintegy megkövesedett környezetbe. Nejének mosolygó bája azonban még e minden æsthetikával ellenséges formákat is legyőzi, és szépségével hirdeti a szellem örök diadalát a múló divat korlátai fölött. Az egykorúak szerint, Mária Terézia nemcsak megjelenésben, hanem szellemében is inkább hasonlított anyjához. Erzsébet császárné protestans eredetű volt, a Welfház ivadéka, az angol királyi család rokona, ki Bécsben is fentartotta a szellemi kapcsolatot a tudós Németországgal és annak legkiválóbb képviselőjével: Leibnitzzel.

Azon kor udvari szokásainak, ruházatának, élete módjának tekintetbe vételénél szinte lehetetlennek látszik a szabad egyéniség fejlődése. Mert ha az etiquette zsarnoksága mindenkit örök bilincsbe vert, ki a trónhoz közeledett, viszont át nem hágható sorompók közé szorította magoknak az uralkodóknak mozgását is. A szabadabb szellemű I. József kissé tágitott a szertartásokon, de Károly alatt, ki előbb Spanyolországban volt király, azok visszanyerték hagyományos érvényüket. Azok, kiket audientiára méltatott, még a követeket sem véve ki, csak ismételt térdhajtásokkal pontosan előírt távolságokban közeledhettek a császárhoz. Asztalnál térdelve szolgálták őt az udvar főméltóságai — birodalmi hercegi vagy grófi családok tagjai. Csak neje és gyermekei — különös ünnepélyekkor még ezek sem — foglalhattak egy asztalnál helyet a keresztyénség fölként urával. Még idegen uralkodó, bár királyi rangú, sem részesülhetett e szerencsében. Ily magas vendégeket a császárnéhoz szoktak meghívni. Ott valamivel szabadabban közlekedhettek, ott a császár együtt lakomázhatott más, magas rangú egyénnel. Saját asztalánál mindig fő-

dött fövel ült a császár. Körülötte állottak, tisztelettel várva minden szóra a császári ajakról, az idegen fejedelmek követei, szintén földött fövel, mint uraik képviselői, a miniszterek s az udvari főemberek.¹

Majdnem ép oly szigorú szertartás vette körül a császárnét. Ha a császár őt meglátogatta, a főudvarmesternek be kellett őt mindig jelentenie. A császárné nagy ünnepélyességgel fogadta férjét, körülvéve hölgyeitől, kikhez azonban a császárnak nem volt szabad szólnia. A császárné tizenkét palotahölgye, a főudvarmesternének szinte klastromi felügyelete alatt élt az udvarnál.

Mindenki tudja, hogy a formáknak e kényszere éppen nem volt biztosítója az erkölcsnek. E tekintetben a bécsi udvar sem maradhatott volna el a madridi vagy a versaillesi mögött. Éppen Károly császár korában látogatta meg Bécsset Lady Montague, a híres írónő, ki nem tudja elég rikító színekben festeni a bécsi előkelő világ romlottságát.² Mindenki belenyugodott abba, hogy az előkelő hölgyeknek férjükön kívül elfogadott udvarlójuk volt, csak azt tartották volna megbocsáthatatlannak, ha egy nő egyszerre két udvarlót tüntet ki kegyével. Ha a férfi megszüntette a viszonyt, úgy kívánta a jó mód, hogy tiszteséges évpénzzel kárpótolja elhagyott kedvesét. A viszony annyira nyilvános volt, hogy sértésnek tekintették volna, ha egy előkelő nőt mindkét gavallérja, férje és udvarlója nélkül hívtak volna meg. Ez általános szabály alól csak maga a császári család képezett kivételt. Nem mintha akár I. József, akár Károly császár mindig példás hűséget tanúsítottak volna. Hanem igazi maitresse-uralomról szó nem lehetett, s a császári nők fölül állottak még a gyanún is. A Franciaországból mindenüvé kiáradó sivár erköcs-telenségben oasist képezett a császári család tiszta, benső élete. Bécsben a sajátos német szellem, hagyományból s vallásból meritve erejét, csak úgy tiltakozott a francia

ledérség ellen mint Berlinben, csak hogy nem oly visszaszító alakban, mint Fridrik Vilmos király személyében.

Az udvar komoly, méltóságos jellemének megfeleltek a szórakozások és multságok is. A császár példájára, ki még operát is írt, a zenét kiváló előszeretettel művelte az egész császári család. Egy császári opera előadásakor két főhercegnő is tánczolt, és maga a császár játszott a zenekarban. Azonkívül a vadászat és a célba lövés szolgált időtöltésül. Károly császár rendes naplót vezetett vadászatairól és játékaról. A császárné igen ügyes amazon volt és leányáról megjegyzi, hogy sokra vitte a czéllövésben, bár a vadászatban nem igen halad. Ünnepi zene-előadások alkalmával a kis Terézia főhercegnő is fel szokott lépni és sűrű tapsokat aratott.

Különben nevelése, kora ifjúságától fogva, komolyabb irányt vett, mint a minőt a kor, a nem, az udvari környezet, a magas állás után, mely a felületes szemlélő véleménye szerint csak könnyű élvezetekhez nyit utat, vélni lehetne. Gyermekkorától fogva «ajo»-k egész kara viselte gondját. Azután felséges anyjának közvetlen felügyelete alatt már olvasásba, tanulásba kellett mélyednie. Különösen nagy tehetsége volt a nyelvek tanulására. A németen kívül folyékonyan beszélt francziául, latinul, olaszul és spanyolul. Német és franczia nyelven nemcsak szóval, hanem írásban is kiváló pontossággal bírta kifejezni gondolatait. Tanítása jezsuitákra volt bízva, kik közt különösen Spannagel, a történet tanítója, tudta feléleszteni növendékének érdeklődését tárgya iránt. Egész nevelésének a császárné felügyelete alatt Fuchs grófné, korának egyik műveltsége s jelleme által legkiválóbb hölgye, adta meg irányát. Mi sem mutatja jobban a későbbi császárné halálját, mint az, hogy volt nevelője haláláig megtartotta befolyását, és hogy növendékének kegyelete a császári sírboltban engedett neki utolsó nyughelyet.

MÁRIA TERÉZIA GYERMEKKORI ARCZKÉPE.

Ő Felsége birtokában levő egykorú olajfestmény után.

Az ifjú főhercegnő már úgy szólva születésétől fogva magasztos, de nehéz és roppant felelősségre volt hivatva a gondviselés által. Atyja volt az utolsó habsburgi. Koronái leányára néztek. Károly császár és király nem ismert élete vége felé más czélt, mint azt, hogy Mária Terézia főhercegnőt mindenütt elismerjék monarchiája örökösének. Ez a szorgoskodás magában véve is megmagyarázza azt a kiváló gondot, melyet az ifjú királyleány szellemi képzésére fordítottak.

Mert tévedne, ki e kort csak szertartásainak ridegsége és divatjainak feszessége szerint itélné meg. A mint a spanyol etiquette csak közönséges természeteknél verhette békóba a szenvedélyt, erősebb egyéniségeknél annál élesebben tüntetve föl az ellentétet a szív melegsége és a környezet dermedtsége között, úgy a formák zsarnoki, lélekölő uralma nem bírta megakadályoztatni a mélyebben gondolkozóknak szellemi munkáját. Épen a Károly császárnak első pillantásra oly üresnek látszó uralkodása, messzeható mozgalmaknak volt kiinduló pontja úgy a gazdasági, mint a szorosán vett politikai téren. A kormány mindent megtett az országok materialis culturájának emelésére, az ipar és kereskedés előmozdítására. Igaz, hogy mindebben sok volt a felületesség, úgy szólva a kalandosság: nem messze még az aranycsinálás hitének kora, és az osztrák orientális társaság, mint financiaális légvár, méltó társa volt Law hírhedt Mississippi-speculatiójának. De azért a triesti, fumei és portorei kikötők alapítása, az odavezető, többnyire nagyszerű és költséges hegyi utak építése, a posta és többi forgalmi eszköz javítása állandó emléket biztosít az utolsó férfi Habsburgnak a monarchia kulturtörténetében. Mindenek fölött pedig a *pragmatica sanction*nak, az új örökösödési törvénynek, — mely beláthatatlan időkre hivatva volt a dynastiához fűzni a különböző nemzetiségű, történeti multú és közjogú országokat, s így

azok közt is bizonyos kapcsolatot létesíteni, — messze századokra kiható jelentősége a múlt század egyik legfontosabb politikai alkotásává avatja ez eredetileg tisztán családi szabályzatot.

Nagy napja volt nemcsak a császári családnak, hanem az örökös tartományok s Magyarország történetének is 1713 április 19-e, midőn VI. Károly császár és király Bécsben, titkos tanácstermében, az ott összegyűlt titkos tanácsosoknak és minisztereknek ünnepélyesen kihirdetvé családjának új örökösödési rendjét. Atyja, Leopold császár

3. III. KÁROLY KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

és bátyja, I. József, már akkor bizonyos egységre léptek egymással és Károlylyal, midőn ez még Spanyolországnak volt királya. «A felolvasott okmányokból ki-kí tudomásul vehette József s Károly ágainak életbe léptetett s hittel erő-

sített rendelkezését, s azon örökös egyezményt, mely kölcsönös örökösödesüket szabályozza. Hogy ennél fogva néhai császári felségeiktől, boldog emlékezetű Leopoldtól s Józseftől Ő Császári Felségére ruházott spanyol örökös királyságokon s tartományokon kívül s mellett, jelenleg néhai testvérbátyjok s kedvelt rokonuk fiágbeli utód nélkül történt elhunytá után az utóbbinak valamennyi örökös királyságai s tartományai Ő Császári Felségére szálltanak, melyek is összeségökben, az elsőszülöttség joga szerint, törvényes fiágbeli utódainál, a míg ilyenek léteznek, elválaszthatatlanul megmaradnak. Ő Felsége fiágának magva szakadtával pedig, mit Isten kegyelmesen eltávoztatni méltóztassék, törvényes leányágbeli utódaira szálljanak, mindenkoron az elsőszülöttség joga és rendje szerint s ugyancsak elválaszthatatlanul.»³ A dynastia középeurópai

Carolus III. D. G. Hispa
Rex. Archidux *niarum et Indiarum*
Austriacae etc: etc.
Cum Privilegio *Sac. Cæs. Majest.*

országainak összetartozása és elválaszthatatlansága épen azon időpontban válik a bécsi udvari politika alapkövévé, midőn az a régi császári világuralom hagyományairól lemondani kénytelen. Mert Károly császár alig egy hónappal e törvény kihirdetése előtt vont ki hadait Spanyolországból, kijelentve ez által resignatióját a nagy V. Károly és Fülöp-féle örökséget illetőleg. Még az ünnepélyes actusnál a császári, magyar, erdélyi, cseh és osztrák főméltóságok mellett ott szerepel a spanyol államtitkár is.

A Habsburgok birodalmáról ezentúl nem lehetett mondani, hogy nem nyugszik le benne a nap. Hanem igenis, új nap kelt benne. Mihelyt a dynastia elhagyta világuralmi terveit, melyek annál lazábbá tették a viszonyt a koronás fő és a nemzetek közt, mennél több nemzet egyesült egy uralkodó alatt, természetesebbé és szorosabbá kellett változnia a viszonynak az uralkodó és alattvalói között. A középkori óriási, de terméketlen császári eszme helyébe azon modern monarchiai felfogásnak kellett lépnie, mely a király hatalmát népei javától, boldogságától, felvirágzásától teszi függővé. És ha maga Károly csak vérző szívvel hozza meg az áldozatot, ha lelkében mindig császárnak és spanyol királynak képzei magát, ki még halálos ágyán sem feledkezik meg aragonjairól, ha alatta az udvar és a császári ház színezete még egészen a régi habsburgi tradíciónak felel is meg: mind ennek gyökeresen meg kellett változnia, mielőtt örökébe nő lépett. Ezt már neme is elzárja a császári méltóságtól és így, kell hogy közelebb hozza örökös országhoz. Pedig, a sors különös játéka következtében, épen annak a habsburginak, ki V. Károly óta először és utoljára egyesítette magában a család német és spanyol ágának büszkeségét és hatalmi igényeit, le kellett mondania nemcsak ez igények teljesítéséről, hanem egész politikai igyekezetét oda irányoznia,

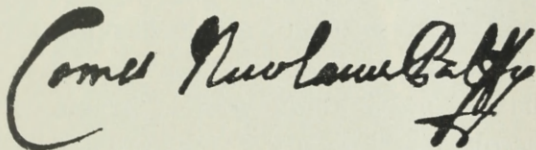
hogy örökébe nő léphessen, mi által e cél eléréséről a dynastiának hosszú időre le kellett mondania.

Minél valószínűbbé válik a császári párnak férfi sarj nélkül való maradása, annál kitartóbb és szinte lázas tevékenységet fejt ki Károly a családi új örökösödési törvénynek, a *pragmatica sanction*nak, elfogadása érdekében saját országaiban, és annak elismerése érdekében a külföldi udvaroknál. Midőn a törvényt hozták, az tulajdonkép József leányainak biztosított jogokat, csak Mária Terézia négy évvel később történt születése után járult az államfő gondoskodásához az apa buzgósa is. Már 1720 április 22-én elfogadták a *pragmatica sancti*ót Alsó-Ausztria rendjei, még ugyanazon évben a sziléziai rendek, majd Csehország, Krajna, Karinthia és Stiria. Legkésőbb iktatták be a spanyol örökségből csak az imént nyert országoknak, Belgiumnak és az olasz tartományoknak rendjei (1724 és 1725).

Mindennél fontosabb volt Magyarországnak magatartása. Mihelyt a Habsburgok nem viselik a császári koronát, Szt.-István koronáját illeti meg az első hely a dynastia számos királysága, főherczegsége, herczegsége, grófsága, örgrófsága és uradalma közt, melyekből VI. Károly nagy czimében nem kevesebbet, mint 66-ot találunk. Ez a régi, dicső királyság, a keresztyénség előbástyája, mely így újra első rangú szerepre van hivatva a dynastia szemében is, alig húsz éve szabadult fel nagyobb részében a török hatalom alól, alig egy évtizede csillapodik le a legnagyobb és leghosszabb felkelés után. Ha a szívekben még élt a hazafiúi bánat a Rákóczi-felkelés okozta remények letünése fölött, ha a magyarnak a szatmári béke után le kellett számolnia a ténnyel, hogy politikai léte elválaszthatatlanul s be nem látható időre oda van fűzve az idegen, német, legtöbbnyire ellenséges tanácsosok által környezett királyhoz és hogy legnagyobb erőfeszítéssel sem bír szabadulni e kap-

csolattól, úgy viszont e szomorú meggyőződést enyhítette a hazafiaknál a királynak azóta tapasztalt aránylag alkotmányos eljárása, és a legújabbban Pétervárad, Temesvár és Belgrád falai alatt kivívott diadalok, melyek nemcsak helyre állították a szent korona területét, hanem fényes kilátásokat nyújtottak annak terjesztésére nézve a Balkán-félszigeten. Azon a területen, melynek minden hegye-völgye egykor Kálmán, Nagy Lajos, Hunyady és Mátyás fegyverétől és dicsőségétől visszhangzott. Ez a kettős, egyaránt hazafias érzelem: a százados alkotmányhoz, a nemzetiséghez s annak jogaihoz való ragaszkodás, és másrészt a hála azon család hatalma iránt, mely a csonka, ezer sebből vérző hazát ismét kiegészítette, és így annak jövő felvirágozását legalább lehetővé tette, bizonyos compromissummá alakult a magyar nemzet keblében. Hódolni kell a császárnak, ki kegyes úr, és az 1687. törvény sze-

4. GRÓF PÁLFFY MIKLÓS ALÁÍRÁSA.

rint már örökösen bírja az országot, de egyúttal minden lehetőt megtenni a sarkalatos kiváltságok, szabadalmak és jogok megtartására, és ha lehet kifejtésére.

Ilynemű, annyi fájdalmas resignációval telt, de viszont titkon annyi reménynek helyet engedő politikai felfogás nyilatkozik különösen Pálffy Miklós nádornak és Szluha Ferencz kir. személynöknek a helyzet minden nuanceát visszatükröző, a practica sanctiót mintegy bevezető levelezésében. Szóba jött ebben nemcsak a nemzet által hozott új áldozat nagysága, ha a királyválasztó jogáról a leányág javára újra lemondana, azon esetben, ha a fiág kihalása által e jog újra a nemzetre szállana vissza, hanem a lehetet-

lenség is más családra, «muszkára, vagy más idegen potentátára», csak gondolni is.⁴ Ez a politikai felfogás javallotta az erdélyi fejedelemség rendének a *pragmatica sanctio* elfogadását, ez bírta a magyar rendeket is, már 1722 június 30-án a női örökösödésnek elvben való elismerésére, néhány nappal később pedig annak törvényben való beczikkelyezésére. Ugyanakkor azonban, midőn nemcsak a dynastiának egységét, hanem a monarchiának elválhatatlanságát, unióját, különösen pedig védelmi tekintetben legszorosabb szövetségét proclamálták, nem mulasztották el ugyancsak erős kifejezésekkel fentartani és nemcsak a király, hanem minden utódának védelme alá helyezni a magyar alkotmányt, és annak a többi országoktól különböző közjogát. E különállás kifejezést nyer abban is, hogy az örökösödési törvény szövege és tartalma épen nem felel meg teljesen az örökös tartományokban megállapítottnak, a mennyiben a dynastia férfi és női ága kihalása esetére «*quod Deus avertat*» biztosítja a nemzet régi, szabad királyválasztási jogát. És a magyar rendek nemcsak a szorosan vett hazára nézve rendelkeznek, hanem az alávetett, vagyis kapcsolt részekre nézve is, ezáltal elejét véve a Horvátországban már is előtűnedező separatistikus törekvéseknek.

Az akkori viszonyokat tekintve, e törvény körülbelül egyaránt megfelelt a király és a dynastia érdekének, és a magyar nemzet óhajának és szükségleteinek. A kölcsönös védelem kötelessége, mi először itt nyert államjogi kifejezést, első sorban a magyarok kívánságának felelt meg. Hisz az országgyűlés tagjai kivétel nélkül mind éltek már azon korban, midőn még a törököt uralta a magyar föld nagy része. És ki láthatta akkor előre, hogy mennyire megváltoznak alig két évtized alatt a hatalmi viszonyok, úgy hogy már nem hazánk szorul idegen védelemre, hanem erejének feleslegét az örökös tartomá-

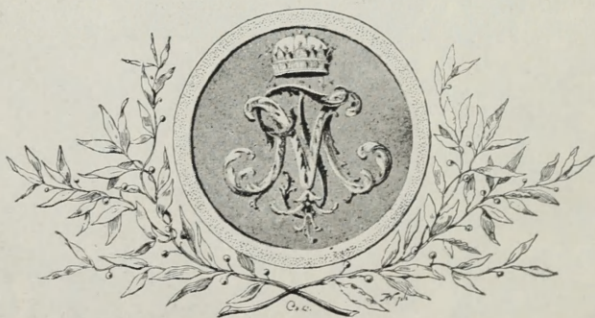

5. SAVOYAI EUGEN PFEFFEL METSZVÉNYE UTÁN

nyoknak a dynastia alatt maradására fogja fordíthatni és fordítani!

Oly korban, midőn az európai háborúk többnyire örökösödési kérdésből eredtek, midőn alig végződött be a legnagyobb örökség, Spanyolország és az Indiák, birtoka miatt több mint egy évtizeden át folytatott harcz, nem látszott feleslegesnek minden lehető garantiákkal venni körül a successio rendjének ily lényeges megváltozását. Károly császár nemcsak a legközelebb érdekelt felektől, József császár leányaitól, eszközölte ki annak elismerését, hanem, néha nagy áldozatok árán, keresztülvitte ez elismerést valamennyi európai udvarnál. Vallásos, szertartásos lelke nem bírt belenyugodni nagy hadvezérének és tanácsosának, Savoyai Eugén herczegnek rideg politikai befogásába, mely szerint 200,000 jó bajonnett és tele kincstár jobb biztosíték az összes európai fejedelmek és miniszterek esküjénél.

MÁRIA TERÉZIA HÁZASSÁGA.

II. FEJEZET.

EZALATT a kis főherczegnő, ennyi szorgoskodásnak öntudatlan oka és tárgya, játékai, majd tanulmányai közt testben, lélekben ép gyermekké fejlődött. A nyilvánosság elé csak egy ízben lépett, midőn 1728-ban atyját elkísérte belső-ausztriai útjában, midőn ez Gráczban a rendek hódotlatát fogadta. Szüleinek szerető vezetése alatt jutott azon korba, midőn már nemcsak rangja és várható öröksége, hanem saját fejledező egyénisége is foglalkoztatni kezdé a monarchiát és Európát.

Az az ernyedt, békés korszak, mely a spanyol örökösödési és a nagy északi háborúk vérontásaira és erőfeszítéseire következett, és mely az utrechti, badeni, nystadi és passzaroviczi szerződések által szentesített állapotokon inkább cselszövényekkel mint fegyverrel remélt változtathatni, alig ismert fontosabb politikai kérdést annál: ki legyen Mária Terézia férje?

A császárt és tanácsát pedig annál jobban érdekelte a vő kiszemelése, mert nemcsak szeretett leányának sorsa, hanem a dynastiának és a monarchiának jövője is e választástól függött.¹

Egyike azon kalandoroknak, kikben a XVIII. század első fele oly gazdag, Ripperda báró, a spanyol udvar követe Bécsben, felhasználva királynéjának nagyravágyását, és Károly császár azon törekvését, hogy a *pragmatica sancti*ót a madridi udvar által elismertesse, és attól kereskedelmi előnyöket eszközöljön ki, oly szerződés kötését vitte keresztül 1726-ban, mely szerint a császár megígérte, hogy három leánya közül kettőt Erzsébet királyné két fiának jegyzi el. Az idősebb infans, Don Carlos, lett volna e szerint kijelölve Mária Terézia férjeül. De bárminő szép kilátást mutatott is a spanyol-osztrák birodalmak újra egyesítése, a császár nem igen nyugodhatott abba, hogy ez régi, halálos ellenségének, a Bourbon-háznak, javára menjen végbe. Mindig úgy tüntette fel a dolgot, mintha a szerződés által csak ifjabb leányainak kezéről rendelkezett volna, és midőn Madridban megértették e szándékot, azonnal meghült a barátság, és már 1729-ben újra a francziákkal lépett családi szövetségre Spanyolország.

Úgy családi, mint politikai tekintetben sokkal előnyösebbnek látszott a József császár valamelyik leányának fiával, akár a bajor, akár a szász trónörökösrel való házasság. Ily módon valószínűleg elejét veszik a későbbi örökösödési igényeknek, és akár az egyik, akár a másik választó-fejedelemségnek várható megnyerése által nagyon erősítik a dynastia németországi positióját. Csakhogy mindkét esetben a vőlegény fiatalabb lett volna a menyasszonynál. És ha a spanyol házasság az egész monarchiára nézve alig jelenthetett volna mást, mint a régi viláгурalmi és ultrakatholikus irány megújulását, mely a nemzetek érdekét az uralkodók vélt dicsőségének mindig alá szokta rendelni, úgy a német házasságok nagyon megszilárdították volna a monarchiában a német elemet, mi előbb-utóbb végzetessé vált volna hazánk önállására és nemzetiségére nézve.

Már 1723 óta, tehát mióta a *pragmatica sanctio* törvénynyé vált, a bécsi udvarnál tartózkodott az a fejedelmi itjű, ki megnyerve a császár rokonszenvét és leányának ragaszkodását, mely idő folytán, a mint a gyermekből hajadon lett, hő vonzalommá fejlődött, újjá alapítója lőn a császári dynastiának, és őse azóta uralkodó királyainknak.

Ferencz, Leopold lotharingiai herczeg fia, tizenöt éves korában jött Bécsbe, a császár egyenes meghívására. Atyja elejétől fogva azon reményt kötötte útazásához és tartózkodásához, hogy az a császárleány kezének elnyeréséhez fog vezetni. E reménye még a spanyol udvarral folytatott tárgyalások idejében sem lohadt le egészen. Ferencz herczeget a császári család tagjának tekintették, a minthogy anyai részen abból származott. Családja akkor éppen nem tartozott Európa hatalmasai közzé, és naponkint növekedett a veszély, hogy a túlhatalmas francia szomszéd elnyeli végső megmaradt birtokait is. De éppen ez a helyzetetése az ellenség torkában tette a lotharingiakat, kik különben származásuk régiségére és előkelőségére nézve Európa bármely dynastiájával vetekedhettek, a császári korona leg-hűbb és legmegbízhatóbb előharczosaivá. Ferencz nagy-
atyja, Károly herczeg, Leopold császár sógora, volt Sobieszkyvel Bécs megmentője, majd Buda hős elfoglalója, végre a mohácsi mezőn a százhatvanegy éves gyalázat lemosója. Emléke nemcsak a dynastiánál maradt kegyelet, ahhoz fűződött Magyarország hálája is. És ez emlék bizonyára minden politikai oknál erősebben szólott unokája mellett. Csakhogy ennek, annyi ellenségtől és vetélytárs-tól körülvéve, a mesebeli királyfiak módjára, kik egyszerre keresnek királyleányt s trónt, első sorban saját derékségére és életre valóságára kellett támaszkodnia, ha a kívánt sikert el akarta érni.

Nagy előnyére volt az az intimitás, melylyel az uralkodó-ház őt fogadta, és mely megengedte, hogy a jövő

háaspár sokkal jobban megismerkedjék egymással, mint a hogy fejedelmi családok tagjainál más viszonyok közt lehetséges. Tanúlmányai mellett, melyeket a császár nagy gonddal kísért, ott volt minden udvari ünnepélynél és útazásnál. Úgy látszik, Mária Terézia elejétől fogva vonzódott a nála kilencz évvel idősebb, szép, délczeg, megnyerő modorú ifjúhoz. Midőn fölserdült, e hajlam tiszta, erős szenvedélylyé fokozódott. «A főhercegnő erős lelke daczára gyöngéd szerelemmel viseltetik a lotharingiai herczeg iránt. Éjjel őt látja álmában, nappal felőle beszél udvarhölgyeinek, úgy hogy nem valószínű, hogy valaha elfeledje azt a férfiút, kiről azt hiszi, hogy neki van teremtvé.»² Az angol követ e szavai nemcsak a rokon-szenv erejét s nyilvánosságát mutatják, hanem azt is, mennyire szükségtelennek tartotta maga a főhercegnő annak titkolását. Meg volt győződve arról, hogy erős akarátának és császári atyja jóságának sikerülni fog a házassággal szemben álló akadályok fölött diadalmaskodni.

Pedig, egészen epikus módon, épen a szép terv megvalósulása előtt egymásra tornyosultak az akadályok. Ferencz atyja 1729-ben meghalt és így vissza kellett mennie Nancyba, herczegsége ügyeit rendezendő. Miután ez sikerült és a kormányt átadhatta az özvegy hercegnének, a császár őt visszaszólította ugyan, de nem Bécsbe, hanem Magyarországba, melynek helytartójaúl őt 1732-ben kinevezte. De e távollét, mint erős lelkeknél természetes, csak növelte mindkettejök szerelmét. Különben is, úgy a nancyi, mint a pozsonyi tartózkodás igen nagy hasznára vált Ferencznek. Amott sikerült neki az atyja által nagy zavarban hagyott pénzügyeket jó gazdálkodás által kitünő karba hozni. Ez első próbálkozás az uralkodás terén tehát nagyon növelte hírét. Magyarországon pedig, hová, mint előtte ismeretlen országba, nem szívesen ment, és a hol őt, az idegent, nem szívesen látták azon polczon, melyet

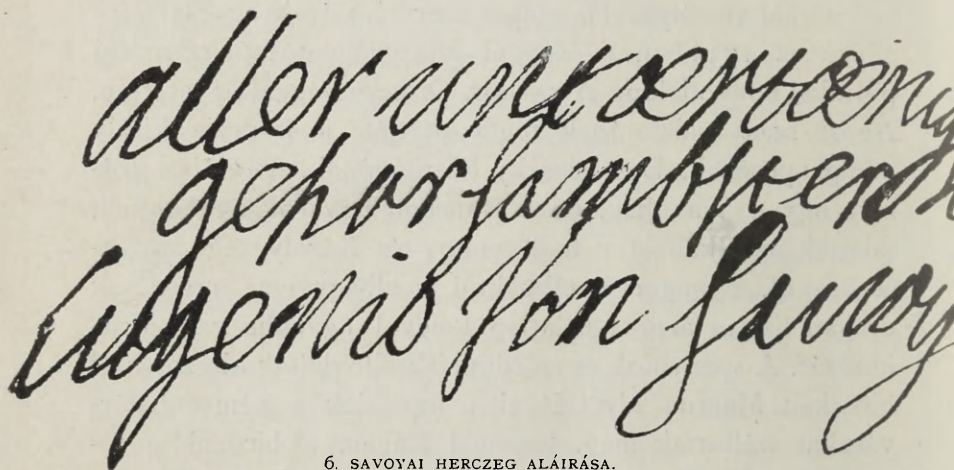

nádornak kellett volna elfoglálnia, csakhamar sikerült neki megnyerni a legbefolyásosabb férfiakat. Beútzta az országot, megszerette annak lovagias népét és mint Mária Terézia később annyiszor mondta hálálkodva, férje volt az, ki őt figyelmeztette, minő kincset bír e büszke nemzet ragaszkodásában. Különben is az ily fényes és nagy felelősséggel járó állásnak a herczegre bízása már magában is bizonyította a császár jóindulatát, ki Ferenczet ez időben már fiának, magát pedig az ő hű, öreg atyjának nevezte.

Sokkal veszélyesebb volt a szerető szívek egyesülésére nézve az 1733-ban a lengyel királyválasztásból származó politikai bonyodalom. A császár, Oroszországgal egyetértve, Ágost szász választónak fogta pártját, a francia király pedig apósának, Leszcinszky Szaniszlónak. Az előbbi győzött ugyan Varsóban, de a Bourbon udvarok kedvezőnek találták az alkalmat a hadüzenetre és Károly, régi szövetségeseitől, a tengeri hatalmaktól is elhagyatva, ugyancsak drágán fizette meg a hálátlan lengyel ügyekbe való avatkozását. A spanyolok és szárdinaiak elfoglalták olaszországi birtokait Mantua kivételével, a francziák a német határvarakat szállották meg. Savoyai Eugen, a birodalom főtámasza, ki a Rajnánál vezérkedett, már csak árnyéka volt önmagának. De lett volna bár lángesze teljében, ő sem önthetett volna új lelket a hadseregbe, és a monarchiának egész elernyedtt és kimerült igazgatásába. Ennyi csapás után már 1735-ben alig remélték fenttarthatónak a practica sanctiót. Még Savoyai Eugen is oly áron vélte megvásárlandónak a békét, hogy a dynastia országait ketté kell osztani, a németeket és Magyarországot Mária Terézia örökölje, ki a bajor trónörökösnek nyújtaná kezét, az olasz birtokokat és Németalföldet pedig húga, Marianne főherczegnő, ki a régi jelölttel, Don Carlossal, lépjen házasságra.

E szorult helyzetből Fleury bíbornok, francia állam-miniszter, békeajánlatai szabadították ki a bécsi udvart.

Le kellett ugyan mondania Nápolyról és Siciliáról, melyekért csak a kis Parmát és Piacenzát kapta cserébe, és Lombardiából is elnyesett egy földszalagot az arra örökké éhező szárdinai király, de a monarchia többi része épen maradt, és a *pragmatica sanctio* elismertetett. Hanem a francia követelések e mérsékletének is meg volt szabva az ára. A császárnak fel kellett használnia befolyását, hogy Ferencz, lotharingiai herceget ősi birtokáról való lemondásra, és annak francia kézre adására bírja. Nehéz küz-

6. SAVOYAI HERCZEG ALÁÍRÁSA.

delmébe kerülhetett a herczegnek elhagynia ősi örökét, azt a földet, melyhez nemzetségének története volt kötve, és melyet az annyi viszontagság közt oly dicsőn védett és őrzött meg: de a politikai kényszer mellett más, hatalmas ok is szólt a *resignatio* mellett. Ily nagy áldozatnak csak egy lehetett a bére. És ha Bartenstein államtikár egész ridegséggel úgy állította fel a kérdést a herczeg előtt: Lotharingia vagy a főherczegné, úgy a lemondás után már mi sem állhatott a szerelmes pár eljegyzésének útjában. A monarchiára nézve kétségtelenül inkább hasznos volt Lotharingia elvesztése. Igen sok példa mutatja, minő hátrányos, ha nagy államok uralkodói megtartják kisebb, attól

elkülönített szülőföldjüket is, mely a megszokás hatalmánál fogva nálok mégis első sorban áll. Elég arra a viszonyra mutatni, mely Hannovera és Anglia közt a múlt században fennállott. És ha ősi fejedelemségének elvesztése bizo-

7. BARTENSTEIN ARCZKÉPE.

nyos lealázással járt is a herczegre nézve, bő elégtételt nyert az által, hogy eljegyzése már a lemondási szerződés kiállítására előtt ment végbe. Terület dolgában sem maradt megfelelő kárpótlás nélkül. Először csak a Bar-i herczegségről kellett lemondania, Lotharingiáról csak akkor, ha

majd a Toscanában uralkodó Medici család kihal. Az országcseré már 1737-ben Medici János Gaszton halála után megtörtént, és Ferencz azóta a toscanai nagyherczeg címét viseli.

Már 1736 jan. 31-én megtörtént Ferencz részéről a formalis megkérés, mely után a boldog vőlegénynek a szoros etiquette szerint el kellett újra távoznia a székvárosból, hogy oda csak februárius 12-én, az esküvőre térjen vissza.

E rövid időből három-három levélke maradt a jegyesektől, melyek közül különösen az aráé szinte túlcsapong a naiv boldogságtól és odaadástól. «Jó, hogy nem sokaig tart a távollét,» írja az elsőben, és reméli, hogy csak előkészíti az állandó és kívánt egyesülést. Az utóiratban pedig külön megköszöni figyelmét, hogy írt neki, mert már aggódott érte «mint egy szegény kutya». Vőlegényét igazi bécsi kedélyességgel «Mausl»-nak nevezi. Utolsó soraiban pedig, február 10-én szép időt kíván az utazáshoz és reméli, hogy ez lesz az utolsó, melyet hű jegyese nélkül tesz meg. Az esküvőnél a nuntius celebrált minden kitelhető pompával, a császár pedig nagy meglepéssel jegyezte be az este naplójába: «Első leányomnak Teréziának esküvője a lotharingiai herczeggel. Mindkettőt szeretem. Isten áldja és gyarapítsa házunkat! Jó vigaszt nyertem.»³

Az ifjú pár nem sokára Mariazellbe zárándokolt, magát a Boldogasszony kegyébe ajánlandó.

A sors különös kegye Mária Teréziának nagyobb és tisztább boldogságot juttatott osztályrészül, mint a minőben királynők különben részesülnek. Nem csak örökségeért, önmagáért volt szeretetre méltó. És ha a velencei követ annyira el van ragadtatva szellemi és erkölcsi tulajdonságai által, hogy szerinte a monarchia népei nem választhatnának különbet, bár a világ összes hölgyei közt

fürs Lieben schreiben sehr viel sehr schnell bin
auch ganz persuadiert das die Liebe selbst persönlich
als geistlich Anbeter. Sondern wir nicht zweifeln
fürs Lieben ein gleiches Hon wir auch glauben
werden ist wohl gut das nicht auf lange ist und
so das es uns künftiger ^{zur} nur beständiger und
gewünschter inniger Sinn wird der Anbeter
das zeit unser Leben. Anbeter werden
fürs Lieben

Wien den 23 february
1736

geliebter bräut
Maria Theresia
völti

caro viso je vous suis infiniment obliges
pour votre attention de m'ecrire de vos
nouvelles car j'etois en peine comme
une pauvre chienne aimez moi un peu
et me pardonnez si je ne vous repons
pas apres mais c'est jo heure et cherbe
ville attende pour ma lettre adieu maüle
je vous embrasse de tout mon coeur
menagez vous bien adieu caro viso
je suis la votre
sponria dilectissima

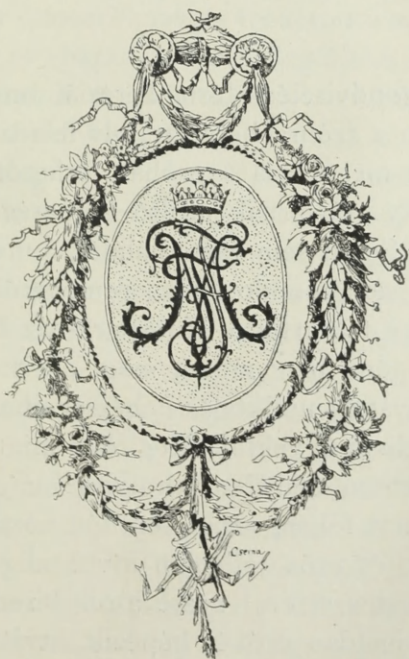
8. MÁRIA TERÉZIA ESKÜVŐJE LOTHRINGENI FERENCZCEL S A DÍSZEBÉD.

volna szabad választásuk,⁴ úgy tisztán női tulajdonságai is neme legkiválóbbjai közé sorozták. Bár szépségének egész búbája csak hitves korában fejlődött ki, mint leány is kitűnt formáinak tökélye és kecske, és arcának szabályos szépsége által. De a gondviselés nemcsak bájt és szellemet adott neki, hanem szinte kibugygyanó természetességet, az indulatoknak azt a tiszta hevét, mely egyedül avathatja a nőt magasabb lénynyé, családjá nemtőjévé. Érdekes és vajmi ritka tünemény, mint fejlődhetik azon magas régiókban is, hol a szertartás és az állami raison hideg lehe alatt elfagyni szokott a kedély minden virága, hön dobbanó, boldogságra és boldogításra vágyó szív. Eljegyzésének, házasságának történetébe szinte belejátszik a politikai érdek, de uralkodóvá, döntővé nem válhatik. Házassága annyi más királynőétől különbözően, kiválóan a kölcsönös hajlam műve.

Ez a boldogság adja meg nyitját Mária Terézia egyéniségének, lehet mondani történetének. Csak az a belső megelégedés, melyet férje s gyermekei körében érzett, tette őt képessé uralkodói gondjainak elviselésére. Ez szoktatta arra, hogy sok milliónyi alattvalójában családját lássa, melynek javán fáradhatatlanul munkálni köteles. Ily erős jellemnél, ily szenvedélyes indulat mellett csak is a boldog szerelem idézhette elő azt a szívjóságot, mely egyéniségének szintén egyik legkedvesebb vonása. Az egész történetben tán egyetlen példája az oly uralkodónőnek, ki fölött inkább uralkodtak az erkölcs és a vallás, mint a temperamentum, s a korlátlan hatalom hízékedése.

Különben az ifjú pár nyugalma még azon rövid négy év alatt is zavarta a politika, melyek házasságuk s Károly császár halála közt elfolytak. Ferencz, kit apósa Savoyai Eugén halála után fővezérévé nevezett ki, már 1737-ben kénytelen volt a török háborúba menni, nejének nagy aggodalmára és szomorúságára. Egy ideig szerencsésen is

folyt a később oly végzetes, sőt nyomorúlt befejezésű harcz. Hanem a kroczkai vereség, a törököknek benyomulása a Bánságba, mely alkalommal maga Ferencz is veszélyben forgott, csakhamar elenyésztették azt a reményt, hogy az elveszett Nápolyért a Balkánon találnak kárpótást. Vezéri babért ott nem igen lehetett szakítani, de a trónörökösné férje minden alkalommal nagy személyes bátorságot tanusított. A házastársak vonzalmát e távollét nem csökkentette. Szinte minden évben született leányuk, de frigyök még nem volt megáldva fiúval, midőn Károly császár 1740 oct. 20-án elhunyt.

III. FEJEZET.

A TRÓNRA LÉPÉS. ÖRÖKÖSÖDÉSI KÉRDÉS. NAGY FRIDRIK.

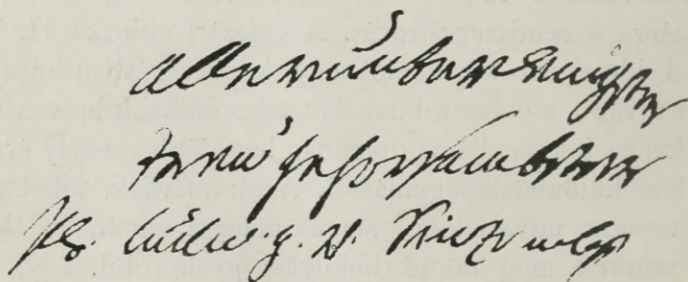
MIDŐN a gondviselés Mária Teréziát huszonhárom éves korában a trónra helyezte, oly feladatot hártott vállaira, melynek megoldása a próbált férfierőt is szinte meghaladta. Károly császárnak utolsó betegsége volt egyszerre mind az első. Senki sem várta halálát, ő maga, ki még élte végső éveiben sem mondott le a reményről, hogy fiú örököst nyer s így fentartja a Habsburg-ház férfiágát, legkevésbé. E két tény magyarázza meg, miért nem avatta be a császár leányát az uralkodás nehézségeibe, miért tartotta őt távol a politikai ügyektől. Még több mint húsz évvel később is panaszosan említi a királynő: míg a császár élt, senki sem nézett felém, senki sem jött hozzám.¹ Természetes tehetségén és erős jellemén kívül alig volt más előkészülete. Bánatos szívvel nézte azon birodalmak hanyatlását, melyek majdan örökét képezik, atyját is alig tekintette már másnak, mint országai kezelőjének, de semmi alkalmá nem volt még annak életében más irányt adni a kormányának.

Bármily szerencsés volt is házassága, férjében politikai tekintetben épen nem talált támaszra. Ferencz minden tehetsége és jó akarata mellett sokkal indolensebb volt, semhogy komolyan foglalkozott volna az uralkodással. Az 1737—38-iki török hadjáratokban sok bátorságot s belátást tanúsított ugyan, de azoknak szerencsétlen kimenetele mindenkorra elvette azok reményét, kik benne, első kisebb sikerei után, már egy újabb Eugént véltek tisztelhetni. Később, midőn nejének határozottsága és erélye annyira kitűnt, még inkább háttérbe szorult s csak mint a családi pénzügyek szerencsés s ügyes rendezője szerepelt.

Monarchiánk 1848 előtti történetéből úgy szólva ki volt zárva a rendszerváltozás. A császári politika II. Ferdinánd ideje óta körülbelől egy kerékvágásban mozgott lassan tovább, a császároknak és tanácsosaiknak hosszú sora politikai czélok és eljárás dolgában legfőlebb csekély árnyalatokban különbözik egymástól. Azok a férfiak, kiket akár érdem, akár udvari kegy magas polczra emelt, halálorig nem szűntek meg döntő befolyást gyakorolni. Így, legalább Ausztriában, legtöbb esetben valódi gerontokratia uralkodott, s a császári kormánynak hagyományos lassúsága tán nem csak az igazgatás bonyolódott voltára, hanem az aggastyánok befolyására is vihető vissza. Mivel pedig az udvari rendszer szerint csak magas születésűek juthattak fontos hivatalba, s így a válogatás már eleve csekély körre terjedt, mivel továbbá a már egyszer hivatalban levő akkor is megmaradt abban, midőn tehetsége már egészen elhanyaglott, mivel végre nemcsak a tehetetlenséget, hanem sok mást is elnéztek azoknál, kiket a császári ház hű szolgáltnak tekintettek, s a formalis kegyvesztés a legritkább esetekhez tartozott: világos, hogy a kormánynak, különösen egy hosszabb uralkodás vége felé, teljesen elkorhadtnak kellett lennie. Az elnézés, a protectio, a corruptio legrosszabb formáiban vett erőt az egész gépezeten.

Csak néha villanyozta azt fel valami nagy tehetségnek, többnyire idegennek, a kormányrúdhoz jutása. De ezek közül a legkiválóbbnak, Savoyai Eugénnek példája is bizonyítja, minő elszigetelve maradt az, a minden erőfeszítéstől irtózó, minden ujtól remegő nyereséges visszaéléseihez mint palladiumhoz ragaszkodó bécsi udvari körben.

Ez a szomorú jellemzés különösen áll azokra nézve, kik Károly császár halálakor környezték a trónt. A hetven éves főkanczellárról, Sintzendorff-ról, mindenki tudta, hogy minden lépését aljas pénzvágy irányozza. E tulajdonsága annyira ismeretes, hogy a lotharingiai herczeg is felhasz-

The image shows a handwritten signature in cursive script. The text is written in three lines. The first line appears to be 'József Szintzendorff', the second line 'Főkanczellár', and the third line 'H. L. G. N. Thierstein'. The signature is written in dark ink on a light background.

9. SINZENDORFF FÜLÖP LAJOS ALÁÍRÁSA.

nálja, midőn 1722-ben fia Ferencz részére oly fényes jövőt óhajt teremteni a császári udvarnál. A mellett egészen az asztal élvezeteibe merült, a munkát kerülő, csak cselszövényekhez értő udvari báb. A hetvenhét éves Starhemberg Gundakar gróf, becsületes s szakához értő férfiú volt ugyan, de már aggkora miatt csak árnyéka önmagának. Csak kevéssel fiatalabbak Harrach gróf és Königseck gróf a haditanács elnöke. Az utóbbihoz mint Eugén egyik kedvenczéhez nagy reményeket fűztek, de ő azokat az utolsó török háborúban épen nem igazolta. Mindenesetre az ifjú királyné belátása mellett szól, hogy ezek közt, legalább eleinte, még leginkább Starhemberget tüntette ki bizalmával.

PHILIPPUS LUDOVICUS
Thesaurarius Comes à SINZEN-
DORF Dominus in Gessell, Superiori Schwaiz-
mühl, Berenau, Fridenau, Smilau &
Supremus Hereditarius Scutifer, ac
Austria, Hereditarius Pincerna
Veneris Eques, Sacratissima Cas.
Camerarius, Consiliarius
tialis & Supremus Aulae

Sac. Rom. Imperii Hereditarius
DD. R. R. Liber Baro in Crystbrun-
& Carlswald, Schritenz, Freyhof, &
Bastinau, Burgravius in Rutenek,
Praefectus in Superiori & inferiori
in Austria ad Anasum, Auri
Regiae Catholicae Majestatis
actualis intimus ac Conferen-
tarius Cancellarius &c. &c.

M. Rognard pinxit. Pler.

J. A. Muller S. C. et C. M. Chal. sculp. Jo. Krieger

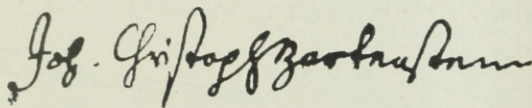
SINZENDORF ARCZKÉPE.

Rigaud egykorú metszvénye után festette Cserna Károly.

A legernyedtebb administratio mellett is el kellett végezni a folyó munkát, s egy nagy monarchia ügyeinek igazgatása mindig követel bizonyos politikai s közjogi tudományt is, mely a magas rangú miniszterekben vajmi gyakran hiányzik. Ebből származik az a sajátságos jelenség, hogy Bécsben az igazi munkán alapuló befolyás sokszor azoknál keresendő, kiket származásuk az elsőrendű hivataloktól minden érdemök daczára, távol tart. A császári kabinetnek ily képzett, buzgó és megbízható munkása volt akkor Bartenstein, a titkos conferentia jegyzője. Ő egy protestans strassburgi tanárnak volt fia, s tehetsége és tanulmánya oly nagy befolyást biztosítottak részére, hogy alárendelt állásából tulajdonképen ő igazgatta Károly császár utolsó éveiben a monarchia külső politikáját. Neki tulajdonították a legfőbb érdemet a

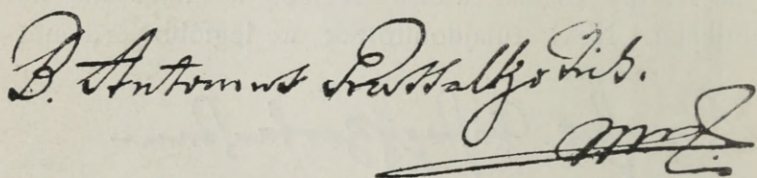

IO. BARTENSTEIN JÁNOS KRISTÓF ALÁÍRÁSA.

pragmatica sanctióban, és az ügyekben való jártassága nélkülözhetetlenné tette őt Mária Terézia trónralépése után is.

Hiába keresünk a magyar király tanácsosai közt magyart. Nádor Pálffy Miklósnak 1732-ben történt elhúnyta óta nem volt. Különben a bécsi minisztériumban megörögzött hagyomány szinte szentesítette a magyarok kizárását az ügyek vezetéséből. E tendentia oly világos, annyira sértő, hogy még a leghívebb és legaulikusabb főurainkat is panaszos vádra fakasztja. Midőn 1737 tavaszán hadat izennek a töröknek nem Pálffy Jánost állítják a császári sereg élére, kit már a lotharingiai herczeg is annak üdvözölt, hanem Seckendorfot. Az öreg országbíró így ír a császárnak: «Nem titkolhatom a halálos fájdalmat, mely sírba visz, midőn látnom kell, hogy nem tekintve azt

a sok vért, mit családom, s utoljára is két fiam a fölséges családért ontott, nem tekintve, hogy soha senki se ócsárolta hív hadi szolgálatomat, engem mégis nyilvános gyalázatomra, hazám s az egész világ előtt elmozdítottak a sereg vezetésétől, és pedig épen a hadjárat kezdetén, midőn senki, legkevésbé magam, nem gondolt arra. Nem is lehet másból származtatni, mint abból, hogy Felséged kegyét tehetetlenségem vagy gyanakodás által elvesztettem.» És midőn a rosszul intézett hadjárat a Dunától délre eső tartományok elvesztéséhez, Belgrád feladásához, és a császári sereg teljes kudarczához vezetett, br. Grassalkovics Antal, kir. személynök így ír gr. Batthyáni Lajos udv. kancellárhoz: «A véletlen és talán mondhatom gya-

II. GRASSALKOVICS ANTAL ALÁÍRÁSA.

lázatos békességet mely érzékenységgel vettem, csekély pennám ki nem írhatja. Ez a gyümölcse nemzetünk megvettetésének és contemptusának.»² És ha így nyilatkoznak a főemberek a császárral szemben és egymás közt, milyen lehetett a hangulat ama körökben, hol a Rákóczi hagyomány cultusa nem veszett ki? Maga Mária Terézia nagy bajnak tartotta az osztrák miniszterek versenyzését a csehekkel, és mint nyomják el a magyar nemzetet s tartják távol a hivataloktól.³

E kormány, e tanácsosok voltak felelősök azon nagy veszteségekért, melyek 1734 óta a monarchia területét csökkentették, tekintélyét semmivé tették, hadseregét desorganisálták és pénzügyeit teljesen kimerítették. Ha valaha birodalom a lethargia minden jeleit mutatta, úgy a csá-

12. GR. GRASSALKOVICS ANTAL ARCZKÉPE.

szári volt az a szerencsétlen belgrádi béke után (1739 sept. 18.). A mohó vágy keleten a török ellen nyerni kárpótlást azért, mit nyugoton a spanyolok és francziák ellen elvesztettek, a hiú törekvés Savoyai Eugén politikáját folytatni Savoyai Eugén nélkül, keservesen megboszlulta magát. A szerencsétlen, gyáva vagy tehetetlen vezéreknek, Seckendorfnak, Wallisnak, Neippergnek letétele s börtönbe vetése mit sem javított a helyzeten, hanem inkább még jobban fölfedte azon erő megbízhatatlanságát, melyet mindeddig a habsburgi uralom legbiztosabb támaszának szoktak tekinteni: a hadseregét.

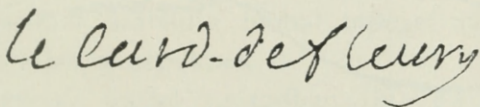
Nem lehetett kétség a felől, hogy a legkisebb megtámadtatás kemény próbára teszi ezt a roskadozó, szinte összemorzsolódó alkotmányt. Mikép bírja az ki azt a megpróbáltatást, melyet az örökségnek női kézre jutása von szükségkép maga után? Magok a miniszterek a császár halála után szinte fejöket vesztették. «Magyarországban látták már a törököt, forradalomban a magyarokat, a szászokat Csehországban, a bajorokat Bécs kapuja előtt és a francziákat a mint mindezeket izgatják.»⁴

Az örökösödés megváltozott rendje, a Ferencz mint idegen elleni gyanakodás, a főherczegnének addig a nyilvánosságtól elvonult élete egyaránt okozták, hogy a császár halálakor hiányzott az a támasz is, melyet csakis egy lelkesült, fejedelmeihez ragaszkodó nép hűsége adhat meg, és mely hatalmasabb minden minisztériumnál és minden hadseregnél. A cseh-osztrák nemesség egy része nem tekintette volna épen szerencsétlenségnek a bajor vagy szász uralom alá jutást. A nép pedig, különösen a bécsi, azzal a közönyösséggel nézte az ügyek alakulását, mely a politikai joggal és érzékkel nem bíró tömegeknek örökös tulajdonsága.

Az akkor épen uralkodó inség elégedetlenné tette a főváros lakosságát és útját egyengette a lázítóknak.

Alig fogadta Mária Terézia mint Magyarország és Csehország királynője és Ausztria főhercegasszonya a hatóságok és a hadsereg hódolatát és esküjét, azonnal meg kellett győződnie arról, minő kevésbé bízhat a fejedelmek szavában. A bajor választó rögtön protestált a *pragmatica sanctio* és az örökösödés ellen, jogot formálva a *dynastia* összes birtokaira abból, hogy ő I. Ferdinánd Anna nevű leányának utóda. Franciaország, melytől annyi áldozat árán vásárolták meg a garantiát, és a mely azt végre minden kétséget kizárólag adta meg a legünnepelesebb formában, bárki és bárkik ellen — húzta-halasztotta a hivatalos választ a királynő trónra lépését jelentő értesítésre.

Késésének okául Fleury bíbornok azt állította, hogy nem találhatja meg az archivumban a formulare-t, mikép kell üdvözölni a magyar királynőt — de valóban kétszínű-

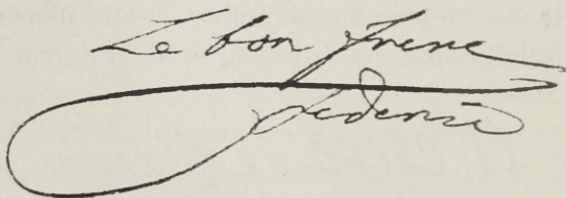

13. FLEURY BÍBORNOK ALÁÍRÁSA.

ségének más volt az oka. A francia udvar ugyanis fenn kívánta tartani a szövetséget a bajor választóval is, és ezt több ízben biztosította arról, hogy a *pragmatica sanctio* garantiája által nem sérthette egy harmadiknak jogait. Ez által nyitva tartották az utat, ha előnyösnek látták, a választó jogainak elismerésére. Ingadozásuk pedig csak addig tartott, a míg mindenkép kedvezőnek nem látták az alkalmat a Habsburgok védtelen örökösének megtámadására. Franciaország pedig súlyánál és az érdekek azonosságánál fogva maga után vonja a többi Bourbon-udvart, Spanyolországot és Nápolyt, míg a bajor választó a rajnai palota-grófot és a kölni választót, rokonait, bírja példája követésére.

Ezen annyit felölelő, és épen azért nem annyira veszélyes igények mellett kisebb, de pontos célokra törekvő és annál sóvárabb követelések merülnek föl. A nápolyi és szardiniai királyok a császárság olasz birtokaira áhítoznak. A szász választó és lengyel király a szomszéd Csehországot tartja könnyű zsákmánynak. Végre az, kinek ha joga nem is, lángesze és energiája volt nagyobb a többiekénél, II. Fridrik brandenburgi választó és porosz király Szilézia egy részét bitorolja rég megszűnt és érvénytelenné vált családi szerződések alapján.

Az elfogulatlan történetírás ép oly kevéssé ismerheti el a bajor, mint a francia, spanyol, szász és porosz igényeknek positiv jogn való alapulását. Azon uralkodókat,

14. NAGY FRIDRIK ALÁÍRÁSA.

kik csak az imént kötelezték magokat a *pragmatica sanction*nak nemcsak elfogadására, hanem ha szükség, fegyveres föntartására is, mi sem oldhatja fel a kapzsiságból eredő szőszegés kemény vádja alól. A politikában és gyakran, fájdalom, a nemzetek szemében is, az eredmény igazolni szokta ugyan a jogtalan tettet is, de a történetíró tisztének legszentebb hivatásáról mondana le, ha a siker után ítélve szem elől tévesztené az erkölcs és igazság örök törvényeit.

És mégis, nem a formalis jog, hanem a történeti élet törvényei szerint, nem tagadható el bizonyos jogosultság a monarchia szétdarabolására irányuló törekvéstől. Nem a nemzet egysége, nem is a történeti múlt közössége, a kö-

zös alkotmány és törvény alakította meg ezt a lényegére és fennállásának alapokára nézve oly sajátosságos állam-egyesületet. A «tu felix Austria nube» a nyelvökre, szokásaikra, egész lényökre nézve különböző, gyakran eltérő érdekű, vagy épen ellenséges nemzeteket csoportosított egy uralkodó alá. A dynastia egységén kívül nem fűzte össze közös intézmény az egyes országokat, s ha Bécsben létesített is olyant a központosításra kényszerítő szükség, azt nem ismerte el a külön életére féltékeny, saját intézményeiért lelkesülő magyar, olasz, cseh vagy belga nemzeti, vagy tartományi érzés. A nagy római történetíró szavai szerint: minden állam azon erő által áll fenn, mely azt megalapította. Mi létjoga, mi több, mi létereje van ennek a véletlennek látszó országcsoporthozatnak, mihelyt kihullott a királyi pálcza az utolsó Habsburgnak kezéből? Mi fogja különösen tovább is az idegen uralkodó igája alá hajtani a büszke magyar nemzet daczos nyakát? Vajjon csak a királyoknak szabad-e lábbal taposni az írott szerződések, és nem a népeknek is?

Igaz, hogy az utolsó században, II. Ferdinand óta nagy történeti munka ment végbe a dynastia vezetése és auspiciumai alatt. Az örökös osztrák tartományokat Cseh-országgal már nem csak az uralkodó személye fűzte össze, hanem a katolikus egyháznak hosszú véres küzdelmek után kivívott diadala is. Magyarországot pedig, mely több mint egy századon át kétségbe esetten küzdött léteért nyugot és kelet felé, ez az egyesített hatalom, támogatva a császári méltóság tekintélye és még el nem enyészett befolyása által is, ragadta ki a törökök torkából.

A Habsburgok fiága örökösödésének elismerése, az ellenállási jog eltörlése méltóan fejezték ki a nemzet halálját 1687ben, Buda visszafoglalása után. Azóta valamivel szabadabban fejlődhetett a nemzet szélesebb, a császári fegyverek által visszaszerzett és biztosított területen.

Legalább főnemessége közelebbi viszonyba lépett az udvarhoz.

Mi lesz a monarchia történetének e fordulópontján erősebb: az a százados, a nemzeteknek vérében gyökerező vágy az elkülönülésre, melynek most annyi európai udvarnak érdeke ad tápot és védelmet; vagy ez az újabb, még alig felismerhető tendencia az országok szorosabb egyesülésére a dynastia leányágának védelme alatt, melynek még addig csak a *pragmatica sanctio*, illetőleg az 1723. 1., 2., 3. t. cz. volt egyedüli látható kifejezése? E kérdés megoldásától függött nemcsak a dynastia sorsa, hanem egész Közép-Európa politikai alakulása.

Ha a monarchiát nem tartja össze más, mint az uralkodó személye, ha a széthúzó nemzeti érdekek és tartományi tradíciók tusájában csak is a korona szentsége adja meg a nyugvó pontot, önként következik, hogy itt sokkal több függ a király egyéniségétől, mint bármely más bárminő despotikus országban.

Nem túlzás, ha kimondjuk, hogy 1740-ben és 1741-ben a legnagyobb krízisben, mely Ausztriát és Magyarországot érthette, Mária Terézia személye, tehetsége, elhatározása döntött a monarchia sorsa fölött.

Mária Terézia épen trónra lépése idején állott nő szépsége teljes virágában. Leánykorában gyöngye termete kezdett telt lenni a nélkül, hogy elvesztette volna karcsúságát. Kék szeme, gazdag szőke haja, arcának finom metészese s friss színe, mosolygó szája, mely nem hasonlított őseiéhez, az egész élettől duzzadó alak elbájolta még a hideg szemlélőt is. Később a nagy harcok s eredmények után egész megjelenésében a fenség volt az uralkodó: ilyennek tünteti fel legtöbb képe is, mint ilyen él a hagyományban. Akkor azonban, midőn még az életnek csak örömeit ismerte és csak rangja és vele született büszkesége emelte környezete fölé, a nő kelleme még tán na-

gyobb volt benne az uralkodó fenségénél. Modoránál meg-
nyerőbbet a külföldi követek nem ismertek. Az öreg Ro-
binson, Anglia követe annyira el volt ragadtatva a király-
nőtől, hogy midőn Sziléziában II. Fridriknél járt a békét
közvetíteni, így szólt a langeszű, de a női szépség iránt már
épen nem fogékony ifjú uralkodóhoz: ismerné csak Fel-

Marc hat mit gebort Grund den Krieg zum Spiel vergleicht, Der in der Höhe trohet pflegt, laßst sich zu verlachen;
Wo oft der eine mit dem andern endlich weichen;
Wo mancher sehr gewiß und wohl genau gezielt,
Und doch ganz unermuth verfehlet und verspielt.
Hier laßt sich Gott Mars bei einem deßgen Spiel sehen, Wer zu der Allianz denselben sich erbitten,
In Hoffnung, daß es werd nach seiner Absicht gehen, Den weißt er unmerkbar durch seine Hand zu reiten,
Er laßt, wann alles sich in Rauch u. Dampf verliert, Was seine Vorsicht hat im Himm'l aus gedacht
Und wann manich schönes Reich wird durch das Schwert
Inwehen hat er doch den Ausgang selbst nicht sehn
Und wie es endlich wird noch künft'ig hin ergehen.
Wel eine starke Hand das blinde Glück stets führt,
Das Ende zeigt gewiß der Welt noch deutlich an,
Und alles auf der Erd sehr weislich dirigirt.
Wer was gewonnen hat, und wer verliert hat

15. AZ EURÓPAI SAKK-JÁTÉK.

séged a magyar királynőt, tudom, nem arra törekednék,
hogyan vehetné el tartományait, hanem inkább azon volna,
hogyan ajándékozhatna neki ujakat.

Mint megjelenésében, úgy szellemében is az ifjú erő és
közvetlenség nyilatkozott. A királynő nem tett, nem tehe-
tett tudományos előkészületeket nehéz hivatása betöltésére,
és tapasztalata, emberismerete még csekélyebb volt, mint

tudománya. Ezek helyett jóakarat, az erkölcs és jog iránti vallásos, egész lényét átható tisztelet, a családjának méltósága és elsősége felől való mélyen gyökerező szinte naiv meggyőződés, az a hit, hogy a király, kire Isten oly nagy kötelességeket ró, külön oltalma alatt áll a gondviselésnek, a valláshoz és annak szolgálataihoz való ragaszkodás voltak jellemének fővonásai. Már e rövid összefoglalás is feltűnteti, minő éles az ellentét e szinte gyermekded, hívő egyéniség, és a kiválóan kétkedő és józan eszű, gyakorlati célok után induló század uralkodó eszméi közt. Az volt a kérdés, egész uralkodása, történeti szerepe abban áll: mennyiben bírja magát ez egyéniség annyi ellenséges hatalom és befolyás között érvényesíteni, minő támaszt nyer e munkában népeinél, és végre, mennyire módosítja, mi-ben alakítja át e küzdelem Mária Teréziának mint uralkodónak politikai meggyőződését és eljárását.

Uralkodása első napjától fogva saját kezébe vette a királynő a legfőbb ügyek intézését. Férjét, a toscanai nagyherceget az örökös tartományokban azonnal kormánytársává fogadta. Bár semmi oka nem volt még a béke fentartása miatt aggódni, nagy gondot fordított a sereg jó karban helyezésére és szaporítására. Nem törődve az udvari pártokkal és coteriákkal, melyek közül nem egy el-lene volt házasságának, mindenkivel egyaránt éreztette kegyét, mindenkit egyaránt ösztönzött példájával munkára. Még azokat a tábornokokat is szabadon bocsátotta és visszahelyezte régi rangjokba, kik az utolsó szerencsétlen török háború és a gyalázatos belgrádi béke miatt akár mint bűnösök, akár mint bűnbakok börtönbe vettek. Nemsokára ki is tűnt az eredmény. A velencei követ jelentése szerint alig egy hónap alatt minden tartományból beérkeztek a hódolati ajánlatok: minden bámulatos és váratlan egyértelműséggel ment végbe. Sikertült a népeket meggyőzni arról, hogy érdekek a monarchia fentartását,

nem pedig a szétválást követeli. «A míg e szellem uralkodik, remélni lehet a nyugalmat és a kormány egyöntetűségét.»⁵

Az egyre fenyegetőbbé váló külföldi bonyodalmak nem engedték e szellem teljes érvényesülését, és szokatlan erőfeszítésre kényszerítették a monarchiát mielőtt kellően szervezve lett volna ereje, és mielőtt a királynőnek munkássága és szeretetreméltósága kellően áthatotta volna az alattvalókat egyéni érdekének tudatával. Nem a nemzeti erő lassú fejlesztése, hanem annak szilárd elhatározás által való fokozása adta meg Mária Terézia uralkodása kezdetének történeti jellemét. A gondviselés nem tagadta meg tőle később a békés munkának nem oly fényes és megkapó, de sokkal maradandóbb eredményeit sem.

II. Fridrik, kinek serege és kincstára legjobb rendben volt, kezdte meg a fegyveres támadást. Nem tartott igényt az egész monarchiára, sőt késznek nyilatkozott teljes erejével védelmére kelni a *pragmatica sanctiónak* és több millió tallért fizetni hadi kárpótlás gyanánt, ha a királyné átengedi neki Sziléziának több kerületét, melyekre már ősei igényt tartottak. Mialatt a királynőt és férjét barátságáról biztosította és Berlinbe siető meghatalmazottjukat, Botta d'Adorno örgrófot szép beszédekkel és ígéretekkel tartóztatta, seregét hadi lábra állította, és már 1740 dec. 13-án átlépte a sziléziai határt. Hadüzenet nem történt, a király inkább mint békés megszálló szeretett volna feltűnni, semhogy mint hódító.

Maga Nagy Fridrik egész őszinteséggel előadja, mik voltak indokai e nemzetközi tekintetben hallatlan merénylet elkövetésére. Nem az örökösödési igény, melynek bebizonyítására köteteket írtak udvari tudósai, és mely egyáltalában nem volt bebizonyítható. Egész cynismussal írta maga e sorokat, melyeket később kitörült «harczra kész sereg, tele kincstár, szellemem tevékenysége, ezek az okok

birtak háborúra Mária Terézia ellen». ⁶ Az «Anti Macchia-vel» írója e szavakban nyíltan hirdeti az erőszak jogát. E mellett még a szintén okúl felhozott nagyravágyás is erkölcsösnek látszik.

Minő állást foglaljon el a királynő a nagyravágyó tervekkel, az ifjú király részéről tényleg fenyegető és nagy művészettel még fenyegetőbbnek feltüntetett veszélylyel szemben? Ez volt első nagy, mérhetetlen következtetésű elhatározása, melyet reá mért a sors. Ha enged, igaz hogy veszít tekintélyéből, de csekély áron biztosítja birodalmát, és mi legfontosabb, megszabadul egy legjobb esetben is kétséges nagy háború végzetes esélyeitől. Ha ellentáll, az egy ellenségnek előrelátható gyors sikere csakhamar országaira vonja a többi osztozni vágyó hatalmasságot is. Az ily elhatározás nem csak a politikai eszélynek dolga, ilyenben nyilatkozik az ember legbelsőbb énje, jelleme. A politika a jobbról balról előre látható esélyeket latolgathatta, de itt fontosabb ügy állott kérdésben, mint pillanatnyi kár vagy haszon. A császárok leánya nem mondhatott le arról, mit istentől reá ruházott jogának tartott, az egyház híve nem engedhette át alattvalóit eretnek uralkodónak, a királynő nem bocsáthatta ki hatalma alól örökölt földjét végső tusa, a háború istenitélete nélkül. És a mint koruk e két legnagyobb politikai alakja szemben áll egymással az első nagy alkalommal, midőn érdekeik összeütközésbe jönnek, midőn egész uralkodásuk bonyodalma szövődik, úgy élnek a történetben, az utókor köztudatában. A király mint hatalmas, tettvágyó, lángeszű férfiú, kit erkölcs és hagyomány nem akadályoz diadalútjában, és ki nem történeti alapra, hanem seregre és kincstárra építi birodalma nagyságát, melyet csak az ő szelleme tarthatott fönn ily eszközökkel; a királynő mint sajátját egész erejével megvédő, kinek nem utolsó ereje az, hogy joga világos és tiszta s bizalma a jog fentartójában: Istenben meg nem törhető.

16. NAGY FRIDRIK ARCZKÉPE.

És a két nagy uralkodónak szelleme és hagyománya lengette azóta át a két dynastiának, a két monarchiának történetét.

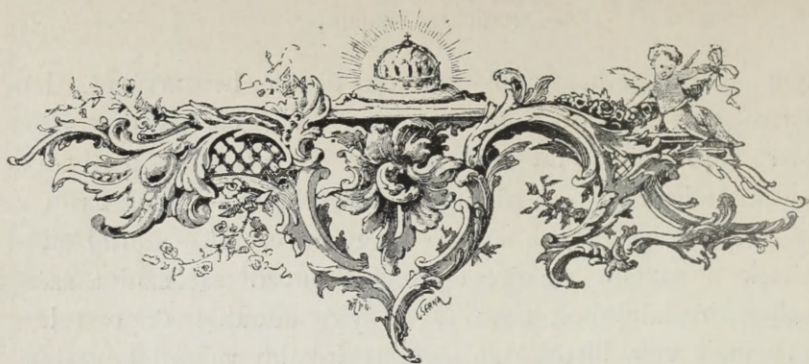
Egyelőre bizonyosnak látszottak az elhatározás végzetes következhései Mária Teréziára nézve. Egy kar sem emelkedett a külföldön a *pragmatica sanctio* védelmére. A király minden nagyobb akadály nélkül hatolt előre Sziléziában, a csekély számú, magokban és vezéreikben nem igen bizó osztrák őrségek visszavonultak vagy megadták magokat. Fridrik, ki még mindig tart attól, hogy ellene, mint békebontó ellen zúdul fel nemcsak a monarchia, hanem az egész európai közvélemény, a francia kormányhoz közeledik, mely elismeri a bajor örökösödési igényeket a Habsburgok országaira, s elérkezettnek látja az alkalmat a versengő dynasták közt megalapítani hegemoniáját Németországban s Olaszországban. A dicsvágyó Belleisle tábornok magával ragadta a kéjencz XV. Lajost és a vén Fleury bibornokot. A spanyol király igényt tartott az egész monarchiára és visszahívta követét Bécsből, a szász választó és lengyel király még várakozó állást foglalt el, de máris tiltakozott az ellen, hogy Mária Terézia kormánytársul fogadja férjét. Végre Nagy Fridrik diadala Molwitznél (apr. 10. 1741) a Neipperg tábornok által vezetett osztrák sereg fölött, nemcsak Szilézia birtoka fölött határozott, hanem fölfedte Mária Terézia uralmának egész gyöngeségét. Ha már az addig megvetett «brandenburgi örgróf» is legyőzi a régi császári sereget, hogyan álljon az ellen a régi híres armádiáknak, francziának vagy spanyolnak? Neipperg serege, vitézséget illetőleg, nem állott mögötte a porosznak, maga N. Fridrik kénytelen volt elmenekülni a molwitzi csatából, és utólag hallotta csak ez első, vezére Schwerin által kivívott diadala hírét. A porosz gyalogság jobb és gyorsabb tüzelése mellett döntött még az a körülmény is, hogy Neipperg nem birta. vagy

nem akarta felhasználni kellően derék huszárságát. De bármi volt is az ok: az eredmény világos, az osztozkodásra való jeladás megtörtént. Úgy látszott, mintha Európa fejedelmei mind, — a töröknek kivételével — Nagy Fridrik nyomába készülének lépni, és gyors cselekvés által sietnének a magok részére egy-egy konczot szerezni a szét hulló birodalomból, nem is annyira annak gyöngé, tehetetlennek vélt birtokosától, mint inkább valami kevésbbé ügyes vagy gyors versenytárstól.

17. A KIRÁLYI NAGY PECSÉT 1741-BEN.

IV. FEJEZET.

AZ ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ. A POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS.

A MOLWITZI csata bevezetéseül szolgált a mindenfelől készülő támadásoknak. A bajor választó julius 31-én megszállotta Passaut, és szeptember 15-én bevonult Linzbe, Felső-Ausztria fővárosába. Már előbb, augusztus 15-én, egy 60,000-nyi francia sereg megkezdte átvonulását a Rajnán, mint a választó segítsége. Még előbb, augusztus 10-én, megszállották a porosz gránátosok Boroszlót. A magyar királynő egyetlen szövetségese, az angol király, sem tett érdekében más lépést, mint hogy egyre békekötésre, a porosz követelések teljesítésére unszolta, hogy azután szembe szállhasson a francziákkal és szövetségeseikkel. Arról, hogy Anglia, a Habsburg-ház régi frigyestársa, cselekvőleg lépjen föl a pragmatica sanctio védelmére, még nem volt szó.

Ezen válságos időbe, midőn egyre tartani kellett Prágának és Bécsnek ellenséges kézre jutásától, és midőn az általános gyöngeség, szervezetlenség és gondatlanság még nagyobb szolgálatokat tett Fridriknek és a francziáknak, mint a fejét néhol merészen felütő, másutt csak gyanított,

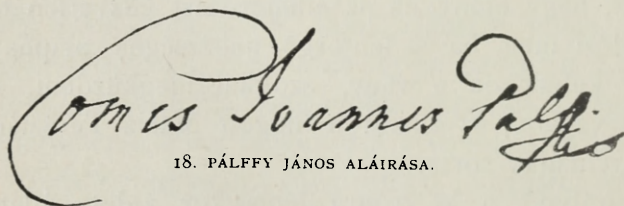
de ép oly félelmetes árulás — esik a magyar koronázó országgyűlés összehívása és megtartása.

A fegyver zaja ritkán alkalmas kísérete a törvényhozás tanácskozásának. A midőn minden tekintet a megtámadott határ felé fordul, midőn minden perczen a hadi szerencse változásától függ birodalmak dicsősége vagy megdőlése, emberi erőt felülmúló, szinte lehetetlen, bölcs intézkedések által nemcsak a jelen pillanat szükségéről gondoskodni, hanem emberöltőkre előre kitűzni az állami fejlődés útját. De a magyar országgyűlés nemcsak törvényhozó testület; még nem szakított egészen eredetével, a midőn egy volt a fegyveres községgel, mely a Rákost nemcsak forumnak használta, hanem táborhelynek is, honnét egyenesen az ellenség ellen indulhatott.

Oly nemzetnél mint a magyar, melynek uralkodó osztálya századok óta annyira magáévá tette a közügyek megvitátását, nagy előny, ha az elhatározást közvetlen tanácskozás előzi meg, ha a fenforgó nehézségek alapos ismeretéből keletkezik a vágy, azokkal megküzdeni. Akkor pedig e vágyon, ez akaraton függött Mária Teréziának és a monarchiának sorsa.

A királynő, a ki trónra lépésekor áldott állapotban volt, 1741 mart. 13-án adott életet első fiának, a későbbi József császárnak. A trónörökös születését, melynek, miután már három leány született volt a királyi házasságból, nagy sóvárgással néztek elébe a szülők, szerencsés előjelenek tekintették a zűrzavaros viszonyok közt a Habsburg-Lotharingiai dynastia megszilárdulására nézve. De mivel már nem a fiágon való örökösödés, hanem magának az uralkodóháznak birtokjoga forgott kérdésben, e születésnél sokkal fontosabb esemény a monarchiára nézve a pozsonyi diéta, mely megadta az erőt és a nemzeti alapot a dynastia hatalmának és a monarchia együttmaradásának biztosítására.

Mihelyt Károly császár elhunyt, leánya magához hívatta Pálffy János országbíró, a Rákóczi-forradalom befejezőjét, ki még legújabbban is fényes bizonyítékát adta a dynastiához való törhetetlen hűségének az által, hogy felbonthatlanul szolgáltatta át lotharingiai Ferencznek Bercsényi Lászlónak hozzá intézett levelét.¹ Az ősz főúr teljes elégtételt nyert előbbi mellőztetéséért; őt nevezték ki hadi főparancsnoknak egész Magyarország területére. Az ő és Batthyáni Lajos gróf főkancellár tanácsával intézte ekkor Mária Terézia hazánk ügyeit. Január 21-én kibocsátják a királyi meghívókat a Pozsonyban, a királynő születése napja után, majus 14-én megnyitandó diétához, melynek főtárgyául a koronázás tűzetik ki.² Az osztrák tanácsosok közt leginkább Bartenstein szavára hallgatott akkor a királynő, Magyarországot illetőleg. Tanácsosai még nem mondtak le a Kollonics-Leopold-féle traditióról. Magyar-

18. PÁLFFY JÁNOS ALÁÍRÁSA.

országot nem bírták elképzelni másként, mint nyílt felkelésben, vagy fegyveres erőszak által lenyűgözve. A császár halála után már Magyarországból látták a félholdat, a kuruczokat pedig Bécs kapui előtt. Ez a gyanakodó rövidlátás máris nagy károkat okozott a monarchiának. Mig ők kelet felé néztek aggódva, nyugaton és északon nem akadályozták meg a vészfelhők feltornyosulását, és nem intézkedtek azok ártalmatlanná tételére. Sem Fridrik nem foglalja el oly könnyen Sziléziát, sem Károly Albert bajor választó Felső-Ausztriát, ha útjokban találják azokat a nehéz lovasezredeket, a császári sereg javát, melyeknek Magyarország annyira féltett hűségére kellett ügyelniök.³

MARIA THERESIA DEI gratiâ Regina Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, ac
Sclavoniae, Archi-Dux Austriae &c. Nupta Dux Lotharingiae, ac Barri, Magna Dux Hecetuniae

Magnifice, Fidelis Nobis dilecte. Posteaquam ex inscrutabili Divini Numinis Iudicio Sacram olim Romano-
rum Imperatoriam, ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, ac Bohemiae, Regiam Majestatem, Dominum Ca-
rolum Sextum, Penitorem nostrum desideratissimum Mense Octobri, Anni proximè præteriti de hac mortali Vi-
ta, temporaneoquæ Legimine ad æternæ Gloriae Coronam evocari et transferri contigisset, ac ex eo, quod nullam
Prolem Masculam post se superstitem reliquerit, Nos, qui Primogenita Eiusdem Filia, adeoque immediata He-
res, et Successor, dictamine Articulorum Primi et Secundi, Generalis Regni Hungariae Dietae, in Anno 1723 con-
clusæ, aliasq; pietissimæ memoriae Genitori nostro in idlo Regno Hungariae, et Partibus Eisdem annexis le-
gitimè successissemus: Clementer quidem cupivissemus etiam hoc hyemali tempore pro felici Inauguratione
nostra Generalem Conventionem Fidelium Statuum et Ordinum Nobis cumprimis Chari Regni nostri Hun-
gariae, ac Partium ei annexarum celebrare, taliterquæ modofatos Status et Ordines Præsentia nostra eti-
am citius consolari. Quia tamen Tibi quoquæ constaret, brumale Tempus quàm Varias habeat Incommo-
ditates, cumquæ Tempus etiam Puerperij nostri non longè distet; Atque pro Regia Coronatione nostra iux-
ta exigentiam publicarum dicti hæreditarij nostri Hungariae Regni Constitutionum, solentis Ritu, Deo
Ter Optimò maximò auxiliante, peragenda, Electione item Palatini, exposit vero cæteris etiam, quæ in Bo-
num et Incrementum prælibati Regni nostri præteriti quoquæ Belli, et Contagiosæ Læis Calamitatibus mul-
tipliciter afflicti, prout et ejusdem Stabilem conservationem necessaria, et proficua fore videbuntur curan-
dis et tractandis Universis Statibus et Ordinibus suprafati Regni nostri Hungariae, et Partium eidem
annexarum Generalem Conventionem, seu Dietam, ad Dominicam Exaudi, seu Diem decimum quartum
affuturi Mensis Maji, Anni præsentis in Liberam ac Regiam Civitatem nostram Posoniensem insiden-
dum, et promulgandum, Eisdemquæ faventibus Superis Personatiter præesse Statuimus.

Quocirca Tibi harum serie benigne præcipimus, quatenus ad præspecificatum Diem, et Locum sive Personatiter
compareas, sive verò pænitiarem Hominem, seu Nuncium, Virum utpote Nobilem, et idoneum, Pacem, et publi-
cū Bonum zelantem, atquæ sub Sacra præfati Regni nostri Hungariae Corona possessionarium cum pleno
Mandato nomine Tuo mittere, et expedire debeas, qui prædictæ Generali Dieta incesse, ac ibidem una cū
reliquis Fidelibus Statibus et Ordinibus Benignas Propositiones nostras Regias ad Promotionem Boni Publi-
ci, ulteriorem item Conservationem ipsius Regni directas uberius intelligere, ac de iis in medium conpon-
lere noverit: Curandum autem erit Tibi diligenter, ut præfatus Nuncius Tuus, modo prævis instructus
ad præspecificatum Terminum ibidem cetero et infallibiliter compareat, nequæ ultra Diem præfixum ema-
nere præsumat; Secus sub Poena in Generali Regni Decreto expressa non facturus. Gratia in reliquo nra
Regia Tibi benignè propensa manemus. Datum in Archiducali Civitate nostra Vienna Austria, die
Vigesimæ primæ Mensis Januarij, Anno Domini Millesimò Septingentesimò quadragesimò primo.

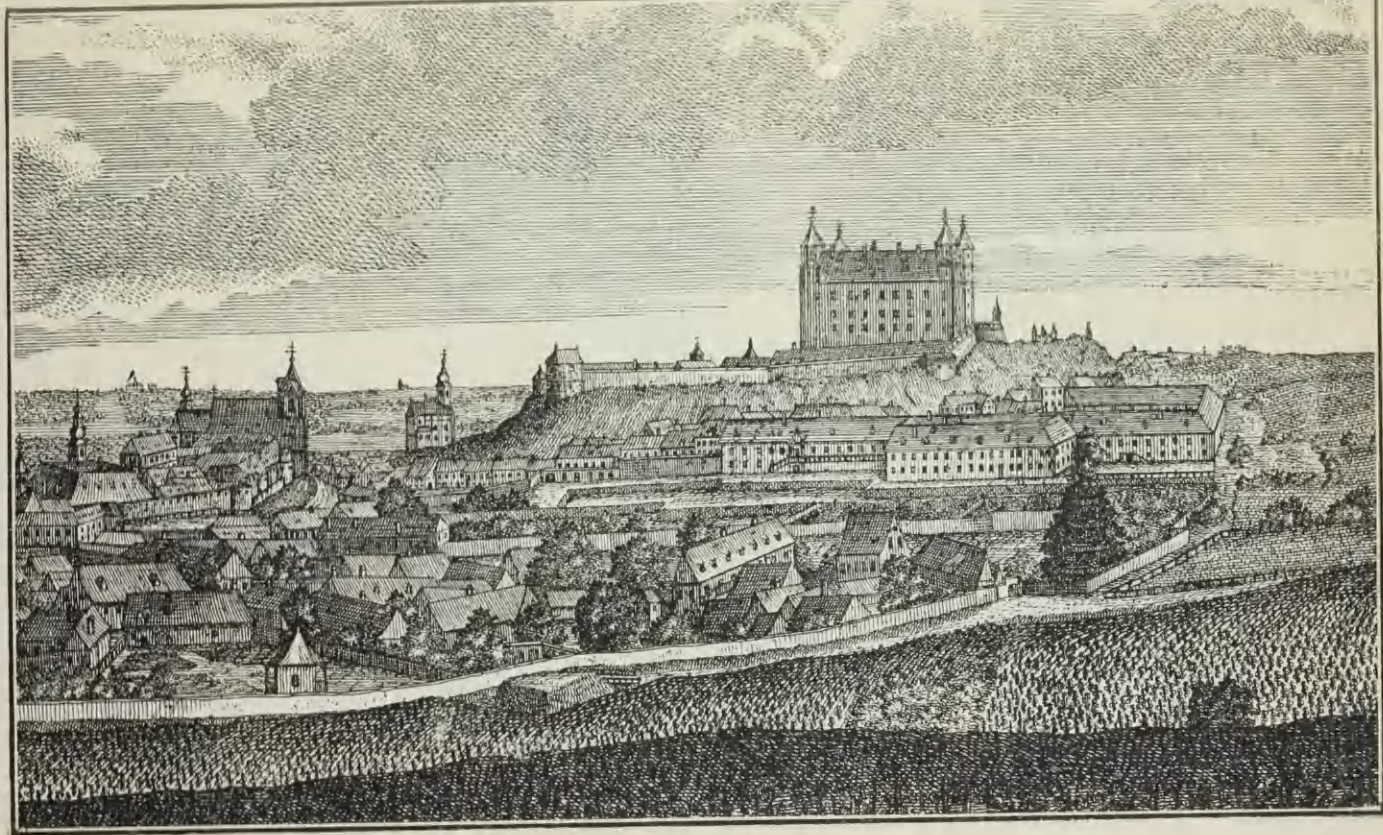
Maria Theresia

Johannes Ludovius de Batthyany

Josephus Koller

19. A KORONÁZÁSI TEMPLOM ÉS VÁR POZSONYBAN.

A mint világosabbá lőn a porosz nyílt támadás és a francia kétszínűség, Magyarország pedig még mindig nem lázadt fel az őrségek ellen, a Sintzendorfok, Harrachok és Kinskyek is örömmel kezdtek nézni a koronázás elébe. Ismerték a magyar nemzet hagyományos ragaszkodását Szent István birodalmának legfőbb jelvényéhez, és annak birtokosához. Az ünnepélyes actussal járó pompa és dísz legalább egy időre majd eltereli az urakat és nemeseket a hazafias gondoktól, s így a legveszedelmesebb időpont elmúlik a nélkül, hogy nagy csorbát ütöttek volna a királyi prærogatívákban. Ennél tovább bölcseségök nehezen terjedt.

Tévedés volna azt hinni, mintha Magyarország tétlenül nézte volna a monarchiát környező veszélyeket azon időpontig, a midőn királynőjének erőteljes és bájos megjelenése és szívéhez szóló beszéde ama világtörténeti nevezetességű erőfeszítésre nem ragadta. Pálffy már január 26-án fegyverre szólította a hű magyarokat. Különösen Pest vármegye tüntette ki magát gyors és jelentékeny felajánlásai által. Onnét 1600 nemes készült, a Kunságból négyszáz, Vasból ezer. Pálffyn kívül Grassalkovics Antal kir. személynök is késznek nyilatkozott személyesen részt venni a hadjáratban. Csak egyet kötött ki Pálffy mindig, és e föltétel alatt a leghathatósabb segedelmet helyezte kilátásba úgy egyesek, mint a hatóságok részéről: azt, hogy a magyar csapatokat csakis magyar tisztek, magyar tábornokok vezessék. Ekkor tűnnek elő mint a pestmegyeiek vezetői Baranyai János, Festetics József és Ghillány János báró. Ekkor állíttatott fel Pest megyében a most Mária Terézia nevét viselő ezred.⁴

Harczra kész még a magyar nemzet, majdnem annyira hajlandó elárasztani a szomszéd tartományokat könnyű csapataival, mint nyolczszáz évvel azelőtt. Sokakat vonzhatott a Pálffy által kilátásba helyezett préda, de a fő mégis

Musa!
 Palfia Palfia
 Te gens reposcit digna dudum
 Gens cithara, (et fidibus Dearum.)

Denis
Carm. quad. pag. 144.

20. GRÓF PÁLFFY JÁNOS NÁDOR ARCZKÉPE.

az volt: villogtatni a világ előtt a magyar kard élet, megújítani az ősök dicsőségét. Erre mutat a magyar vezetés követelése. De éppen ez a harczyi készség, a nemzeti szellemnek ez erős fellendülése ejtette kétségbe a bécsi minisztereket. Nem fogja-e a magyar ő ellenők fordítani a már kivont fegyvert? Nem ítélték-e helyesen, midőn azt hitték, hogy a magyar nagyobb ellenséget lát bennök és az általok követett politikában, mint a francziában vagy a poroszban? Alig szították a harczyi tüzet, már az volt legfőbb gondjuk, hogyan lohaszszak azt ismét le, hogyan akadályozzák meg a nemzeti lelkesedés fejlődését, annak a határokon túl szárnyalását. Visszaestek eredendő bűnökbe: nem vérét követelték a magyarnak, melyet az oly bőkezűen ajánlott föl királynőjének, hanem pénzért akarták a véradót megváltatni.⁵ Mintha a világ minden kincsein lehetett volna bátrabb védőket szerezni Mária Terézia trónja részére, mint azokat, kiknek önkéntes jelentkezése most kétségbe ejtette a minisztereket, kik hivatva lettek volna mindenöket a dynastiáért feláldozni, első sorban pedig régi gyűlölségöket és előítéleteket. Ily módon tavasszal még nem igen lép föl a magyar mint fontos tényező a harczmezőn, miben éppen nem a nemzet volt a hibás. Még a hol legnagyobb hasznát lehetett volna venni a magyar huszárságnak, Sziléziában, ott sem tudták a tábornokok azt a csatában érvényesíteni. Maga Arneth is első sorban a könnyű lovasság elhanyagolásának tulajdonítja a molwitzi csata elveszését, és általában az egész hadjárat rossz kimenetelét.⁶

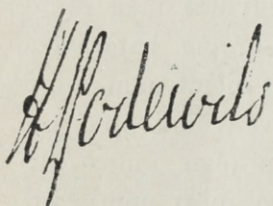
Tavasszal heteken át ellepte az utakat a Pozsony felé tartó hintók, kocsik és lovasok sokasága. Az országgyűlés volt az egyedüli alkalom, a midőn a magyar nemes és polgár szűk köréből kijutva, beléphetett a királyi felség bűvös atmosphærájába. Kézcsókra bocsáttatott, résztvett az udvari ebéden, vagy tán éppen szólhatott is a Felséggel.

Ez volt egyuttal az egyedüli idő, midőn nasonlóival országúl tanácskozhatott a haza ügyeiről, midőn honszeretete megizmosodott a sokaság közös hangulata által, midőn tapasztalatai, ismeretei egyszerre bővültek, midőn úgyszólván ablak nyílt előtte Európa felé. Az ügyes-bajos ember ekkor érintkezhetett kancellárral, országbíróval, primással; a mulatni vágyó előtt egész sora nyílt a különben ismeretlen vagy alig elérhető szórakozásoknak. A főúr itt mutogathatta az ország színe előtt fényét, melyet még a királyi nap közeli ragyogása sem homályosíthatott el. Bár 1563 óta megszűnt a magyar nemesség fejenként való megjelenése a diétán, bár a megyéket, városokat és káptalanokat már csak követeik képviselték, az országgyűlés még mindig valódi népvándorlást idézett elő az ország határához oly közel eső koronázó város felé. «Mert diétát nem mindig lát az ember, mikor akar.»⁷ Régi törvényeink bírságot rónak arra, ki a meghívónak eleget nem téve, fontos ok nélkül elmaradna a diétáról. Ily ösztönre most nem volt szükség. Mindenki látta, milyen forduló ponton áll a haza sorsa. Mindenki örvendett, ha hazája és rendje vagy válsága érdekét ily válságban szóval és tettel szolgálhatta. Nem hiányzott az érdeklődés a királynő iránt sem, ki Sz. István koronáját fogja viselni, mire Nagy Lajos leánya óta nem volt eset. Ha akkor a nőuralom rövid néhány év alatt a fény s hatalom legnagyobb polczáról a legnagyobb zűrzavarba döntötte az országot, mi várható most, midőn nemcsak az országnak, hanem az egész monarchiának oly nyilván való volt gyöngesége?

Bár nem volt sem újság, sem gyors közlekedés az országban, a királynő személye és tulajdonságai már nem lehettek ismeretlenek az uralkodók előtt. Elég volt ehhez az országnagyoknak és püspököknek Bécsben járása, kik aztán felvilágosíthatták megyéiket. Az ily személyes értesítésnek, éppen mert oly tekintélyes és megbízható forrá-

sokból eredt, és mert oly ritka volt, nagyobb a hitele és hatása az egyszerű kedélyekre, mint a mostani udvari és legfelső személyekről szóló híreknek a nem csak elkénvezetett, de annyszor félre is vezetett közvéleményre. És így a tisztán emberi részvéten kívül a jogtalanul megtámadott szép, ifjú királynő iránt, már a királynő nagy uralkodói tulajdonságai is felkeltették a hódolatot és ragaszkodást.

«Mária Terézia, a mint a trónra lépett, eltalálta a módját, hogyan lehet megnyerni az egész világ szeretetét és bámulatát. Neme, szépsége, szerencsétlensége sokban járultak ahhoz, hogy mindenfelé kedvezően fogadták az udvari

21. PODEWILS ALÁÍRÁSA.

írók által reá halmozott dicséreteket. Vigyázott minden lépésére, és jellemének csak jó oldalait mutatta. Nyájas, jámbor, adakozó, népszerű, könyörület, bátor és nagylelkű viselkedése gyorsan megnyerte részére alattvalói szívét. Mindenkit meghallgatott, elolvasta a folyamódásokat, gondját viselte az igazságszolgáltatásnak, szorgalmasan utána járt az ügyeknek, az egyiket jó szóval, a másikat mosolylyal vagy kedves bókkal fizette ki; még akkor is megnyerő tudott lenni, midőn megtagadott; ropant ígéreteket tett. Igen nagy vallásos buzgóságot mutatott, gyakran monda, hogy minden bizalmát Istenbe helyezi, tisztelte a papságot, nagy ragaszkodást tanúsított a vallásos szertartások iránt, tüntetőleg segítette a szegényeket, kórházakat alapított, pénzt osztatott ki a katonák közt.»⁸ Nemcsak tulajdonságaival, megjelenésével és szavaival is kívánt hatni. «Pompát fejtett ki, látványosságokat nyújtott, maga is szólott a rendek előtt, megható színben tüntette föl helyzetét, panaszkodott, minő balsorsra juttatták őt ellenségei, vigasztalhatatlannak mondta magát (ez volt kedves kifejezése), hogy bajában osztozniuk kell

hű alattvalóinak is, megígérte, hogy alkalom adtán elismeri mindenkinek buzgóságát, biztosította a magyarokat régi kiváltságaik visszaállítása és megerősítése, és régi sérelmeik orvoslása felől, tüntetett lelki erejével, szilárd maradt szerencsétlenségében, és magaviselete által bátorságot akart önteni alattvalói szívébe is.»

«Nem is lehetett hallani mást e királynő felől, mint dicséretet. Mindenki égbe emelte, mindenki szerencsésnek képzelte magát. A rendek annyira segítettek, a meny nyire csak bírták. A nép panasz nélkül vetette magát alá az adónak. A főurak felajánlották pénzüket, gyakran fel szólítatlan. A magyarok siettek megharcolni érette, a tisztek szívesen szolgáltak félzsoldért. Szövetségesei buzgón támogatták azon meggyőződésben, hogy mihelyt tőle függ, nem ró többé terheket reájok. Mindenki sietett feláldozni magát a legjobb fejedelemasszonyért. Mindenki bálványozta, mindenki igyekezett arczképének birtokába jutni. Ha nyilvánosan megjelent, mindig örömrivalgással fogadták.»

Nem barát és tisztelő, II. Fridriknek bécsi követe, Podewils, tehát bizonyára nemcsak pártatlan, hanem hideg megfigyelő rajzolta e jellemképet. A porosz diplomata részben színleltnek tünteti fel Mária Terézia viselkedését, mely mindjárt megváltozott, mihelyt a kedvező körülmények megengedték, hogy nyíltan mutassa nagyravágyását és parancsoló természetét. De ha a változó viszonyok szükségkép változást idéznek is elő az eljárásban, ily nagymértékű, éveken át tartó színlelést feltenni nem csak annak mondana ellen, mit Mária Terézia jelleméről különben is tudunk, hanem a lélektan legegyszerűbb fogalmait is sértené. A tény az, hogy a könyörületesség, igazságszeretet, a vallá ssosság, a népszerűség csak oly alkotó részei voltak Mária Terézia jellemének, mint a büszkeség és a hatalomra való vágy. Épen e sajátságok egyéni vegyülete emeli őt oly magas

polczra nem csak az uralkodó nők, hanem egyáltalában a fejedelmek közt.

Nem hiányzott a nemzet részéről az áldozatkészség, a vágy a magyar királynak, ki már nem császár, szolgálatában megmutatni a világnak, mit tehet a magyar uralkodójáért. Mária Terézia pedig uralkodása első szakaszában már kifejtette mindazon tulajdonokat, melyek ellenállhatatlanul felé vonták a kedélyeket. De ez a két tényező még egy ideig egymás mellett működött, a nélkül, hogy egyesülések, összeforrásuk biztos alapot adott volna a monarchiának és új irányt szabott volna Európa politikai helyzetének. Hiányzott a minden törvénynél, intézkedésnél, sőt érdeknél is hatalmasabb egyesítő: a személyes érintkezés.

Mióta a Habsburgokra szállott Magyarország koronája, az országgyűlés, «a törvényes közvetítő király és a rendek közt» volt majdnem az egyedüli alkalom, a midőn az uralkodó királyságába lépett, és személyesen fogadta hű magyarjai hódolatát. De ilyenkor a hideg spanyol ceremoniale, mely Miksa halála óta oly szoros fogságban tartotta a császárokat, csak hivatalos beszédeknek és fogadtatásoknak engedett helyet, a szabadabb mozgást pedig kizárta. Különben is ez az egész kor szegény volt eseményekben és eszmékben egyaránt, melyek közös és kölcsönös lelkesedésre ragadták volna a királyt és alattvalóit. A Ferdinandok és Leopoldok személye sem volt alkalmas más, mint hivatalos enthusiasmus keltésére. Csak III. Károlyról van följegyezve, hogy 1712-ben minő rokonszenvet ébresztett az által, hogy magyar ruhában jelent meg a rendek előtt. Különben is, mi volt a diéták története más, mint örökös küzdelem a nemzet jogai és a király prærogatívái közt, a melyben az egyik fél sérelemnek nézte a másik hatalma növekedését, mit emez azzal viszonzott, hogy illoyalitásnak, majdnem felségsértésnek ítélte az aka-

ratával szembeszálló, alkotmányos ellenkezést. Nem csuda, ha a királyok lehetőleg igyekeztek kiszabadulni e kellemtelen, reájuk nézve, kik Bécsben annyira megszokták a hatalom teljét, teljesen idegen légkörből, és legtöbb esetben német miniszterekre bízta, mint commissariusokra, a diétával való elbánást.

22. I. JÓZSEF, III. KÁROLY ÉS MÁRIA TERÉZIA MEDAILLON-ARCZKÉPE.

Hasonló auspiciumok közt indult meg az 1741-iki diéta is.

Majus első napjai óta egyre gyülekeztek a megyei, városi és káptalani követek, a távollevő főurak, indigenák és a főúri özvegyek megbízottjai és utasításuk értelmében tiszteletüket téve az országbirónál és a personalisnál, át-

nyújtják credentialisaikat. A főlovászmester, ifj. gr. Esterházy Ferencz, a német és magyar polgárok bizalmi férfiival együtt kiszemeli és kijelöli az országgyűlési szállásokat, a németek örökös panaszkodása közt. A kis város, mely egyszerre egy nagy birodalom központjává válik, szinte kizökken régi kerékvágásából. Szabói alig győzik a sok gyász és ünnepi ruha készítését. A Váralján, a Pálffy-család védelme alatt lakó zsidók, kik még 1712-ben kénytelenek voltak elhagyni szállásaikat, most megmaradhatnak ugyan, de szigorú parancsot vesznek, hogy ne legyenek útjában a rendeknek és távolítsák el magok közül a szegényeket

*hamillimus et obstrictissimus
 Subditus et Capellanus
 J. C. Esterházy*

23. ESTERHÁZY IMRE PRÍMÁS ALÁÍRÁSA.

es idegeneket a diéta tartamára. Megérkezik a katonai őrség is, Pálffy-vasasokból és Baireuth-gyalogosokból álló, Koháry Endre főstrázsamester vezetése alatt. A szokatlan nagy lakosság egyszerre szörnyen felszökteti az élelmiszereknek, és különösen a szállásoknak árát.

Május 18-án nyílt meg a diéta az ország házában. A felső táblánál, melynek falát feszület mellett a kétfejű sas czimere ékesítette, mellén a magyar nemzeti címerrel, az agg primás, «Frater» Esterházy Imre, köszöntötte a rendeket, magyar nyelven, mire Frievais apát válaszolt. Pálffy János országbíró pedig biztosította a rendeket a királynő kegyéről, kinek nincs más óhajtása, mint az, hogy

az annyira hányatott magyar birodalom végre a kívánt biztosság révébe jusson. Ezután ünnepélyes misét hallgatnak Sz.-Márton templomában.¹⁰

Másnap elhatározzák a rendek, hogy az országgyűlési ifjuságot bebocsátják az ülésekre, mert különben az ifjak honnét szerezzék az ismereteket, ha rövid idő múlva tán ők lennének hivatva helyet foglalni a nemzet tanácsában? Nagy vitákra adott alkalmat az egyes megyék rangja és helye. Meg volt ugyanis határozva minden dunai és tiszai megye első és második követének ülése az illető táblánál, ép úgy a városok sorrendje, és mindenki bűnnek tartotta volna maga és küldői iránt legkevesebbet is engedni ezt illető jogaiból. A dunai megyék közt Pozsony és Soprony ülnek legfölül, a tiszaiak közül Abauj és Zemplén, a városok közt Buda, Pest, Pozsony, Kassa, Nagy-Szombat és Sopron következnek egymásután. Jobb felől ül az első, balra, vele szemben az illető megye vagy város második követe. A főrendeknél jobbra ülnek a praelatusok rangjuk szerint, balra a világi urak. Felolvasták a királyi bevonulásról szóló rendelkezést, mely a rendeknél nagy visszahatást keltett, mert az ünnepélyes fogadtatás után csak a főurakról szól, mint kiket kézcsókhoz bocsátanak, nem pedig a rendeket is. A főurak méltányosnak találják a panaszt, és az országgyűlés fel is ír ez értelemben majus 22-én. «És bár bizton hiszszük, hogy a megszokott módon, most is részesülnek az összes rendek e királyi kegyben, már Ő Felségének veleszületett kegyelménél fogva is, mégis, hogy a rendek fölemlítésének elhagyásából jövőre nézve azokra semmi kár ne háruljon, különben is Felséged mindjárt szerencsés uralkodása kezdetén is legkegyelmesebben kijelentette, hogy hű karjait és rendjeit jogaikban és kiváltságaikban fenn fogja tartani: tartozó hódolattal könyörgünk, miszerint királyi Felséged a rendelkezés e záradékát minden lehető jövő magyarázat vagy

subsumálás elkerülése végett módosíttassa.»¹¹ Ez az alá-
 tosz hang, mely ily alárendelt kérdésben esengve fordul a
 királyi kegyért, ép oly kevéssé felel meg a nemzeti büsz-
 keségnek, mint a hogy az ilynemű kicsinyes szertartási
 kérdések komoly fölvetése és tárgyalása nem mutat a diéta
 leendő fontosságára.

A királynő kegyesen válaszolt. A directorium daczára
 mindenki a rendek közül részesülhet a kézcsók szerencsé-
 jében. Egyuttal megengedi, hogy a magyar zászlós urak
 ügy bevonulása, mint a koronázás alkalmával az eddigi
 szokás szerint végezhetik a szolgálatot személye körül.

Summiling György József et refectore P
 József Erdődy
 Egri Püspök

24. ESTERHÁZY GÁBOR EGRI PÜSPÖK ALÁÍRÁSA.

Már előbb kijelölték a rendek a nagy, 11 főrendüből
 és az alsó tábla 21 tagjából álló küldöttséget, melynek
 Erdődy Gábor gróf, egri püspök, vezetése alatt Bécsben
 kellett eljárnia a királynő üdvözlése és ünnepélyes meg-
 hívása végett. E küldöttségnek, mint minden más hasonló-
 nak, kicsiben képviselnie kellett az összes karokat és ren-
 deket. Úgy a mint most parlamenti bizottságoknál tekin-
 tetten vannak arra, hogy lehetőleg ne maradjon ki a pár-
 tok egy árnyalata sem, úgy akkor a rendi gyűlés alkotó
 részeiből sem lehetett mellőzni egyet sem. Volt ott püs-
 pök, zászlós úr, főispán, gróf és báró, kir. táblai ülnök,

horvát követ, káptalani küldött, és távollevő főrendek megbízottja, kettő-kettő. A megyék és városok követei nagyobb számmal választattak, mert itt meg egyik kerület sem lehetett elhagyni. Utasításuk szerint tisztelegniök kellett a királyi Felségnél, az özvegy császárnénál és Ferencz István lotharingiai herczegnel. Mindenütt előbb condoleálni kellett a császár váratlan halála miatt, azután szerencsét kívánni a trónfoglaláshoz és a trónörökös születéséhez, végre kifejezni, mily sóváran óhajtják a hű rendek a felséges személyek megjelenését a körükben, örökös országukban.

A magyar követség fényes felvonulása tizenhét hinton föltűnést keltett az ily szertartások dolgában nagyon elkényeztetett császári városban is. A királyi kegy jeléül szolgált a vár belső udvarába bocsátásuk, mi az előtt nem volt megengedve. A püspök üdvözlő beszédére a királynő megígérte, hogy mihelyt lehet, meg fogja vigasztalni jelenlétével hű rendjeit. Szintúgy kegyes fogadtatásban részesültek a magyarok az özvegy császárnénál, hol németül kellett szónokolni, és a nagyherczegnél (május 27). A deputatio tagjai azután visszatértek Pozsonyba, csak Erdődy püspök és Csáky gróf maradtak Bécsben, mi a diétán sok mende-mondára adott okot.

Ott ezalatt megvitatták és el is határozták a tanácskozás menetét. Május 20-án Grassalkovics Antal personalis, a rendek táblájának nagyeszű és tekintélyű elnöke, a következő rendet fogadtatja el: Először nádort kell választani, azután a hitlevél megállapítása által óvassanak meg a birodalom kiváltságai és szabadalmai, csak azután menjen végbe a koronázás. Ezt kövesse a sérelmek orvoslása, és a törvényczikkelyek szerkesztése zárja be a diéta működését. E pontnál már jelentkezik az ellenzék: az alsó táblán többségben vannak azok, kik a sérelmek orvoslását teszik első helyre. Grassalkovics végre azt ajánlja, küldjenek ki bizottságot a sérelmek tárgyalására, de magok a

Monsieur

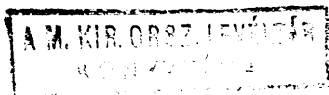
Je vous salue à une
 An d'aujourd'hui gual ~~de~~ de force
 à Mottol ce ii. Aoust
 François

P.S. 1742.
 depuis l'année le canon fut assés debroui de
 part et d'autre mes ille dia encore peuse
 defut met les notre son terre les leurse quant
 ille son a part. carx eux tire selonc que
 Ch. W. d. Whitefeld. cet son est jus qu'au met ille le arriere

rendek a királynő megérkezéséig ily részletekbe ne bocsátkozzanak. A kerületi gyűlések azonnal meg is kezdik a gravamenek összehordását.

Mennél fontosabb helyet foglal el a koronázás ténye a magyar közjogban és állami életben, annál behatóbbaknak és magasabb érdekeket érintőknek kell lenni az azt megelőző és szabályozó országgyűlési tanácskozásoknak. Mióta 1608-ban épen a koronázás alkalmából egész rendszerbe öntötték a magyar rendi kiváltságokat a királylyal szemben, a koronázás sokkal több volt mint egyházi actus: mysticus értelemben jelzője, kifejezője lőn a király és nemzet közt e tényből következő belső viszonynak. Maga a korona birtoka elég ahhoz, hogy a királyt a nemzet kegyes urává tegye, de mi védi meg a nemzetet a korona fogalma alá összesített erők túlkapása ellen, mi teheti azt nemcsak engedelmessé, hanem odaadóvá is? Csakis ha a királyi hatalom ünnepélyes elismerésével, minő a koronázás, együtt jár a nemzet törvényes jogainak ép oly ünnepélyes kinyilatkoztatása és szentesítése. Egészen a hűbéres kor fogalmai szerint a hódolattal, a commendatióval, szoros kapcsolatban áll az alattvalók biztosítása, a királyi eskü, hogy a hatalmat mindenben az ország törvényei fenntartására, jólétének, nagyságának gyarapítására fogják fordítani. Ez az, mi a rendi alkotmányos államot megkülönbözteti az absolutismustól, mely a koronázásnak nem engedhet meg oly jelentőséget. Ez az uralmat és annak teljes gyakorlását némileg a kölcsönös megegyezéstől teszi függővé.

A koronázásnak és szükségképi járulékainak, a hitlevélnek és a királyi eskünek még nőni kellett fontosságban, mihelyt a királyság örökössé lett. A míg uralkodóinkat választották, mindig meg volt az alkalom korlátozni praerogatívákat, és akár a II. Ulászló választásakor hozott törvényeket tekintjük, akár az 1608-, 1618- és 1659-ben

hozottakat, lehetetlen észre nem venni azok belső rokon-
ságát a német «Wahlcapitulatiok»-kal és a lengyel «pacta
conventa»-kkal. De midőn a Habsburgok uralma örökössé
vált, csakis a koronázás nyújtott módot a nemzetnek al-
kotmányos léte, külön közjoga kijelentésére és kifejtésére.
Ez köti össze a dynastiának egymást a trónon felváltó
uralkodóit a nemzeti institutiók folytonosságával. A király
élete legjobban kimagasló napján fogadja, nemcsak sze-
mélyére, hanem minden utódjára nézve is, hogy az ország
törvényeit megtartja és mások által is megtartatja. A hit-
levélben foglalt pontok tekinthetők az ország sarktörvé-
nyeinek, olyanoknak, melyeket nem szabad kitenni az
idők és viszonyok átalakulása következtetéseinek, az alkot-
mányos erők közti egyensúlyért vívott küzdelmek eshető-
ségeinek. E pontok az 1712-iki inaugurale diploma szerint,
melyet III. Károly, Mária Terézia atyja állított ki, a tör-
vényes szabadságok megerősítésén kívül: a koronának, mint
a nemzeti függetlenség symbolumának az országban való
őriztetése; a már visszahódított vagy ezután visszahódi-
tandó tartományoknak az országhoz való csatolása, és így
a szent korona épségének megtartása, és fényének növe-
lése; a Habsburg-ház fiága kihalása esetére a nemzet vá-
lasztási jogának elismerése, végre azon kötelesség elisme-
rése, hogy minden újabb törvényes király kiállítja ezt a
hitlevelet, és leteszi az esküt.¹²

Megfelel-e még ez a hitlevél a király és nemzet közti
viszonynak? Nem teszik-e szükségessé a világtörténeti ala-
kulások az ősi alkotmány várának, melynek e hitlevél
legerősebb sáncza, kiterjesztését, megerősítését? A királyi
prærogativa az örökösödésnek a leányágra való kiterjesz-
tése által kétségtelenül öregbedett, a diploma negyedik
pontja már nem létezett: nem kell-e ennek megfelelőleg
növelni az alkotmány ellenálló képességét is? Maga az a
tény, hogy nő uralkodik, csábít az ilyenmő kísérletre.

Annál tán nem található annyi erő a korona jogai védelmére, és a rendi követelések visszaszorítására, mint atyjánál és elődjeinél.

De nemcsak a trónöröklésnek változott rendje. Magyarország régebbi királyai, I. Ferdinánd óta császárok is. Mária Terézia már neménél fogva nem lehet az. Örökös országai közt pedig úgy rangra, mint névre és jelentőségre nézve kétségtelenül Magyarország az első, a legfontosabb. A legtűlzottabb conservatismus sem zárkozhatott el e változás szükséges consequentiái elől.

Minthogy az 1715. 30. törvényczikk véget vetett a vallásügy miatt több mint egy századon át tartó rendi küzdelmeknek, a mennyiben annak elintézését a királyra bízta, két tárgy volt, mely az országgyűlés tagjait első sorban érdekelte. Az egyik inkább magánjogi: a nemesi szabadságnak még szorosabb biztosítása, és különösen az adómentességnek a diétai alkudozás köréből való kivévése, és országos alaptörvénynyé emelése. A másik a nemzet egész létét, jövőjét illető: a magyar állam függetlenségének, önálló kormányzatának minden lehető támadás ellen való megvédése. Ezek voltak a felső tábla által jun. 14-én a sérelmek összeállítása és a diploma szerkesztése végett kiküldött bizottságnak, melyhez a rendek hasonló deputatioja csatlakozott, legfőbb tárgyai. Ezekről tanácskoztak már előbb a rendek kerületi üléseikben.

Mialatt minden előkészület megtörténik a királynő fogadtatására, bevonulásának, magának a koronázásnak ünnepeére, a magyar urak sérelmeket, kívánságokat tárgyalnak. Szónokaik Bécsben, Farkasfalván, magában Pozsonyban, a legáradozóbb módon fejezik ki a hódolat érzelmeit, boldognak mondják az országot, melynek ilyen a királya. Ezalatt pedig a táblák komoly termeiben a hazafiak arra központosítják összes törekvésöket, hogyan lehetne, nem a királynak, hanem a nemességnek jogait legbiztosabban

megszilárdítani, hogyan lehetne az országot, még királyával szemben is, mind több joggal felruházni.

Ez ellentét: hódolat az ajkon, az ellenzés, mihelyt tette, határozásra kerül a sor, első tekintetre azt a benyomást teszi, mintha az a szó nem lehetne őszinte, melynek oly kevéssé felel meg a tett. Az osztrák történetírók, még Arneth-et sem véve ki, szívesen időznek ez ellentétnél és ezzel szemben kiemelik az osztrákoknak feltételhez nem kötött engedelmességét. Pedig, szerintünk, mindkét érzés egyaránt mély és őszinte. A hódolat a király személyét illeti, melyhez senki sem közeledik megilletődés nélkül, melyet szinte vallásos tisztelet környez. Az ellenállás, vagy követelés a nemzet százados történetének, királyaihoz való gyakran oly sivár viszonyának gyümölcse. A magyar nem vesztette el hagyományos loyaltását a koronás fő iránt, de minthogy e hűsége gyakran ellentétbe jut nemzete iránti kötelességével, e küzdelemben gyakran az utóbbihoz ragaszkodott inkább. Épen Mária Teréziának volt gondviselészerű hivatása e kettős kötelesség kiegyenlítése.

Nemcsak önzés, anyagi haszon keresése miatt, helyezett súlyt nemességünk adómentességére, a «szűz váll»-ra. A legtöbb európai nemességtől elütően, abban látta közjogi létének legfőbb garantiáját, legfőbb megkülönböztetőjét a «misera contribuens plebs»-tól. Valamint egykor az athéni demokratia halállal rendelte sújtatni azt, ki csak indítványozni merné a theorikonnak, az athéni polgár színházpénzének eltörlését, vagy más célra fordítását, úgy az uralkodó magyar rend e gyökeres kiváltságát felül akarta emelni a királyi önkény által okozható viszontagságokon. Az új diplomába fel volt véve a nemesek adómentessége minden időre, különösen pedig az, hogy közteher sohasem nehezedhetik a földre. A föld — nemesi — szabad, csak az ember, a jobbágy lehet elnyomott, adózó. Ez a pont többé ne is válhassék diætalis alkú tárgyává.

Államjogi tekintetben az ország területének helyreállítását kívánták első sorban biztosítani. Nemcsak az elveszett részek visszacsatolására kötelezné magát e szerint a király, hanem arra is, hogy ezekben is behozzák a megyei berendezést, és azok úgy adó, mint magistratusok dolgában miben sem fognak különbözni a többi hatóságoktól. Külön is ki van emelve, hogy Erdélyt csak mint a szent koronához tartozót bírják és kormányozzák a magyar királyok.¹³

Magának a nemzetnek jogait és autonómiáját leginkább a diploma tervezetének negyedik pontja lett volna hivatva megerősíteni. Ebben nyerne hangot az annyszor elsorolt, annyi törvényben előforduló és minduntalan megújult sérelmek. E szerint a király kötelezi magát, hogy többé tovább mint egy évig nem fogja betöltetlen hagyni a nádori és az ahhoz csatolt helytartói tiszteket, továbbá, hogy a nádort épúgy, mint a prímási, érseki és báni méltóságot régi teljes tekintélyébe fogja visszahelyezni. Egyházi és világi méltóságokat, javadalmakat és tiszteket csak született magyarokra fog ruházni; a szent koronára szálló és szállandó javakat nem idegenekre, hanem a király és az ország körül érdemes honfiakra fogja ruházni. Az ország ügyeit, úgy benn, mint a külföldön csak született magyarokkal fogja tárgyalni és tárgyaltatni. Az ország sérelmeit az országgyűléseken személyes jelenléte által fogja orvosolni.¹⁴

E tárgyalások alkalmával fejezte ki a magyar országgyűlés először azt a gondolatot, hogy a magyar ügyek vezetésére tisztán magyarokból álló ministerium bízassék meg, melyre idegenek befolyást ne gyakorolhassanak. A tiszai kerületek ülésében felmerülő eszme visszhangra talált a dunántúli megyéknél is, és bár a diploma javaslatba nem jutott be, később, bár némileg más alakban, még a törvénykönyvben is kifejezést talál.¹⁵ Természetes következése

volt egyrészt a régi törvényeknek, melyek annyiszor és oly erős szavakkal elrendelték a magyar kormányzás teljes függetlenségét, és másrészt annak a politikai helyzetnek, mely oly váratlanul megszerezte Magyarországnak az őt a monarchia körében megillető helyet. Richelieu, Mazarin és Colbert kora óta hatalmas király kormányának ministerium volt az elfogadott neve.

Mindeddig a rendek magokban tanácskoztak, minden külső befolyás és beavatkozás nélkül. Nem is volt e gyülekezés még tekinthető diétának, hanem csak a diéta céljából Pozsonyba összegyűlt karok és rendek tanácskozásának. Ahhoz, hogy határozataik törvényes érvényt nyerjenek, szükséges a diéta ünnepélyes megnyitása a király vagy megbízottjai által. Arról, hogy a király felhatalmazott tanácsosai által állandó contactusban legyen a nemzet képviselőivel, mint manapság, még nem lehetett szó. A rendek a kivitel lehetőségére való minden tekintet nélkül forgathatták és formulázhatták postulatumaikat mindaddig, míg szembe nem állott velők maga a királyi Felség.

Mária Teréziát nemcsak az a vágy hívta Pozsonyba, hogy koronázása által nyugodt birtokába lépjen az országlásnak és akkor, midőn annyi felől megtámadják uralmát, megmutassa, hogy van ellenségei előtt hozzáférhetetlen, őt örömmel fogadó nemzete is. Épen a fennforgó, alkotmányos nehézségek vonzották. Ismerte egyéniségének varázsát, remélte, mint a velencei követ már majus 20-án írja, hogy személyes jelenléte által sokat keresztül fog vihetni. Az ünnepélyes meghívás után Bécsben hozzá fogtak az úthoz való készülődéshez. A királynő családjával, udvarával jun. 19-én szállott hajóra. Külsőleg is mutatták, hogy a magyar királynő látogatja országát. Magyar lobogó, magyar czímer mindenütt a hajókon, magyar színbe öltözött a legénység. A királynő kíséretében voltak az orosz,

az angol, a hollandus és a velencei követek, meg a pápai nuncius is.

Meg kellett azt is állapítani, minő üdvkiáltással kell fogadni, «vivát»-ozni a királynét. A június 19-iki ülésen a primás, tekintetbe véve egyaránt a nemzet és az uralkodói hatalmat a «vivat Domina et Rex noster»-t (Éljen az úrnő királyunk! ajánlja. Az egri püspök felhozta az ellen, hogy a törvény «Regina»-ról is szól, mint uralkodóról. Végre is az a felfogás győzött, hogy még az elnevezésben is ki kell tüntetni, hogy Mária Terézia, neme daczára, teljében bírja a királyi hatalmat és Pécsy ítélőmester javaslatára a «vivat Rex Domina nostra» fogadtatott el.

Nem részletezzük az utazásnak, fogadtatásnak és Pozsonyba jutásnak leírását, melyet végtelen szabadosággal írnak elő és beszélnek el a diéta irományai. Ünnepestes momentum volt az, midőn Farkasfalván, az ország határán, tiszteleg előtte a magyar országgyűlés küldöttsége a kalocsai érsek vezetése alatt. Végtelen volt az örömiadal, midőn június 20-án este felé a Duna hídján keresztül bevonul Pozsony ősi várába. Nyílt diadalkocsin ült férje oldalán, gyönyörű fehér, aranyos hímzésű, kék virágokkal ékített magyar szabású ruhában. Leírhatatlan pompa vette körül: a magyar főnemesség megragadta az alkalmat csillogtatni közmondásos fényét. A Duna hídjánál nem kevesebb, mint 240 hatlovas hintót számítottak.¹⁶

A bevonulás pompáját már másnap a törvényhozás komoly munkája váltja föl. A királynő magához a várba hivatja a rendeket, és miután nevében gr. Batthyány Lajos főkancellár üdvözölte magyar nyelven, «az illy szép és nagy számmal ezen közönséges Ország-Gyűlésére fölgyült Magyar-Országi Statusokat», maga Mária Terézia szól ékes deák nyelven.¹⁷ Az átadott királyi propositiok beható tárgyalását köti szívökre és kijelenti, hogy benne nem annyira úrnőt, mint anyát fognak találni magyarjai.

26. A KORONÁZÁSI DÍSZMENET RÉSZLETE.

A királyi előterjesztés igen rövid: a koronázáson és nádorválasztáson kívül csak a katonaság és az adó szabályozását tűzi ki a diéta tárgyaiúl, egyúttal inti a rendeket, ne foglalkozzanak oly ügyekkel, melyek nem a diéta elé valók, hogy a gyűlés jó véget érheszen.

Csakhamar a diploma tárgyalására kerül a sor. A királynő sokkal magasabb vélekedéssel van uralkodói jogai és kötelességei felől, semhogy azokat mindjárt országlása kezdetén megszorítani engedné. Az általa kiállított hitlevél lényegében ugyanaz, mint a melyet atyja fogadott el. Hogy azonban jóakarátát a rendek iránt s hajlandóságát a sérelmek orvoslására tanúsítsa, késznek nyilatkozik a legfőbb jogos kívánságok törvényes elintézésébe beleegyezni. Így kijelenti, hogy a nemesi adómentesség, és az az elv, «ne onus publicum fundo quoquo modo inhæreat», csakugyan ne jöhessen többé országgyűlésen kérdésbe. Megnyugtítja a rendeket a visszacsatolás gyors és sikeres foganatosítása tárgyában is. Szórúl-szóra magáévá teszi a rendek kívánságait a méltóságoknak és hivataloknak magyarokkal való betöltését illetőleg is és kijelenti, hogy a magyar ügyeket magyarokkal is fogja tárgyalni. Az alkú csak jun. 24-én a királynő újabb engedményeivel ér véget. Midőn így megfelel a rendek óhajainak, mégis fenntart egy nagy elvet. Az ígéretek személyét kötik csak, egyszerű törvények gyanánt jutnak a törvénykönyvbe; a folytonosság, melyet a királyi hitlevél fejez ki és mely még meg se született nemzetségeket köt le, nem szenvedett csorbát.

Egyben nem enged: az egyházi méltóságokból és a magyar ügyek intézéséből nem akarja kizárni az idegeneket. Bár magyar királynő, nagyjában fenn akarja tartani a régi kormányrendszert.

Még a koronázás előtt egy, azt méltóan bevezető ünnepélyes tény ment végbe: a nádorválasztás. A két katolikus és két protestáns jelölt Pálffy János és Esterházy János

Aufführliche Vorstellung

Der Königl. Ungarischen Krönung welche in St. Martini Kirchen den 25 Jun. 1741 in der Königl. Ungarischen Haupt und Krönungs Stadt Preßburg vorzüglich begangen worden.

Nr. 1. Der Königl. Thron, 2. Ihre Majest. die Königin, 3. Srz. Erz. Herr M. Paolucci Päbstl. Nuntius, 4. Seine Erz. & Cardinal Kollonitz, 5. Sr. Venetianischer Botschafter, 6. Sr. Bischoff von Agria dene 2 andere Bischöffe alsistret, 7. Der Sr. Palatinus, 8. die übrige Bischöffe und Pralaten, 9. Königl. Hofe Sr. & Militäri, 10. Die 10 Unger. Reichs-fahnen 11. Herold des Königs Ungarn, 12. Trompeten u. Pauke

grófok, Révay Pál és Zay Imre bárók) megnevezése után az ősz országbíró, Pálffy János gróf közfelkiáltással választotta meg (jun. 22.). Sem békében, sem háborúban nem találhatott a királynő hívebb és megbízhatóbb szolgát nála. Az ifjú királynő és az ősz nádor közti viszonyban a hűbéres hódolat összefolyt az atyai gyöngédséggel. Csakis Pálffy tekintélyének sikerülhetett az ellenmondáshoz nem szokott úrnőt lecsillapítani, midőn a rendek semmiben sem hajlottak kívánságára. Csakis az ő próbált hazafisága fegyverezhette le honfitársai gyanúját, ha a királynő nem egyezett azonnal annyi törvénycikkely által támogatott követeléseikbe.

Gyönyörű időben, nem zavarva az alig végződött alkotmányos küzdelem semmi visszhangja által, mehetett végbe a koronázás, június 25-én. Mindenütt felhangzott az újongó kiáltás: «Éljen az úrnő királyunk!»¹⁸ Mária Terézia kedélyét e nagy napon csak egy dolog hangolta le: férje, választottja, kivel szíve kívánsága szerint, a magyarok nemzeti féltékenysége miatt nem oszthatta meg a trónt, nem lehetett oldala mellett. A hivatalos ceremoniale nem talált megfelelő helyet annak, ki hitestársa volt a királynőnek. A koronázás a Szent Márton templomában, a királyi eskü, a zászlós urak és a nép hódolata a szokott rendben ment végbe. A királynő, a mint az esküt Isten szabad ege alatt letette, kilépett népe közé, ezt lelkesítve, annak elragadtatásában gyönyörködve. Különös ellentét: Szent Istvánnak százados, nehéz koronája egy szépségtől sugárzó ifjú főn! Hogy bírja el egy gyenge nő a királyi ék súlyát, mely alatt annyi férfi roskadt össze! Pedig Mária Terézia teljes terjedelmökben elvállalta a királyi kötelességeket. Szabad ég alatt ismételte a nép előtt esküjét, aztán lóra kapva, melyet Esterházy Ferencz főlovászmester vezetett, vágatva felnyargalt a koronázási dombra. Itt ősi szokás szerint megtette a négy kardvágást a négy

28, A MAGYAR BIRODALOM HÓDOLATA MÁRIA TERÉZIÁNAK.

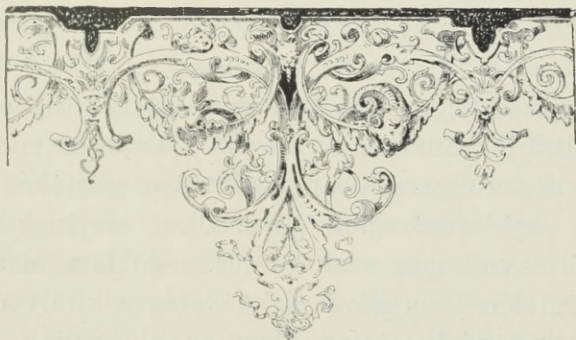
MARIA THERESIA
 HUNGARIE ET BOHEMIE REGINA
 etc? etc:

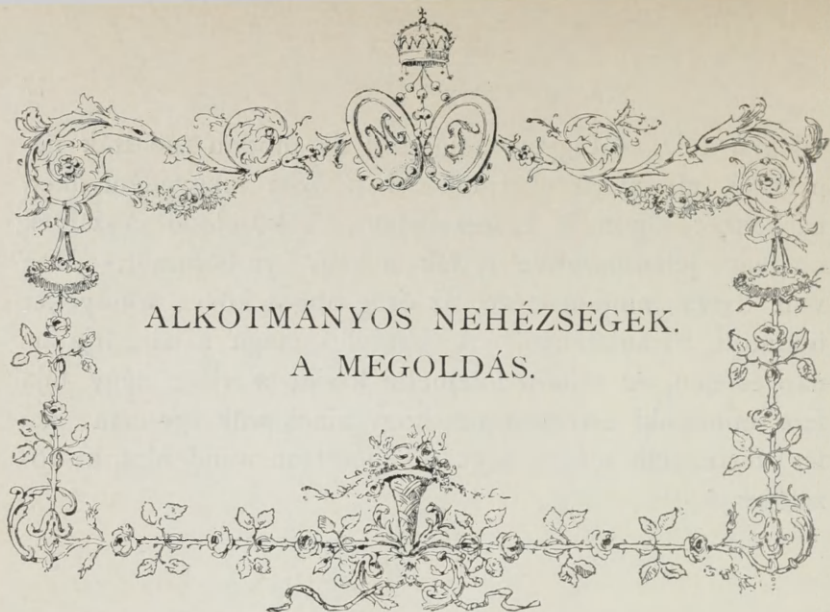
MÁRIA TERÉZIA MAGYAR KISÉRETTTEL.

világtáj felé. «Magyarország urai ily módon tudatták népeikkel, mennyire el vannak határozva megvédeni őket, bárhonnét jöjjön is a veszedelem. A közeledő veszélyek megható jelentőségűvé tették a régi symbolumot.» Meg volt hatva minden néző, az öreg angol követ könnyeket hullatott bámulatában. «A királynő maga a báj, írja az nap estéjén, és midőn fölemelte karját a világ négy tája felé, mindenki észrevehette, hogy nincs szüksége sem ezen fegyverre, sem másra, hogy meghódítson mindenkit, ki közelébe jő.»¹⁹

V. FEJEZET.

A KORONÁZÁS ténye a király és nemzet közti egységet mutatta be Európának, az ott nyilatkozó pompa, az összegyűlt népesség ereje és ragaszkodása, mértéket adott e birodalom segédeszközeinek és erkölcsi erejének megítélésére. Hátra volt még azon kérdés megoldása, mennyiben áll a kétségtelenül meglevő erő tényleg a királynőnek és politikájának rendelkezésére. Mert az oly napok, minő a koronázás, minő minden oly nap, melyen szertartás felé fordul minden szem, kápráztatnak, lefolyásuk alatt elfeledtetik az állandó nagy ellentéteket, de nem bírják megakadályozni azt, hogy azután ezek annál erősebben ne ütközzenek egymásba. Olyan-e a magyar nemzet és Habsburgi királyai közötti, századok keserű tapasztalatán fejlődött viszony, hogy azt bárminő csillogás megváltoztassa, bárminő pillanatnyi elragadtatás más alapokra helyezze? Nem környezte-e ép ily pompa Rudolf, Ferdinánd, Leopold, József királylyá avatását, kik aztán fegyverben látták magukkal szemben Magyarországot? Nem kellett-e a magyar

királyoknak, azon egész században, mely Bocskay fölkelésétől a szatmári békekötésig lefolyt, számolni azon tényre, hogy minden európai nagyobb bonyodalom esetén az ellenséges táborban látják a nemzetet, vagy legalább annak nagyobb részét? Nem éltek-e még Franciaországban és a Márványtenger partján a Rákóczy-forradalom részesei? Nem árasztották-e el az országot nyílt levelekkel, melyekben a Habsburgháztól való elpártolásra hívták föl a nemzetet?¹

Úgy látszott eleinte, mintha a koronázás ténye éppen nem simította volna el az ellentéteket. A koronázási ajándék felajánlása megtörtént, de úgy látszik, inkább szokásból, mint különös ragaszkodás kifolyása gyanánt. Még az összeg meghatározásában is eltértek a rendek a bőkezűbb mágnásoktól, a trónörökös részére pedig éppen nem ajánlottak föl semmit.² A gravamenek összehordása, az orvoslásuk módja fölötti tanácskozás, sokkal jobban érdekelte a hazafias kedélyeket, mint a Szilézia és a Rajna felől érkező hírek. Különösen fontos volt a július 4-iki gyűlés. Tulajdonkép a helytartótanács megmaradásáról, működésének szabályozásáról volt szó, de a nagy tanácskozó testületek nem érdemelnék meg a beléjük vetett bizalmat, ha minden lehető alkalommal nem nyilatkozhatnék bennök mindig az, mi ezrek elméjét foglalkoztatja. Végre is az a kérdés: mennyiben folynak be magyarok nem csak hazájuknak, hanem az egész monarchiának is sorsára, a legfontosabb alkotmányos kérdés volt mindig, mióta hazánk idegen dynastiához, más tartományokhoz volt kötve. Jeszenák Pál azt követeli, vétessék fel a királynő titkos tanácsába, most miniszteriumnak mondanók, a nádoron és primáson kívül még két főnemes. Fekete György, Somogy-megye követe, kijelenti, hogy a nemeseket sem szabad kizárni, kiknek kiváltsága semmivel sem csekélyebb a főnemesekénél. A királyi tanács körül ismét oly alakban

folyik a versengés, mint Ulászló kora országgyűléseiben. A nemesi rend azon törekvéséhez, mit sem engedni alkotmányos tekintetben törvényes egyenlőségéből, mindkét esetben hozzájárul az a mélyebb, hazafiasabb indok is, hogy az udvarhoz lekötött, félig-meddig már elidegenedett főnemesség kezében nem tartják eléggé biztosítottak a nemzeti jogok védelmét. Ugyanazon politikai okoskodás ez, mely Angliában ugyanazon időben commonert emelt miniszterelnökségre; oly polczra, mely azelőtt mindig főrendűnek volt fentartva. És ha hazánkban még nem is fejlődtek annyira az intézmények, nem hiányzik alkalom adtan az igyekezet, e téren is a királyság méltóságát fentartani, és közjogi helyzetét a kormányban is érvényre juttatni. Az egri püspök igen elmésen ráutalt azon okra, a mely miatt e követelés nem számíthat sikerre. «Annyira ellene

Andreas Kohary

23. KOHÁRY ANDRÁS ALÁÍRÁSA.

vagyunk elavult törvényeink és szokásaink reformálásának, és így hiába kívánjuk az udvariaknak megváltoztatását.»³

A rendek többi követeléseai közül különösen jellemző az, mely egy közpénztár «fundus publicus» megalapítására vonatkozik. Oly nagy volt a magyar állam szegénysége, oly annyira elszoktak attól, hogy az állami feladatok teljesítéséhez szükséges pénzt magyar hatóság kezelje, hogy még a koronázási ajándékot, 100,000 frtot is kölcsön kellett kérni. A kölcsönző özvegy Bartolotti grófné volt. A fizetésért nem a magyar állam állott jót, hanem egyetemlegesen a nádor, az országbíró, gr. Esterházy Ferencz főlovászmester, Batthyáni Károly és Koháry András tábornokok. Az országnak, mint olyannak, nincs hitele, helyette legelőbbb-
belő birtokosai kénytelenek lekötelezni magokat.⁴

Mária Terézia élénk figyelemmel kíséri e hosszadalmas és néha reá nézve kellemetlen fordulatot vevő tanácskozásokat. A rendekkel, mint olyanokkal, nem érintkezik sem maga, sem tanácsosai által. Gondja van azonban arra, hogy a nádort, a primást, az országbíró, más befolyásos főnemeseket, sőt követeket is, sűrűn hívasson asztalához, és tiszteljen meg megszólításával. A főembereket az irántuk mutatott bizalom által bilincselte magához, a többire eléggé hatott a magyar köznemesre oly ritkán háramló királyi kegy. Nemcsak a férfiakat vonta körébe, a mi népszerűségét tán még jobban növelte, leereszkedésével megnyerte a nemesi asszonyok szívét. Különösen nevezetes egy beszélgetése Esterházy József országbíróval jul. 17-én. A királynő kijelentette, hogy németre fordíttatta a postulatumokat, hogy annál alaposabban mérlegelhesse őket. Elismeri, hogy a német főemberek nem barátjai a magyaroknak, de hisz mindenki tudja, hogy azok mellőzésével ő maga intézkedik mindenben. Esterházy őszintén válaszolt: a gyanú századok története által jogosult, és nem a királynő személye ellen irányul, a követelések ősi törvényeken alapúlnak, melyekre örökre esküt tettek, de miket soha sem tartottak meg. Erre a királynő sirva fakad, panaszkodik helyzetének szerencsétlensége miatt.⁵ A Cæsarok leánya szól alattvalójával. Már megalázásnak veszi azt is, ha nem mindenben követik akaratát, sérelmet lát abban, ha inkább bíznak törvényczikkekben és diplomákban, mint királyi szavában és anyai kegyében. Kellett, hogy uralkodói büszkesége fellázadjon azon észlelet ellen, hogy a magyarok úrnőjük fenyegetett helyzetét arra használják fel, hogy újabb engedményeket csikarjanak ki tőle, a királyi tekintély rovására.

Koronázás, ünnepély, hódolat és üdvkiáltás daczára tehát az 1741-iki diéta sem látszott másnak, mint annyi előző és utána következő. Minden jobbágyi kézcso és

anyai jó indulat föltüntetése mellett csak egy fejezet a királyi prærogativa és a rendi jog közti százados per történetéből. A mint a király mind többet vont el a nemzet jogaiból koronája javára, midőn a fegyver szerencséje neki kedvezett, midőn az európai helyzet az ő részén mutatta a túlsúlyt, úgy viszont a rendek nem csak saját kiváltságait, hanem az egész ország önállásának garantiáit vélik megszilárdíthatni, midőn királyuk segítségökre van utalva. Ez az a viszony, mely a nemzet és királya közti, mélyen gyökerező bizalmatlanságból következett, ez az, melynek minden újabb változata fájó emlék által csak erősebbé teszi a bizalmatlanságot. Nem is lehet máskép, a míg a király kívül áll a nemzeten, míg az alkotmány, ámbár csak rendeket ismer, egyedüli véd önkény és elnyomás ellen. Emlékezzünk csak 1861-re és 1866-ra. Az uralkodót környező veszély, hatalmának csökkentése egyenesen az ország javának látszott. Már egy hónappal a koronázás után azt hányják-vetik meg, nem kellene-e az új minisztereket a magyar, nem pedig az udvari titkos kancellária útján kinevezni. Előbb elsősege volt a császári méltóságnak, de most kétségtelenül a magyar az első, ehhez kell tehát fordulni az örökös tartományok főembereinek, a cseheknek, osztrákoknak és stájereknek.

Ha az országgyűlés hangulatát tekintjük, megtaláljuk benne mindazt, mi századokon át tartó hagyománya volt rendi tanácskozásainknak. Rendkívüli érzékenységet mindenben, mi az ország jogait, különösen az idegen befolyás távol tartását illeti, nagy hajlandóságot gáncsot keresni mindenben, mit a király tesz; a végletekig menő bizalmatlanságot a tanácsosok ellen. Igaz, hogy elégettetik a királynő ellen készült gúnyiratokat, de midőn július 28-án kihirdetik a királynőnek a rendek kívánságait elutasító válaszát, azonnal felszólalnak: jobb volna véget vetni a diétának, mintsen itt hiába, annyi költséggel tovább ve-

szódni. Midőn pedig a királynő lép fel kívánsággal, először csak titkon, fokozatosan előkészítve reá a kedélyeket, hogy férjét kormánytársul óhajtáná elfogadtatni, mindenfelé csak az alkotmányos nehézségeket feszegetik, melyek e lépésből következnének. Szinte hazaárulóknak, összeesküvőknek nézik azokat, kik magán összejöveleteken e felől tanácskoznak. Nemcsak Schlossberg, Czompó, Fekete, Jeszenák és a nemesség más követei gondolkoznak így, még maga a nádor is minden loyaltása daczára jó szemmel nézi ezt az ellenzékét, mely első sorban az ő méltóságának törvényes hatáskörét védi. Egy akkori vers keményen kikel azon terv ellen, hogy lotharingiai Ferencz részese legyen az uralomnak és bár magának a királynőnek személyéről legnagyobb tisztelettel szól, mutatja minő kevésbe vették az uralkodó személyes vágyát, midőn az legkevésbbé is ellenkezni látszik az ország sarkalatos törvényeivel.⁶

Jaj nekem siralmas elhagyott árvának
Régen boldogságos szép magyar hazának. ---
Még eddig csak német parancsolt hazádban,
Francia is lakik ezentúl házádban,
Ezek lesznek urak minden javaidban.

Nem oka, jól tudom, ennek Ő Felsége,
Legyen hát szívednek hozzá reménysége. —
Kiben királynémat én nem is keverem,
Inkább buzgó szívvel halálig dicsérem
Míg élek mellette nem szánom fegyverem.
Utolsó cseppig is kiontani vérem.

Mint a nemzet és képviselői, úgy a királynő sem bírt szabadulni a megszokott hagyományoknak minden belső közeledést csírájában elfojtó gőzköréből. Az a környezet forgolódott körülötte, mely őseit hozzászoktatta, hogy hatalmi eszközöket lássanak necsak egyesekben, hanem egész nemzetekben, mely bűnnek és lázadásnak ítélt mindent, mi más törvényre is hivatkozott, mint az Úr felkentjének akarátára. Nemcsak a németek és csehek, többen a ma-

gyarok közül is, a királynő szolgálatát elébe helyezték minden egyéb közjogi vagy nemzeti tekintetnek. Nehéz volt megbarátkozni azon gondolattal, mintha a hatalmi viszonyok változtak volna. Oly rövid idő folyt el VI. Károlynak annyira fényes évei óta, oly közmondásos volt a Habsburgház szerencséje, hogy a jelenben beállott veszélyt csak kellemetlen intermezzonak szerették tekinteni, melynek csakhamar véget fog vetni az európai viszonyoknak rendes, azaz a Habsburgháznak kedvező, alakulása.

E felfogásnak felel meg még külsőleg is a királyi kancellária eljárása: a rendek követeléseit majdnem ugyanazon szavakkal utasítja vissza, mint 1714-ben. Az azóta beállott roppant hatalmi változás nem jött számba ott, hol a nemzetekben lakó eleven erőt nem is akarták ismerni, és minden egyebet ép oly megcsontosodottnak és változhatatlannak véltek, mint az udvari etikettet. Pedig még Arneth ítélete szerint is sok volt a rendi követelés közt, minek jogosságát kétségbe vonni nem lehetett.⁷ Ha a német miniszterek ellene voltak a katonai parancsnokságok megfékezésének, ha továbbra is fenn akarták tartani azt a visszaélést, hogy egyházi javadalmakat külföldieknek is lehessen adományozni, ha nem engedték az indigenák takaságának fölemelését, de az indigenák, még a nem birtokosok részére is, teljesen biztosítani óhajtották az eddig élvezett kiváltságokat: nem hivatkozhattak sem *prærogatívára*, sem állami *raisonra*, a nélkül, hogy teljes sivárságában elő ne tűnjék érdekhajzásuk.

A királynőt illette mindez, büszke nemzetségének legbüszkébb sarját. Minden belátása és jó akarata mellett emberfölötti elhatározás lett volna tőle, egyszerre szakítani a bécsi politika hagyományos céljaival és eszközeivel. És ha az uralkodó felség nem tehetette az első lépést duzzogó alattvalói felé, úgy a szerető nő, kit férjének

30. BÁRÓ JESZENÁK JÓZSEF ARCZKÉPE.

szándékos mellőzése kedélye mélyében sértett, idegenkedéssel kellett, hogy elforduljon e sértés előidézőitől.

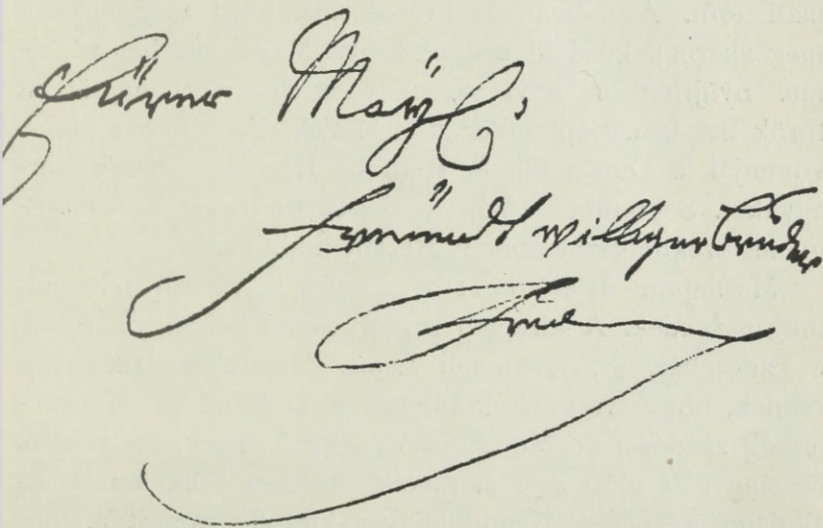
Mindent összevéve: a magyar király és a magyar nemzet 1741 augusztusban is csak úgy állottak egymással szemben, mint az előbbi két században: mint az európai politikai rendszernek nemcsak különböző, hanem sokban ellenkező elemei. Mindegyik úgy szólva vele született, természetes ösztönét követi, nagy tekintet nélkül a másokra. Capello, velencei követ, augusztus 11-én így jellemzi a helyzetet: «Bár egyre üléseznek, bár egyre új indítványokkal állanak elő a királyság kiváltságainak biztosítására és megerősítésére, még az első pont felől sem történt megegyezés. Az ősi törvények föllevenítése ép oly kevésbé felel meg Magyarország jelen állapotának, mint a bécsi udvar elveinek, rendszerének és politikájának. A magyarok panaszkodnak, hogy a királynő jósága daczára sem juthatnak előbbre. Korholják a minisztereket, mint az eléjük tornyosuló akadályok előidézőit.»⁸

***

Ha szabad e hasonlattal élnünk: erős mechanikai és vegyi folyamatra volt szükség, e különböző politikai elemek egyesítésére, közös munkához vezetésére. Tisztán a belső ügyek szempontjából alig látszott kiegyenlíthetőnek az ellentét. A külső ügyek bonyolódásának kellett közbenjennie, hogy a közös érdekekkel szemben csekélynek, semmisnek tűnjék fel az eddigi igyekezesek köre.

A koronázást követő hetekben az angol közvetítés alatt kezdett alkudozások sikerétől várta Mária Terézia ügyeinek jobbra fordulását. Robinson augusztus 7-én Fridriknek több sziléziai fejedelemség átengedését és megfelelő hadi sarcot helyezett kilátásba. A bajor választónak megígérték Belgiumot, később az előausztriai birtokokat is. De az ígéretek csak növelték az ellenségek igényeit. Mu-

tatták, hogy nincs erő a még megmaradott birtokok védelmére sem. Fridrik augustus 10-én megszállotta Boroszlót. Most már egész Sziléziát követelte, és oly nagy volt Bécsben a félelem, hogy Bartenstein, ki legerősebben szólott eddig a háború mellett, most engedékenységet javasolt Fridrikkel szemben, hogy minden erőt a bajor választó és francia szövetségesei ellen lehessen fordítani. Mária Terézia is ingadozott már. Kész volt Sziléziát feláldozni, ha ezért Fridrik szövetségét, fegyveres támoga-

31. NAGY FRIDRIK ALÁÍRÁSA.

tását megnyeri. De már e terv is elkészett. Fridrik az angol követnek, Hyndfort lordnak, ki a béke érdekében járt közbe, kijelentette, hogy nem hagyhatja el hű szövetségeseit és nem léphet összeköttetésbe oly udvarral, mely engesztelhetetlen lesz mindig irányában. A magyar királynőnek el kell viselnie sorsának egész súlyát.⁹ Augustus közepén a bajorok és francziák benyomúlnak Felső-Ausztriába. A szász választó készül a szövetséghez állani, ha Morvát megnyerheti. Délen a nápolyiak, szárdok, spanyolok fegyverkeznek.

A sors súlya nemcsak keménynek, hanem elkerülhetetlennek is látszott. Nemcsak tréfás gúnylapok jelentek meg, melyek megmutatták, mint szakítják le az egyes hatalmasságok a ruhákat — tartományokat — a magyar királynő testéről, magok a kabinetek is komolyan és részletesen foglalkoztak az egész monarchiának, Magyarországot is beleértve — felosztásával.

Ismét hadi készüllet váltja fel a gyáva alkudozást. Linz, Prága, már alig menthető. Bécs felé irányítják az összes hadi erőt. A császári székváros falai alatt még egyszer meg akarnak küzdeni a dynastiáért. Végső esetben védelmet nyújthat az a város, melynek bástyáin megtört a török hatalma. September 7-én látják Pozsonyban, mint vontatják a Dunán fölfelé Budáról Bécsbe a nehéz vár-ágyúkat. September 10-én a Baireuth-ezredet az országgyűlés székhelyéről szintén Bécsbe indítják.¹⁰

Másnapra, délelőtti 11-re a királyi várban jelennek meg a rendek. A királynő trónon foglal helyet, oldalánál a kancellár, gr. Batthyáni Lajos. Napok óta tudják a rendek, hogy értekezések folytak a királynő és Magyarország zászlósai között, az egyre érkező hírek, melyek az országgyűlés előtt sem maradtak titokban, fölkeltették az általános részvétet. Gyaníthatják a királyi propositiók tartalmát: nem lehet az más, mint ünnepélyesen segítségre szólítani fel a még egyedül hű országot.

„Ő Felségének, így szólt a kancellár, szerencsés megkoronáztatása óta nem volt más vágya, mint békében munkálni szeretett Magyarországnak boldogságát. Nem engedte ezt az irígység és rossz akarat, melyet sem a rokon kötelék nem birt szelidíteni, sem az öröklés joga, és az esküdt szerződések ereje lefegyverezni. Annyira jutott a dolog, hogy az örökös tartományoknak igazságtalan, különböző, de láthatatlanul is összekötött megtámadásai által az annyi század óta virágzó monarchia nagy

*Ludovici e Comit. de Batthyán
et Strattmann. Nati 7 Martij 1696. in Palatinum Electi
11. May 1751. ad Immortale Regnum translati 26 Octobr. 1765.
Effigiem in Signum perennitatis Sincerissimi Filialis Amoris
posteritati devotissimi Offerunt
Maximissimi Haeredes*

32. GRÖF BATTHYÁNI LAJOS NÁDOR.

veszélyben forog, midőn már a székvárost is fenyegeti a vész, és a bajor választó már nemcsak a többire, hanem a magyar királyságra is emel jogtalan igényt. Mindezt Ő Felsége nem bírja titkolni a hű karok és rendek előtt, sőt anyai gonddal és szorgoskodással kinyilvánítja, és biztosítja őket, hogy ennyi és már alig kifejezhető törtől körülvéve sem gondol Magyarország elhagyására, hanem felséges személyét, udvarát és szent koronáját minden eshetőségre próbált és annyi történeti emlék által hirdetett buzgóságukra és dicsőségükre bízva. Ezért hívatta színe elé a karokat és rendeket, hogy ne csak írott előadásból, hanem magának az uralkodónak szavából ismerjék meg mindezt. Szilárdúl és törhetetlenül reméli, hogy a karok és rendek legkegyelmesebb királynőjük, sőt anyjok iránti örök hűségtől vezettetve, kölcsönös és alattvalói szeretettel, egy értelemmel, egyesült erővel, közös tanácscsái oda fognak törekedni, hogy mennél gyorsabban gát vettessék az ellenségek igaztalan fondorlatai elé, és minden előre nem látható esetre, szent személyének, a felséges udvarnak és koronának biztosságáról, valamint az egész királyság jólétéről, azonnal, minden vészes késedelem nélkül gondoskodva legyen. Ez által a magyar nemzet dísze és hírneve az egész világon újra fel fog éledni.»

Ezután a királynő szólalt fel. Gyászruhában, koronával fején, állott a rendek előtt. «Ügyeinknek szomorú és mindenkitől elhagyott állapota késztet, hogy a tekintetes rendeket értesítsük örökös tartományunknak, Ausztriának inváziójáról, és írásban előadjuk, hogyan lehetne ezen segíteni. Magyar királyságunknak, személyünknek, gyermekeinknek megmaradásáról van szó. Mindenkitől elhagyatva, egyedül a tekintetes rendek hűségéhez, fegyveréhez, az ősi magyar erényhez menekülünk, kérve a tekintetes karokat és rendeket, adjanak mihamarabb tanácsot, és hajtásák végre, a mi szükséges.»¹¹

MAGYARORSZÁG HÓDOL MÁRIA TERÉZIÁNAK.

33. GRÓF ESTERHÁZY IMRE ESZTERGOMI ÉRSEK.

Másfél század folyt el e nap óta, de Mária Terézia képe még most is úgy áll a világ előtt, mint a hogy akkor hű magyarjai előtt megjelent, mint a fenségnek, mint az igaztalanul megtámadott jognak képe, mely ügyét férfikarra, lovagi erényre bízta. És a képnek most és mindig egyazon hatása lesz minden magyarra, minden férfira: szent elhatározás vérét ontani, ha kell, az igaz ügy oltalmára. Ritkán lép föl a történetek folyamában nagy politikai ügy oly szoros összeköttetésben erkölcsi igazsággal. Mária Terézia pedig helyét a történelem nagy alakjai közt e napnak, ez órának köszöni, midőn trónját, uralmát attól teszi függővé, mennyi hatást tesz személyes megjelenésével azokra, kik hidegen, közönyösen nézték a feje fölött tornyosuló veszélyt. Mi más az uralom titka, mint a hatalom: kellő pillanatban előidézni a kellő elhatározást, meggyőzéssel hol lehet, szenvedélyvel ha szükséges. Számtalan elbeszélés, vers, kép és érem örökíti meg a jelenetet, mind-egyike egy-egy emléke annak a varázshatalomnak, melyet a lelki erő mindenha gyakorolni fog az emberi kedélyre.

De a magyar nemzet történetének nagy napjai közt is méltóan foglal helyet az, melyen a «vitam et sanguinem» hangzott, melyen annyi párt és rend egy értelemben egy hangban találkozott, midőn köny csillogott minden szemben és önkénytelenül kard után kapott minden kar. Századok viszontagságai és csalódásai a szerencsétlen nemzetek tulajdonait nevelték nagyra a magyarban: a gyanakvó körültekintést, az önző törekvést, megmenteni mit lehet a nemzeti lét romjaiból. Nem hiányzottak e korban sem a nagyratörő elmék, az áldozatkész szívek, de az egész nemzetnek jellemére nem maradhatott hatás nélkül a veszélynek és ámitásnak légköre, melyben emberöltők óta élt. És íme egy uralkodó, egy nő, azon nemzet erejéhez fordul, melynek képviselőivel csak órák előtt folytatott kicsinyesnek látszó alkut törvénczikkekért, és ez az erő ké-

A «VITAM ET SANGVINEM» EGYKORÚ JELKÉPE.

szen áll. Ez a pillanat ismét az önérzetes, erőből duzzadó, lovagias nemzetek sorába helyezte vissza a magyart.

A primás volt az első, ki szót emelt a nemzet nevében. Szomorúan hallották, így szólt, a szomorú hírt. «Bár e királyságot annyi csapás meritette ki, mégis oly nagy a rendek hűsége és jobbágyi hódolata Felséged iránt, hogy a mit tanácscsal, segítséggel tehetnek, nem haboznak azt Felséged szent személyének és igazainak megmaradására és oltalmára felajánlani. Ez a királyság egy test, mely Felségedtől mint lelkétől elválaszthatatlan. Felséged jogai, melyeket irigy ellenségei fegyverrel támadnak meg, ég és föld előtt oly igazak, hogy senki sem nézheti fájdalom nélkül, mint sértik azokat bitor kezekkel. Ismétlem, e birodalom rendjei készek minden erejüket, tehetségöket, vagyonukat, véröket, elméjüket, tagjaikat, segítségöket, életöket minden módon Felségedért feláldozni.»

Gyorsan átszárnyalta e hír Európát, lelkesedést keltve mindenütt, hol érzékkel bírtak egy nő elszántsága és egy felhevült nemzet áldozatkészsége iránt. Nálunk, tán éppen mert az egész ország együtt volt, nem igen írtak szeptember 11-ről. Legpontosabban Kolinovics beszéli el a történeteket. Egy jelen volt erdélyi főúr, gróf Teleki Mihály, sept. 17-én ily módon beszéli el az eseményt b. Lázár Jánosnak. «Eloszolván az ország, personalis insurrectio léssen, a Bavarus ezen országhoz és többekhez tett helytelen *prætensioira* nézve már Ausztria széllyében bedobolt, továbbra is igyekszik, ha nem reprimáltatik. Mellyre nézve Felséges Asszonyunk *11ma Præsentis* felhivatván bennünket országostól a Psoni várban, maga igen szép *adhortatio*val Deákúl e *Throno in medio statuum* proponált és erre az ország részéről a Primás herczeg felelt, a statusok pedig *finita propositione uno ore mingyárt felkiáltottak damus vitam et sanguinem.*»¹²

midőn az akkor csecsemő József, mint a nemzet jogainak
táposója lép fel, repræsentatiókban és költeményekben —

JOSEPHUS
ARCHIDUX AUSTRIÆ &c.&c.

C. P. S. C. M.

Jos. et Joa. Klauber Cætheje et sc. A. V.

35. JÓZSEF FŐHERCZEG.

elég a «kalapos királyt» említeni, — gyakran idézték föl e
jelenetet. Történeti alapja csak annyiban van, a mennyi-
ben a királynő sept. 21-én, férjének kormánytárssá való

választása alkalmával, anyai örömében és büszkeségében a tisztelgőknek megmutatta a féléves trónörökös is. Nem is volt szükség ily eszközre a lelkesedés fokozásához. Komoly tanácsnak, férfias tettnek volt helye a pillanatnyi elragadtatás után.

36 A «MORIAMUR» JELENET GERAMB «HABSBURG»-JÁBÓL.

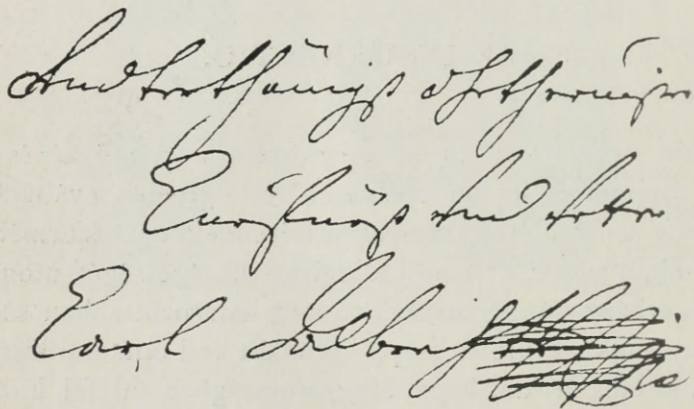
VI. FEJEZET.

AZ INSURRECTIO.

MÉG SEPTEMBER 11-ÉN megtörtént a döntő lépés az országnak ily ünnepélyesen tett ígérete beváltására. A közös rendi ülésen, melyet a főrendek tanácstermében tartottak, a nádor, a nemesi fölkelés szükségességét mondta ki, Esterházy József országbíró még határozottabban szól: mindnyájunknak utolsó csepp vérünket kell ontani e királynőért, ki elhatározta, hogy Magyarorszáiban üti fel királyi székét. Elhatározzák az insurrectiót előkészítő küldöttség kinevezését, melynek tagjai közé több erdélyit is soroznak. Elhatározzák azt is, hogy a bajor választónak a nádorhoz és primáshoz intézett leveleire, melyekben a magyar koronához való jogát erősíti, egyszerűen egy, a királynőhöz intézett hódoló felirattal válaszolnak. Másnap már a számot is meghatározzák. Magyarország 30,000 gyalogot és 15,000 lovast állít ki, a szerbek és a határőrök közül 14,000 fog fegyvert, Erdély 6000 lovast ültet fel, ehhez véve a kunokat, jászokat és hajdúkat, összesen 100,000-nyi sereg állhat talpon. Gondoskodnak raktárak felállításáról, Lipótvárban, Pozsonyban, Komáromban, Győrött és Kő-

szegen, külön nemesi testőrséget rendelnek a királynő és a korona védelmére.¹

A királynő iránti buzgalmon és hazafias lelkesedésen kívül még különös oka is volt a rendeknek ennyi buzgalmat tanusítani. Az országnagyok mindenfelé hirdették, mint kívánt volna a királynő már hónapok előtt hű magyarjaihoz fordulni, és mint tartották ettől vissza német tanácsosai, kik előítéletekben is megrögzötten egyre azt hajtották: inkább bizza magát az ördögre, mint a magyarokra. Az ily megtisztelő bizalomnak és reménynek, csak az erők teljes megfeszítésével lehet méltóan megfelelni.

37. KÁROLY ALBERT BAJOR VÁLASZTÓ ALÁÍRÁSA.

Itt az idő megmutatni, hogy a monarchiának csakugyan Magyarország a fő országa, hogy ez képes fentartani koronás királyának hatalmát és méltóságát az egész világgal szemben is. A királynő föllépése megváltoztatását jelöli az egész politikai rendszernek, ha kellően felhasználják, és ha tények által megmutatják, mennyire rövidlátók, sőt bűnösök voltak a miniszterek, midőn az uralkodót a magyar nemzet tehetsége és akarata felől annyira félre vezették.

Néhány nap múlva már a részletekkel is tisztába jöttek. «Ezen insurrectio formalitásának elaborálására men-

tenek ennyire eddig, hogy kiki kapuszám szerint jószágaitól lovasokat állítson, maga személyesen megjelenjen és a vármegyéktől 13 regiment külön állíttassék, a mely is fog tenni 30,000 gyalogot. Már vagyon de modo exercitationis a szó, feles fegyvereket már ígért nekik Felséges Asszonyunk, hanem ez a difficultás forog fenn, hogy az ország kívánja banderisáltatni a papokat is, a nemesség pedig a maga katonáját tartozik hópénzezni, ruházni, durante bello.»² A főurak ezüstjüket a pénzverőbe küldik, hogy annál gyorsabban előteremtsék a szükséges költséget. Az ifjú főnemések, fényes nemzeti díszben, táborba menni készen jelennek meg az üléseken. A hadi készülétekkel párhuzamosan folynak az alkudozások a királynőnél: engedjen a rendek törvényes kívánságainak, hogy a diéta gyorsan véget érhessen, és hazatérve, mindenki munkálhassa az általános fegyverkezést. Hosszas tanácskozások folytak még, nem egyszer felütötte fejét újra a régi, törvényes ellenzék is, mely nem látta kifogástalannak az insurrectionnak javasolt módját, és melynek különösen Okolicsányi János, Zemplén megye követje és alispánja, volt tüzes szószólója, míg october 29-én be lehetett zárni a diétát.

Törvényczikkei közt a 63-ik írja elő a fegyverkezésnek, különösen a nemesi felkelésnek módját.

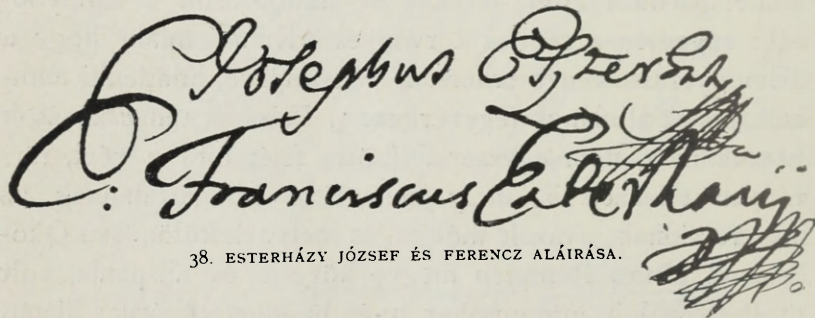
«Az általános insurrectio alatt értetik először is 21,622 gyalognak, vagyis hat ezrednek a porták arányában való kiállítását. Ezeket tisztjeikkel együtt a hadi adóból fizetik, a törzstiszteket a Felség nevezi ki, a többit, a századosokat is beleértve, a megyék nevezik ki, az ezredesek beleegyezésével. Ugyancsak a hadi adóból fogják őket ruházni és minden szükségessel ellátni. A puskák, zászlók, dobok és sátrak felől azonban Ő Felsége fog gondoskodni.»³

Fölkel azonkívül az 1715. 8. t.-cz. értelmében az egész nemesség. Fegyvert fog mindenki, kit a törvény e név alá

foglal. Azonkívül a birtokosok minden kapu után egy-egy fegyveres lovast állítanak ki gyorsan és szívesen, úgy hogy az az 1742-ki katonai évet végig szolgálja. Az egy telkes és armalista nemesek tehetségök szerint többen állítanak ki egy lovast. Nem vonatnak ki a fiscus és kamara jóságai sem. Lovasokat állítanak még a püspökök, apátok, monostorok, káptalanok és plébánosok, tehetségökhöz képest. A szabad kir. városok minden nádori porta után 100—100 rénes forintot fizetnek az insurrectio költségeire.

Kerületi tábornokokúl rendeli Ő Felsége a Dunán túli kerületben Esterházy József gróf országbíró, Dunán innen

38. ESTERHÁZY JÓZSEF ÉS FERENCZ ALÁÍRÁSA.

ifj. Esterházy Ferencz gróf főlovászmestert, Tiszán innen Csáky György gróf magyar lovas ezredest és Tiszán túl Károlyi Sándor grófot, Szatmár megye főispánját. Az ő dolguk lesz a megyékkel az insurgensek és lovaik kiállítása miatt érintkezni.

Bár a felkelők és a porták után állított lovasok kötelesek lennének magok felől gondoskodni, mégis, mivel ez nehezen menne, a rendes katonai élelmezésben részesüljenek, kész pénzen. Kenyeret és zabot a táborban a kincstári raktárakból kapják, a szabályzat által előírt áron, ha pedig kimennének az országból, egész ellátásukról a királynő fog gondoskodni. Az élelmi szerek drágulásának megyei limitatio fogja elejét venni.

A portalis zsoldos katonaság három forint hópénzt kap és lova után még egy forintot. A fizetést megyei biztosok teljesítik. A kihágók ellen vagy a megyék által rendelt kapitányok, vagy ha azok nem elegendők, a kerületi tábornokok fognak eljárni.

Az a sereg, mely e törvény rendelkezése szerint hivatva volt Mária Terézia trónját biztosítani s a magyar királyság hatalmát megmutatni, visszatükrözteti szervezetében hazánk fejlődését, és képét nyújtja akkori közjogi és kulturális állapotának.

Nem más a nemesi fölkelés, mint az a régi nemzeti lovas sereg, mely a vezérek korában rettegte, az Árpád-királyok, Anjouk s Hunyadyak korában védte a keresztyéniséget. Annyi századon, annyi változáson keresztül törhetetlenül fenmaradt a szabad magyarok kiváltsága, és azzal kapcsolatban hadi kötelezettsége. Utoljára az 1715: 8. t.-cz. intézkedik a nemesi fölkelés felől, mely az országot megvédeni tartozik, és a kötelezettség megállapításában nem tesz különbséget a különböző rangú, méltóságú és állású nemesi személyek közt.

Pedig idők folytán a magyar szabadok, nemesek testéből kivált egy vagyonra, állásra tekintélyesebb, a külföldi hűbéres főnemességhez hasonlítható rend. A nagyobb tehetségnek kellett hogy megfeleljen a nagyobb szolgálat. Már Kálmán törvényeiben nyomát látjuk a hűbéres pánczélos seregnek;+ az Anjouk ideje óta a főnemesi banderiumok igen fontos, gyakran döntő, alkotó részét képezik az ország hadi erejének. A nagybirtokú mágnásnak, akár egyházi volt akár világi — zászlóaljta kellett kiállítani, színei, címere alatt, és e kötelezettségét még az 1715-ki törvény is megerősítette.

Ismét más rendszernek felel meg a portalis katonaság. Ez már a teljesen letelepedett társadalomnak intézménye. Mint már neve is mutatja, a kiállítandó katonaság száma

a kapuk, jobbágytelkek számától függő. Mintegy első csirája a népszámláláson alapuló conscriptionnak ; csakhogy a kapu, porta, már csak ideális egység, mely az 1609. LXII. t.-cz. értelmében négy telket, vagy 12 zsellérházat foglal magában.

Az eredeti, nemzeti, majd hűbéres és telekkatonaságon kívül, nem hiányzott már a modern katonaság előjárója, az állandó zsoldos sem. A régi sereg ép oly kevésbé volt képes az országot a török ellen megvédeni, mint azt, a maga erejéből felszabadítani. Az utóbbi munkában a császári állandó katonaságnak, mely a harmincz éves háború kezdete óta megvívott a szárazföldi Európa minden hadjáratában, illette meg az oroszlánrész. Ebbe olvadtak szükségkép az állandó nemzeti sereg embryói, a hópénzes, kópjas huszárok, az erdélyi fejedelmet és magyar királyt felváltva szolgáló hajdúk, Rákóczinak és Bercsényinek kuruczai, ép úgy mint Pálffy és Esterházy horvátjai. A hadverő magyar nemzet a XVIII. század elején letette a fegyvert, örökébe, mint az ország védője s terjesztője a csak csekély részben magyar, de ép oly kevésbé német, hanem Európa minden keresztyén nemzetéből összetoborzott császári armádia lépett.

Ezt a viszonyt szintén az 1715: 8. t.-cz. szabályozta. «Mivel pedig a nemesi fölkelés egyedül nem bírná eléggé megvédeni ez országot, ezért minden eshetőségre erős rendes katonaságot kell fentartani úgy benszülöttekből mint külföldiekből, a melyet zsolddal kell ellátni, mihez adó szükséges. Az adó felől a rendekkel kell tanácskozni, a mint hogy az ügy országgyűlés elé való.» A rendes katonaság és a rendes adó egyszerre lépnek fel, az egyiknek száma ép oly kevésbé van meghatározva a törvényben, mint a másiknak mennyisége. A zsoldos állandó katonaság első kezdetében sehol sem nemzeti: a francia ép oly kevésbé mint Mátyás fekete serege, de mindenhol meg

volt az az irány, hogy nemzetivé fejlődjék. Hazánkban az 1715: 8-iki törvény jelöli erre nézve az első lépést. A magyar huszár addig ép úgy szolgálta a francia vagy porosz királyt, mint a császárt. A törvény által a magyar születésű katona szorosabb viszonyba lép a hazához, a mely törvényesen intézkedik felőle. Még zsoldosok, kiket toborzás útján kalandos kapitányok szerződtetnek ezredeikhez, hazájuk a tábor, velök a hadi tanács rendelkezik, de ezredesök, nevök, nyelvök magyar, a császári sereg nagy szervezetében külön, nemzeti egységet képeznek. Mindössze egy gyalog-hajdú ezred, s kilencz huszárezred szolgálta 1740 előtt a császárt. Ezredök birtokosa, tisztai karuk magyar, s az ezred birtokosának nagy jogai igen széles körű autonómiát biztosítottak az ezredeknek, mely önállóság a nemzeti érzés befolyása alatt még mélyebben gyökerezett.⁵ Ezen ezredék a háború kezdete óta vagy Sziléziában vagy Olaszországban táboroztak, és mint már említettük, nem használhatóságuk vagy megbízhatóságuk ellen volt panasz, hanem inkább az ellen, hogy nem használták őket fel eléggé.

Régi törvényeink a veszély nagyságához mérték a különböző hadi rendszerek alkalmazását. Az ellenséges támadás visszaverése első sorban a királyi zsoldosok dolga, kiknek most az állandó katonaság felel meg, ha ez nem elegendő, száll táborba a banderiális sereg, és csak ha ez sem győzhetne, ül fel az összes nemesség. Látjuk, mint egyesül a közjogi szempont a katonáival. Az ország védelmének terhe a király után az arisztokrátiára hárul, csak végső esetben az egész nemzetre. Hadi készültség és képesség dolgában is bizonyára a zsoldos jár elől, aztán következik a banderialista, és csak a hol nagy számra van szükség, kerül sorra a katonailag nem igen képezett, csak ritkán kellően fölfegyverzett és fölszerelt fölkelő nemes. A diétai ellenzék nem is mulasztotta el e törvényt看et idézni, s Okoli-

csányi János egyenesen csudásnak, minden törvényes renddel ellenkezőnek mondta a fegyverkezés ezen új módját. Nem is magyarázza az eljárást más, mint a buzgóság és a törekvés, lehetőleg törvényes módon a királynő szolgálatába vonni az ország erejét, és minden erőt ott, és oly módon használni fel, a hol és a mint legjobban alkalmazható.

Midőn Kolinovics 100,000 ember kiállításáról szól, két-kedve hozzáteszi: ennyi könnyen számítható össze a papíron, vajha a táborban is! Csakugyan ily nagy számú sereg messze felülhaladta Magyarország akkori erejét. Nem igen tehetjük hazánk lakosságát akkor többre négy milliónál és annak $2\frac{1}{2}$ százalékát fegyverbe szólítani még a mostani általános védkötelezettség és kifejtett administratio mellett is nehéz feladat. Akkor pedig még nem igen volt helyhez kötött e lakosság nagy része, és nemcsak a toborzás, hanem a toborzottak együtt tartása is nagy bajjal járt. Már maga a diéta is belátta, hogy az eredeti előirányzat nem tartható meg és jelentékenyen leszállította felajánlását. Azonkívül, mint már említettük, fegyverben állott már sok magyar. Sziléziában ott voltak a Dessewffy, Csáky, Splényi, Pestvármegyei és Károlyi huszárok, és a nádor már 1741 eleje óta több ezer önkénytest küldött a háború színhelyére, az oda legközelebb eső megyékből.⁶ Martius közepén már szerződésre lépett a hadi tanács Pest megyével, 1600 lovas felállítása céljából, kiknek vezéreiül Beleznay János és Halász Péter ezredesek rendeltettek. Ugyanakkor a jászkunok is kötelezték magokat 400 lovas kiállítására.⁷ Szembetűnő, hogy így már előre le volt foglalva a lakoságnak az a része, mely hadi szolgálatra legalkalmasabb és legkészebb, s hogy minden további toborzás csak egyre növekedő nehézségek közt mehetett végbe.

És mégis nagy volt a különbség a közt, ha így lassankint a hadsereg létszámában támadó hézagok pótlására

P. L. HALLAS PETER, Collonel d'un Corps
de Noblesse Hongroise, au service de la Reine
de Hongrie, &c. &c. &c.

HALLAS PETER, Collonel van een Corps Hon-
garische Edellieden, in dienst van Haare Majesteit
de Koninginne van Hongaryen, &c. &c. &c.

39. HALÁSZ PÉTER ARCZKÉPE.

fordítják Magyarország hadi erejét, ha egyes vállalkozók szabad csapatokat toborzanak csavargókból, megkegyelmezett latrokból vagy betyárokból, mint a hogy a hírhedt Trenck és Mentzel tették a szlavoniai még félig barbár vidékeken, és a közt, ha a magyar királyságnak kifelé fordítható ereje egy parancsszóra, egy nagy erőfeszítéssel száll síkra. Az első esetben is igen használható emberanyagot nyer Neipperg tábornagy, mely addig is, míg megszokja az ellenséges sortűzet és ágyúzást, portyázással és éjjeli meglepetéssel sok kárt tesz a poroszban, igaz hogy még többet a föld népében. Ez esetben is elterjed Európaszerte Trenck pandurjainak és Mentzel vörösköponyegű ráczainak és Beleznay huszárjainak híre, mintegy megújítva a régi hunn és magyar betörések emlékét a civilisált népeknél. De Magyarország mint ilyen nem lép be mint egyenlő rangú, hatalmas tényező az európai államok mérkőzésébe. Rendes ezredei a régi császári armádiába olvadnak be lassankint, melynek szervezetén és természetén nem igen változtatott az, hogy most a magyar és cseh királynő seregének nevezték. A rendetlen csapatok pedig csak másodrangú szerepet játszhatnak a harcz eldöntésében, midőn a világ legfegyvelmezettebb, leggyakorlottabb seregei ellen kell küzdeniök, melyeket Nagy Fridrik, Szász Móricz, Belleisle vezettek.

Magyarország, mint önálló királyság, saját törvényes rendelkezése alapján, nemzeti sereggel, nemzeti vezérek alatt készül megvédeni uralkodója ügyét. Ez épen a lényeges különbség az eredeti terv közt, mely szerint a hadi tanács csak mintegy segédcsatatok gyanánt óhajtotta volna alkalmazni a magyarokat, és a királynő fellépése között, ki a nemzet ragaszkodására bizza sorsát. Az első folytatása az addigi beolvasztó, Magyarország közjogi függetlenségének megsemmisítésére törő tradíciónak, mely még akkor is megtagadja makacsúl hazánktól a fegyvert, mi-

dön a dynastia és a monarchia hatalmi állása e fegyver élén függ, a másik a dynastia és a monarchia nagyhatalmi posíciójának azonosítása a teljes törvényes jogaiba lépő

40. BÁRÓ TRENCK ARCZKÉPE.

Magyarországgal. Mihelyt Mária Terézia látta, hogy érette villog a magyar kard, könnyű szívvel egyezhetett oly engedményekbe, melyek rémülettel töltötték el a tábornokoknak és tanácsosoknak a chablonszerűtől menekülni nem

bíró kedélyét. Mint a nemzeti élet hatalmas és spontán nyilatkozata megérdemli a magyar insurrectio a történetíró kiváló figyelmét, még akkor is, ha egyelőre eltekint kétségtelenül igen jelentékeny politikai következéseitől.

Nem szándékunk és túl lépne a jelen munka körén, részletesen ismertetni az egyes megyék és hatóságok eljárását a felkelő sereg és a rendes ezredek talpra állításában. Alexich százados a felől igen érdekes és használható előmunkát tett közzé a bécsi cs. és kir. hadi levéltár közleményeiben. Nekünk csak a fő eredményeket kell szemmel tartanunk, s különösen azon tényeket, melyek világot vetnek a királynő és nemzet közti viszonyra.

Mindössze a felajánlott 21,622 gyalog közt (Forgács, Andrassy, Ujváry, Haller, Szirmay, Bethlen ezredek) 1742 végeig zászló alatt állott 17,932 ember. Nem sokkal kevesebb volt a lovasok száma, 13,700 ember, kik közt 1543 személyesen fölkelte nemes, 4722 helyettest állító, 7434 pedig portalista. Ezeken kívül azonban a fegyverkezés ideje alatt sem szűnt meg a toborzás a rendes ezredek részére, mely a mint p. o. Mosony megye jelentéséből kitűnik, nagyon hátráltatta a megyék katonaaállítását.⁸ Magyarország legszorosabb értelmében, Horvátország-Szlavónia a Bánság és Erdély nélkül, legalább 35,000 katonát szolgáltatott egy év lefolyása alatt. Nagy szám akkor, midőn az összes porosz sereg a döntő chotusitzi csatában nem tett ki többet 30,000-nél. A rendetlen pandurcsapatok, a horvát és erdélyi contingensek körülbelől 60,000-re emelik a magyar hadsereg számát, az előbbi rendes ezredek kivül.

A megyék hozzájárulása ez eredményhez igen érdekes világot vet az akkori politikai viszonyokra. Személyesen legtöbb nemes ül föl a Dunántúli megyékben, Zala, Vas, Sopron, Somogyban és Trencsénben, tehát ott, hol legközelebb a harcz színhelye, s a hol nem csak számos, ha-

nem átlag birtokos is a nemesség. Azon megyék, hol tiz ezrekre megy a nemesség száma : Borsod, Szabolcs, Nyitra, aránylag igen kevés vitézt küldenek táborba. Általában a legtöbb lovast küldi : Szathmár m. (1589), Sopron m. (892), aztán Trencsén, Ung, Vas, Hont, Győr, Nyitra, Somogy, Heves és Zala megyék. E sorrend épen nem felel meg az illető megyék számának és gazdagságának. Visszatükrözteti ellenben a főispánoknak és más nagybirtokosoknak befolyását s buzgóságát. A Károlyiak, Esterházyak, Illésházyak, Batthyániak, Koháryak, Festetics-ek, Széchenyiek, az egri, győri és nyitrai püspökök, kik egyuttal főispánok, állanak e számok mögött. A gyalog ezrede-

Humilimus Servus
Andreas Kohary

41. KOHÁRY ANDRÁS ALÁÍRÁSA.

ket is a Dunántúli és északi megyék állították ki aránylag legteljesebben.

Szembetűnő az is, és részben ugyan azon okokra vezethető vissza az, hogy a katolikus megyék sokkal erősebb csapatokat küldenek, mint a protestansok. Az utóbbiaknál hiányzik a püspöki és mágnási befolyás, és legalább eleinte tán tartózkodtak is attól, hogy protestansokat szólítsanak fegyverbe protestans király ellen. Igen érdekes adat erre nézve az, hogy a Sziléziában hadakozó magyar huszárság az ott lakó lutheránusokat és különösen papjaikat zaklatja, a katolikusokat pedig kiméli.⁹ Kivételek sem hiányoztak : elég a kalvinista Beleznayra utalni.

Gabonát és zabot a sereg eltartására legtöbbet szolgáltatottak Nyitra, Vas, Sopron, Zala, Borsod és Zemplén

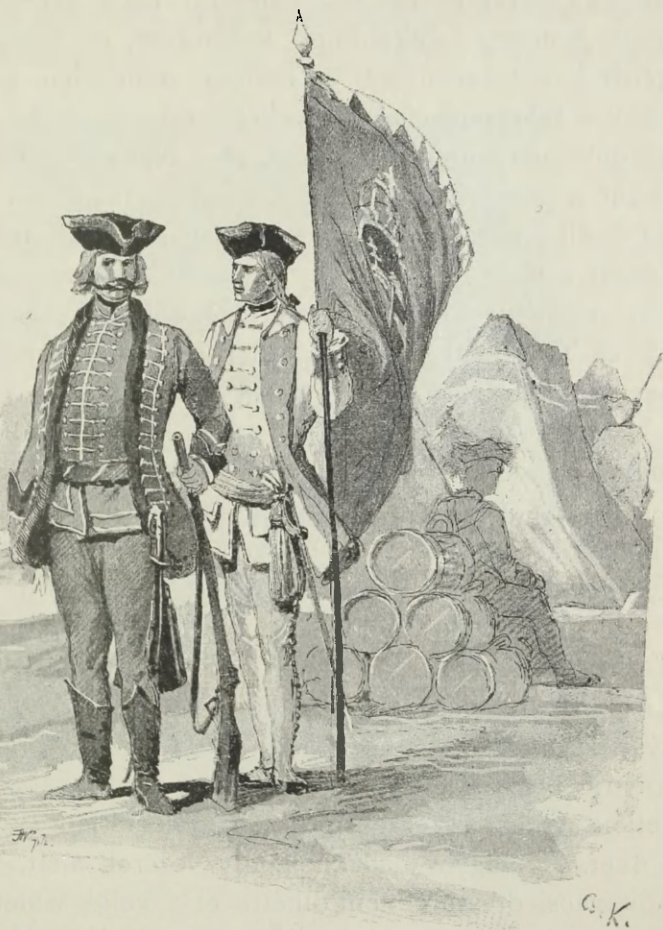
megyék. Készpénzben Pozsony és Debreczen városai, Bihar, Sáros és Trencsén megyék váltottak meg legtöbbet.

***

Ruházatra és vezetésre teljesen meg volt tartva a nemzet jelleg. A magyar gyalog fejét fekete, kalpag alakú sapka fődte, prêmes ruhát és sárga zsinóros kék magyar nadrágot viselt, lábán pedig bakancsot. A kovás puskán kívül magyar karddal is föl volt fegyverezve. Sem a fölfegyverzéssel, melyet a katonai raktárak szolgáltattak, sem a ruházással itt nem volt sok baj. Annál nehezebb volt harczképessé tenni a fölkelő lovasságot. Kitünt, minő károssá válhatik az összes monarchiára nézve is a magyar fegyver- és ruházó iparnak elhanyagolása, majdnem teljes hiánya. Pozsony, Nyitra, Somogy, Baranya, Bács és Arad megyék 1741 végén egyaránt panaszkodnak, hogy kellő fölszerelés, különösen pedig ruházat híján még nem küldhetik táborba összegyűlt lovasaikat. Még kard sem volt elegendő az országban. Trencsén megyében lett volna német köpönyeg elég, de magyar mente nem, a legénység pedig semmi áron sem akart más ruhát, mint nemzetit.¹⁰ Elgondolható, mennyivel nagyobb volt a szükség egyéb hadi szerekben. Igaz, hogy midőn a Jászkunság congregatióján szóba jött a tábori sátrak szüksége, egy hazafias szónok hevesen kikelt az ellen, hogy azon magyarok ivadékai, kik sátrak nélkül, kivont karddal átlovagoltak a befagyott Mæotis taván, most ennyire elpuhultak, hogy ily kényelemre szorultak és nem bírják tűrni a hideget és meleget mint őseik, de az ily beszédek is mutatják, minő csekély érzékek volt nemeseinknek a modern hadviselés kellékei iránt.¹¹

Annál nagyobb súlyt helyeztek a vállalat közjogi oldalára. Itt volt az idő megvalósítani az eddig csak név szerint létező dualismust, itt az alkalom, megmutatni egész Európának a magyar királynő hatalmát. Ha a magyar korona

országai oly hathatós erővel szállanak síkra, mint a minőt Mária Terézia igényel, katonaságuk nem szerepelhet úgy mint a császári armádia egy alkotó része, mint néhány ezrednek kiegészítője. A háború elején a loyális ország-

42. MAGYAR GYALOGOSOK.

nagyok bizonyos számú ujonczokat állítottak a rendes huszárezredekhez. Ez megfelelt hűségöknek és ragaszkodásuknak, de épen nem elégítette ki az ország politikai igényeit. Mihelyt a megyéket fegyverre szólítják, már martius-

ban, természetes és magától érthető, hogy a nemzeti militia külön magyar generalis vezetése alatt áll.¹²

Ily vezetők gyanánt ajánlotta a nádor gróf Károlyi főstrázsamestert, vagy gróf Festetics tábornokot. Első sorban maga az ország nádora lett volna hivatva a seregnek, különösen a nemesi fölkelésnek vezetésére, de bár Pálffyban ép oly kevéssé hiányzott az ambíció mint a hadvezéri tudomány s tehetség, erről agg kora miatt nem lehetett szó. Később, már juniustól fogva, gróf Nádasdy Leopold felé fordul a figyelem, ki akkor Olaszországban táboroz. Tényleg Ghillány báró volt az első magyar vezér, utána pedig Festetics gróf.¹³ Ők minden fáradozásuk daczára sem hírben sem eredményekre nézve nem vetekedhettek a német vezérekkel, Traun-nal és Khevenhiller-rel, sőt még több magyar alvezérökkel sem.

A hadi tanács levelezéséből az a különös tény tűnik ki, hogy a rendes seregnek magyar születésű főtisztjei éppen nem törekednek arra, hogy mint a magyar fölkelés vezérei lépjenek a világ elé, inkább tán vonakodtak tőle.¹⁴ Ők már ama légkörben nevelkedtek, melyben a tanúlt, hivatásos, a hadi mesterség minden apróságába beavatott katona, büszkén, némi megvetéssel néz le az «irregularis» harcosra. Károlyiról megjegyzi Pálffy, hogy nehezen lesz a vezérség elvállalására bírható, mert van már tulajdon ezrede. Nem annyira a csekélyebb hadi készség, mint inkább a fegyelmetlenség, és az ezzel járó sok kellemetlenség riasztotta el őket. A magyar hadaknak, oly vezérek alatt, kikben a haditanácsi dressura nem ölhette el a velők született tüzet és katonai tehetséget, mint Nádasdy és olyanok alatt, kik alig részesültek szorosán vett katonai képzettségben, kellett kivívniuk nem csak az európai szaktekintélyeknek elismerését, hanem saját előkelő honfitársaik bizalmát is.

A magyar insurrectió éppen azon időben állítottott fel, midőn Károly bajor választó francia seregével legkö-

zelebb állott Bécshez, és leginkább remélhette gyors elhatározással elfoglalni legalább az örökös tartományokat. Nem lehet kétség abban, hogy érkezését egy jelentékeny párt örömmel, a lakosság legnagyobb része pedig közönnnyel nézte. A magyar fegyverkezésnek mindjárt kezdettől fogva nemcsak az a feladata, hogy a monarchiát külső támadás

43. KHEVENHILLER ARCZKÉPE.

ellen megvédelmezze, hanem az a színezete sem hiányzik, hogy az elszakadni készülő, vagy legalább attól nem idegenkedő osztrákokat megtartsa a magyar királynő iránti hűségben. Erre mutat legalább a rendeknek ama szeptember 12-én kiejtett fenyegetése: vigyázzanak a bécsiek, nehogy városuk a magyarok odaérkezése előtt hanyagságuk vagy

árulásuk miatt az ellenség kezére ne jusson, különben még az anyaméhben levő magzatnak sem kegyelmeznek, s előbb ölik őket, aztán az ellenséget.¹⁵

Már maga a magyar felajánlás ténye határozott, részben döntő befolyású volt a háború menetére, s Mária Terézia hatalmi állására. Kitűnt, hogy a Habsburgok örökösőjét nem lehet oly könnyen megfosztani tartományaitól, mint a hogy azt az a politika vélte, mely soha sem számította a nemzeteket másként, mint négyzetmérő és lélekszám szerint. Kitűnt, hogy éppen leghatalmasabb és legharciasabb királysága nem hajlandó elválasztani ügyét uralkodójától. Bécs ostroma, Morva- és Csehország megszállása most már egészen más nehézségeket gördítettek a választó s a porosz király elé, mint néhány hét előtt, midőn a Duna völgye s a morva kapu kész utaknak kínálkoztak a monarchia szívébe. A magyar insurrecciónnak már híre is befolyással volt a bajor választó azon elhatározására, hogy ne folytassa útját Bécs felé, hanem térjen Prágának, az a kilátás, hogy a máris félelmesnek ismert magyar huszárság nagy tömegekben száll le a Kárpátok szorosairól az Odera és Morva völgyeibe, megerősítette N. Fridriket azon szándékában, hogy fegyverszünettel biztosítsa a maga részére eddigi hódításait. A mit még néhány héttel előbb megtagadott, a magyar készülődés hírére megtette: Klein-Schnellendorfból fegyverszünetre lépett.

Ez a két tény: a porosz fegyverszünet és a bajor választónak Prága felé fordulása jelöli a monarchiára nézve a felosztás, Bécsre nézve az idegen hatalom alá jutás veszélyének megszűnését. A magyar királynő, ki leghatalmasabb ellenségének néhány nappal azelőtt kimondott véleménye szerint, akkor védtelenül volt kiszolgáltatva sorsának, most ismét mint egyenrangú, az egész coalitióra nézve félelmes hatalmasság vett részt saját sorsának és Európa jövő térképének megállapításában. A háború hozhatott még kockáz-

tatást s veszteséget, de eredeti színezetét e pillanattól fogva elvesztette. A monarchia, mihelyt Magyarország fegyvert fogott, nem juthatott többé Lengyelországnak, a dynastia a Stuartoknak sorsára. És midőn Mária Terézia később hálás szívvel annyszor ismételte, hogy a magyarok mentették meg birodalmát s uralkodó házát, midőn a királynő ez érzete része lőn az egész európai köztudatnak: első sorban a magyar insurrecciónnak e közvetlen, elementaris hatására kell gondolnunk.

A magyarok példája hatott bátorítólag az osztrák tartományokra, különösen az alpesiekre. Egy félre ismert nemzetnek lovagias föllendülése egy a sorstól üldözött nagylelkű nő mellett megnyerte Mária Terézia ügyének az összes európai közvéleményt. Ennek hatása érezhető volt még Franciaországban is, hol különösen a nők — s mit nem tehettek azok ez országban — egyszerre magokévá tették a szerencsétlen királynő ügyét.¹⁶ Legnagyobb fokát érte el az enthusiasmus az oly hidegnek vélt Angliában s Hollandiában.

A minden erőfeszítéstől irtózó Walpole-féle kormány megbukott, helyébe Carteret lordnak, a magyar szövetség előharczosának minisztersége lépett, s a parlament mindkét háza egyhangúlag megszavazta a magyar királynőnek adandó subsidiumokat. Már előbb 1741 deczemberben felajánlotta a subsidiumokat az addig épen nem barátságos németalföldi köztársaság is. Az egyesült királyságban nem volt népszerűbb senki Mária Teréziánál. Még magánosok is, mint p. o. a világhírű Marlborough herczeg özvegye, nagy összegeket bocsátottak rendelkezésére. — Ez eredményben már egyformán volt része Mária Teréziának s hű magyarjainak: csakis a kedélyek kölcsönös fölemelkedése, minő Pozsonyban nyilvánult, hozhatta azt létre. Szegény királynő vagyok, mondá Mária Terézia szorultsága napjaiban, de szívem királyi.

Mindamellet a pozsonyi események híre csak addig folyhatott be ily rendkívüli mértékben a politikai helyzet átalakulására, míg a tények a hírek megfelelnek. Ha úgy állott volna a dolog, mint azt az osztrák történetírók feltüntetni szeretik, a bajor, a francia és porosz csakhamar felocsúdik, az angol s hollandus meg hamar kiábrándul lelkesedéséből, s rövid idő múlva Mária Terézia ügye még kétségbe esettebben áll, mint az előtt. Mert hiába, a világ csak úgy az erkölcsi erőké, ha kellő physikai hatalom áll mögöttük. A nélkül a pozsonyi országgyűlés felajánlásai satyrának képeznék tárgyát, nem eposnak.

Vegyük szemre a hadi történeti tényeket.

Miután még deczember végén, Szász Mórícz egy merész meglepéssel elfoglalta Prága városát, 1741 végén az ausztriai tartományok közül Felső-Ausztria és Csehország Sziléziával együtt ellenséges kézben vannak. E tartományokból a királynő seregéhez nem jó erősítés sem emberben sem pénzben. Maradnak Magyarországon kívül Alsó-Ausztria, Morvaország egy része s az alpesi tartományok. Az olasz birtokok katonailag nem igen jönnek számba. «Ausztriára most nem lehet gondolni», írja a királynő december végén.» Bartenstein pedig, ki a tanácsosok közt legkevésbé vesztette el fejét, megjegyzi, hogy kinevették volna azt, ki állítani merte volna, hogy e borzasztó szorultságból ki lehet bonyolódni. Khevenhillernek, ki Bécs védelmével volt megbízva, alig volt több 12,000 emberénél. Már 1742 januárban Khevenhiller, kinek seregét a magyar fölkelés erősítette, átmegy az Ensen, visszafoglalja Linz-et s Felső-Ausztriát.

A magyar lovasok megjelenése oly meglepően hatott, mint pogány őseiké nyolcz századdal azelőtt. Ügyességben, gyorsaságban, vad elszántságban nem maradtak el Árpád vitézei mögött. A huszárok, az ellenség láttára, hangos szóval ösztönzék lovaikat, szinte előbb érnek a

Carolo Alberto
Electoralis *Serenissimo principi*
Bavarice
tantus in hac specie Bavarum portenditur orbis
Principi! Teutonico gloria quanta Solo!
Marte Satum Uranique putet Quod plura parentem
In Sobole, ingentis in patre cornu avos

franciákhoz, mint az általuk fölvert porfelleg, az első golyók elől lovuk nyakára dőlve keresnek védelmet, aztán kiveszik kardjukat foguk közül, hol addig tartották, s ellenállhatatlanul kaszabolják az ellenséget.¹⁷

Februáriusban Menzel és Trenck pandúrjai és huszárai már a bajor városokat sarczolják és majusban már elfoglalják Münchent is. Bécs őrsege, mi eddig hallatlan volt, magyarokból állott. A magyar insurrectió az, mely 1742 tavaszán Fridriket kiszorítja Morvából, hol már Olmützt is megszállotta. Nem nyílt csata döntött, hanem a porosz tábor örökös nyugtalanítása, a takarmány és élelem elvétele Beleznai portyázó huszárai által. És midőn Chotusitz mellett Csehországban döntő csatát vívtak a porosz király ellen (1742 maj. 17.) az új magyar gyalogezredek fényesen megállották a sarat, s ha nem is győztek, pyrhusivá tették a poroszok diadalát.¹⁸ E csata volt az, melynek eredménye mind Mária Teréziát mind Fridriket a béke felé hajlította.

Szilézia elveszett, de első sorban a magyarok érdeme, ha ezzel a veszteségek sora bezáródott, s hogy a háború további lefolyása később a monarchiát ismét mint Európa első szárazföldi hatalmát mutatta. A huszár, a pandúr, a talpas név újra rémületet kelt nyugati Európában, mint azon időben, midőn a magyar «a porba dőlt Európa homlokán tombolt». Magyar sereg, magyar vezérek alatt volt az, mely ugyancsak 1742-ben kicsavarta a francziák és bajorok kezéből Prágát, hol már megkoronázták cseh királynak a bajor választót, és vele egész Csehországot. Egy évvel miután a francziák bevonultak Prágába, Festetics huszárai jég és fagy közt üldözték Belle-Isle tábornagnak titkon a fővárosból kimenekülő seregét, melyből alig 2000 ért Egerbe.¹⁹

Igaz, hogy ezen időben egymást éri a panasz a magyar fölkelők zabolátlansága, a pandúrok vadsága s embertelensége miatt. Több ezerre teszik azok számát, kik a tábor-

ból egyszerűen haza mentek és a nádornak kemény fenyegetésekkel kellett kikelni az ily szökevények ellen.²⁰ A fegyelmetlen csapatoknál gyakran nagyobb volt a zsákmány, mint a győzelem utáni vágy, és még a chotusitzi csata elveszésében is nagy része volt a huszároknak, kik már a csata eldőlése előtt hozzáfogtak a fosztogatáshoz. Ép oly káros hatású volt e prédálásnak később a soori csatában s Velletriben. A történetírónak nem szabad elhallgatnia e tényeket, de ha pártatlanul ítél, csak annál magasabbra helyezi azon vezérek és államférfiak érdemét, kik ily elemek felhasználására voltak szorulva, és segítségükkel vívtak ki oly nagy eredményeket.

Sorsának e kedvező fordulata visszatükröződik Mária Terézia magaviseletében, egész föllépésében is. Azon tudatban, hogy igazságos ügyét isteni és emberi erő segíti diadalra, már visszariad minden áldozattól, mindentől, mi örökségét és így tekintélyét, hatalmát csökkenthetné. Állhatatossága a kíméletlenségtől sem ment. «Itt az idő, írja 1741 végén, a midőn bátorságra van szükség, a mikor meg kell menteni a hazát és a királynőt, mert én igen szegény volnék amaz nélkül. Elhatározásom meg van: el vagyok szánva mindent kockára tenni és elveszteni, míg Csehországot vissza nem szerzem. Nem mondom, hogy tönkreteszem, és hogy húsz év alatt összeszedi magát, de nekem a föld kell, s előbb el kell esni minden seregemnek, minden magyarnak, míg csak valamiről is lemondok. Azt fogják mondani kegyetlen vagyok — ez igaz, de tudom hogy képes leszek százszorosan jóvá tenni minden kegyetlenséget, mit országaimban elkövettetek. Meg is fogom tenni, de most bezárom szívemet az irgalom előtt. Remélem, miután mindig oly szerencsétlen voltam, Isten most megáld.»²¹ Mihelyt Csehország vissza van szerezve, kárpótlást keres az elvesztett Sziléziáért Bajorországban, Italiában, később Elzászban, Lotharingiában is. A szerencsétlen Mária Terézia

képéhez, különösen a pozsonyi jelenet hatása alatt, a szenvedő madonnának némely vonásait rajzolta a hagyomány. Nem lehet tagadni, hogy a büszke és kíméletlen királynő sokban emlékeztet a germán hősmonda walkürjeire, kik harczra, vérontásra buzdították a hősoket.

Ily gondolkodásmód mellett a boroszlói béke csak a poroszt távolította el az ellenségek sorából, de a monarchiának nem adhatta vissza a békét. Nem csak birtokát vették el a szövetségesek Mária Teréziának, hanem családjá legnagyobb külső ékét, hatalmának, elsőségének büszke jelvényét is: a római császári címet. Épen a bajor választó tette fejeére Frankfurtban a császárok koronáját. Mária Terézia ezt nem viselhette, de másnak mint férjének homlokán tűrni nem tudta. El kellett foglalni Bajorországot, megalázni a három század óta első nem-habsburgi császárnak szövetségeseit, hogy lotharingiai Ferencz lehessen a szent birodalom elismert feje. Azonkívül a megtámadóknak méltóan lakolniok kellett tettökért, földjük elvesztésével, hatalmuk megnyirbálásával, hogy mindenki mindenkorra belássa, minő csudákat mível a gondviselés az ausztriai ház érdekében.

Szinte észrevétlenül támadásba csap át a védelem.

Először Olaszországban gondol hódításra a királynő. Itt a spanyol és nápolyi hadak tétlensége támadó föllépésre bátorítja Traun tábornagyot. Megszállja Modenát, és Mária Terézia már a nápolyi királyság elfoglalására gondol, melyet atyja csak 1734-ben vesztett el. Később Nápolyon kívül már Bajorországot, vagy legalább a felső Pfalzt követelte. Miután Prágában Sz. Venczel koronájával megkoronáztatta magát, s személyesen fogadta a csak imént visszaszerzett Csehország hódolatát (1743 máj. 12.) angol és szárd szövetségeseiben bízva, még nagyobb erélylyel folytatta a háborút, nem is kételkedve már annak szerencsés, őt minden eddigi balsorsáért dűsan kárpótló kimenetelét.

ben. Bajorország már 1743 júniusban egészen kezében volt, miben Nádasdy braunauai győzelmének volt legnagyobb része. Reményei még magasabbra szárnyaltak, midőn II. György

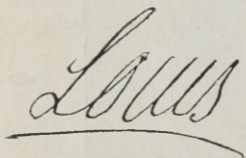

45. FLEURY BÍORNOK ARCZKÉPE.

király a «pragmatikus» sereg élén Dettingen mellett legyőzte a francziákat. Angol vezetés alatt ott harczoltak Beleznay, Baranyai és Károlyi ezredei is. Most már mi sem állott útjában Franciaország megtámadásának, azon állam meg-

alázásának, melynek minisztere, Fleury bibornok, alig egy év előtt kijelentette: ausztriai ház már nem is létezik. Menzel ezrede és Baranyai huszárai már 1743 őszén Elszászban portyáztak, és dúlásuknak, különös véletlen, Bercsényi Miklós fia, mint francia generalis, vetett határt.²² A mint két évvel azelőtt minden szomszéd kész zsákmánynak tekintette a Habsburg-örökségnek reá nézve legkényelmesebben hozzá férhető részét, úgy most az új hatalomra jutó magyar királynő megtorlást készült venni minden szomszédján, ki a pragmatica sanctiót megtámadta. Hadai és politikája egyszerre foglalatосkodnak a francia és itáliai Bourbonok lealázásával, a bajor választónak és császárnak kiűzésével s már megszületik Szilézia visszaszerzésének terve.

Minde nagy terveket nem hajthatja végre a királynő Magyarországnak újabb, hathatós segítsége nélkül. Magyar

46. XV. LAJOS ALÁÍRÁSA.

seregek szereznek dicsőséget és zsákmányt Itáliának, Csehországnak, Németországnak, Elszásznak, nemsokára Belgiumnak is csatamezőin. Példájok, sikerök ép oly buzdítólag hat a nemzetre, mint az uralkodóra. Hazánk a harcosok kiapadhatatlan forrásának látszik egész Európa előtt. A fölkelőket, határőröket és pandúrokat egyre újabb önkénytesek és toborzások erősítették. Egyre csekélyebb lesz a különbség köztük és a rendes seregek közt. Az a kitüntetés, melyben részesülnek, lelkesíti a vezéreket és tiszteket, a zsákmány reménye csalogatja a kalandvágyót, ki otthon tán törvényen kívül áll, a táborban pedig ép azon tulajdonait használhatja, melyek lehetetlenné tették megmaradását a polgári társadalomban.²³

Soha sem lobbant föl erősebben a magyar harci tűz a királynő szolgálatában, mint midőn 1744 nyarán, Franciaország formális hadüzenete után, a magyar hadsereg

Equitum Magistro Menzelio subditus Eques
Austracus.
 Christ Menzelsche Husaren

átkelt a Rajnán és Elzászon át Lotharingiába törekedett. A fővezér, Károly herceg, meg sem akart állani Párisig. Nádasdy ott aratott babérokat, hol Lehel és Bulcs ideje

Se vend à Paris, chez Dauffe, rue des Noyers

47. KÁROLY LOTHARINGIAI HERCZEG ARCZKÉPE.

óta nem járt magyar tábor. A Rajnán való átkelés, a lauterburgi vonalak elfoglalása nemcsak a vitézségnek és merészségnek, hanem a hadi tudománynak is voltak gyű-

mölcsei, s ilyenekül ismerte el őket még az annyira kritikus Fridrik is. Ekkor kelt Mária Terézia híres levele a nádorhoz, melyben örömtelt szíve hálától áradoz:

«Kedves nádor! Abból, mit a nyilvános ujságok útján a Rajna átkeléséről megtudtál, kétség kívül megértetted, minő vitézül és ügyesen viselték magokat a magyar seregek.

«A szerencsés kezdetet még szerencsésebb események követték. A majdnem bevehetetlen lauterburgi sánczok be vannak véve, Lauterburggal együtt, az ott állomásozó ellenség szét van kergetve, zászlóit, dobjait elvették, a mi minden az Isten segedelme után a mondott sereg bátorságának, ügyességének és előre látásának tulajdonítható, a mint kedves rokonunknak, Károly herczegnek leveléből bővebben látható.»

«Nem tehetem, hogy ezen való örömet ki ne nyilvánítsam. Tudod mily nagy volt mindig hajlandóságom és bizalmam e nekem annyira kedves nemzet iránt, és meg vagy arról győződve, hogy mind hajlandóságom, mind bizalmam napról-napra nő, a mint egyre nagyobb bizonyosságait nyerem annak, hogy a nemzetbe vetett reményem meg nem csalt.»

«Nincs semmi, mit ne várhatnék a magyarok vitézségétől és hűségétől, minden alkalommal, nincs semmi, mit e királyság javára szíves és hálás lélekkel megtenni kész ne volnék. Folytonos királyi kegyelmem biztosításával maradok Bécs, jul. 13-án, 1744. Mária Theresia.»

«E levél mint jóakaratom és a nemzet iránti különös szeretetem bizonyága, minden megyével közlendő.»²⁴

A dicsőséget és a hódítás reményét csakhamar újra a megpróbáltatás váltja fel. Midőn ama királyi sorok keltek, Nagy Fridrik már el volt határozva újra a mérlegbe vetni kardját, hogy helyre állítsa a rajnai győzelmek által félrebillent egyensúlyt.

Mária Terézia most újra Magyarországba helyezi bizalmát. Már nem hí össze országgyűlést, uralkodását az országban annyira erősítettnek, az iránta való ragaszkodást oly kétségtelennek látja, hogy tisztán közigazgatási úton is jelentékeny segílyt remél onnét nyerhetni. Az országbíró

48. A MAGYAR LOVASSÁG.

és a megyék azonban már 1744 elején kijelentik, hogy insurrectiót csak diéta rendelhet el, és a porosz hadüzenet után, aug. 10-én a királynő Pozsonyba jő, hogy személyesen tanácskozzék ez ügyben, ha nem is a rendekkel, legalább az ország zászlósaival. Így a második nagy insurrectió, az, mely hivatva volt Mária Terézia részére kivívni

a végleges győzelmet és a bécsi és berlini udvarok közt kitört versengésben az első részére biztosítani a túlsúlyt, még sokkal kizárólagosabban a magyar egyházi és világi főrendek műve, mint az első volt. A főrendek concursusa, mely ily módon némileg pótolta a törvényhozást, a királynő jelenléte s kegye által föllelkesítve, és fölháborodva az indokolatlan porosz támadáson, 44,000-nyi had fölkelését és ellátását rendelte el. Pálffy nádor a legkeményebb kifejezésekben szerkesztett körlevelet intézett a megyékhez, melyekben a porosz jogtalanságot kárhoztatta, és a magyarokat annál is inkább fegyverbe szólítja, mert szerinte, Szilézia példája mutatja, minő szomorú és elnyomott sorsra juttatja Fridrik zsarnoksága az általa meghódított tartományokat.²⁵ A megyék csak részben feleltek meg a felhívásnak. Ezt nem annyira a porosz király kiáltványa okozta, melyben a magyarokat emlékezteti, minő szolgálatokat tettek ősei szabadságuknak, és mely különösen a protestantsokra hatni volt hivatva, mint inkább az ország kimerülése a már négy éven át folyó erőfeszítés által.²⁶ Így is körülbelül 16,000 lovas és 12,000 gyalog szállott síkra, kiknek eltartására 600,000 mérő gabonát és 200,000 mérő zabot szállítottak. A fölkelésnek élén az országbíró, gróf Esterházy József állott, melléje sorakozott a még táborba nem szállott főnemesség. Vezérletök alatt aránylag sokkal több nemes ült lóra, mint az első híres insurrectió alkalmával.

Mint «a császár szövetségese», kit Mária Terézia ősi birtokától készült megfosztani, tört be Fridrik 80,000-nyi sereggel Csehországba. Hadjárata nem más, mint kísérlet, fentartani a Habsburg-háztól elválasztott császárságot, melyet a magyar fegyverek sikere annyira megrendített. A protestans Poroszország, míg a szent birodalom fennállott, nem törekedhetett oly magasra, hogy helyébe lépjen az osztrák háznak, elég volt ha a császár tényleg függött a névszerinti hűbéresétől, a brandenburgi választó-

tól. Az első magyar fölkelésnek célja a monarchia felosztásának megakadályozása volt: a másodiké a császári korona

49. GRÓF BATTHYÁNI KÁROLY ARCZKÉPE.

megszerzése a magyar királynő férje részére, és a mennyiben lehetséges, Szilézia visszahódítása. Az elsőnek éle a

franciák és bajorok ellen volt intézve: a másodiknak a porosz ellenében kellett biztosítani a dynastia hegemoniáját Németországban.

Ugy látszott eleinte, mintha mindkét cél el volna érhető. A francia határon táborozó nagy sereg csekély veszteséggel eljutott Csehországba, melyet addig Batthyány, Károly igyekezett megvédeni, és ügyes mozdulatokkal, nagyobb csata nélkül, kiszorította a porosz hadakat. A gyülekező magyar fölkelés Sziléziára tört és ott naponkint csetepatézott Ziethen magyar ruhás huszáraival. Vitézségben egyforma volt a két had, de a porosz lovas vezér, ki büszkén vallotta magát Baranyai Gábor tanítványának, jobban begyakorolt és fegyelmezett legénységgel rendelkezett, mint a magyar főurak.²⁷ Az akkori írók különösen a jägerndorfi ütközetet írják le, a melyben 7375 magyar felkelő, megyék szerint felállítva, minden rendes katonaság nélkül küzdött meg diadalmasan a bayreuthi őrgróf hadosztályával.²⁸ Maga Fridrik, a nagy hadvezér, kiváló érdeklődéssel jegyezte föl e nem rendes, de mégis oly előkelő hadi tulajdonokkal dicsekedő katonaságnak tetteit.

A háború végeldöntésére a magyar huszárságnak, a pandúroknak és horvátoknak kalandjai és portyázásai nem igen folytak be. A hohenzollerni, soori, kesselsdorfi, gyorsan egymásután következő csaták megmutatták, minő előnyt biztosít a porosz seregnek páratlan képzése és vezetése a monarchia seregei fölött. Nem is hiányoztak hangok, még a királynő környezetében sem, melyek már akkor keményen ítélték a magyar insurrectio katonai értékéről. Mi sem védhetjük jobban, mint a hogy vezére, az országbíró tette, midőn azt a vádat emelték a királynő előtt, hogy a magyarok mit sem tettek és kárba veszett a rájuk fordított költség. «Nem tehettek sokat, nem volt ágyújuk sem puskájuk, s legalább eleinte, bánni sem tudtak volna vele. Dicsőségökre válik, hogy mindannak daczára sem

bírták őket kiszorítani, s hogy nagy kárt okoztak az ellen-ségben. Vajjon mit ért el a sokkal számosabb, mindennel fölszerelt rendes sereg.»²⁸ Fridrik katonai túlsúlya megdöntetlen maradt. A drezdai békében másodszor is megtartja Sziléziát.

De mégis csak a magyar fölkelés akadályozta meg Fridriket abban, hogy másik célját el ne érje. Bajorországot nem volt képes fölszabadítani, a szerencsétlen császár minden birtokától megfosztva halt meg Frankfurtban 1745 elején.

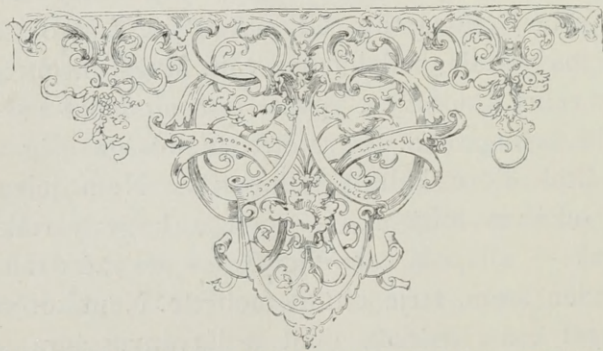
Fia békét sietett kötni, elállva a francia szövetség-től. Mi sem állott útjában annak, hogy Mária Terézia, kielégítve büszkeségét és szerelmét, férjét meg ne koronáztassa római császárnak. Útazása déli Németországon át Frankfurtba valódi diadalmenet volt. Megszűnt ott minden vallási és rendi különbség, egyetértett mindenki a személye iránt való rajongásban. Szeretetre méltósága még növelte a híre által előre keltett lelkesedést. Nem jelent meg magyar ruhában lóháton, — mint a hogy várták ezt a kíváncsiak — állapota nem engedte — de azért rajta csüngött minden szem, férje eltűnt mellette. Nem koronáztatta meg magát császárnénak, mint a látványosságra sovárak remélték, megelégedett Magyarország és Csehország koronájával. Csak midőn a császár teljes díszben visszatért a város házához, ment elébe kipirult arczczal, örömtől csillogó szemekkel, zsebkendőjével üdvözölve őt, levetve keztyűjét, hogy jobban tapsolhasson és együtt éljenezve őt a sokasággal. Itt, e nagy pillanatban, nem akart lenni más, mint a szerető, férjére büszke nő.²⁹

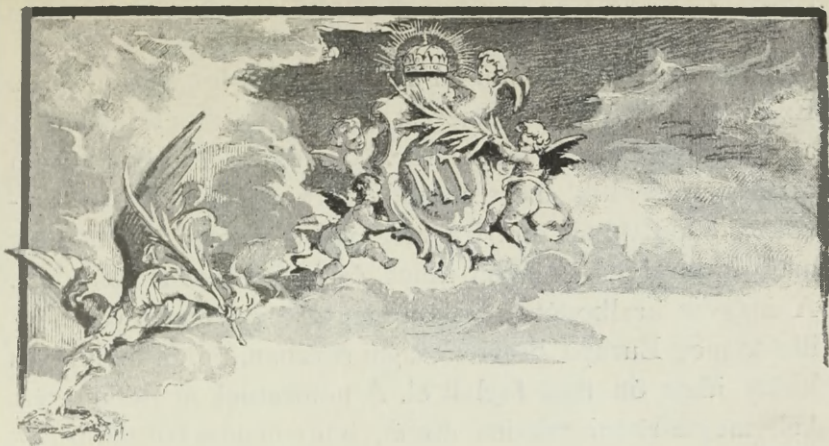
«Mondhatni: Mária Terézia, a mint előbb megtartotta a magyar királyságot, úgy most meghódította a német császárságot; méltán nevezték császárné-királynőnek».³⁰ Még három évig tartott a háború Olaszországban és Belgiumban, változó szerencsével. Végre az aacheni béke 1748-ban,

aránylag csekély áldozatok árán mindkét országban megerősítette a Habsburg uralmat a Bourbon ellenében. Úgy a megtartás mint a hódítás első sorban a magyar nemzetnek volt műve, mely örökös uralkodójának annyi ellenséggel szemben kivívta Európa fejedelmei közt az első rangot.

Nemzetek sorsa fölött a harcz dönt: de annak kockája előre el van vetve béke idején belső megszilárdulás és izmosodás, vagy elernyedés által.

VII. FEJEZET.

A RENDSZER KIFEJLÉSE.

BÁRMILY nagy volt a sziléziai és örökösödési háborúk idejében a királynő és a magyar nemzet közti egyetértés, és bármily fontos volt is ennek következése a monarchia sorsára és az európai ügyek alakulására nézve, ez az egyetértés mégis inkább az eljárásra, a tettekre vonatkozott, mint a végső célpontokra, az általános politikai elvekre.

Mária Terézia szemei előtt őseinek hatalma és dicsősége lebegett legfőbb politikai cél gyanánt. Ez örökös joga, ehhez ragaszkodott a nő egész naivitásával, a hívőnek istenbe vetett bizalmával, az uralkodónak büszkeségével. Magától érthetőnek tartotta, hogy úgy a mint ő maga el van határozva a legnagyobb csapások közt sem engedni semmit, úgy a gondviselés hivatása őt megoltalmazni, híveinek, alattvalóinak kötelessége őt minden erejökkel megvédeni.

A magyarok előtt első cél természetesen az volt, hűségöket a királynő iránt, vitézségöket és elszántságokat meg-

mutatni, méltóknak tűnni fel az ősök hű és lovagias híréhez. Ez az érzület nyert kifejezést a sept. 11-ki jelenetben és az azt követő hadi tényekben. Hanem a királynőt nem csak azért segítik, mert személyes részvétőket, rokonszenvőket, hódolatukat annyira megnyerte, hanem azért, mert magyar királynő és fején nincs őseinek császári koronája. A magyar uralkodót, s vele a magyar nemzetet olyan hely illette meg Európa hatalmasságai sorában, minőt az Mátyás király ideje óta nem foglalt el. A nemzetnek nemcsak azért kell megfeszíteni minden erejét, hogy úrnője trónját biztosítsa, hanem azért is, hogy Európa színe előtt méltónak mutakozzék az új polczhoz. Ha a diéta főrendjei, Magyarország vezérei tisztán a királyi személy iránti hódolatból jártak volna úgy el, mint a hogy eljárak, szolgálatkész-ségöknök és loyaltásuknak híre sokkal inkább meg volna állapítva, mint hazafias előrelátásuké s államférfiúi érzé-köké. Magyarországra nézve éppen abban állott a szeren-csés fordulat, melyet a királynő nagylelkűsége idézett elő, hogy ez a két gondolatkör már nem zárta ki egymást, mint a hogy két századon át tette.

Nem kevesebb forgott koczán, mint az: valósággal magyar királynővé tenni a császárok örökösnyőjét, a magyar nemzettel foglaltatni el Európa politikájában azt a helyet, melyet addig a Habsburgok összes monarchiája töltött be. Oly cél, melynek eléréseért nem lehetett túlságos ár a legnagyobb áldozat, a legtartósabb erőfeszítés sem. A nemzet hatalma és hódolata egyaránt a maga részére nyeri királyát; a királyi fény pedig bearanyozza az eddig annyira elhanyagolt, elmellőzött nemzetet.

Nemcsak a gravamenes ellenzék ismételte a kerületi üléseken az annyiszor elhangzott jelszavakat a magyar korona elsőségéről, a magyar titkos tanácsról, a magyar hadsereg-ről, a királynak a magyar birodalomban való tartózkodásá-ról, — magának a királynőnek jelenlétében is hangoztatták

GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS NAGYKÖVET.

Az országos képtárban levő eredeti rézmetszet után. (1200. sz.)

azokat magyar miniszterei. Mennyire biztatja őt Esterházy József, vesse reményét a magyar katonaságba. Mennyire iparkodnak őt meggyőzni német tanácsosainak alattomoságáról és rövid látásáról. Mennyit szólnak arról, hogy a királynő Győrött vagy éppen Budán fog tartózkodni hű magyarjai közt.¹

Európa 1740-től 1745-ig, sőt 1748-ig, magyar királynőnek nevezi a Habsburg-ház fejét. Midőn Fleury bibornok szavai szerint az osztrák ház megszűnt, helyébe nemzetközi viszonyokban a magyar királynő lépett. Annak szavazott meg subsidiumokat az angol parlament és a hollandus Staten General, annak izent háborút a versaillesi kabinet, annak megbízásból és felhatalmazásából kötötte Kaunitz az aacheni békét. Traun, Khevenhiller és lotharingiai Károly ép úgy a magyar királynőnek voltak vezérei mint Batthyány Károly vagy Nádasdy Ferencz. Kaunitz, Botta vagy Stahremberg csak úgy az ő követei voltak mint Esterházy Miklós. Éveken át kétségtelenül Magyarország nádora viselte a legfontosabb hivatalt, hatáskörre és befolyásra nézve.

A hatalomnak és méltóságnak külső jelei, a címek és címerek, teljesen visszatükröztetik ezt a viszonyt. Mária Terézia magyar és cseh királynő, Ausztria főhercegasszonya, azután következnek többi címei. És mivel a magyarok loyaltását még világosabb fénybe helyezte a cseheknek gyors elpártolása VII. Károly császárhoz, és meghódolása annak koronáztatása alkalmával, minden alkalmat felhasznált annak kimutatására, mennyivel többre becsüli Szt. István koronáját Szt. Venczelénél. Midőn prágai koronázásához készültek, semmi sem bírta megnyerni tetszését, «minden jobb volt Magyarországon». A cseh koronáról megjegyezte, hogy sokkal nehezebb a magyarnál, és a bolondok sipkájához hasonlít.² Czímeréül Magyarország belső ügyeiben tisztán a magyar címert használja, a meléktartományokéi nélkül. A magyar kancellaria a magyar

FRANCISCVS E COMITIBVS DE NADAST
*Compi Mareschallus Regnorum Dalmatiae Cro
 et Slavoniae Banus*
 50. GRÓF NÁDASDY FERENCZ ARCZKÉPE.

agy czimert használja: középen a magyar, körülvéve az lávetett országokéval. A kétfejű sas eltűnt, már nem fedi négyes folyót és hármas halmot; a sereg sem harcolhat régi lobogó alatt. Vezéreihez, követeihez, a külhatalmak-oz irt leveleiben már inkább kitűnik a monarchia össze-ett volta, és az, mennyire azonosítja magát a Habsburg-ház Ausztriával. A királyságok és tartományok czimerei-ből összeállított paizson az osztrák czimer a középső (a szív); fölötte vannak elhelyezve egymás mellett a magyar és cseh királyságok jelvényei.

Magyarország színei, a magyar nemzeti ruházat érvényre jutnak, bárhol jelenik meg a királynő és családja. Maga előszeretettel viseli a magyar öltönyt, fiait is abban öltözteti, különösen második fiát, Károly főherczeget. A mi Miksa ideje óta nem történt meg, ez a királyfi már zsöngé korában megtanulja és beszéli nyelvünket.³

Abban állott a történeti kér-dés: a magyar fegyverek sikere,

a királynő politikai helyzetének megszilárdulása, melyik iránynak fogja inkább jelöl- ni diadalát: azét-e, mely némi változattal a Habsburgok régi politikájának folytatását jelöli, vagy pedig azét, mely a Habsburgok örökös- nőjét a régi magyar nemzeti királyok követőjévé kívánta volna tenni. És itt igen különös dilemmával állunk szemben.

Alig szenved kétséget, hogy azon esetben, ha Fleury bíbornoknak és Fridriknek tervei megvalósulnak, s Mária Terézia Magyarországnak és legfőlebb még Ausztriának marad birtokában, a magyar királyság e kiváló állását tovább is megtartja. Az universalis császárságnak megszűntével a

51. KÁROLY FŐHERCZEG ARCZKÉPE.

52. MÁRIA TERÉZIA ARCZKÉPE.

Habsburgok legnagyobb nemzeti királyságukkal azonosítják magokat.

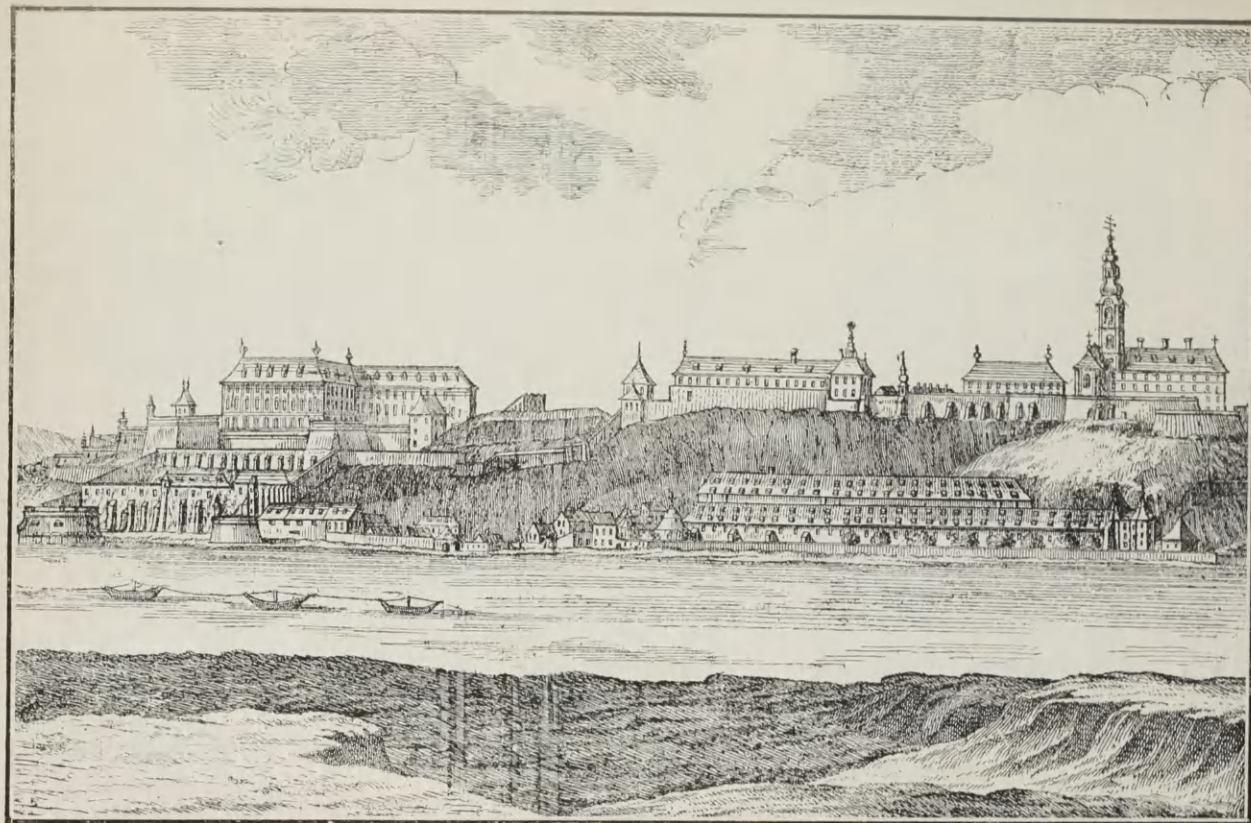
Viszont, a történeti előzményekből szükségesen következett, hogy a monarchia tartományainak együtt maradása a régi kormányrendszer megújulását, az universalis császári udvar hagyományainak feléledését, és így a magyar igényeknek háttérbe szorítását vonja maga után.

A magyarok minden egyes erőfeszítése, fegyvereiknek minden egyes diadala tehát szükségkép közelebb hozta őket azon állapotokhoz, melyektől eltávolzni kívántak volna.

Az első insurrectio hírének és fegyvereinek oltalma alatt Mária Terézia visszatérhet az imént fenyegetett Bécsbe. Pozsonyból megy oda, 1741 decz. 11-én, és azóta komolyan többé szó nem lehetett arról, hogy Budán üti fel királyi székét.

A második insurrectio a császári trónt szerzi meg Ferencznek és Csehországot biztosítja a királynő részére. Magyarország megszűnik név szerint elsőnek lenni. Lassanként elhomályosítja a császári korona fénye a Sz. István koronáját.

Magyarország még sem volt elég erős, messze menő politikai tervek megvalósítására. Mátyás király gondolhattott arra, hogy Magyarországot teszi hegemonná mindazon országok közt, melyek most az osztrák-magyar monarchiát alkotják. Belső zavarokban, török hódoltságban, alkotmányos és vallásos küzdelmekben eltöltött harmadfél század annyira meggyöngítette a nemzetet, hogy meg kellett elégednie, ha tulajdon területén fentarthatja uralmát. Kifele még sem képes a maga hatalmával állítani vissza koronája fényét. Nem a nyers erő és az akarat hiányzik, hanem a szervezés, az akkori Európának megfelelő műveltségi állapot. Igaz, hogy Magyarország adja a lovasságot és a gyalogság javát, de idegen a fővezér. Igaz, hogy Magyarország

53. BUDA VÁRA.

ad gabonát és zabot, de a zsold az angol subsidiumokból és az osztrák adókból telik.

Nem jó szolgálatot tettek az igazságnak és így nemzetiünknek, azok, kik valami udvari ármányra, a német tanácsosok rossz akaratára igyekeznek vissza vinni a magyar állami eszme elhalaványulását az örökösödési háború után. A tény az, hogy az akkori viszonyok közt a magyar királyság még sem nyújtott elegendő basist a dynastia hagyományos hatalmi igényeinek keresztülvitelére. Nem a római császári czím elsőse dönt a magyar királlyal szemben, hanem a magyar korona országainak elmaradottsága Bécshez, Ausztriához, Csehországhoz képest.

Ezen a királynő minden rokonszenve, hálája nem bírt segíteni. Magyarország biztos oltalmat nyújtott; hanem Budán trónolni, egy oly vidék közepén, mely csak most kezd felocsúdni a százados török járom után, és a hol még minden pusztulásra és barbárságra emlékeztet, nagy lemondás lett volna akkor azon családra nézve, mely Bécsből, Prágából, Madridból és Brüsszelből századokon át igazgatta a keresztyénséget. Midőn még september 11-én az országbíró indítványára határozni akarnak a királyi székhely dolgában, a nádor ellene nyilatkozik a sokfelől ajánlott Budának: «Rosszabb állapotban van mint valaha és az oda vezetett rácz csöcselék nem illik a királyi tartózkodáshoz».⁺

***

Bécs, mint székhely és a császári korona a hagyományos rendszer megmaradásának külső jelei. E rendszernek, ép a háború és az ez alatt tett tapasztalatok alapján át kellett alakulnia. Ezen átalakítás vetette meg Ausztriának mint egységes államnak alapjait, ennek kitűzése és vezetése emeli oly magasra Mária Teréziát, hogy őt Bismarck herczeg az osztrák ház legnagyobb államférfiának nevezhette. A cél ugyanaz maradt, mint a mi eddig volt: a dynastia hatalmának, az országok összetartásának biztosítása. Csak

hogy az e célhoz vezető eszközöknek kellett alkalmazkodnia a kor szükségéhez és eszméihez.

Már pedig az az uralkodási rendszer, melyet a XVIII. század haladó politikája fejlesztett ki és melyet a verseny kényszerűségénél fogva mindegyik államnak el kellett fogadnia, ha a többi mögött elmaradni és így az enyészetnek elébe nézni nem akart — épen nem volt kedvező Magyarország önállóságára, a történetileg kifejtett magyar alkotmányra nézve.

A porosz állam fegyvereinek győzelmét közigazgatásának pontossága, financiainak rendezettsége készítette elő. Fridrik mint egyedüli úr rendelkezett hivatalnokaival csak úgy mint katonáival. Elődjei a különböző tartományokból, melyek szintoly egyéniségeket alkottak eredetileg mint az Ausztriát képezők, egységes királyságot alkottak. Atyja a rendek kiváltságaival szemben az államot «stabilisálta, mint egy bronz sziklát.» A két sziléziai háborúban nem csak a porosz sereg jobb begyakorlása és fegyverzete győzött: az egységesen igazgatott modern állam vívta ki az elsőséget a nagyobb nyers erővel rendelkező, de csak lazán szervezett, alkotó részeit össze nem olvasztó középkori rendi állammal szemben.

A háború és annak viszontagságai még kevésbé élesen látó elmét, mint a minő Mária Terézia volt, is figyelmeztettek volna a berendezés gyöngeségére, és az abban elharapódzó visszaélésekre. A királynő maga egyenesen csudának mondja, hogy e szervezet mellett fönn lehetett tartani a monarchiát.⁵ A miniszterek megszokták, hogy mindegyik kénye-kedve szerint intézkedjék saját szakában, tekintet nélkül a többire. Az egyes kancelláriák sokkal jobban törődtek saját országukkal, mint az egészszel. Minduntalan felszólalnak tartományaik rendi kiváltságai érdekében. A mellett nem hiányzik bennök a nemzeti féltékenység sem. Az osztrákok lehetőleg kiszorítják a cseheket, az

osztrák és cseh egyetért a magyar ellen. Hogy lehessen gyermek eredményt érni el a tevékeny, merész és a mellett korlátlanul rendelkező porosz király ellenében?

A rendi igazgatás a békés állapotra volt szabva. A rend, törvényt fenn, bírta tartani, az udvar és a csekély számú állandó sereg ellátásához szükséges eszközöket nagy megerőltetés nélkül elő bírta teremteni. A réginek megőrzése lévén fő rendeltetése, új feladatoktól irtózott. Ha azután háború ütött ki, mely keményebb próbára tette az erőt és gyorsaságot, vagy az államnak kellett szenvednie, vagy a rendi jogoknak. A porosz államnak éppen abban állott rendkívüli előnye a többi, nálánál népesebb és terjedelmesebb államok fölött, hogy már békében is úgy szólva hadi lábán állott.

Az adminisztráció megfeszített munkájával keresztül vitték, hogy a sereg béke- és hadi létszáma közt aránytalanul csekélyebb volt a különbség, mint azelőtt, midőn a seregek, békekötések után, úgy szólva megszűntek. Ehhez képest természetesen az állam kiadása is rendkívül nagy volt már béke idején is. Jó gazdálkodással, takarékossgal mégis sikerült még több millió tallérból álló kincset is gyűjteni háború idejére, végső esetre.

A monarchiának eddig béke idején igen csekély volt a serege. Károly császár halálakor alig állott 20,000 ember harcckészen. Nem is igen lehetett több, mert a jövedelem legnagyobb részét a rendek foglalták le a magok részére, és a mi kevés megmaradt, megemésztette azt az udvari pompa. Nem is viselhetett a bécsi udvar háborút másként, mint a tengeri hatalmaknak, Angliának és Hollandiának subsidiumaival. Ez a pénzügyi függés pedig maga után vonta a politikait is, mit Mária Teréziának alkalmá volt többször igen fájdalmasan érezni.

Ha a monarchia tehát katonailag versenyezni akart Poroszországgal, és pénzügyileg is a maga lábán állani,

160.000-re kellett emelni a sereg létszámát és gondoskodni 14 millió forint előteremtéséről.

A sziléziai eredetű Haugwitz gróf, kit Mária Terézia egyenesen istentől küldöttnek nevez, tervet nyújtott be, hogyan lehetne az örökös tartományokból állandóan ily nagy adót szedni és e módon a monarchia politikai és katonai önállóságát biztosítani. Mária Terézia magáévá tette e tervet, és minden energiával azon volt, hogy leküzdje az újitással szemben a rendeknél és magában a minisztériumban jelentkező igen éles oppositíót.

Fridrik — bizonyára nem részrehajló tanú — következő mondatokkal jellemzi a királynő működését: «Mária Terézia financiait oly rendbe hozta, minő ismeretlen volt ősei idejében, és jó berendezése által nem csak azt pótolta, mit Poroszországnak és Szárdiniának át kellett engednie, hanem még jelentékenyen növelte bevételét. Haugwitz gróf lett pénzügyeinek igazgatója. Vezetése alatt a császárné jövedelme 36 milló forintra emelkedett. Károly császár idejében, ki még Nápolyt, Sziléziát és Szerbiát is bírta, soha sem vettek be annyit. A háborúk alatt észrevehető volt a jobb fegyverlem szüksége. Tevékeny generálisokat választott, kik képesek voltak azt seregébe behozni. Évenként nagy táborokat tartottak a tartományokban, hol a háború nagy gyakorlataiban beavatott felügyelők előtt végezték gyakorlataikat a csapatok. Maga a császárné több ízben elment a prágai és olmützi táborba, hogy jelenléte és bőkezűsége által lelkesítse a legénységet. Soha fejedelem nem multa felől azon kitüntetések érvényesítésében, melyek után annyira sovárognak. Megkülönböztette a tiszteket, kiket neki tábornokai ajánlottak, mindenütt ösztönt adott a vetélkedésnek, a tehetségnek, a vágynak, hogy tetszését megnyerjék. Bécs közelében intézetet alapított, hol a nemes ifjúságot beavatták a háborúhoz tartozó mesterségekbe. Gondoskodása által a katonaság a tökéletesség oly magas fokát érte el,

minőre az osztrák ház egy császára alatt sem jutott, és egy nő nagy férfihoz méltó tetteket hajtott végre.»⁶

A nagy ellenség első sorban a változás katonai oldalát méltatta figyelemre. Maga a királynő így fejt ki a célba vett reform szükségét és fontosságát. «Érett megfontolás után beláttam, hogy monarchiám legfőbb baját az szülte, hogy minden miniszter és udvari hatóság megelégedett azzal, hogy a reá bízott országnak ügyvédje és pártolója legyen, ezáltal pedig gyakran lanyhán traktálta a közjót és a fejedelmi érdeket, és csak azon igyekezett, hogyan lehetne a terhet más országokra áthárítani. Örökké viszálykodtak a kamarával, melytől minden alkalommal pénzt követeltek, pedig jól tudták, milyen üres annak keze és milyen korlátolt a hatalma».⁷

«Ezért minden köz és kamarai ügyet a vegyes katonai ügyekkel egyetemben az új directoriumnak adtam át. Kineveztem annak, és a főigazságügyi hatóságnak elnökeit és alelnökeit a kancellári cím elmellőzésével. Minden határozatot a hetenként beterjesztendő protocollumok útján magamnak adatom elő, a fontosabbakat péntekenként az előttem és a császár jelenlétében tartott conferentiában előadatom, általában úgy intézem a dolgot, hogy a hétről-hétre előforduló tárgyak elintéztetnek, s csak a bővebb kidolgozást igénylők maradnak hátra.»

Külön igazgatás állítatott föl a kereskedelmi ügyek részére, mely azonban szoros összeköttetésben áll a közügyek és a kamara directoriumával és mindenben annak vezetésétől függ, a mennyiben annak tanácsosai végzik itt is a szolgálatot. A kereskedelmi igazgatóság hatásköréhez tartozik az utak jó karban tartása, a vám-, a czéh- és iparügy.⁸ A kereskedelem érdekeinek előmozdítása végett a Levantében szervezett consulátusok is alatta állottak.

Ismét más igazgatás alatt áll az igazságügy, mely szorosán elválasztatott minden ízében a közigazgatástól. Csak

most lép általános birodalmi törvény s törvénykezés a cseh és osztrák tartományok szokásos külön igazságszol-

54. KAUNITZ HERCZEG ARCZKÉPE.

gáltatása helyébe. Csak most vehette kezdetét az a codificatio, mely örök időkre fenn fogja tartani Mária Terézia s utódai jogszeretetének és szervező képességének emlékét.

Ez az az igazgatási rendszer, melynek hivatása volt az örökös tartományokat egyesíteni, az ott oly mélyen gyökerező feudális és provincialis szellem helyébe az állami hatalmat erősíteni meg és annak központosító, irányát egyedül a fejedelemtől nyerő, hatása alá vetni az eddig annyira széthúzó elemeket. Tulajdonképen ezek az intézkedések alapítják meg az úgy a régi történeti és nemzeti alapon álló királyságokon s hercegségeken felülemelkedő, mint a római szent birodalomtól minden nagyobb rázkódás nélkül elválasztható osztrák államot.

Mellettök azonban megmaradnak s fejlődnek azok a szervezetek is, melyek a császári ház régi, világra szóló positiójából fejlődtek és most sem szünhettek meg. A külügy az egész monarchiára nézve csak egy lehetett. A császári, udvari s államkanczellária, mely első sorban külügyminisztérium, s melynek czíme is mutatja azonosítását a dynastiával, már 1742-ben elkülönítettett a belső ügyek vezetésétől. Teljes organisatióját aztán Kaunitz grófnak köszönhette, ki 1753-ban lépett élére.

A régi császári hatalom foszlányait megőrzi és fen tartja e hatóság annyiban is, hogy ő igazgatja a szorosan vett monarchián kívül eső birtokokat: Németalföldet és az olasz birtokokat.

Szintügy birodalmi eredetű a másik nagy, közös kormányshék: a hadi tanács. Bármennyire hajlott is a császárné az újítások felé: a Hofkriegsrathot alig érintette. Haugwitz nem volt katona, és az uralkodót már neme visszatartotta attól, hogy az államigazgatásnak épen ezen ágán saját felelősségére változtasson. Neipperg és Daun tábornokok teljes mértékben birták a fejedelem bizalmát és mint a régihez ragaszkodók nem igen nyultak az eddigi, százados rendszerhez. A hadi tanácsnak szorosabb, egységesebb, valóban katonai szervezete csak József császárnak s Lacynak volt műve. Egyelőre a régiben maradt min-

den, s inkább a szükség és a fejedelemnek növekedő autoritása, mint külön törvény vagy rendelkezés okozták, hogy Magyarország, az itáliai tartományok és Belgium mind jobban bevonattak a császári katonai organisatióba. Az egyes koronák önállóságát csak a területükön külön-külön működő hadi biztosságok (provincialis commissariatusok) tüntették fel, melyeknek hatásköre, épen mert a. rendek-

55. DAUN ARCZKÉPE.

kel is összeköttetésben állottak, s nem csupán a központtól függöttek, sokkal szélesebbre terjedt, mint bárminő más országban a hadsereg ellátása céljából felállított közegeké.

«Ezt az erősen megállapított berendezést tekintem az igazi alapkőnek, melyen az Isten által reám bízott monarchiát fentarthatom, és utódaim javára és hasznára megőrizhetem, a mennyiben ez alkalmat nyújt a fejedelemnek az országok állapotával valóban megismerkedhetni, azok

sérelmeit megvitatni s megvizsgálni, s ennél fogva az igazságos Istennek tetsző eljárást előljárók s alattvalók közt előmozdítani, különösen pedig arra felügyelni, hogy a gazdagok és előljárók el ne nyomják a szegényeket.»⁹

Meglehetős szűkkörű, hogy úgy mondjuk önző, az itt felállított uralkodási programm. Főczélul a dynastia megmaradása és hatalma van kitűzve. Erkölcsei tartalmat csak az által nyer, hogy a fejedelem az új kormányrend által őre lesz az igazságnak és védője az elnyomottaknak. Az uralkodó, midőn a feudalitást politikai erejétől és befolyásától megfosztja, nemcsak hatalmi örökébe lép, hanem egyuttal legfőbb hivatásának ismeri a régi rend legkiáltóbb visszaéléseinek megszüntetését, és így ideális alapot nyer saját hatalma kiterjesztésének.

Ha igazságosak akarunk lenni, nem szabad felednünk, hogy a viszonyok kényszere erőszakolta reá Mária Teréziára e határozottan újító, mindent a dynastikus czélnek alárendelő politikát. Oly megpróbáltatások után, minőkön az 1740—1748-ig tartó időben átment a monarchia, a jövőt csak úgy lehetett biztosítva tekinteni, ha annak uralkodója pénzben és katonában, valamint a fölöttük való rendelkezésben nemcsak egy ellenséggel, a poroszsal, hanem szükség esetén a francziával, sőt azonfelül még a törökkel is, kiállhatja a versenyt. A régi erőfeszítések egy bizonyos veszedelmes momentumra szorítkoztak, mely után aránylag meglazúlhatott az állami gyeplő. Most már a rendes állapot is élére állított mindent. Az volt az ember, a ki a szükségest minden pillanatban elő birta teremteni. Ily értelemben méltán nevezheté Mária Terézia Haugwitz-ot, az újítások fő eszközlőjét, gondviselészerű embernek. «Hogy czélt érjek, ily emberre volt szükségem, ki becsületes, mellesleg czél, dicsvágy és előszeretet, valamint összeköttetések nélkül a jót akarja, mert jó; ki nagylelkű, önzetlen és fejedelméhez ragaszkodó, ki előítélet nélkül nagy tehet-

séggel s örömmel fog munkához, és abban ki nem fárad, ki nem fél a napfénytől, sem attól, hogy az érdekeltek igaztalan haragját magára vonja.» Csakis a nagy osztrák és cseh mánási érdekközösségen kívül álló, kinek más támasza a császárné kegyénél nem volt, és kinek érdeke s ambíciója ily módon összeesett az államával, állhatta ki a morva, cseh és osztrák rendek, a Harrachok, Kinskyek Ulefeldek ostromát. Mint a királyi akarat és érdek s az ahhoz kötött haladás képviselője a rendi étellel szemben s mint főeszköz Ausztria szervezésében, ez a sziléziai protestans renegatus méltán áll elől a XVIII. század felvilágosító, az országok belső erejét a monarchikus hatalommal együtt fejlesztő miniszterek közt.

Az örökös tartományok rendjeivel előbb három évre kötött, majd egyre meghosszabbított egyességek 1748 óta állandóan biztosították a monarchia részére a seregnek 160.000 emberben megállapított létszámát, és az annak ellátásához békében szükséges 14 millió forintot.

***

Ez összeg az akkori viszonyok közt jelentékeny adóemeléssel járt az örökös tartományokra nézve. Az egyenes adó, mely 1731-ben, midőn még Szilézia s Szerbia is a monarchiához tartoztak, 12 millió 800.000 frtot tett csak, 1754-ben, ezek nélkül, négy millióval emelkedett. A hivatalnokok és katonák, bár annyira növekedett számuk, pontosan kapták fizetésöket. Csak később, midőn a hétéves háború újra megzavarta a finansziális egyensúlyt, fordult elő, hogy a hivatalnokok díját egy ideig visszatartották. De akkor is azzal vigasztalta őket Grassalkovics, hogy még sokkal rosszabb volt Károly korában, a midőn gyakran féléven át kellett el lenniök salarium nélkül.¹⁰ Igaz, hogy Csehország adója 3,200.000-ről 5,200.000-re, Alsó-Ausztriáé kétszeresére, Stajerországé épen harmadszorosára, 390.000-ről 1,182.000-re emeltetett.

Első sorban a földadóból került ki az adótöbblet. Nem tettek különbséget nemesi, papi és adóbirtok közt; minden immunitás megszűnt. Az egyes tartományok adó kivétő bizottságokat rendeltek és a nemesi birtok kiváltsága csak annyiban maradt érvényben, a mennyiben a nemesi föld jövedelme után aránylag csak félannyi adót szedtek, mint a jobbágytelek után.

A XVIII. század fináncztudománya már nem elégszik meg az egyenes adóval. A physiokratáknak ugyanazon időben felállított elmélete az egyetlen földadóról mindig csak ábránd maradt. Ipar és kereskedelem tekintetében oly fejlett országokban, minők a cseh korona országai és az osztrák herczegségek már akkor voltak, a fiscus csápjai is megsokszorozódtak. Bécsben magában 1½ millióra tették a fogyasztási adó jövedelmét. A dohányjövédék is több mint egy milliót hozott már a kincstárnak. A vám már nemcsak mint fiscalis eszköz szerepel, hanem nagy következetességgel felhasználtatik politikai és nemzetgazdasági célok elérésére. Az a vámrendszer, mely a cseh korona országában 1753-ban, Magyarországon 1754-ben, Ausztriában 1755-ben lépett életbe, az egész gazdasági lét tudatos átalakítása által egyik legfontosabb ténye lett a thesianus korszaknak. Hatásáról Magyarországon még tüzetesebben szólunk, itt csak azt emeljük ki, hogy külföldi árúk után Csehországban az érték 30%-át, Magyarországon annak 20%-át, a monarchián belől termeltek vagy gyártottak után pedig mindenütt az értéknek csak öt százalékát szedik. Ausztriára nézve, melynek iparos fejlődése legfontosabbnak látszott, leginkább részletezve volt a tarifa. A nélkülözhető árúkra 30% vámot vetettek; azokra, melyekkel még nem igen versenyezhetett a belföldi productio, 10—20%-ot, a nem nélkülözhetőkre csak 1—2%-ot. A vám alól is igen kevés kivételt engedtek, többnyire csak a nagy birodalmi családoknak. A magyar kancellia-

ria azonban fentartotta jogát a magyar termények vámmentességére. Mindössze fiscalis tekintetben is számottevő volt az eredmény: minden csempészet daczára évenként több 3 millió forintnál.

Ez összegekhez mérve, aránylag csekély az a jövedelem, melyet az udvar Magyarországból húzott. A hadi adó 2,500.000 frtot tett ki, a kamara jövedelmeiből az udvar részére szánt úgynevezett udvari quota 1,900.000 forintot, a bányákból és dominiumokból 2 millióra volt tehető a tiszta haszon. E jövedelmet annál inkább kevesellették, mennél túlzottabb volt a vélemény Magyarország természeti gazdagsága felől. A királyi pompát kifejtő mágnások és főpapokat nézték, és nem a nyomorgó jobbágyok és zsellérek százezreit, a keresete után nagy nehezen megélő, folyton a bukással küzdő iparosok és kereskedők tömegét. És miért nem járul ez a «Peru», a mint József első politikai értekezésében nevezi hazánkat, kellő arányban a birodalom terheihez, miért nem támogatja teljes erejével a dynastiát? Ennek oka egyrészt a közjog, mely a rendek hozzájárulásától teszi függővé az adóemelést. Az adót a jobbágy fizeti ugyan, de minthogy az is a földbirtokos vagyonához tartozik, a rendek nem egy könnyen egyeznek nagyobb megterheletésbe. Maga a nemes pedig adómentes, és még az 1741. diétán is újra megerősíttette és circumvalláltatta erre vonatkozó privilegiumát. Másik oka a földesúri jog, mely a jobbágyot «misera plebs contri-
buens»-sé teszi, de oly módon, hogy adója java részét a földesúrnak juttatja, és aránylag csak lehető keveset a koronának. Az adó meghatározása a diétán ily módon alapjában véve nem más, mint nyílt csata a fölött: minő arányban osztozzanak meg a jobbágyon a korona és a rendek? Mentől függetlenebb a jobbágy urától, annál többel szolgálhat a királynak és viszont, mert arra, hogy saját javára dolgozzék, egyelőre még nem lehetett gondolni. A ne-

messég megadóztatása pedig, nem csak törvénytelenység volna, hanem igazságtalanság is, mert a nemes csak fegyverrel szolgál, s az utolsó insurrectiók bizonyították, minő eredményes e szolgálata.

Így a császárné birodalma szervezésénél, annak segéd-eszközei összegyűjtésénél és szervezésénél szemben látja magával a magyar közjog leglényegesebb részeit: magát a százados magyar alkotmányt.

Midőn az 1748-ki béke után az újítások s Haugwitz tervei elfoglalták egész lelkét, mégis tisztában volt azzal, hogy Magyarországra a «systema» át nem vihető. «Egyedül Magyarországon nem tartottam czélszerűnek bárminő változtatás behozását, mert ott országgyűlésen kívül valamit megkísérteni, a törvények szerint nem tanácsos. Azonkívül pedig Magyarországon más körülmények is jönnek számba, melyek következesei igen kényesek lehetnek.» A törvény és a politikai czélszerűség tehát egyaránt ellene van Magyarország nagyobb megadóztatásának.

Mária Terézia sokkal inkább ragaszkodott esküjéhez, sokkal nagyobb hálára volt kötelezve a nemzet iránt, sem hogy arra gondolhatott volna, hogy nyílt törvénytisértéssel kihívja annak ellenállását. De mivel nem csak ez egy országnak fejedelme, hanem többeké is, ebből nem csak jogát, hanem kötelességét következteti az országai közti egyenlőség előmozdítására. Maga igen világosan fejezi ezt ki e szavakkal: «Nem kívánom sem magam, sem utódaimnak nem ajánlom a rendek megsértését, hasznos és törvényes privilegiumaikban. Országaim virágzása mód felett szívemen fekszik, és pedig annyira, hogy nem ismételhetem eléggé: ha kiváltságaikat oly tisztán bírják kimutatni, vagy pedig igazságosabban kormányoztak volna mint én, nem haboztam volna tekintélyemet az övéknek alája rendelni, sőt még utódaimét is megengedtem volna csökkeníteni s korlátozni, mert az országok javát mindig elébe

tettem volna a magam, családom és gyermekeim érdekének. De törvényben nem gyökerező és a miniszterek elnézése által lábra kapott visszaélések sem nekem, sem utódaimnak, még kevésbé a közügynek, nem állhatnak örökké útjában.

Az oly privilegiumok megerősítése, melyek visszaélésen és rossz szokáson alapulnak, csak végső elővigyázattal és megfontolással teljesíthető, mert gyakran előfordul, hogy conniventiából elhanyagolt fejedelmi jogok régi szokás alapján kétségbe vonatnak, s ez által meg van kötve a fejedelem keze. Ez alatt különösen a rendi gazdálkodásra való főfelügyelet, *azután az országokban az Istennek tetsző egyenlőség elérése végett lelkiismereti ösztönből és a közügy biztosítására létesítendő peraequatio és rectificatio értendők.*»

Ez az ellentét az uralkodó és a magyar alkotmány közt oly régi, mint a Habsburgok uralma hazánkon. Mária Terézia elődei és utódai patensekkel, a törvény nyílt megszegésével, és ha ez ellenállást idézett elő, katonai erőszakkal, confiscatióval, végső esetben a bitóval és vérpadal igyekeztek legyőzni ez ellentétet. Fejedelmi jogukból levonták a kötelességet, ha másként nem lehet, ily módon is elérni az annyira óhajtott, szinte legfőbb jónak ítélt «peræquatiót» és «rectificatiót». Látjuk, a királynőt is e cél elérésére sarkallta nem csak «lelkiismereti ösztöne», hanem az egész politikai helyzet is. Nem szólva még kulturai ellentétekről, a melyek csak uralkodása egy későbbi szakában váltak valóban fontosakká, egyelőre a reá nézve legfontosabb kérdésben látta mintaserűnek az örökös tartományok berendezését Magyarországra nézve: abban, hogy az ottani rendszer sokkal tágabb teret nyit a fejedelemnek a nép segédforrásainak felhasználására, igaz, hogy azok gyarapítására is, igazságosság és az elnyomottaknak nyújtott védelem által.

Nem csak a törvény, hanem az annak védelmére készen álló activ és passiv erő a diétákon és megyegyűléseken, az egész magyar nemesség, mely oly nagy súlyt vetett csak az imént a mérlegbe, visszatartották Mária Teréziát attól, hogy elődei közül a II. Ferdinánd és Leopold által nyújtott példát kövesse. Nemcsak hálátlanság, hanem egyenesen oktalanság lett volna meggyöngíteni azt az erős támaszt, melylyel a dynastia a magyar nemességben rendelkezett, vagy éppen annak megsemmisítésére törni.

De elkerülhetetlen szükség-e ez az egyenlőség? Nem lehet-e a kívánt czélt: az ország erejének a dynastia rendelkezésére való bocsátását elérni más módon, oly úton, mely sem eskübe, sem szerződésbe nem ütközik, mely az akadályokat megkerüli és így nem idéz föl maga ellen veszélyessé válható ellenhatást?

Mária Terézia maga több ízben hálásan emlékezik meg férjéről, mint kinek első sorban köszöni a magyar nemzet ismeretét.¹¹ Gyermekait is figyelmezteti: ne térjenek el az általa adott példától, tanúsítsanak bizalmat és hajlandóságot s meg fogják látni, mennyi segítségre számíthatnak onnét. A királynőnek az a magyar tanácsosa, ki legrendszerebben foglalta össze a Magyarországra követendő politika elveit, legfőbb elvül egyenesen a szeretetet tűzte ki: «mely Felséged uralkodása kezdetén mindent megtett, mindent végrehajtott».¹² Más szóval: az uralkodási rendszer nem elvi alapon áll, hanem a Felség személyes befolyásán alapul. Férfiú a maga érdességével, akaratosságával, türelmetlenségével, elvek után hajhászásával meg sem kísérelhette volna azt az itt egyedül célhoz vezető politikát, a mit a nagy királynőnek úgy szólva természete, szíve sugallt. Viszont, ezt egy éleseszű megfigyelő már a múlt században megjegyezte: soha se tették volna a magyarok férfiert azt, mit Mária Teréziáért tettek.

***

NATVS CIO. IDC. LXXXII. DIE XII. IVNII.
 OBIT CIO. IDCC. XLVIII. DIE X. MAII.

WEINMANN f.

Franciscus Leopoldus Schmitzer sculp.

Hatalmas, törhetetlen erejű, szenvedélyes, a béke és háború minden bonyolódásában próbált volt az a nemzedék, melynek legkiválóbb tagjai vették körül az uralkodni kezdő Mária Terézia trónját.

Az első köztük Pálffy János, ki már harmincz évvel azelőtt mint horvát bán legfőbb érdemet szerzett magának a szatmári pacificatióban, és még azután tíz éven át mint nádor állott az ország élén. Nemcsak vitéz harczos, hanem mint vezér is a nagy Eugén méltó társa, kinek pétervárad és belgrádi babérjaiból őt is illette rész. A mellett ifjúságában erőszakos, hirtelen haragú, a maga és családja gyarapodásáról csak úgy gondoskodó, mint ura és királya szolgálatáról. Szinte kifogyhatatlan életerejű: az 1741-ki diéta idején nősül harmadszor, s még mindig kész kardot rántani királynőjéért, mint a fölkelő magyar nemesség természetes és törvényes vezére. Jó magyar, kinek kedvencz szavajárása: szolgálgjon nekünk a német.¹³

Melléje sorakozik az országbíró, Esterházy József, ki papnak készült, azután a Rákóczy-forradalom kezdetén a vitézi pályára lép, és szinte személyes harczot vív a felkelőkhöz csatlakozott testvéreivel az ősi jószágok birtokaért. Ő az, ki 1741-ben legerősebben száll szembe a német miniszterekkel, ő az, ki a királynőt leginkább tüzei arra, vesse bizalmát a magyarokba, tegye át lakását Budára. A mily fáradságok és veszélyek közt szerzette és tartotta meg uradalmait, a minő gonddal törekedett jó karba helyezni azokat, annyira kész minden vagyonát királynője rendelkezésére bocsátani. Több mint hetven éves korában újra lóra kap 1744-ben s Sziléziában fentartja a magyar zászló becsületét.

Ugyanazon családból való az agg primás: Esterházy Imre «frater», ki egyházi czélokra fordítja majdnem minden jövedelmét és kinek törődött testében hajthatatlan lélek lakik, melyet minden szenvedés közt fentart a köte-

lességérzet. Még azon kornak élő emléke, melyben a magyar katolikus egyháznak küzdenie kellett a suprematiáért.

Ismét más typusát az egyházi mágnásnak mutatja Patachich Gábor gróf, a kalocsai érsek. Ő az, ki horvát létére megmagyarosítja Kalocsát, szükség esetén pénz- s botbüntetéssel hajtvva magyar szóra a más nyelvűeket. A diétán az ellenzékhez szító, különösen a corregensség kérdésében tanúsított független magatartása által a királynő haragját magára vonó.

De valamennyien, egyháziak mint világiak, még azon kor bélyegét viselték magukon, melyben a magyar nemzet még elválaszthatónak képzelte ügyét a dynastiától, melyben még mint önálló tényező szerepelt az európai nagy bonyodalmakban. Valamennyien őszintén ragaszkodtak a Habsburg-házhoz, akár családi traditióból, akár valásuk érdeke miatt, hisz nekik volt legnagyobb részök annak megszilárdításában a török és Rákóczy ellen, a diétákon és a *pragmatica sanctio* elfogadása által. De hűségök nem volt soha szolgálai, a királyi hivatalban s tisztségben nem feledkeztek meg méltóságukról, mely egy régi dicső nemzet vezetésére és igazgatására adott nekik törvényes jogot. A királyt még mindig inkább csak «*primus inter pares*»-nek nézik, mint természetes uroknak és parancsolójuknak. Kitüntetésöket magától érthetőnek tekintik, a mellőzést nehezen tűrik, ha nem is viszonzózzák felkeléssel, mint elődjeik. Még élénken emlékeztetnek azokra a törzsfőkre és kapitányokra, kik az Árpádokat elismerik ugyan örökös vezéreiknek, de részt követelnek ezért a zsákmányból, s nem engedik, hogy őket az ország tanácsából s tisztségeiből kizárják. Megyéjökben vagy ezredökben még szinte souverain jogokat gyakorolnak. Várpalotáikba, melyeket csak ritkán hagynak el Bécs kedvéért, elhat az idegen szó, az idegen műveltség is, de mindig csak külső

marad, míg a lényeg a XVII. század magyar arisztokráciájának, a Zrínyieknek, Rákóczyaknak, Esterházyaknak sajátos, magyar műveltsége és életmódja.

És valamennyien élnek-halnak a királynőért. Még midőn opponál is ellene a kalocsai érsek, alkotmányos tekintetből, személye iránt határtalan lelkesedést és odaadást mutat. A nádor, a primás és az országbíró főszköze annak hatalmas fegyverkezésnek és fellendülésnek, mely Mária Terézia koronáját megvédi és nemsokára a réginél is nagyobb fényben ragyogtatja. Hatalmas hűbéresek önkéntes ragaszkodása volt ez a legitim uralkodóhoz, melyben úgy szólva a személyes viszony a fő, az állam, az institutio a második helyet foglalja csak el.

Imes dudovics de Batthyany

57. GR. BATTHYANY LAJOS ALÁÍRÁSA.

Más képet nyerünk, ha az államférfiak második csoportját vesszük tekintetbe, azt, mely akkor érett férfikorát éli, és el készül foglalni az előbbieket. Közöttük a kancellár, a későbbi nádor Batthyány Lajos, a personalis majd kamara-elnök Grassalkovics Antal, s a kancellár, majd országbíró Pálffy Miklós tűnnek leginkább szembe.

Ők már a hosszú háborút követő békés korszaktól nyertek irányt. A nemzet léteért, a korona biztonságáért folyó küzdelmek elcsendesedtek. Eredmények gyanánt világos lőn a császári dynastia uralkodása, bár alkotmányos formákhoz kötve, és a katolikus vallás túlsúlya, bár a protestantismus nem volt legyőzve, még kevésbé megsemmisítve. Az egyéni hatalom- és bírvágnak ezen az annyi küzdelem által majdnem letarolt területen szinte

58. BARKÓCZY FERENCZ EGRI PÜSPÖK ARCZKÉPE.

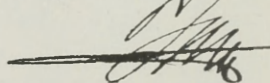
végtelen tere nyílt. Nem volt ahhoz szükség másra, mint a föltétlen csatlakozásra az uralomra jutó tényezőkhöz. Sem a dynastia, sem a katholikus egyház nem érezte magát még annyira biztosítva, hogy ne lett volna kénytelen meghálálni a neki tett szolgálatokat. Hivatalban, diétán, negyében, városban ki kellett zárni, a mennyire lehet, nyomni a kuruczvilág híveit s az akatholikusokat. Örökökbe természetesen az új irány hívei léptek. Jutalmazásokról gondoskodott a neo-acquistica commissio, s bárminő nagy rész jutott is a töröktől visszafoglalt területből a kamarának, a császári tanácsuraknak s generalisoknak, a magyar sem volt egészen kizárható. Egy Batthyánynál vagy Pálffynál a családi összeköttetés, az udvarnak s a apsnak szinte öröklött jóakarata magától érthetővé tette a gyors előmenetelt: Grassalkovics Antalnál, ki tán legfényesebb carrièret tette, mely Magyarországon a katonai pályán kívül előfordúlt, szintén ily családi összeköttetésnek kellett járulnia a természetadta kiválósághoz, s a föltétlen hűség által kiérdemlett fejedelmi kegyhez. A sorozathoz számítható a főpapok közül Barkóczy Ferencz egri püspök, a későbbi prímás is.

E férfiakat már nem a küzdelmes viszonyok közt kifejtett erő és életrevalóság egyedül emelik oly magasra. Egye-esen készülnek az állami szolgálatra. Nevelésök s aztán saját tanulmányuk jogi s politikai, a hazai viszonyok ismeretén kívül mind azt is felölelő, mi a külföldi hivatalos aristokratiáknak közös szellemi birtoka. Ismerik koruk franczia, felvilágosító irodalmát, be vannak avatva a nagy gyházpolitikai kérdésekbe, az akkor felkapott kamarai és gazdasági problémák sem idegenek előttük. Közülök a született főnemesek már ép úgy beszélnek és írnak németül francziául, mint magyarul vagy latinul. Jellemző, hogy Batthyány Lajost, Magyarország utolsó nádorát, ki nem királyi vérből való, anyjának, a híres Strattmann Eleono-

rának kellett figyelmeztetnie, ne hanyagolja el a magyar nyelvet. Megköveteli tőle, hogy rendszeren francziául levelezzen, de hónaponként egyszer írjon neki latinul, egyszer németül, egyszer magyarul, «ez utóbbit ne feledje el, mert míg az országban volt, tapasztalhatta, minő szüksége lesz reá».¹⁴ Pálffy Miklós emlékiratai és följegyzései közt szintén a francia s német nyelvűek a túlnyomók, magyar alig található. Ebből kitűnik körülbelül, minő arányban járulnak az egyes nyelvek az akkori mágnás-generatio műveltségéhez. A német és cseh családokkal való összeházasodás megtermette gyümölcsét,¹⁵ és a francia irodalomnak egész Európában versenytárs nélkül való uralko-

*Humillimus Perpetuoque
Fidelis Subditus
Comes Nicolaus Pálffy*

59. GR. PÁLFFY MIKLÓS ALÁÍRÁSA.

dása nemcsak a magyart szorította háttérbe, hanem a latint és németet is.

Grassalkovics képzettségében természetesen több az eredetiség. A régi koldusdiák eredetileg csak azzal a magyar-latin szellemi tartalommal rendelkezik, mely Nagy-Szombaton megszerezhető. Később mint personalis és a kir. tábla elnöke, még inkább mint nagy vagyonszerző, gyökerestől megismerkedik a magyar törvényes élet sokféle szövevényével. Elméjének kiválóan praktikus iránya mintegy prædestinálja a kamara-elnökségre. A mint az uralkodó kegye és saját érdeme őt egyre magasabbra emeli, mint gazdagságra, úgy műveltségre, finom életmódra nézve

is versenyeznie kell rangtársaival, és tehetsége s szeretetreméltósága oly nagy, hogy azok, bár eleinte vonakodva, csakhamar mint egyenrangút fogadják őt körükbe. A mellett elég óvatos és dicsvágyó, hogy maga is mindenkép utaljon csekély kezdeteire, s az Isten látható segítségére, mely őt oly magasra emelte. Az ereklje gyanánt őrzött koldusbögre s a besnyői szent szűz iránt oly hön tanúsított tisztelet ép úgy hozzá tartoznak jelleme képéhez, mint a hercegi uradalmak ügyes és kiméletlen összeszerzése s a császárné tiszteletére Gödöllőn rendezett tündéri ünnepélyek. Az utóbbiak megmutatták, hová emelkedhetik a magyar köznemes, az előbbieknél le kellett fegyvereznie a régi és az új sorstársak irigységét és rosszakaratát.

Szembetünő, hogy ez a generatio már kevésbbé önálló és független, mint az előbbi volt. Hiányzik belőle az elődök elszánt, a sors minden forgandósága között kipróbált vitézsége, hogy úgy mondjuk a hűbériség katonai vonása. A régi főnemeseknél a félig idegen származás s a legnagyobb részben idegen műveltség gyöngíti a magyaros-ságot, az új embereknel, minő Grassalkovicson kívül különösen Fekete György personalis majd országbíró volt, a vágy, mindenben hasonlítani hozzájuk, s a törekvés újabb meg újabb szolgálatok által méltóknak mutatkozni az oly nagy mértékben élvezett uralkodói kegyhez. Ők már teljesen megalapítva találják a királyi hatalmat, ambíciójukat csak annak szárnyai alatt elégithetik ki. És ha a király olyan, ki nyíltan nem támadja meg az ország törvényét s alkotmányát, minden lelkiismereti furdalás vagy politikai principium nélkül készek a korona kedvében járni. Annál inkább, mert az uralkodó nő, ki nem állít föl elvet, nem követel vak engedelmességet, hanem személyes szeretetreméltóságával mintegy az udvarlás terére viszi át az állami ügyeket. Mintegy hallgatag megegyezés áll fenn a korona és tanácsosai közt: az utóbbiak mintegy személyes kárpótlást

nyernek azért, mit az uralkodó segítségökkel az országból kivon. Mária Teréziánál pedig a nagylelkűség egyenesen

60. FEKETE GYÖRGY ARCZKÉPE.

uralkodói vonás. És mert ezt mindenki tudta, könnyű volt főembereinek az országot kormányozni, a makacs me-

gyékkal, a nyakas protestansokkal elbánni. A hétszemélyes és kir. táblánál, a kancelláriánál s helytartótanácsnál, de a megyéknél és káptalanoknál is nagy volt száma azoknak, kik másod- vagy harmadrangú polczukról előkelő helyre kívántak jutni. Az út, cél és mód nagyon is nyilvános volt: önkéntes felajánlások gabonában, pénzben, huszárokban, loyalis beszédek, ha kell ítéletek által is tanúsítani a szolgálatkészséget. A főispánok még legtöbb helyütt rendelkeznek az alispánnal: követül többnyire alispánjokat szokták küldeni a megyék, s így lassankint a felülről jövő impressiónak engedve, átváltozhatik a diéta képe is. A most röviden jellemzett férfiakban kell látnunk a magyar *aulikus* párt megalapítóit s egyúttal mintaképeit.

Hanem azért az ő szolgálatkészségöknek és engedelmességöknek is meg van nemcsak az ára, hanem a határa is. Mindannyian egy kiváltságos, a többi fölé helyezett osztálynak tagjai, születésöknél vagy állásuknál fogva, és a király által reájuk ruházott méltóság egyenesen vezéreivé tette őket a magyar nemességnek. A minő készek a királyi hatalmat győzelemre segíteni az ellenséges pártokkal vagy törekvésekkel szemben, annyira megbízhatatlanná válnak, mihelyt a királyi követelések a nemesi vagy egyházi privilegiumok ellen fordulnak. Nem csak személyes érdekek írja ezt nekik elő, hanem mindenek fölött a lelkök legmélyében gyökerező tudat, hogy csakis a nemesi szabadság adja meg nemcsak nekik és családjoknak, hanem az egész nemzetnek is önállóságát a monarchiában, hogy csakis ehhez van fűzve a magyar királyságnak mint külön politikai tényezőnek fenmaradása. Ez az esprit de corps fűzi őket össze szükség esetén a megyék s protestansok természetes oppositójával. Ez az esprit de corps az, mely náluk a még fejletlen nemzeti és állami érzést pótolja.

Sokaig csak lappangó ez az ellentét. A hétéves háború elején Mária Terézia még oly mértékben számít hívei áldo-

zatkészségére, mint 1741-ben vagy 1744-ben. És a nagy családok s országos méltóságok csakugyan állítanak ki csapatokat a magyar gyalog- és huszárezredek pótlására, a clerus donum gratuitumot ajánl fel, még magánosok is állítanak ki huszárokat, vagy ajánlanak fel kölcsönt. De e felajánlások már nem felelnek meg a beléjük helyezett várakozásnak. II. József később igen kemény ítéletet mond értékök felől.¹⁵ Később, 1760-ban, keresztül viszik ugyan a főispánok a megyékben, hogy azok nászajándékot szavazzanak meg Józsefnek, a leendő magyar királynak házassága alkalmával, de az a 400.000 frt, mire Mária Terézia ez alkalommal számított, távolról sem telt ki. Még Grassalkovics is azt írja, hogy rosszkor jött a főherczeg lakodalma, midőn a megyék csak az imént tettek ajánlatot a magyar testőrség részére. Az a felszólítás: «jobbágyi kötelességünk hozza magával, hogy ezen lakodalombéli honorariumban jövőendőbeli királyunkhoz képest distinguáljuk magunkat»,¹⁶ az általános közönyt és elfásultságot le nem győzhette. Midőn pedig a királynő a hosszú és annyira költséges háború vége felé 10 milliónyi kölcsönt akart felvételni Magyarország rendei által, kiürült kincstára segélyezésére, az összes főemberek, a kanczellárián s nádoron kezdve, határozottan ellene nyilatkoztak a tervnek, és egymást az ellenállásban még biztatták is.¹⁷ A királynőnek meg kellett győződnie arról, hogy hatalmát még is szilárdabb alapra kell helyeznie, mint melyet a magyar egyházi s világi aristokrátiának esetről-esetre igénybe vett áldozatkészsége nyújthat.

E meggyőződéséből folyt az a valóban rendszeres, az alkotmánynak végső gyökeréig leható támadás, melyet az 1764-iki diétán a kiváltságok ellen intézett. Minthogy a nemesi insurrectio a hétéves háborúban nem szerepelt, az önkéntes toborzás és a főnemesi banderiumok pedig nem pótolhatták a rendes hadsereg hézagait, egész politikája

alapelvét az azt tette, hogy a nemesi insurrectiót a kiváltságosok által megváltassa. Mivel pedig a diéta nem csak a nemesi jogokat fogadta védelme alá, hanem a jobbágyot sújtó hadi adó fölemelése ellen is hangosan tiltakozott, a királynő el volt határozva az úrbér szabályozása által korlátozni a földesúri jogokat, és így képessé tenni az adózó népet jelentékenyen súlyosabb országos teher elviselésére.

Sem a közügy, sem a magánérdek nem engedhette meg, hogy az országos főméltóságok nyíltan felszólaljanak e tervek ellen. Elég volt visszavonulni, szabad tért engedni a különben oly erős oppositiónak, legfőlebb megtámadtatni azokat, kik mint Kollár Ádám és Koller personalis nagyon is hangsúlyozták a királyi *prærogativát* a nemesi és egyházi szabadságokkal szemben. Tényleg úgy állott a dolog, hogy mihelyt az *insurrectio* megváltása, tehát a nemességnek adó alá vetése, és az úrbér szabályozása, tehát a földesúri jogok megszorítása jött szóba, az eddig oly nagy különbség az aulikus s a hazafias párt közt megszűnt. A királynő által annyira kitűntetett primás szívesen látta a felzúdulást Kollárnak az egyházi vagyont a királyi főfelügyelet alá helyező iratai ellen, és egy esztergomi kanonok, Richwaldszky, volt az arra adott éles válasznak, a «*Vexatio dat intellectum*»-nak titokban rejtődző szerzője. Az országbíró, gr. Illésházy ítélőmestere által reávéttette magát arra, hogy hozzájáruljon a rendek protestációjához az új tervek által munkába vett alkotmány sértés ellen. A nádornak pedig törvényes kötelessége közbenjárni a király és a rendek közt, ő egyedül nem szegülhet azok akarata ellen. Így a rendek tiltakozó felirata egyhangúlag elfogadtatott a főrendek által is, és a királynő elesett azon reményétől, hogy hívei által valóban lényeges engedményekre bírassa valaha az országgyűlést. Nem is titkolta haragját, minden alkalommal kijelentette, hogy e diétán megtanulta ismerni az embereket. Egész haragja

azok ellen fordult, kik oly kevésbé feleltek meg bizalmának. A primást többé nem bocsátotta színe elé, és a büszke és hiú főpapot annyira megtörte a királyi kegyvesztés, hogy nemsokára bekövetkezett halálát e fölött érzett bánatának tulajdonították.¹⁸

APAESCBarkóczy

61. BARKÓCZY ALÁÍRASA.

Az országbirónak le kellett mondania méltóságáról: ő volt az első judex curiæ,

kin ez megtörtént.¹⁷ Még ugyanazon évben elhunyt a nádor is, kit még legkevésbé sújtott a királyi harag, s nem sokára követte őt a sírba Grassalkovics Antal is.

Az a politikai irány, melyet mai szóval méltán nevezhetünk opportunistának, nem élhette túl az első komoly összeütközést a királyi akarat s a nemzeti és nemesi jog közt. Szerepe be volt fejezve, mihelyt az ellentét e két nagy tényező közt kicsinyes eszközök és személyes érdekek által többé nem volt elsimítható. Mária Teréziának más eszközök után kellett néznie céljai kivitelére.

VIII. FEJEZET.

MÁRIA TERÉZIA itjű korában lelkesítette az ősz magyar államférfiakat. Életének virágában állott, midőn az aacheni békét követő nyugalmas korszakban, majd a hét-éves háborúban új alapokra helyezte az ausztriai hatalmat, és magyar tanácsosai segítségével ugyanazon rendszert kívánta volna alkalmazni Magyarországon is, a melyet a Lajthán túl oly csekély küzdelemmel és oly nagy eredménnyel foganatosított. A hubertsburgi béke (1763), az 1764—5-iki diéta, majd Ferencz császárnak 1765-ben történt halála, mely az új ærának legtüzesebb képviselőjét, József császárt, közelítette az uralomhoz, mutatják az átmenetet a harmadik korszakhoz, melyben a császárné mint matrona élvezi addigi fáradozásainak gyümölcseit, és készíti elő, egy új korszak új szükségeinek behatása alatt, fiának a régivel gyökeresen szakító uralkodását.

Az ilynemű, nagy változásokat jelölő, korszakosoknak nevezett események ép oly kevésbé idéznek elő gyökeres,

FRANCISCUS I
 ROMANORUM IMPERATOR SEMPER AUGUSTUS
 REX GERMANIAE ET IEROSOLYMORUM
 DUX LOTHE ET BARR. MAGNUS DUX HETRUR

MÁRIA TERÉZIA ARCZKEPE.

Az országos képtárban levő eredeti rézmetszet után. (3256. sz.)

minden ízben érezhető és az egész létet átalakító következéseket az egyes ember életében, mint az évszakok fordulását jelölő napok és perczek az évben. Az egyén a körülmények folytonos hatása alatt egyre fejlődik, módosul, de alapjában, természetes ösztöneivel, akaratának irányával, vágyaival és reményeivel egy marad, azon időponttól fogva, melyben lelke határozott irányt nyert. És így, midőn a nagy királynőről mint uralkodóról és emberről kívánunk szólni, oda kell visszatérnünk, honnét kiindultunk, oda, hogy nő volt, nemének egész gyöngédségével és uralkodási ösztönével. Mind e gyöngédség, mind e szinte veleszületett, és származása és történeti szerepe által csak fokozott ösztön, mindenben rendelkezni, mindent a saját szempontjai szerint intézni el, egyaránt érvényesül a legszűkebb családi körben, udvara és környezete szabályozásában, birodalma népeinek igazgatásában, és egész külső és belső politikai rendszerének megalapításában. Méltán hasonlították őt az ünnepi szónokok Deborah-hoz, ki mint jó anya törvényt lát népe fölött. Önkénytelenül is azt a fejlődési fokot juttatja eszünkbe, melyben az ethnographusok szerint még a nő volt mint a családnak, úgy a nagyobb politikai közösségeknek is természetes feje.

Uralma saját családjában a lehető legbiztosabb alapon nyugszik: azon, melyet csak a szellemi és erkölcsi hegemónia nyújthat.

Ferencz császár méltóságos, jó kedélyű, nyájas fejedelem volt. Kiváló tehetsége volt a pénzügyekhez. A dynastia nagy magánvagyonra különösen ő reá vezethető vissza, és a rossz nyelvek még azt is reá fogták, hogy jó áron, még az ellenségnek is szállíttatott élelmet. Nagy Fridrik szokott malitiájával érthetőnek tartotta, hogy épen a császár viseli a jeruzsalemi király címét. Rendesen részt vesz a fontos tanácskozásokban, és józan, mérsékelt felfogásának úgy a külügyekre mint hazánk ügyeire nézve nem

ritkán volt előnyös befolyása. De ezen túl sem ereje, sem ambíciója nem terjedt. Mióta neje uralkodásának első éveiben sem mint vezér, sem mint politikus nem bírt kiváló eredményt felmutatni, mintegy önként a második vonalba húzódott vissza. Többhöz nem a tehetség hiányzott benne, hanem a kitartás, az akarat ereje, mely egyedül képes nagyot eszközölni. Műveltsége is szinte félben maradt. Úgy mondták, hogy ő, minden felvilágosodottsága dacára buzgó adeptusa az alchymiának és más titkos tudományoknak. Franczia stílusa és helyesírása még abban a korban is páratlan pongyolaságú, midőn a fejedelmek nagy része a grammatikán fölülállónak képzelte magát.¹ Kellemes társalgási modora és előzékenysége nem pótolhatták azt a folytonos munkát és fáradtságot, mely ha valahol, az uralkodásban szükséges. Nem csuda, ha még a római császárság ügyeinek vezetését is neje és annak miniszterei ragadták magukhoz. Maga, a gentleman teljes jó lelkűségével nézi jelentéktelenségét. Egy ízben meg is mondja, hogy nem is számítja magát az udvarhoz: az csak a császárnéból és gyermekeiből áll.²

Egész törekvése oda fordul, hogy méltóságának megfelelően kellemesen töltse idejét. Szakít a VI. Károly korabeli szigorú etikettel, ellensége minden kényszernek. Ritkán ölt spanyol díszruhát, és már nem engedi, hogy a nők kezeit csókolják. Legszívesebb kedvtelése a mechanika, a vadászat, és a ritkaságok gyűjtése. A játékot nagyúri társaságban egész rendszerrel űzi.³ Igen galans a nők irányában, és bár mintaserű házasságot él, néha mégis felkelti neje féltékenységét,⁴ ki uralkodási és családi gondjai közt sem feledkezik meg arról, hogy felügyeletet gyakoroltasson férje fölött. Néha tán bántja befolyásának és tekintélyének csekélysége, mely oly kevéssé felel meg méltóságának és nemének. De francziás könnyű vére és indolentiája csakhamar kibékítik. Egyetlen szenvedélye szere-

tete neje és gyermekei iránt, és helyzetébe annál inkább bele találja magát, mivel érzi, hogy dynastiája sorsa és jövője sokkal erősebb kezekre van bízva, mint az övéi.

A királynő eleinte megtett mindent, hogy férje megfelelő politikai hatáskört találjon és töltsön ki. Bizonyára nagy csalódásába került, midőn ez óhajításában csalatkozott, de e csalódás nem hatott vissza a családi életre. Midőn az egymás után következő támadások veszélybe döntik koronáját és dynastiáját, egyaránt bizalmatlan maga és mások iránt. Ha akkor találkozik bármely férfiú, ki akár katonai akár politikai tekintetben tehetsége és sikerei által elhomályosítja a többi tanácsost és vezért, bizonyára mindenhatóvá válhatik. De ily férfiú nem akadt, a megpróbáltatás korában leginkább saját lelkéből kellett merítenie az erőt, és midőn később feltűnik Kaunitz, uralkodása egyetlen nagy tehetségének, csillagzata, a császárné épen az elfolyt nehéz korszak tapasztalásai által sokkal inkább tudatára juthatott szellemi értékének, semhogy bárki kedvéért is kibocsátotta volna kezéből az ügyek legfőbb vezetésének jogát.

Annyi küzdelem, és a végső veszély után leginkább saját erejéből kivivott biztosság és tekintély nem maradhatott hatás nélkül lelkére. Csak most lép igazán uralomra. Már nem népei ragaszkodásában, hanem királyi szentelt méltóságában látja jogának, trónjának alapját. És mint nő és mint király egyaránt elegendőnek véli, ha a népeket azon súlyos terhekért, melyeket mint uralkodó reájok ró, személyes jóakaratóval kárpótolja, és azon kegyelmével, melybe a felséges színe elé jutó egyéneket részesíti.

Egész politikájának, rendszerének, mely annyira személyes, nyitját családi életében találjuk. Boldog, szeretett és szerető hitves. Házassága tizenhat gyermekkel volt megáldva, kik közül tíz, négy fiú és hat leány túlélte őt. Az

uralkodás gondjai soha sem akadályozzák meg abban, hogy gyermekeit naponkint több ízben meg ne nézze, és velük ép úgy ne foglalkozzék mint bárminő jó polgári anya. Életüket a legcsekélyebb részletekig szabályozza, maga írja elő a nevelőknek a követendő eljárást, később utasításaival és leveleivel egészen a legbelsőbb detailokig rendelkezik már felnőtt fiaival csak úgy, mint leányaival és menyeeivel. Itt is mint mindenütt, a törvényességnek, a régtől jónak ismert szokásnak híve. A gyermekszobában jutalmaz és büntet, egy ízben még a makacs kis József is meg akarta vesszőztatni, és csak azért áll el ettől, mert azt mondták, hogy ezt még főherczeggel nem tették. «Meg is látszott rajtok,» felelt a császárné.⁴

Gyermekeire vonatkozó utasításai és azokhoz intézett levelei mély és szinte kiapadhatatlan forrását mutatják keblében a hőn buzgó anyai szeretetnek és gyöngédségnek. Nincs senki, a ki áhitat nélkül olvashatná e tiszta ömlengéseket, e soha meg nem szűnő, de azért közönségesse soha nem váló oktatásokat, megrovásokat és dicséreteket. Mintha csak nőnek volna megadva, hogy a legfontosabb problémákkal foglalkozva, se veszítse el érzékét a mindennapi élet kicsinyesnek látszó eseményei és érdekei iránt.

Elsőszülött fiának, a trón örökösének, Józsefnek nevelését mint ajora Batthyány Károly grófra bízta, mit ép úgy ez érdemes hadvezér, mint az egész magyar nemzet iránt tanúsított elismerésnek tekintettek. Az új főherczegi háztartás minden részletét állami conferentiákban határozták meg, a hol ép oly lelkiismeretességgel tárgyalták a kamarások, szolgák és ajtónállók számára és ruházatára, valamint az ifjú József rangjára es helyére vonatkozó kérdéseket, mint a legfontosabb államügyeket. Midőn fia tíz éves volt, beható utasításban írja elő Batthyáynak az egész követendő nevelési tervet. Elismeri, hogy fiát elkényez-

tették, hogy az túlságosan gögös, nem tűri az ellenmondást, és mindig kész durván bánni másokkal. E hibái némileg tünedeznek, szíve is jó, de újabban mutatkozó nagy élénksége, ha jó irányba nem terelik, könnyen okozhat bajt. Az a jó ne vesződjék aprólékosságokkal, csak az igazgatást, a jutalmat és büntetést tartsa fenn magának. Ha a fiú nagyobb hibát követett el, mulhatatlanul végre kell hajtani a büntetést és nem sokat törődni kifogásaival. Igen nehezére esik hibáit bevallani, hogy ne legyen kitéve miattok megaláztatásnak. Szembeszökő hajlama van mások belső és külső hibáit észrevenni és kigúnyolni. Az ajoinak gondja legyen arra, hogy eltávolítsa tőle a hizelgőket, a gúnyolódókat és hírhordozókat, hogy mindenkit belső értéke szerint tanuljon megbecsülni és ne örvendjen felebarátja kárán, «mi különösen nagy uraknál kárhoztatandó, kik könnyen hozhatnak zavarba vagy búsíthatnak oly embereket, kiknek nincs megengedve hasonló mértékkel mérni». Az anyai szív szeretete nem homályosította el az uralkodó éleslátását, és Mária Terézia e megjegyzésekben fölfedi azon jellemvonások csíráit, melyek nagy fiának uralkodását, minden jó szíve daczára is, oly szerencsétlenné tették.

A politikai oktatásnak egész külön nagy ágát képezik a fejedelmek oktatásáról szóló atyai intések és értekezések. A középkorban egész literatura telik ki belőlük, az újkorban Macchiavelli példájára annyi gondolkodó állította össze a tervet, mikép kellene királyfiakat magas hivatásukra előkészíteni. Hanem ezekben, mint sz. István híres intelme fiához is mutatja, több az általános, mint az igazán egy bizonyos esetre vonatkozás. Mária Terézia oktatásában nincs semmi chablonszerű: az nem alkalmazható másra, mint arra az egy gyermeklélekre, melynek kifejtése oly nagy fontosságú volt a családra és a birodalomra nézve.

J. Krieger del.

J. Krieger del.

JOSEPHUS ARCHIDUX AUSTRIÆ &c &c

63. JÓZSEF FŐHERCZEG GYERMEKKORÁBAN.

Sokkal inkább általános, a főhercegi méltóságnak megfelelő, mindazon rendelkezés, mely József élete szabályozására vonatkozik.

A napot imán kell kezdeni. «Fiamra nézve az első és legszükségesebb, hogy alázatos szívvel legyen meggyőződve Isten mindenhatóságáról, hogy őt szeresse és féljen tőle, és az igazi keresztyén gyakorlatokból és kötelemkből merítse a többi erényt.»

Áhitatának első hatása legyen a szülei iránti tisztelet és szeretet.

Vasárnap és ünnepeken kísérje őt a templomba az ajo is, ép úgy asztalhoz, kikocsizásnál s mindennemű szertartásnál.

Ha a főherceg fölébred, értesítsék erről az ajót, a ki, ha jelen van, átadja növendékének az inget és egész nap tudomást vesz arról, mi történik annak kamarájában. Az ajo tolja alá a széket, és nyújtja át neki az asztalkendőt, ha nőtestvéreinél ebédel, az italt a kisasszonyok öntik be, otthon pedig a kamarások.

Este távozzék el tőle az ajo, hagyjon kamarást mellette, ő pedig távolról észlelje modorát, alvását stb., hogy azt megítélhesse, vagy javíthassa. Lefekvés előtt mindig nézze meg a főherceget, hogy értesítve legyen egészsége felől, ha pedig nem lehet, szerezzen a felől értesítést.

Az ajónak jogában áll a főherceg multságait szaporítani vagy csökkenteni. Kétséges vagy fontos, előre nem látott esetekben pedig forduljon hozzánk. «Mi pedig, a császár ő Felségével együtt kinek megegyezésével szerkesztettem e pontokat átadjuk drága fiunkat, József főherceget kedves ajojának, és reméljük, hogy buzgalma és szorgalma által sok vigasztalást és Istennek tetsző örömet érünk meg.»

Leopold főherceg jellemképét is bírjuk anyjától. Midőn a főherceg 14 éves volt, 1761-ben a császárné Thun

J. C. Rulinger inv. scul. et excud.

JOSEPHVS
PRINCEPS HEREDITARIUS REGNI HUNGARIE ET BOHEMIE
ARCHIDUX AVSTRIE.
etc

64. JÓZSEF FŐHERCZEG TRÓNÖRÖKÖS KÍSÉRETÉVEL.

Ferencz grófra bizta nevelését, mint második ajóra. «Leopold természettől jó szívű, nagylelkű és részvevő. Tudványó és szeret belemélyedni még a legelvontabb tárgyakba is. Elég ügyesen végzi gyakorlatait, csakhogy bizonyos álszégyen sokat árt neki. Célját csel által, mellékúton szereti elérni. Szeretném, ha szabad, nyílt és biztos viselete volna, ha hangja és kiejtése nem volna oly durva és társalgása előzékenyebb. Túlságosan szereti az alacsonyabb sorsú embereket és a lapos beszédet. Szeretne udvarias lenni, de még nem tudja módját.» Ezt a képet sem hazudtolta meg a jövő. II. Leopold minden jószívűsége mellett az az uralkodó volt, ki legnagyobb gondot fordított a titkos rendőrségre, és legtöbbet törődött denunciatiókkal. Csak azon hitében csalódott Mária Terézia, hogy Leopoldból katonát bír nevelni.

Nevelése, vezetése akkor sem szűnik meg, midőn fiai már felnőttek, családapák, uralkodók. A mennyire a legkisebb részletekig megállapította József tan- és órarendjét, a mennyire gondoskodott arról, hogy leendő utódja alaposan ismerje mindazt, mi jövő metierjéhez szükséges, még a házának titkos politikai maximáit is, melyekbe Bartenstein volt hivatva őt beavatni: oly féltékenyen őrizte meg, míg élt, hatalmának teljét és oly gondosan ellenőrizte a már férfiúvá fejlődött Józsefnek minden tényét. Egész levelezések — három nagy kötet — alig más, mint vitatkozás, gyakran a legfontosabb állami és egyházi kérdések körül forgó, melyben a császár, miután élesen kifejtette álláspontját a császárnénak előtte régiesnek, előítéletesnek látszó egyház-politikai meggyőződésével szemben, végre mint jó fiú enged és aláveti magát. Midőn igen élessé válik az ellentét, a császárné lemondással fenyegetődzik, fia pedig elutazással, de utoljára is helyre áll a béke, és a mi egyaránt becsületére válik mindkét félnek, a különben oly rideg és zárkózott Józsefnek szeretete anyja iránt

ez összeütközések által soha sem szenved csorbát. Anyja pedig egy ily zsörtölődés alkalmával így ír felőle kedvencz leányának, Mária Krisztinának: «Nagyon szeretem őt, és ha összeveszünk, mindig igazat adok neki, néhány óra múlva kétségbe esem azért, hogy őt zaklatom . . .»⁶

Midőn Leopold már Toscanát kormányozza és nősülni készül, a legaprólékosabb részletekig menő utasítást kapja, mint viselkedjek vallás és szertartások dolgában, és egészege tekintetében. Thun Antal gróffal, ki fiát Flórenczbe kíséri, még élénk levelezést folytat és egyiránt közli örömet, ha fiának viselkedése megfelel várakozásának, mint bűját, ha az bármi csekélységben nem járt el kedve szerint. Midőn hallja, hogy fia tengeri vihar alkalmával bátran viselte magát, büszkén felkiált: nem kételkedtem a felől, hogy fiam a veszélyben megtartja nyugalmit, oly vérből való, mely nem tudja, mi a félelem. Midőn pedig a nagyherczeg vadászatra rándúl ki, mialatt neje áldott állapotban volt, egész nőies megbotránkozással fakad ki. «Gyöngédségünknel fogva mindig mi járunk rosszul, mert a férfiak, különösen a férjek nem szeretnek minket ugyanazon módon, hanem legtöbb esetben csak önzésből. Ha az utazásnak czélja lett volna a közszerencsétlenség orvoslása, vagy dicsőség szerzése, én magam legjobban követeltem volna ez áldozatot. De érdemes-e könnyű szívvel megszorítani egy drága lényt, azért, hogy száz däm-vadat öljünk, vagy egy zenészt, énekesnőt, vagy tánczosnőt lássunk máshol?»⁷

Legkisebb fiához, Miksa főherczeghez, intézett utasításai annál érdekesebbek, mert ezt a fiát szánta Magyarországnak kormányzójának. Minthogy erre a fiára nem nézett külön trón, a papi pályát választotta részére. Már úgy szólva gyermek korában fölvetette a német rendbe, és azt remélte, hogy annak nagymesterévé fog emelkedni. Tizen-nyolcz éves korában utazásra küldi őt. «Fáj szívemnek,

hogy ily fiatal korodban elküldelek tőlem. Arra szántalak, hogy te zárd be szemeimet, de csak javadra gondolva, eltávolítalak innét, hol tovább nem képezheted magadat. Korom, betegeskedésem, sokféle elfoglaltságom daczára, gyermekeim nevelése volt mindig nagy és legkedvesebb feladatom. Ha nem történt minden utasításaim, rendeleteim és gondoskodásom értelmében, nem az én hibám, hanem ezer meg ezer körülmény okozata, mely gyarló és szerencsétlen emberi létünkhöz van kötve, és nem engedi, hogy e világon valami tökéletest elérjünk.»

Először is atyja emlékét idézi fia elé, mint a vallásosság, jellem, jószág és kedvesség mintaképét. Halála óta nincs már uralkodó, sem udvar. Józsefnek utolsó szerencsétlen házassága és sok más ok mindent megváltoztatott, és a most uralkodó szellem a legrosszabb úgy a vallásra és illendőségre, mint a családok jólétére nézve, különösen pedig a fiatalságot rontja meg.

«Te vagy a nyolczadik főherczeg, és szerencséd, hogy nem vagy hivatva az uralomra. Hivatva vagy a német rend nagymesterévé lenni és Magyarországot kormányozni.»⁸

«A magyar állomás egyike a legfontosabbaknak és legkellemesebbeknek a monarchiában, közel Bécshez és oly nemzet élén, melynek annyi az érdeme körülöttem, melynek köszönöm megmaradásomat őseim trónján, és mely uralkodásom harminczhárom éve alatt annyi jelét adta ragaszkodásának és buzgólkodásának akaratom végrehajtásában. Remélem, boldog leszel, őket is boldoggá téve. Ily módon méltó fiúknak fogsz tekintetni. Ez annyiban értendő, a mennyiben egy, fejedelme parancsától teljesen függő kormányzótól kitelik.» Azt a nehézséget és veszélyt, mely abból eredhetett, hogy egyik tagja a leghatalmasabb és legönállóbb ország élére állittatik, csakis ezen szoros függés szigorú hangsúlyozása és keresztülvitele által vélte ellensúlyozhatni a dynastia.

«A magyar állomásnak célja az is: hogy ott hasznára lehess fejedelmednek, az államnak, a hazának». Itt is a katonai hivatás erős dícsérete következik, Eugén és Montecucculi emlékének felidézése, de itt, ha lehet, még kevesebb volt az eredmény, mint Leopoldnál.

«Ne szégyelj jó keresztyénnek lenni, és szóval, tettel annak látszani. Minthogy a példaadás hiányzik, fordúlj az olvasmányhoz. Nem ajánlom, hogy 26 éves korod előtt fogadalmat tégy, azt sem, hogy nősülj, különösen, ha a mostani házasságokat nézem.»

«Kerülj minden szenvedélyt, különösen a nőket illetőleg. Restellem mondani: sokkal veszedelmesebbek a legkicsapongóbb férfiaknál is. Ha egyszer elestél, el vagy veszve, és csak nagy bajjal szedheted magad össze. Ne légy soha egyedül nővel, sem színházi páholyban, sem látogatáskor, vagy sétánál.» Annál jobban buzdítja arra, hogy szerezzen magának biztos, szókimondó barátot. Ilyennek ajánlja kísérőjét, Rosenberg grófot, és gyóntató atyját.

«Ne hanyagold el az ünnepeket, tartsd meg a nagyböjtöt és a kántorböjtöket. Üdvös évenként négy ízben átgondolni az életet. — Augustus 18-át (a császár halála napját) ájtatos gyakorlatok közt töltsd el, ép úgy mint majus 13-át, születésem napját, mindaddig, míg emlékem napjává nem változik, azután, kérlek, ne feledkezzél meg rólam imádban, mire nagy szükségem van.»

«Hét órai alvás elegendő. Óvakodjál az elpuhulástól, melyhez úgy is van hajlamod. Ne mulaszd el naponként reggel és estve térden imádni az Istent. Az ima legyen rövid, csak perczekig tartó, de mondd lassan és szívből.»

«Vigyázz a tisztaságra az ételnél és a jó magatartásra. — Szokjál el attól, hogy kezedet mindig arczodon tartsd, vagy vele ajkadat csipkedd.»

«Magyarországon bánj jól a megyei emberekkel, külö-

nösen az alispánokkal és nemesekkel: mindent el lehet ott érni jó bánásmóddal.»

Ki hinné, hogy az ifjú főherczegből, kihez ily bölcs anyai szózáttal fordúlt a nagy királynő, és kitől annyit remélt, nem vált sem több, sem kevesebb, mint a jószívű, kedélyes, de különben csak rendkívüli testi súlya által nevezetes kölni választó.

Tán leganyásabbak, ha e szót használni szabad, Mária Teréziának Ferdinand főherczeghez intézett levelei. Tán azért, mert e fia, bár korán jutott önálló helyzetre, nem volt oly há-
tározott jellemű, mint József vagy Leopold és őt családi erényei és házasi életének a császárnét annyira érdeklő eseményei, közel hozták anyjához. Vele és nejével azon évek alatt, míg távol voltak, 1771—1780, hetenkint többször váltott levelet a császárné. Míg otthon van, nem tartózkodik a szigorú megrovástól. «Szemmel tartalak, és a közönyön és elpuhultságon kívül nem látok benned mást, mint kevés ájzatosságot, az engedelmességnek teljes hiányát, ellenben gőgöt és előítéletet, a mi miatt reszketek jövődért.»⁹ (1769.) «Ismét elhanyagolod tanulmányaidat, és a szórakozás még lustábbá tesz. Laxenburgban tanítóid kötelesek lesznek minden óra után megjegyezni, megtartottad-e pontosan és nem szakítottad-e félbe szórakozottság vagy oda nem tartozó beszélgetés miatt. Ha egy óra elmarad, ismételni fogod még az este, séta helyett.» Még közvetlenül mielőtt a főherczeget Milanóba küldötte volna Lombardia kormányzására, sem mulasztja el őt erősen dorgálni. «Henyéséged, a folyó ügyek elhanyagolása,

65. FERDINÁND FŐHERCZEG.

annyira kifejlődött önzésed, önelégültté tesznek, annyira, hogy megharagszol, ha munkára szorítanak. Pedig az ügyeket csak szorgalommal lehet elvégezni, távol tartva minden szórakozottságot s nem törődést, és e pontban sok okom van félni.» Ép úgy szemére veti alattomoságát és csak mielőtt őt szárnyra bocsátja, 1771 szeptemberben, tizenhét éves korában, bocsát meg neki mindent és csak több ájtatosságot követel tőle. Nősülésekor azt reméli, hogy egyszerre beleszeret nejébe, estei Beatrix Mária hercegnőbe, úgy mint József első nejébe. «Ne szégyeld, s szerezd meg nekem az örömet, hogy megvalljad, nekem, kit boldogságod e földön annyira érdekel. Nincs is nagyobb boldogság, mint igaz barátnőt, erényes, szeretetreméltó és a mellett eszes hitvest bírni.» A kormányzáshoz csak két tulajdonságot tart szükségesnek: jóságot és méltóságot. Magán kívül van örömeiben, midőn látja, hogy fia házas életében boldog, és jó benyomást tesz a népre is. «Örizd családi boldogságodat, mennél több figyelemmel légy nőd iránt, mert készek vagyunk tűzbe menni férjünkért.» Nem sokára a «patriarcha» névvel tiszteli őt meg. Tudakozódik az udvari és családi élet minden eseménye után, maga sem fogy ki soha a családjára, az udvarára és magánosokra vonatkozó hírekből. Születése napjára ily szavakkal üdvözli: «Minő örömet és vigasztalást hoz nekem e nap, és hogy oly fiam van, ki méltónak mutatkozik születéséhez: jó keresztyén, jó fiú, jó férj és jó úr, mi a négy lényeges tulajdonság a boldoguláshoz itt és a más világon.»¹⁰

Még jellemzetesebbek, ha lehet, a leányaihoz intézett intések, utasítások és levelek. Ezekből leginkább kitűnik, hogy még is csak a házi kör, férj és gyermek az ő lelki világának igazi tápja, kedélyének éltető forrása. Leányaira természetes még inkább alkalmazhatja elveit, és akár gyermek korukban, akár később, midőn már azok is király-

nék, kalauzolja őket minden lépésnél, majd szelíden, majd dorgálva, de mindig a legtisztább anyai érzéssel.

Legkedvesebb leányának mindig Mária Krisztinát, Magyarország helytartónéját tartották. Ennek már lakóhelye, Pozsony, is megengedte, hogy közelebb érintkezésben maradjon anyjával, mint a francia, nápolyi és páрмаi trónokat elfoglaló, vagy klastromba visszavonúlt testvérei.¹¹ Már magában az a tény is, hogy ő is szíve választottjához, Albert szász herceghez ment nőül, biztosította anyja különös kegyéről.

Valóban megható az anyai tanács, melyet e leányához 1766 elején intézett, házassága alkalmával. «Tudod, hogy mi nők alá vagyunk rendelve férjünknek, hogy neki engedelmességgel tartozunk, hogy egyetlen célunk mindenben kell hogy férjünk legyen, hogy őt szolgáljuk, hasznára váljunk, és őt megnyerjük atyánknak, legjobb barátunknak. Te hajlamból mégy férjhez, csakis ezen okból egyeztem házasságodba. Ismered férjedet, remélheted, hogy boldog leszel, a mennyire az e földön lehetséges.»

«Első a keresztyén élet.» Aztán következik férje szeretetének megtartása. «Mivel gyöngéden szereted férjedet, túlságba eshetsz, és terhére válhatsz. Ez a gyöngéd, erényes, szerelemből nőülő hitvesek rendes zátonya. Mennél jobban takarékoskodol még ártatlan kedvezéseiddel is, annál jobban fogja ő azokat keresni. — Főtörekvésed az legyen, hogy mindig egyformán kedves és előzékeny légy irányában. Őrizkedjél a gyanúnak még árnyától is: úgy biztosan elvesztenéd. — A házaselet boldogsága a kölcsönös bizalomban és kedvezésben áll: az örült szerelem hamar szétfoszlik, de kell, hogy a kölcsönös tisztelet, az igaz barátság megmaradjon. Csak is így lehet elviselni az élet viszontagságait és megnyerni az üdvösséget. — Ha így járnának el, boldog volna minden házasság. Törekedni kell a férj bizalmának megnyerésére, de nem dicsekedni azzal,

sem pedig parancsolni akarni.» Utal a császárné a helyzetők közötti hasonlóságra is, a mennyiben mindkettő nem csak rangra, hanem szellemi tekintetben is magasabban állott férjénél. «Soha se éreztesd vele felsőségedet.»

«Semmi kaczérság, semmi hiúság nincs megengedve, e pontban ne hallgass senkire, egy férjes nőnél minden fontos, semmit se vehet könnyedén. Öltözködj szerényen, házas nőnek nincs megengedve, mit leánynál elnéznek, és mások túl mennének az általad nyújtott példán.»¹²

Nem marad el az udvari viselkedésre vonatkozó, szinte politikai oktatás sem. «Vasárnap reggel a «Zutritt»-el bíró hölgyek bejöhetnek hozzád. Este társaságot fogadhatsz. Ebédnél magadnál láthatod az előkelő urakat, sőt az alsóbb rendűeket is. Iparkodjál kedvesen bánni velök, és mindenkihez egy pár szót intézni. Törődjél a második (köz)-nemességgel, az elűtő a többi országokétól, több képes ember van köztük, mint a mágnások közt, és sok közülök buzgóbb amazoknál. A gyászév eltelte után adhatsz bált és tánczolhatsz. Nem szeretem a *piruts* kocsizást, de mivel ez most lényeges része lett az emberek boldogságának, nem akarok ellenkezni, csak hogy a városban és külvárosokban, hidakon és hol akadály van, mindig a *piruts* mögött ülő kocsis hajtson. Hetenkint egyszer adj kihallgatást, az utazókat pedig mindenkor fogadhatod. Cercle-t is tarthatsz, zenével és tánczczal is mulattathatod vendégeidet. Gyakorold magadat a latinban és magyarban, hogy szólhass egy pár szót az emberekkel, annak igen jó lesz a hatása.»¹³ A főhercegnő csakugyan annyira megszokta új hazáját, hogy, mint anyja tréfásan megjegyzi, 1776. évi olaszországi útja alkalmával visszakivánczolt a «magyar Egyiptom hagymáihoz» és honvágyat érzett.¹⁴

Minő gonddal foglalkozott a császárné leányai nevelésével, arról Lerchenfeld grófnőhöz, az akkor 5–6 éves Johanna és Jozsefa főhercegnők ajojához intézett utasítá-

sai tesznek bizonyosságot. «Ügyeljen a tisztaságra, minden-nap végeztesse a mosást és fésülést. Játék, akár kártya, akár dáma, séta, színház, mind jó. Bár nincs sok elajándékozni valójuk, mégis szeretném, ha alamizsnát adnának néha-néha. Nincs megengedve, hogy ajtónállóval, vagy fűtővel beszélgessenek, vagy nekik parancsoljanak: engedelmességre születtek, kell, hogy idejében megszokják. Félek, hogy Johanna kemény fejű, ha az, idejében meg kell törni. Jozsefa meg jó gyermeknek látszik, de nem oly tehetséges. Nem szabad félniök, sem zivatartól, tüztől, sem szellemektől, boszorkányoktól és más ily gyerekségektől. Nem szabad őket betegségekkel ijeszteni, hanem egész természetesen kell beszélni mindenről: himlőről és a halálról is: mindig jó azzal jókor megismerkedni.»¹⁴ Az óra-rend a következő: reggel félnyolczkor felkelnek, félkilencz-kor jön a mester, ki egy óráig írásban-olvasásban tanítja őket, tíz-kor mise, tizenegy-kor francia lecke, tizenkettő-kor ebéd. Hetenkint háromszor 2—3 óráig a pater jő, három-szor pedig térképek nézése, fordítás, mese, kézimunka négyig. «Négy-kor jön a tánczmester háromszor hetenként, ötkor a templomba, este játék, séta vagy színház.» Johanna korán elhalt, Jozsefát a nápolyi király nejének szánták, mit maga anyja «politikai áldozatnak» nevezett.¹⁵ És a szerető anyja, midőn erről van szó, egészen spártai han-gon szól: «Ha megteszi kötelességét Isten és férje iránt, és üdvözül, még ha szerencsétlen lesz is — én meg leszek elégedve.» A szegény főherczegnő menyasszony korában halt meg, helyette huga, Mária Karolina, ment nőül IV. Ferdinandhoz.

Mária Karolina és különösen a legfiatalabb Mária An-tónia voltak a császárné leányai közt azok, kik nemcsak mert királynék voltak, hanem mert mindegyik egyenes örököse volt anyja szellemének, legjobban foglalkoztatták korukat és a történetírást. A nápolyi királyné inkább

anyja erejét és elhatározottságát örökölte, a mint hogy arczra és termetre legjobban hasonlított hozzá, a bájos franczia királyné szeretetreméltóságát és mély kedélyét. Mindegyiknek tragikus volt a sorsa, de mindegyik mint Mária Terézia méltó leánya bírta elviselni végzetét, és bukásukban, ha nem hiányzott is az azt felidézni segítő hiba, még kevésbbé hiányzott a fenség. És bárminő szerencsétlen lett volna Mária Terézia ha megéri, mint áll egyik leánya vérszomjas banditák élére, hogy visszaszerezze gyermekeinek a francziák által elfoglalt királyságot, és mint kell megküzdenie másik gyermekének előbb a rágalom, majd a forradalom szörnyével és mint kell elvéreznie e kettőnek közös csapása alatt: mégis büszkén mutathatott volna reájok, mint véréből való vérré, mely más, mint királyi lenni nem bír.

Mint Józsefnél, úgy Mária Antóniánál is meglátja az anya aggódó vizsga szeme a fejlődő jellemnek katasztrófához vihető sajátságait. A kis főhercegnő, kiben a XVIII. század egész gratiaja és finomsága szinte megtestesült, ki mintegy teremtvé volt arra, hogy a francia társadalmi élet élére álljon, alig 15 éves korában elhagyja családját, hogy neje legyen a dauphinnak, a későbbi XVI. Lajosnak.

Anyja utasítással látja el, és meghagyja neki, hogy azt havonként egyszer olvassa el. Ebben különösen az egyház iránti kötelességeket ajánlja figyelmébe. Reggel imádkozzék térdelve, ha csak néhány perczig is. «Mind a nap jó megkezdésétől függ, és azon szándéktól, melylyel belé fogunk, mert ez jókká és érdemesekké teheti a közönyös cselekedeteket is.» Ne legyen kíváncsi. Feleljen kedvesen mindenkinek, szellemmel és méltósággal, «hisz tudod, ha akarod». Mintául különösen nápolyi nénje példáját ajánlja, ki esze és engedékenysége által legyőzte helyzetének nehézségeit.

A mint Mária Antónia megérkezik új honába, és felőle hírek érkeznek, mindjárt kezdetőket veszik az anyai intések és dorgálások is. «Ha csak a polcz magasságát tekintjük, te vagy a legszerencsésebb nővéreid és valamennyi fejedelemasszony közt. A dauphinról nem szólok: ismered tartózkodásomat e pontban: a nő mindenben alá van vetve férjének, és egyedüli foglalkozása neki tetszeni és kedvében járni. Az egyedüli igaz boldogság e földön a jó házasság: én szólhatok felőle.» Később mint gyöngéd barátnője kéri: ne engedjen meg magának semmi hanyagságot sem magatartásában, sem a repræsentatióban. «Isten annyi kedvességgel, szelídséggel és tanulékonyssággal halmozott el, hogy kell, hogy az egész világ szeressen: ez Isten adománya, de neked gondot kell reá fordítani.» Hallja, hogy rosszúl öltözködik, ha elküldi a mértékét, küld majd neki Bécsből korzeteket. Azután következik a lovaglás themája. «A lovaglás elrontja az arcszínt és végre a termetet is. Ha férfi módra lovagolsz, ezt veszedelmesnek találom, pedig arra vagy hivatva, hogy gyermeked legyen. Ha úgy lovagolsz mint én, nő módra, tán kisebb a baj.» Formalis ígéretet követel, hogy leánya soha sem fog vadászni lóháton. «Elismerheted, hogy mindig a lehető szabadságot és minden örömet megszereztem gyermekeimnek, csak nem fosztanálak meg mulatságtól, ha nem tudnám következéseit.»¹⁶

Majd még komolyabb irányt vesznek a tanácsok. «Kárpitozd ki fejedet jó olvasmánnyal, te még jobban reá szorulsz, mint más. Félek, hogy a lovak elvették az erre szánt időt.» — «Korodban meg van engedve a mulatás, de végre is be fogod látni annak üres voltát, ha az az egyedüli foglalkozás, és minden hasznos és alapos munka nélkül öled az időt, és meg fogod sajnálni, hogy azt jobbra nem fordítottad. Meg kell jegyeznem, hogy írásod is egyre gyarlóbb lesz. — Ne hanyagold el azt, mi megszerzi a

boldogságot. Az nem szépséged, mely nem oly nagy, nem tehetséged és tudásod, hisz az nincs, hanem jóságod, őszinteséged, figyelmed.» — Fájdalommal és haraggal értesül, hogy leánya, ígérete daczára, lóháton jár vadászni. Majd visszatér az olvasás és képzés fontos themájához, mely oly művelt országban, hol a nagyoknak sem néznek el semmit kétszeresen az. Ime a leendő tragikumnak egyik előjele.

A másik, személyesebb, sem marad el. «Mondják, arczukba nevetsz az embereknek. Ez nagyon árthat neked. Nem hisznek többé jóságodban, és hogy öt-hat ifjú hölgynek vagy gavallérnak megtessél, elveszted a többit. Ez nem kicsi hiba egy fejedelemasszonyban. Igaz, hogy az udvaroncok veled lesznek, többnyire dologtalan és becsülésre nem méltó emberek, de a jókat eltávolítod, és utoljára rossz társaságban maradsz, mi minden bűnhöz vezet.» E kemény szavak mellett utat tör magának a szív hangja. «Arra számítok, hogy ismételt leczkéim nem bántanak annyira, hogy meg ne légy győződve gyöngédségemről, mely azokat diktálja, és mely boldogan akar látni és eltávolítani ifjúságod szirtjeit.» A mellett egyre sürgeti, igazi anyai szorgossággal a házasság consummatióját, majd nem győzi megvárni, hogy leánya áldott állapotban legyen, mire Mária Antónia hasonló sóvárgással felel.¹⁷ Egyre inti, viseltessék engedelmességgel a király (XV. Lajos) és férje iránt, de tegye magát függetlenné környezetétől, mert ő van hivatva a hangadásra és nem más. «Tanácsaim nem bírtak megmenteni a hibáktól, gondold meg, ez mennyire bánt engemet, és mennyire szeretnék, életem árán is, javadra válni, és téged az elhagyottságból, melybe magad vetetted magad, kivonni. Ha tovább is elhagyod magadat, nagy szerencsétlenségeket látok előre. — Sokkal jobban szeretlek, semhogy hallgathatnék, látom, mint rohansz közönyösen és biztos lépéssel, gyorsan vesztedbe, vagy leg-

alább tévútra.»¹⁸ És ismét az anyai szeretet és büszkeség kitörése: «miért nem szólsz a királylyal, hisz személyed oly megnyerő, hogy nehéz megtagadni tőled bármit». Mint örvend, midőn leánya 1000 tallért küld a nagy párisi kórház elégeése után a kárvallottak részére. «Édes kicsikém, mi tartozunk a példaadással, és ez állásunk igen lényeges és kényes része. A mi másnál fitogtatás és pazarlás volna, nálunk illő és szükséges. Semmi más támaszunk nem lehet, mint a jóság és a jótétemény.» És mennyire repes szíve örömtől, midőn leánya, ifjú férje oldalán, az egész francia nemzet enthusiasmus közt elfoglalja a föld első királyságának trónját. Most már politikáról is szól: azt kívánja leányától, hogy segítse fentartani a versaillesi udvar barátságát a bécsivel, mitől függ egész Európa békéje és Európa felvirágzása. Azt is elvárja, hogy az ifjú pár javítani fogja az erkölcsöket és így megmenti ezt a nagy és dicső, de már a romlás széleig jutott nemzetet, melynek csak egy a támasza: szeretete királyai iránt.¹⁹ A lázongás szellemét, mely már-már mutatkozik, csak a felvilágosodott századnak tudja be bűnül.²⁰ Nem telt be húsz évbe, mind a király, mind a királyné a guillotine alatt véreztek el.

Egyelőre még csak a túlságos fényűzés, a feltűnő öltözködés vonja magára a figyelmes anya rosszaságát. «Halom, hogy a hajak gyökerétől számítva 36 hüvelyknyi magas fejdíszet hordasz. Tudod, hogy én mindig mérsékelten követtem a divatot, de nem túloztam. Egy csinos, ifjú királynénak nincs szüksége ily bolondságra, ellenkezőleg, a dísz egyszerűsége jobban illik méltóságához.» És újra meg újra intelmek a dologtalanság, az örökös mulatozás miatt, és tiltakozás a túlságos költekezés ellen.²¹ Annál jobban kikel ez életmód ellen, mert ennek tulajdonítja részben, hogy reménye, leánya által unokákat nyerni, nem megy teljesezésbe. Pedig ő már 60 éves és nem igen várhat. «Gyöngédségem csak megérdemel egy kis szófo-

gadást és vigasztalást.» Azt aztán egészen természetesnek találja, hogy a királyné az osztrák szövetség érdekében vesse latba befolyását a királynál, midőn a bajor örökösödés miatt kitör a háború. Hisz II. Fridrik rendszere nemcsak az ő trónját támadja meg, hanem minden uralmat egyaránt, ő pedig a maga részére csak azt kívánja, mihez joga van. Hiába, szinte lehetetlen megvonni a háttárt az uralkodók személyes vonzalma és a politikai érdek közt. A béke helyreállása és a királyné első gyermekének, egy leánynak születése, végtelen boldogságot okozott a császárnénak. De haláláig nem szűnik meg férfi-unokát, trónörököst sürgetni. Ennek születését már nem érte meg a nagymama. Ez volt az a szerencsétlen dauphin, ki szülei kivégeztetése után egy párisi forradalmár műhelyében nyomorgott, és kiről még azt sem tudják biztosan, hogyan pusztult el.

Egy leánya volt Mária Teréziának, kivel oka volt elégedetlennek lennie: Amália, páрмаi hercegnő. E fejedelemasszony férje brutalitása és rossz erkölcei által feljogosítottnak tartotta magát, mindenben saját feje szerint járni el. Mária Terézia mindent megtett leányának jobb útra térítésére és midőn ez nem sikerült, levette kezét róla. Csak később állott helyre a béke, de intimitásról többé nem lehetett szó. Egy érzelem még hatalmasabb volt benne az anyai szeretetnél: a méltóságnak érzete.

Kissé bőven tárgyaltuk ezt az uralkodó vonást: a mindent felölelő anyai szeretetet. Ez a szeretet kihat a második generációra is. Mint a ki maga boldog, számos gyermekkel megáldott házasságban élt, nem győz betelni tanácsokkal és kívánságokkal leányai és menyei iránt. Leopold nagyherceg nejét, ki tizenegy gyermeknek adott életet, hasonlíthatatlannak nevezi. Ha az első gyermek leány és nem fiú, az a stereotyp vigasztalása: tudjátok, hogy a fiúk a szép leányok után szeretnek futni. A mint szeretete

egyre több tárgyra oszlik szét, egyre türelmetlenebb, áradozóbb lesz, és az a sötét gondolat, hogy napjai úgy is megszámhlálvák, még inkább fogékonynya teszi szerettei boldogsága iránt, melyben egyedül találja a magáét.

És a mennyire szereti gyermekeit és unokáit, annyira félti őket, annyira szeretne minden hatalmával távol tartani tőlük minden bajt.

A rossz először is a testi betegség és a halál. Több gyermekét látta elhúnyni, köztük kedvencz fiát Károlyt, és Jozsefa és Johanna leányait már felserdült korukban. József első szeretett nejének pármai Izabellának és leányának, a kis Teréziának, halála is mélyen megrendítette őt. Különösen a himlő mutatkozott a dynastia veszedelmes ellenségének. Ezért a császárné vak bizalommal viseltetett híres udvari orvosa, Van Swieten Gerhard iránt, ki egyike volt a himlőoltás előharczosainak és első gyakorlóinak, és e bizalma nem rendült meg a sok haláleset daczára sem, mely Van Swieten kezelése alatt az uralkodó házat érte. Nemcsak gyermekeinél és unokáinál, hanem még a rokon udvaroknál, pl. a francziánál is, egész élénkségével szállott síkra a beoltás mellett. Az ily beoltás, annak minden körülményei és sikere aztán végtelen számú levelet, tanácsot, kérdést vont maga után, és Mária Terézia nem csekélyebb komolysággal tárgyalja annak minden peripetiáit, mint bármely más fontos ügyet. Ép oly nagy bőséggel tárgyalja leányainak és menyeeinek egészségi állapotát lebetegedés előtt és után.

A mennyire szíven viselte gyermekei egészségét, annyira ellene volt minden elkényeztetésnek. «A mit Van Swieten megenged, hogy gyermekeim ehetnek, az nekik megengedendő, és e pontban nem is bántak velök kényesen. Kívánom, hogy mindenből egyenek, az evésben ne válogassanak, ne keressék a jobb falatot vagy ételt, és ne is beszéljenek erről. Minden pénteken, szombaton és bőjt-

66. VAN SWIETEN ARCZKÉPE.

napokon egyenek halat. Tudom, hogy Johanna idegenkedik ettől, de el kell szoktatni. Nem szeretem, ha sok cukrot kapnak, a böjtnapokon pedig a rendes étkezésen kívül ne kapjanak mást, mint legfőlebb egy falat kenyeret, hogy zsöngé koruktól szoktassuk őket a parancsra. Azt is megengedem, de csak böjtnapon, hogy tejes kávé vagy teát hozassanak tőlem reggelire, de más napokon marad a leves. — Este a böjtben, böjti leves, tojás és tészta, de nem édes, nem sült vagy gyümölcsös. Napközben csak egy zsemlye negyedrésze, ha szükséges, uzsonnára, de sem cukor, sem édesség, csokoládé vagy kávé.»

Ha mégis van beteg a családban, a császárné egészen az ápolásnak szenteli magát. Ha férje beteg, éjjeket virraszt mellette, mint bárminő szegény asszony. Gyermekeitől sem tarthatja ilyenkor távol sem állami ügy, sem a fertőzés félelme. Meglátogatja menyét, Jozsefa császárnét, midőn az himlőbe esik és a betegség ő reá is átragad. Különben annyi gond, virrasztás és lebetegedés daczára ő maga egész halála éveig megtartja egészségét.

***

A másik, tán még veszedelmesebb ellenség, melytől övéit annál inkább akarja óvni, mert annak pusztításai ellen a vallásos megadás nem nyújtott megnyugvást: az erkölcsi corruptio. Ez pedig az ő szemében, szellemének egész iránya szerint összeesik a régi jó szokások elhagyásával, a felvilágosodáshoz, vallásos közönyhöz szegődéssel. A betegségben és halálban Isten ujját látja, de ez ellen küzd egész lelki erejével mint családanya és uralkodó egyaránt.

E felfogása annál érdekesebb és jellemzőbb, mert egy egész világ-æra távola választotta el fiától, II. Józseftől. Valóban tragikus e fejedelemasszony alakja, kinek belső meggyőződése ellen nemcsak ellenségei vétének, köztük a

«gonosz ember» Fridrik, hanem első sorban azok, kik legközelebb állanak szívéhez, kik énjének részei, kiktől nem tagadhatja meg szeretetét, sőt becsülését sem, bár lelkiismeretében elveszettnek tartja őket. Midőn fia Svájcban utazik és onnét, Voltaire és Rousseau földjéről, a tolerantia nevében tiltakozik a Csehországban újra megkezdett vallási üldözés ellen, mely annyi munkás kartól fosztja meg az országot, anyja így válaszol: «Nagy fájdalomra kell mondanom, hogy benned vallás dolgában nincs mit rontani, ha megmaradsz azon általános tolerantia mellett, melyet meg nem tántorítható alapelvednek valasz. Mégis remélem ezt, és nem szünök meg ezért imádkozni, és nálamnál méltóbb embereket imádkoztatni, hogy Isten megóvjon e szerencsétlenségtől, a legnagyobbtól, melyet valaha el kellene viselnie a monarchiának. Azon hitben, hogy munkásokat megtartasz, sőt újakat nyersz, tönkre teszed államodat, és oka leszel annyi lélek megromlásának. Mire vezet, ha birod az igaz hitet, ha oly kevésbé szereted és oly kevésre becsülöd, és mit sem törődöl fenntartásával és gyarapításával. Igaz hitre és meg nem másítható szabályra van szükség: honnét veszed, hogyan tartod azt meg? A tolerans országok azért még sem boldogabbak.»

Midőn József viszont azt fejtegeti, hogy épen a tolerantia a legjobb ellenszer az elharapódzó vallástalanság ellen, anyja, ha lehet, még keményebben nyilatkozik. «Uralkodó vallás nélkül? Ép a tolerantia és a közöny ásnak alá mindent legbiztosabban, hogy semmi fenn nem állhat; épen mi járunk legrosszabbul. Nem a nantesi edictum tette tönkre azokat a provinciákat, hanem a szerencsétlen adóbérlés, a rossz közigazgatás, a gyöngé és cselszövő miniszterek döntötték romlásba az oly kedvező helyzetű országot; a vallás hiánya a tisztviselőkben, kik csak érdekeik és szenvedélyeik után indulnak: az ők meg mindent.

Mi féke lehet az ilyen embernek? Semmi, sem bitófa, sem kerék, csak a vallás és a kegyetlenség, nem pedig emberbarát, a mint most járja a phrasis, mely mellett kiki azt gondolja, a mit akar. Nem is mint keresztyén, hanem politikai értelemben mondom: semmi sem oly szükséges és oly üdvös, mint a vallás. Megengeded, hogy azt mindenki saját képzelete szerint tervezze? Mi lesz belőlünk megállapított kultusz, egyházi alárendeltség nélkül! Nem nyugalom és elégedettség fakad majd belőle, hanem ököljog és más szerencsétlen korszak, minő már előfordult. Ha te ily nyilatkozattal lépsz fel, a legnagyobb szerencsétlenséget idézheted elő, és felelőssé válhatsz sok ezer ember lelki üdveért. Hát még nekem mit kell szenvednem, ha ily téves véleményben látlak elfogultan! Nemcsak az államról, megmaradásodról, fiamról van szó, ki születése óta tevékenységem egyetlen célpontja: lelked üdve forog kérdésben. Mindenfelé nézve és hallgatva, az ellenmondás szellemét összevegyítve azon törekvéssel, hogy valamit alkoss: tönkre teszed magadat, és magaddal örvénybe vonod a monarchiát, megsemmisíted elődjaid nehéz gondjainak eredményét, kik oly súlyos munkával hagyták reánk e provinciákat, és annyira javították őket, a mennyiben nem mint ellenségeink kegyetlenül és erőszakkal, hanem buzgalommal és nagy költséggel virágoztatták fel szent hitünket. Ne legyen üldözés, de még kevésbbé közöny, vagy tolerantismus: ehhez remélem tarthatni magamat míg élek, és csak addig kívánok élni, míg remélhetem, hogy azon vígaszszal térhetek őseimhez, hogy fiam oly nagy, oly vallásos lesz, mint elődei, megtérve téves véleményétől, ama gonosz könyvektől, melyek szerzői szellemeket csillogtatják, annak rovására, mi legszentebb és tiszteletre legméltóbb a földön, melyek képzelt szabadságot akarnak, mely soha sem létezhet és féktelenségbe és általános feldúlásba csap át.»

A történelem Mária Terézia egy tulajdona fölött sem ítélt keményebben, mint épen e fölött, mely annyira szíve legmélyéből fakadt. De meggyőződésének, kifejezésének ereje tiszteletet parancsoló. A régi, omlatag világnak ő az utolsó nagy alakja. Európa trónjain vagy az új irány apostolai ülnek, mint Nagy Fridrik vagy Katalin, vagy bár személyesen becsületes, de korlátolt férfiak, mint XVI. Lajos és III. György, vagy pedig oly kéjenczek, kiknek erkölcsstelen élete rossz hírbe hozta az általok fitogtatott vallásosságot, mint XV. Lajos. Az irodalomban páratlan fényben, minden versenytárs nélkül ragyog Voltaire, Rousseau és az encyklopédia csillagzata, az uralkodik az előkelő társaságban Európaszerte. És egy nő az egyedüli, ki lelkéből erőt merít szembeszállani e hatalmas, mindent magával ragadó árral, mely elől legtöbb helyütt félénken visszavonúl az egyház is. És míg maga rendületlenül küzd, látnia kell, mint hatol be, mit ő mótelynek tart, eleinte legfinomabb csöveken átszivároghat, majd minden ellenállást elsöpörve, azoknak kebelébe, kik szerinte, vele és utána hivatva lettek volna megvédeni a már tarthatatlan positiót.

Hiába volt minden küzdelme a kor szelleme ellen, de anyai gondjából fakadó, mindenre kiterjeszkedő védekezése mégis figyelmet érdemlő és sikertelensége dacára is szinte imposans.

Minden gyermeke nevelésénél első czélnak tartja az Isten iránti kötelességérzet ébresztését, csak azután következnek kötelességei szülők, család iránt, az egészségnek gondozása és az értelmi képzés.²² Rendszeren hosszú utasításokat ír az egyházi kötelességek teljesítése felől. «Intelek a házunkban mindig követelt methodus követésére: remélem nincs arra szükséged és szívedben mély gyökeret vertek a 18 év óta hirdetett és részben gyakorolt elvek. Havonkint áldozzál, többször is, ha nagy ünnep

van. Ünnepe szombatján pedig bőjtölj egész udvaroddal. Ha te, vagy nőd, vagy bárki más megszegi a bőjtöt, ne tegye nyilvánosan, hanem mintha beteg volna. Ilyenkor azonban ne élvezz csemegét, és adj alamizsnát. Tartsd meg az ünnepeket, különösen üld meg augusztus 18-dikát, atyád urad halála napját. Ezen nap országodban ne legyen öröm, se vígasság. Ne feledd el gyónni időről-időre, hetenként, vagy legalább kéthetenként, még ha nem áldozol is. Atyád úgy szokta, tőle tanultam, ő minden vasárnap és csütörtökön meg szokott gyónni. Nem mulasztod el bizonyára naponként a misét és este az olvasót, és a reggeli imádkozás vallásos olvasmányát is csatolsz. Betegség esetén a gyóntatónak naponként el kell jönni kétszer, veled imádkozni. Gyermekeim, Károly tizenöt éves korában s Johanna tizenhárom éves korában nem mulasztották el egyszer sem, haláluk napját sem véve ki, mi egyetlen vigasztalásom.»²³

Nemcsak Leopoldtól és Ferdinandtól, kik mint uralkodók és kormányzók példát adni hivatottak, követelte meg a szertartások és szokások ily szigorú megtartását, ép úgy sürgette azt leányainál is, és nem szűnt meg ösztönözve tudakozódni az iránt, vajjon megfelelnek-e valóban kívánságának. És minő harag, ha a gyóntatóatyja nincs megelegedve. «Gyóntatóatyád levele elszomorított, minden nap elmaradsz a miséről. Hol maradnak a vallásos olvasmányok és más kötelek. Ha lényeges kötelességeid teljesítésében ellazulsz, el vagy veszve. Te, kinek másokat kellene javítanod és sarkallnod példád által, már két hónapja nem gyóntál. Ez a kezdete minden tévelygésnek és bűnnek.» «A Jove principium» ezt az elvet követte atyád egész életében.»²⁴ «Ne mulaszd el a vallás egy kötelességét sem, a házasságban még nagyobb szükségünk van imára és az Isten segítségére. Különösen ajánlom a pontosságot a vallásos olvasmányok dolgában.»²⁵ Karolinának, midőn

királyné lesz, még határozottabban kijelöli a követendő utat. «A reggeli ima és olvasmány egyike a leglényegesebb pontoknak életedben, minden más attól függ, továbbá az esti imától és lelkiismereted átvizsgálásától. Őrizkedj attól, hogy ezt elhanyagold: ez lesz életed egyetlen öröme és vigasza, ha Isten azt hosszúra nyújtja. Vasárnap és ünnepnap legalább két misét hallgass. Olvasd Letourneurnek a «Keresztyén év»-ét. Nekem is megvan, és ha olvasod, azt hiszem majd, veled mulatok. Meg kell gyónnod havonként, gyóntatóatyád beleegyezésével. Gondosan ápolj az ájtatosságot a boldogságos Szűz, sz. József, sz. Károly és a sz. angyalok iránt. Jelenj meg Isten színe előtt, a hányszor csak lehet. Ne feledd el soha délben, ha az *Angelus*-t mondják. Olyankor vizsgáld át délelőtti cselekedeteidet, kérd ki Isten segítségét a nap hátra levő részére és röviden vedd számba, mit a hit, remény, szeretet, és megbánás rendelnek. Az ebéd előtt és után imádkozzál, még ha a többi nem is teszi. Tartozol e példaadással, és utoljára is utánad indul majd mindenki. Tartsd magadat boldognak, ha alkalmad nyílik a többit meggyőzni: minő boldogság Istent szolgálni, és hozzá mindenben hűségesnek lenni».²⁶ Természetes, hogy Mária Antóniára, ki a vészedelmes Franciaországba megy nőül, kétszeresen ügyel, de egyúttal figyelmezteti, őrizkedjék minden rángatódzástól térdeplés közben, mert az álszenteskedésnek látszanék, «pedig különösen ott, el kell kerülni e hibát».²⁷

Karolinához intézett utasításaiból megismerjük azt is, minő szerepet szánt a gyóntatóatyának. Ő maga is hosszú időn át legbizalmasabb tanácsosának tekintette Kampmiller jezsuitát, ki nála e tisztelet ellátta. Uralkodása elején alig volt fontos ügy, melyben ne fordultak volna az atyához, ha nála, vagy a császárnál valamit el akartak érni.²⁸ Úgy látszik azonban, hogy később maga a császárné is belátta, hogy meg kell vonni a határt az egyházi és világi funktiók

közt. Leányához így szól: «Mindenben, mi lelkiismeretedet illeti, teljes engedelmességgel kövesd gyóntatóatyád intelmét. Ha nem bízol benne, inkább változtasd, de lelkiismereted igazgatásában ne engedd a legkisebb homályt sem: e pontban semmi sem jelentéktelen. Biztasd őt, hogy mindig a legtisztább igazságot mondja szemedbe, ne kíméljen, hanem úgy bánjék veled, mint mással. Nézeteit és tanácsát tisztelettel, alázatossággal és hódolattal fogadd, hogy ne hihesse, mintha az igazság elkeserítene. De ne avasd gyóntatóatyádat semmi köz- vagy magánügybe, mi nem érdekli lelkiismeretedet, a vallást és az erkölcsöt. Ki adhatna ezek felől jobb tanácsot? De lelki tanácsosaidnak egyébről ne szólj, sőt ne engedd, hogy bizalmasak legyenek szolgáliddal. Ép ezért ne várasd soha sokáig az előszobában, mert ez létre hozná az annyira kerülendő bizalmasságot.»²⁹

A házi nevelés, a soha ki nem fogyó anyai tanács, a vallásos érzés várának megerősítése: a gyóntatóatyá annak legfőbb őrzője. Őrizni kell pedig a mindenünnen, különösen az irodalom terén beszivárogható fertőzéstől. «Még egy pont van, mely nágyon szívemen fekszik: t. i. hogy ne olvass könyvet, akár irodalmi, akár mulattatót, gyóntatóatyád megkérdezése nélkül. E függés a legkevesebb, mit tehetünk lelkünk nyugalmanak megőrzésére oly időben, midőn annyi veszedelmes könyv árasztja el a világot.» E szinte stereotyp formulájához Mária Antóniánál, kinek állása a legjobban veszélyeztetett, hozzá teszi: «ez Franciaországban annyival szükségesebb, mert ott egyre jelennek meg igen kellemes és tartalmas könyvek, melyek azonban e tiszteletreméltó köntös alatt sokat rejtenek, mi vészes a vallásra és erkölcsre nézve. — Tőled, kedves leányom, ezt mint gyöngédséged és engedelmességed legbiztosabb jelét követelem, egy jó anya iránt, ki nem tekint másra, mint üdvödre és boldogságodra.»

Nem elég a védekezés. Mária Terézia igen jól tudja, minő hatalmat adott a gondviselés a fejedelmek kezébe. És a mint ő maga gyakorolja a hatalmat az egyház emelésére, híveinek megjutalmazására, elleneinek megtörésére, úgy elvárja gyermekeitől is, hogy ez irányban küzdjenek, és nem csak saját meggyőződésükkel, hanem annak nyílt és hathatós érvényesítésével is elősegítsék az általa egyedül üdvösnek hitt elvek megmaradását és győzelmét.

«Reszketek, ha látom, mennyire terjed mindenütt a vallástalanság. Még azok is, kik hisznek, ezt rejtegetni törekszenek. Egy idejében kimondott szó, egy komoly pillantás azok elhallgattatására, kik nagyon is szabadon viselkednek, igen üdvös lehet, és csak kötelességünket teljesítjük vele.» — «Ne szégyeld soha jó keresztyénnek mutatkozni, szóval és tettel. E pont a legnagyobb ügyeletet igényli, most még inkább, mint valaha. Mióta a vallást a szívbe akarják bezárni, annak külső jeleit pedig elhanyagolják, attól félve, hogy nevetségesnek, álszentnek, vagy föl nem világosodottnak tartják az embert, az erkölcsök nagyon megromlottak. Ez a most uralkodó hang, mely annál veszedelmesebb, mert az egész jó társaság a szerint járja, még az úgynevezett tudósok is. Nincs kényelmesebb, nincs mi jobban hízelegne nekünk, mint a féktelen szabadság. Ezt a szót helyezte a felvilágosodott század a vallás helyébe, és mindent meggyőződéstől vagy számitástól vár. Tudatlansággal és előítélettel vádoják a mulat, pedig azt nem ismerik, sőt a jelent sem.»³⁰

Megköveteli, hogy gyermekei mindjárt megmutassák, hogy más táborban szolgálnak. Azok a kik uralkodnak, csakis azokkal éreztessék kegyöket, kik vallásosak, és haraggal forduljanak el azoktól, kik nem azok. Ő maga is csak ez eljárásának tulajdonítja sikereit. Büszke arra, mennyi jó keresztyén, mennyi becsületes ember és feddhetetlen erkölcsű nő él udvarában. Ezt csakis folytonos,

soha nem lankadó, semmit el nem néző figyelmének véli köszönhetni. Utódaitól annál inkább reméli példája követését, mert ettől függ nem csak örök üdvösségük, hanem világi boldogságuk is. «Vallás nélkül nincs erkölcs, erkölcs nélkül pedig boldogság, sem nyugalom, legkevesbbé a házasságban, mely még is az egyetlen igaz boldogság a földön.» Ezt is oly tökéletesnek óhajtja gyermekei részére, mint a minőnek ő élvezte 29 éven át, férje haláláig.

Nemcsak a vallás lényegét követeli meg, mint látjuk, hanem annak külsőségeit is. Úgy a mint ő Bécsben bőjten eltiltotta a nem bőjti ételeket a vendéglőkben és a nyilvános zenét, és a mint egész udvarától elvárta, hogy nem mulasztja el a gyónást és áldozást, úgy kívánt rendelkezni a más, fiai uralkodása alatt álló, területekben is.³¹ Midőn Leopold átveszi Toscana uralkodását, meghagyja neki, szerezze meg mindig azok névjegyzékét, kik a nagyhéten és a communionál elmulasztották kötelességüket, és e felől ne fogadjon el semmi mentséget. Ép úgy kötelezze udvari méltóságait, hatóságait és tisztjeit, követeljék meg alárendeltjeiktől minden husvétkor a rendes gyóntatóczédulákat. Ő maga ezt annyira komolyan vette, hogy midőn Kaunitz 1774. áldozó csütörtökén betegsége miatt nem járulhatott az Úr színe elé, a hatalmas államkanczellár jónak látta a császárnénak beküldeni gyóntatólevelét. Mária Terézia ezt nagy hálával vette, mint annak jelét, hogy a herczeg nem csak őt szolgálja hiven, hanem közös urokat is.³²

Megragad minden alkalmat ez ellentét feltüntetésére, az új irány korholására és megszólására. Különösen szereti ezt tenni, midőn arról a férfiról van szó, kiben nemcsak a felvilágosodás képviselőjét látja, hanem mindannak mi előtte szent, halálos ellenségét, a mellett magának és dynastiájának le nem győzhető versenytársát: II. Fridrik-ről. Midőn fia 1769-ben és 1770-ben vele találkozik, büsz-

kén kifejti, mennyire fölötte áll a Habsburg-ház leendő feje a nagy porosz királynak. Mivel ez philosophus, intensív haragjára méltatja az egész philosophus hadat, és azt a benyomást nyerjük, hogy mindig első sorban a királyt érti, midőn e had ellen szórja átkait. «Ha ez úgynevezett tudósokat, e philosophusokat szerencsésebbeknek látnám vállalataikban, elégedettebbeknek otthonukban, azt kellene hinnem, hogy gőg, elfogultság, nyakasság gátol meg, velők egyetértenem. De mindennapi tapasztalásom ép az ellenkezőről győz meg. Nincs semmi, mi gyöngébb, kétségbeesettebb, csúszómászóbb volna, mihelyt őket a legkisebb csapás éri, mint ez erős szellemek. Rossz apák, fiúk, férfiak, miniszterek, tábornokok és polgárok. Miért? Hiányzik nálok az alap: egész philosophiájuk, minden elvök az önzésből van merítve: a legkisebb balsors lestűjtja őket. Innét az öngyilkosok és örvöltek nagy száma, vagy azoké, kiket rossz viseletök és betegségek képtelenné tesz bármire. Még ha Isten meg is engedi némelyiknek a jobb útra térést, akkor is haszontalanok az államra nézve, mert el kell rejtőzniök a világ szemei előtt. De ez is ritkaság: rendkívül izgatott élet után az ilyen emberek kétségbeesetten, nyomorútan pusztulnak el.» Mégis félti tőlük gyermekeiket, nevelés, a maga és őseik nyújtotta példák daczára, mert e faj a társaságban igen szeretetre méltó, keresett, szellemének csillogása miatt, vagy legalább félelemből megtűrt.

E kárhoyattal szemben áll lelkében az ő családja. Büszke őseire, hozzájuk hasonlóknak kívánja utódjait: ez valóban életének leghőbb vágya.

A sors megadta neki e boldogságot. Ritkán volt, minden csapás daczára, mely szívét sebezte, nálánál büszkébb és boldogabb nő és anya. Családi képek megőrzik e boldogság emlékét, a mint a serdülő és még kisdud főherczegek körülveszik a felséges szülői párt. Valóban isteni

adománynak tekinti családja szaporodását és felvirágzását annyi trónuson. Ez a kihaló félben levő ház már 1772-ben újra hét főherczeget számlált. «Minő kegyelem! Kétszáz év óta alig volt ennyi egyszerre. — Vajha éledne fel újra! és tenne oly szolgálatokat, mint a régi; szent vallásunknak, az egyháznak és népeinek. Mind jószívű, jólelkű fejedelmek, jó keresztyének, jó apák, jó férjek, barátjaiknak barátai. Ezt kívánom mindnyájunknak, mint egyedüli boldogságot a földön, és mint az üdvösség útjának reményét.» Mert mint a családban, úgy az államban is nem az önérdék, mely magát philosophiának csúfolja, hanem az igaz érzés az egésznek szilárd alapja. «Jobb erősen érezni, mint nagyon is keveset. Csak az érzés által lehet magához vonni a tisztességes embereket, nem pedig a divatos philosophia által, mely ridegséget von maga után mások iránt.»³³

Ritka ember lelkéről nyerhetünk még emberöltők után is oly tiszta és teljes képet, mint e valóban nagy királynőről, családi levelei alapján. Természetének, temperatúrájának hevével kitárja előttünk az emberi szenvedélyek és indulatok egész scaláját: boldogságot, levertséget, haragot, gyűlöletet ép úgy, mint szeretetet és odaadást, felszárnyaló reményt és csüggedt lemondást. De egynek nem találunk nyomára, lelki állapotának ez ezernyi pillanati nyilatkozásaiban: az alacsonyságnak. A tárgy néha közönséges, a hang soha sem az. A szorosán vett erkölcsi oktatás alig fordul elő, vagy legalább csak elenyészőleg ritkán, a vallásoshoz képest. Azt kellett hinnie: az ő gyermekeinek erre nincs szüksége. De kíméletlen és kifakadó, ha bármiben vétetni látja szeretettjeit. Mily kemény bír lenni Ferdinand, vagy Mária Antónia ellen, ha azok pazarlásra, vagy dologtalanságra mutatnak hajlamot. A vallásos meggyőződés mellett a jó könyvekből vett okulásban látja a fejedelmek erényét, ennek tulajdonítja magának és Jó-

zsefnek superioritását, «mert csak ezekben találjuk az igazságot álarcz és festék nélkül». A magánerkölcsnek a politikaitól való elválasztását szinte naivul elismeri, de szerencsétlen, ha maga oly helyzetbe sodortatik, melyben lelkiismerete ellen kénytelen cselekedni, mint pl. Lengyelország felosztása esetén. Midőn értesül, hogy fia Ferdinand, másnak szóló leveleket felbontatott, így dorgálja: «őrizkedjél attól, hogy valaha másnak czimzett levelet felbontass. Az szent, mert nincs jogunk másnak titkához. Állami ügyekben is alig van ez megengedve.»³⁴

Boldogságunknak, gyászunknak egy a forrása: az, min szívünk csüng. És a gondviselés, mely oly teljes mértékben adta élveznie Mária Teréziának a családi élet javait, nem kímélte őt meg keserű megpróbáltatásoktól, szíve mélyeig ható fájdalomtól sem.

Nemcsak több gyermeke elvesztését értjük, nem is szeretett, vele majd harmincz éven át példás boldogságban élő férje hirtelen halálát, kit nem csak külsőleg, hanem szívében is élte fogytaig nem szűnt meg gyászolni.

Tisztán azokat a csakis morális összeütközésekre visszavihető viszonyokat érintjük, melyek fogékony szívét sebezni nem szűnhettek meg. Első sorban azt a tragikumot, melyet az ő és utóda világnézete közti elvi különbség idézett elő. Ő, ki mint a réginek imádója, mint a családi hagyományokért élő-haló, emberöltőkre, egy örökkévalóságra szeretne építeni, mivel elveit örök igazaknak tartja, nemcsak attól retteg, hogy József mindent halomra dönt, mihelyt anyja behúnyta szemeit, hanem azt is elnézni kénytelen, mint foglal ez a gyűlölt irány mind több teret családjában, udvarában, magában az államigazgatásban, melyet még ő vél intézni erős kézzel. Új szokásoknak, új embereknek, új nemzedéknek érvényesülését kellett megérnie neki, ki oly vallásos tisztelettel csüngött azon, mi régi. Egyházi tanácsadói, a régi udvar romjai, mind hát-

MÁRIA TERÉZIA.

Az országos képtárban levő eredeti rézmetszet után. (3263. sz.)

térbe szorultak már a trónörökösnek és követőinek a jövő nap fényétől megvilágított alakjai mellett.

És szabad tán érintenünk egy más, még intimebb érzést is.

Mária Terézia valóban nő, nemcsak neménél fogva az. Az erényeiben és hibáiban, a mennyiben az aprólékosság és tán a túlságos kíváncsiság és hírhordozás vádja alól nem menthető fel teljesen. De nem is akar más lenni. Kikhez hasonlítani szokták: az angol Erzsébet, a muszka II. Katalin férfiaságot affectáltak, megvetették azon kötelékeket, melyekben a nő csak férfi mellett érvényesülhet. A nagy Habsburgban a női erény bája mellett nem hiányzott a női gyöngeség sem. Törvényt, szabályt keresett: sokkal félénkebb volt, semminthogy maga mert volna adni irányt. Csak mivel férje nem volt erre alkalmas: szinte kénytelenségből uralkodik ő, csak mivel a császár nem elég határozott, kénytelen vallásos és politikai meggyőződéseiben visszanyúlni a múltba, mert lelke positiv alapot, biztosságot követel mindenben. És bármily nagy is köztük az ellentét, midőn ez a meggyőződés már mély gyökeret vert benne: minő bálványozással tiszteli II. Józsefet, nem mert fia, hanem mert határozott, önálló, egész ember: férfiú.

Nemcsak szavaiból, nyilatkozataiból állapíthatjuk meg, mennyire érezte e hiányt, mennyire eltévesztettnek tartotta azon nőnek hivatását, ki egyebütt is uralkodik, mint házi körében, és férje szívében, és ki így azt a helyet foglalja el, mely csak férfiút illethet. Tán csak akkor vét az őszinteség ellen, midőn minden intézkedésében, legyen az akár politikai, akár családi, férje példájára, vagy nézetére hivatkozik: érzi, hogy ennek úgy kellene lennie. Midőn leányait férjhez adja, minden intelem közt leginkább arra helyez súlyt: ne avatkozzanak férjeik ügyeibe, legyenek nekik mindenben alárendelve. Ha leányai uralkodóhoz mennek

Природа въ свѣтъ Тебя старалась прохвастать,
Дары свои на Тя одну воѣ хвастающа;
Что бы на вѣръ Тебя величества возвестить.
И награда въѣвъ, она насъ наградила.

67. KATALIN CZÁRNÉ ARCZKÉPE.

nőül, kétszeresen szívökre beszél: tartózkodjanak minden törekvéstől politikai befolyásra tenni szert. «Mondd mindenkinek, szelíden, izgatottság nélkül, hogy az ügyekbe egyáltalában nem avatkozol, és nem is akarsz felőlük tudni. Férjed oly jó, oly igazságos, oly szorgalmas, hogy csak hozzá kell fordulni, te különben is idegen vagy, és nem ismersz senkit. — Ha férjed állami ügyekről vagy személyekről szól neked, ez egy esetben engedem meg, hogy a lelkiismeret, a felebaráti szeretet és tulajdon eszed parancsa szerint szólj felőlük. — Politikára nem vagy való, tartsd magadat távol tőle. Légy férjed tanácsosa, barát-nője, bizalmasa, de semmit se tégy saját hatalmadból és még kevésbbé akard mutatni, hogy van befolyásod. Ismétlem, nem vagy arra képezve, ne akarj uralkodni. Hagyd gondot azokra, kiket Isten arra meghívott: úgy is borzasztó számadással tartozunk, és egy pillanatnyi öröme száz keserves jut.»³⁵ — «Szeresd férjedet, az a hivatásod.» — «Más anya arra ösztönözné: iparkodjál befolyásra tenni szert: de én sokkal jobban ismerem az állami ügyek súlyát és kényességét, semhogy abban részesíteni kívánnalak. Még ha férjed be is akar avatni az uralkodásba, és kikéri tanácsodat, ne mutasd soha, engedd át neki a világ előtt az egész tekintélyt, és elégedjél meg szívével és bizalmával: az egyedüli páratlan értékű jóval.»

Leányai közt legjobban szereti Mária Krisztinát, ki annyival magasabban áll mint férje, és oly szerényen átengedi neki mindenben az első polczot. «A te helyzeted oly kényes, mint az enyim volt. Soha se éreztesd vele fölényedet: misem áldozat, ha nagyon szeretünk.» Menyei közt a spanyol Luiza, Leopold neje, «a páratlan», nemcsak mert számos családdal boldogítja férjét, hanem mert őt vakon szereti, és nincs akarata férjéé mellett.

Bárminő magas helyet foglal el Mária Terézia az uralkodók közt, az ő ambíciójának fő tárgya nem a babér és

tölgyfakoszorú, hanem az olajfa és myrthus. Nem Semi-ramis akar lenni: egész lényében hasonló a nagy asszony ahhoz a mesés királynőhöz: Alkinoos nejéhez, kiről Homeros énekli :

Szíves hódolattal adóznak ő neki
Maga Alkinoos, meg édes gyermeki,
S népe, mely úgy néz mint istennőre rája,
Ha az utcán jár-kél magasztalva áldja ;
Bizony mert bőven van benne okos elme,
Férfiak közt ítél : nőkhez nagy kegyelme.³⁶

68. BUDA A MÚLT SZÁZAD VÉGÉN.

IX. FEJEZET.

MÁRIA TERÉZIA UDVARA.

A FEJEDELMET mint uralkodót tanácsosai és hadvezérei veszik körül, mint birodalmának első nemesét, országainak előkelőit. Hatalmát nem annyira a törvények korlátozzák, legalább a XVIII. századnak közjogi eszméi szerint, mint az *udvariasságnak* szabályai. Szűkebb, vérbeli családja mellett ott van a nagyobb, az udvar, mely igaz, hogy körülötte forog, mint központ körül, de azért saját, majdnem megmásíthatatlan törvényei szerint igazgattatik, és ha fényt kölcsönöz is az uralkodó csillagzattól, viszont tovább sugározza, és szinte sokszorozza annak ragyogását azon milliók szemében, kik magok a napnál nem sütke-rezhetnek.

Mint a kiváltságosak gyűlőhelyének, a fejedelmi udvarnak soha sem hiányzott a társadalmi jelentőség mellett politikai fontossága sem. Ez kivétel nélkül mindenütt ab-

ban állott, hogy az előbb a királysággal egyenlő rangú, vele gyakran fegyveresen szembe szálló egyházi és világi aristokrátiát, előbb a szertartások kényszere által, majd politikailag és gazdaságilag is alávesse a korlátlan egyeduralomra törő monarchiának. E tekintetben, úgy mint műveltségi és társadalmi tekintetben is, előbb a madridi, majd, épen a XVIII. században, a versaillesi udvar volt a tipikus és irányadó.

Csillogásban és fényben Mária Terézia udvara nem mérkőzhetett a Lajoskéval, igaz hogy erkölcstelenségben és költekezésben sem. Az arányt körülbelől a színhelyek: Schönbrunn és Versailles mutatják. Nemcsak a családi összeköttetés és hagyomány, hanem tán első sorban magának a dynastiának komoly, méltóságos jelleme, melyet a császári cím még jobban kifejelesztett, Bécsben századokon át a szigorú, spanyol udvartartásnak biztosította az uralmat. Még Károly császár is egyik végső megtestesítője a grandezza-nak. Ha csak a szertartások, fogadások, templom- és búcsújárások, utazások, udvari multságok és gyászok előírásait tekintjük, alig mutat a bécsi ceremoniale valami eredetit, a madriditől vagy később a versaillesitől elütött.

És mégis, épen politikai tekintetben fontosabb valamennyinél. Az uralkodásnak nemcsak egyik, hanem tán legfontosabb organuma.

A nagy nyugoti királyságokban a nemesség az egységes nemzetnek csak egy része, legfőlebb tartományi eltérések tesznek benne különbséget. A császárságot a középkori közjogi fogalmak szerint épen az emeli a királyság fölé, hogy több nemzetet egyesít koronája alá. Ilyenné tette Nagy Károly, a román és germán nemzetek első egyesítője, ilyené az a Habsburg, ki legközelebb jutott tán a világuralom megvalósításához: V. Károly. És ha nem is a császári méltóság, de a több különböző nemzet

fölötti uralom meg volt az újabbkori Habsburgok másik gyökeres családjánál, a burgundi hercegeknél is. Midőn házasság, örökség vagy szerződés egy dynastia uralma alá juttatott több országot, azoknak rendi alkotmánya, nemzetisége érintetlen maradt: a középkor realis uniót, különböző országot összezsátoló egységes kormányrendszert nem ismert. Az egyesítő nem más, mint maga a fejedelmi személy. Ő egyedül ad irányt a különböző nemzeti vagy tartományi kancelláriáknak. De e hivatalos érintkezés mellett az összes monarchia előkelői kell, hogy gyülekezzenek udvaránál, és az udvari élet nemcsak az uralkodóhoz fűzi őket, hanem egymáshoz is. Családi összeköttetések, rendjelek, kitüntetések, a gyermekeknek közös irányban való nevelése lassankint lecsiszolják az eleinte nagyon is éles ellentéteket, és udvari emberekké változtatják a büszke, pártütő mágnások ivadékait. Nagy Károly udvari iskolája által akarta sokrészü monarchiája egységét a jövőre is biztosítani. Jó Fülöp udvaránál az aranygyapjas vitézi rend szolgált a brabanti, flandriai és burgundi nemesség egyesítője gyanánt.

A Habsburgok bécsi udvara eleinte az osztrákok mellett csak a cseh főnemességet vonta körébe. Csak Leopold ideje óta jelennek meg ott nagyobb számmal a magyarok is. A magyar nemességnek az udvari élet körébe vonása épen egyik legfontosabb részlete Mária Terézia uralkodásának, és történetíróink soha sem mulasztották el e momentum fontosságát nemzeti műveltségünkre nézve kiemelni. De még nagyobb annak politikai fontossága. A *pragmatica sanctio* által szentesített, feloszthatatlan egységnek csakis ez az udvari élet fejlesztett igazi alapot.

Mária Terézia maga is két szempontból tűnik fel udvara körében. Első sorban ő ennek a nagy, mindenfelé elágazó és gyökérszálaival messze országokat összefűző családnak mintegy anyja, gondviselője. Azután meg, mint

fejedelem egész politikai fontossága szerint ítéli meg a korona fényében összegyülekező társaságot, igyekszik azt egészen befolyása alá juttatni és saját céljai irányában fejleszteni.

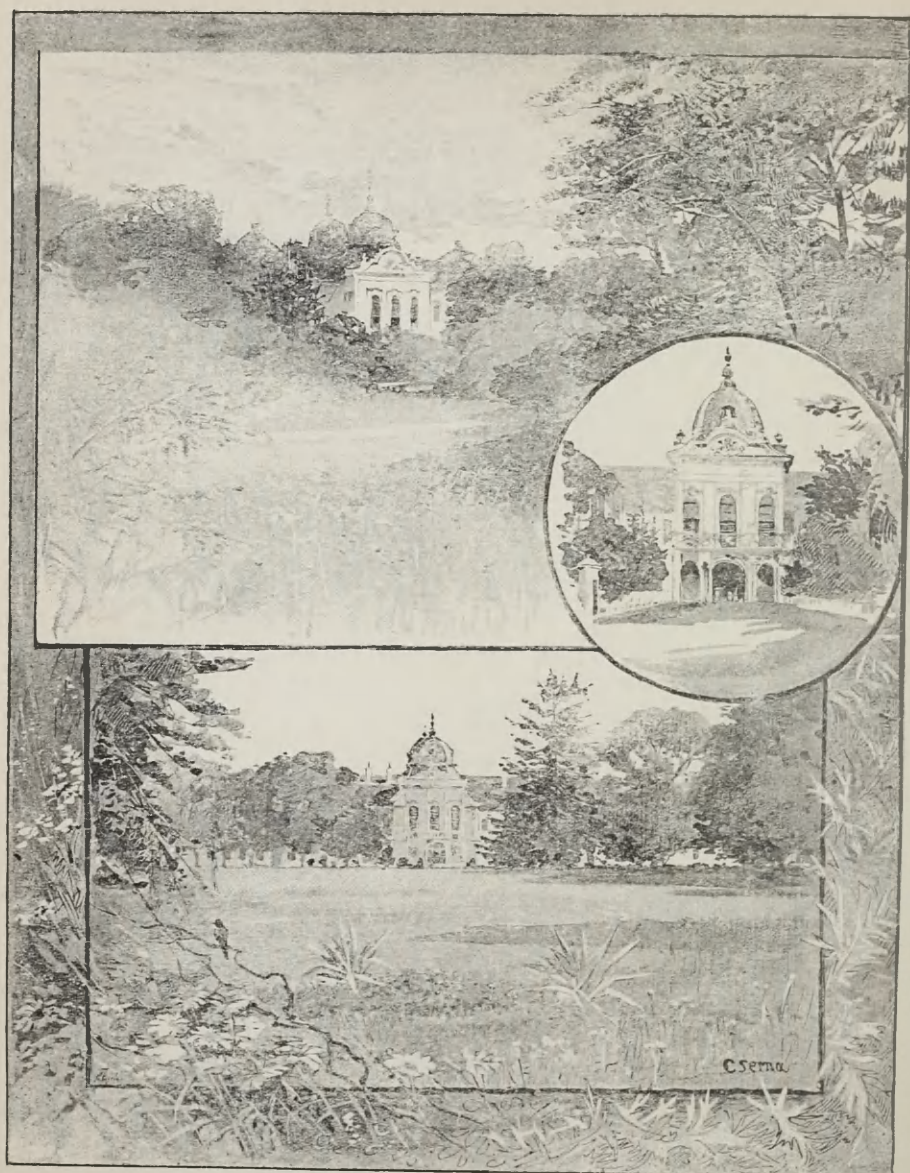
Mint a régi tradíciók híve, mint mindennek a mi a méltóság és fenség érzeteit ápolja, gyámolítója, a királynő őszinte szeretettel viseltetett az udvari élet iránt. Tulajdonkép, és ezt nem szabad felednünk, a családin kívül mást nem ismert. Palotahölgyeitől és kamarásaitól, az egész udvari rendtől környezve, érezte csak jól magát, nem is igen bírt elképzelni fejedelmet udvar nélkül és midőn valamely gyermeke önállóan lesz, nagy gondot fordít annak udvartartása megállapítására. Minden rendben van, míg férje életében szabályosan pereg le az udvari élet órája; és midőn Ferencz császár meghal, s nincs ki mellette azt mozgásba hozza, midőn egymásután kidőlnek a régi rend oszlopai, nemcsak személyes veszteségét és családjáét fájlalja, hanem úgy látszik előtte, mintha minden veszendőbe menne, és állama rendülne meg.

Egyénisége pedig különösen abban nyilvánul, hogy mindekivel, ki köréhez tartozik, a főudvarmestertől kezdve a szobaleányig, közvetlen személyes viszonyba lép, minden iránt érdeklődik, mi azokat illeti, és mint fejedelem és nő egyaránt figyelemmel kíséri egész életöket, befolyásolja elhatározásukat, segít, a hol szükség van reá, egy szóval, teljesen patriarchális hatalmat gyakorol.

Khevenhiller-Metsch herczegnek, a főudvarmesternek naplóiból,¹ teljes aprólékossággal összeállíthatjuk az udvari élet rendes lefolyásának részleteit. Uralkodása első részében még a VI. Károly korából eredő pompa, feszesség, ünneplýesség uralkodó mindenben. Ennek kifejezői a tisztek és cselédek nagy száma, és gazdag spanyol ruházata: fekete posztó sárga selyem paszománnyal. A négy nagy udvari hivatal: a főudvarmester, a főkamarás, a főmarsall és a fő-

lovászmester, mindegyik töménytelen alárendelttel és szolgálával. Ezenkívül külön udvara van magának a császárnőnek, főudvarmesternővel, udvarmesternővel, két kamara-hölgy, 12 palotahölgy, 6 kamarás, külön udvara a család mindegyik tagjának. Az 1741. év veszélyei nem engedték e sokoldalú és sok költséggel járó szervezet teljes kifejlését, de mihelyt biztosítva van a trón, az udvar jogába lép, és már az 1745-ki császári koronázás alkalmával számra és méltóságra nézve első Európában. Mária Terézia nemcsak büszkeségből, hanem családja elsőségének fentartása végett és mert személyes áldozatába került volna megválnia híveitől, a háború esélyei közt is folytatta ezt a birodalomra nézve nagy finansiális teherrel járó rendszert. Még azt is szemére vetették, hogy az erre fordított költséget elvonta politikai rendeltetésétől, s szövetségese az angol király, ki őt subsidiumokkal tartotta, nem mulasztotta el őt erre figyelmeztetni.

Az udvar az ő társasága, és sem családi, sem uralkodói kötelessége nem veszik annyira igénybe, hogy azzal folytonosan fenn ne tartsa az érintkezést. Ha a felségek ünnepélyesen mennek templomba, a bejárattal bíró hölgyek és urak kísérhetik őket. A rendes heti társalgási napokon kívül is meg szokott hívni több hölgyet estére. A társalgás alkalmával cercle-t tart, és olyankor meghallgatja hozzátartozóinak ügyét-baját; ép úgy lehet neki udvarolni más napokon is szobájában, sőt azt sem veszi rossz néven, ha kerti sétáiban szólítják meg. Miniszterek, kamarások, és az idegen hatalmak követői mindig beléphetnek az audientia-terembe. Nagy udvari napokon a követek jobbra állanak a tróntól, vagy a játékasztaltól, legközelebb a nagykövetek. Az idegenek a francia divatot követik, de az alattvalók a spanyol szertartáshoz vannak kötve, mely a térdelést és kézcsókot írja elő szerencsekívátnál, köszönetnél, bemutatásnál s bucsuzásnál.

GÖDÖLLŐ.

Cserna Károly eredeti elvétele után.

Delelő pontját ez élet az örökösödési és a hét éves háború közti időben — 1748—1756 — éri el. Mária Terézia nehéz küzdelmek után kivívta a maga, férje és állama részére az őket megillető polczot, életének virágában van, teljes mértékben élvezi családi boldogságát. Az őt mindenben jellemző indulatos természetességgel vesz részt az udvari multságokban, melyek egyúttal háza hatalmának kifejezői. Igen szereti a tánczot, igen szépen, könnyedén tánczol, és szívesen jelenik meg az álarczos bálokon is férje társágában, kit szeret ott megtréfálni. Bár nagy tehetsége van a zenéhez és énekhez, s abban kellő képzést is nyert, azt inkább elhanyagolja. Annál jobban kedveli a sétálást és lovaglást. Vadászni csak férje kedvéért jár. Udvarával nagy szánkázó és kocsizó meneteket rendez, mint pl. 1748 jan. 15-én, midőn az udvar 32 szánon járta be Bécsset számos fullajttárral és kísérvővel, elől a császárné férjével, aztán rang szerint az urak és hölgyek párosával. Később, mint már láttuk, a pirucs jött nagy divatba, minek azonban a császárné nem volt barátja.

Természetes, hogy az udvarnak mindenütt otthon kellett találania magát. Ha a császárné valamelyik hűbéresét látogatásával megtisztelte, az kötelességének tartotta utánozni, vagy épen felülmulni a bécsi vagy laxenburgi ünnepeket. Ily látogatásban részesült Grassalkovics Gödöllőn 1751-ben. A rendes ünnepélyeken és világításokon kívül a kamara elnöke még állatviadalt is rendezett, felöltöztetett medvékkel, farkasokkal, bivalyokkal és szamarakkal. Jellemző, hogy a császárné meg se nézte e kegyetlen vadászatot, mely különben nagyon ártatlanul végződött. Annál jobban meg volt elégedve az ebéddel, a hol csak nemesek szolgáltak «nagy tisztelettel és örömmel».² Más, magasabb izlésű volt a fogadtatás Esterházán, hol a zenének és a színi előadásoknak volt nagy virágja. Később már félt a császárnő az ily útaktól, «a hőség és az ünne-

PROSPECT DER FÜRSTLICHEN
HAUPT THOR

RESIDENZ ESZTERHAZ VON DEN
GEGEN NORDEN.

70. HERCZEG ESTERHÁZY KASTÉLYA ESTERHÁZAN.

pélyek miatt», és szívesebben járt kis kísérettel Pozsonyba vagy Schlosshofba kedves leányához, kinek különben is volt udvara, onnét pedig Cseklészre, Esterházy Ferencz gróf főkancellár kastélyába. Mind e kastélyok mai napig is büszkélkednek a fejedelemasszony tartózkodásával, termeikkel, kertjeikkel, az ő korának tükröztetik vissza képét, emlékei annak a befolyásnak, melyet a bécsi udvari élet, a Schönbrunnban és Laxenburgban kifejtett építészeti és kertészeti nagyjainknak s így közvetve az egész nemzetnek izlésére és életmódjára gyakorolt.

Az 1741-ki országgyűlésnek és insurrecciónnak, a királyság és a főnemesség belső egyesülésének nem volt, és mint láttuk, nem is lehetett következése a királyi udvarnak Magyarországra költözése. Ellenkezőleg, a magyar arisztokratia volt az, melyet az udvar Bécsbe vont. Az országgyűlés alkalmával m. kir. titkos tanácsossággal, tábornoksággal vagy kamarássággal kitüntetett magyar urak büszkén sorakoznak osztrák és cseh társaik mellé. Azelőtt csak néhány nagy család, az Esterházyak, Pálffyok, Batthyányok, Czoborok, továbbá a kancellária személyzete és a hozzá tartozó agensek képviselték Bécsben a magyar elemet, és még ezek is csak az év egy részén át. Most az udvar méltóságai, még inkább a császárnénak és férjének tapasztalt vagy várható kegye, oda bilincseltek a katolikus nagy családokat, majdnem kivétel nélkül. Az említett családokon kívül megjelennek a Bánffyak, Bethlenek, Illésházyak, Erdődyek, Apponyiak, Sztárayok, Niczkyek, Széchenyiek, Festetichek, Andrássyak, Telekiek, Szapáryok stb. A kir. kormánynak emelkedő súlya, a központban elnyerhető nagyobb képzettség és az ott gyakorolható befolyás a feltörekvő köznemeseket, Ürményit, Izdenczyt is oda vont a minden kitüntetés és emelkedés forrásához. Másokat a katonai szolgálat, melyet a királynő különösen nagyra becsült, tett Bécs lakóivá és az udvar tagjaivá. Minthogy a

kancellária volt egyúttal a legtöbb perben a döntő, kénytelen-kelletlen minden birtokos család bécsi útra szorult. A specifikus megyei köznemességet az 1760-ban alapított testőrség hozta összeköttetésbe az udvarral; azon szülőket, kik fiaiknak carrièret akartak biztosítani a tisztviselő vagy a katonai pályán: a Theresianum és a tiszti akadémia. Egy szóval: Mária Terézia keresztül vitte, a mire nem volt eset Mátyás óta, hogy a magyar nemesség felkeresse a király közelségét személyesen és részesüljön kegyében, és így ne csak közjogi fogalom gyanánt tisztelje, mint Sz. István koronájának hordozóját, hanem mint szelleme s hatalma által rajta uralkodó, kegye által őt lelkes szolgálatra bíró urát.

Mínthogy e Bécsben való tartózkodás, arisztokratiánk-nak a nemzet testétől való elválását, elidegenülését vonta maga után, költőink, történetíróink keményen szoktak ítélni azon törekvés fölött, mely a büszke szabad magyart Bécs szolgájává, idegen szokások utánzójává, «rút szibarita vázzá» tette. Még idegen írók is bizonyos macchiavellistikus szándékosságot láttak ez eljárásban. «Jól tudták, minő hatalmat gyakorol a fényűzés és kéjtelenség az emberi kedély fölött. A büszke magyart, ki portáján szabadsági terveket koholt, az udvarhoz, a városba csalogatták. Méltóságok, házassági ajánlatok és más alkalmak módot szolgáltattak neki pénzét fényesen elkölteni, adósságokba verni magát, úgy hogy jószágai sequestratiójánál kegyelemre meg kellett magát adnia. Az elcsábított magyar tiszteletnek tartotta, ha rokonságba léphetett a nagy német házakkal, melyeknek egyáltalában sokkal nagyobb a befolyása az egész monarchia kormányára, mint a magyaroknak. Nejét Bécsből hozta és az atyafiság csakhamar békóba verte őt. Neje meghonosította házában a magas tónust és a finom életmódot, és minden módon gyorsította jószágainak gondnokság alá jutását. Az egész magyar főnemesség már rokon

a bécsivel, és e rokonság legtöbbet tett az úgynevezett szép erkölcsök elterjesztésére, melyek őt erejétől megfosztották és az udvartól függővé tették. Már alig van köztük el nem adósodott nagy család, és a bécsi nemesség példájára már a magyar is becsületet lát adósságaiban. Az udvarnak, mely e módon pazar és gyáva kéjenczekké változtatta a magyar nemesség leghatalmasabb részét, már nem kell felkeléstől tartania. Az elégedetlen köznép nem talál már tekintélyes és félelmes vezérre. — A pazarlás nemsokára más lánczot is vont maga után, mely a magyart még jobban az udvarhoz kötötte. Már nem csupán a becsület kedvéért keresett hivatalt. Már a fizetés kedvéért is kész volt szabadságát feláldozni, csakhogy annyira felszaporodott szükségleteit kielégíthesse. Más fogással is éltek a magyar nemesség nemzeti szellemének gyöngítésére és puhítására: áruba bocsátották kiváltságait, megkönnyítették a német családoknak a magyar jószágok szerzését, vagy épen nekik adományozták a koronára szállott javakat. Sok német család tartozik már a leggazdagabb magyar urak közé és mindenkép erősíti az udvar befolyását. A két nemzet összeelegyedik, erkölcsaik egyformák lesznek, a magyar annál közönyösebbé válik szabadsága iránt, mennél többen osztoznak benne, és annál közönyösebbé hazája iránt, mennél többet veszít az eredeti sajátságából. Különösen a főpapi tisztek betöltése igen hatékony eszköze az udvarnak a befolyásos családok lekötésére.»

Nem tagadhatni e jellemzés alaposságát, de csak egy későbbi korszakra, Ferencz császár korára nézve. Mária Terézia magyarjai, úgy közjogilag, mint nyelviileg Bécsben is megmaradtak magyaroknak, és maga a királynő sokkal többre becsülte e nemzetet, semhogy tudatosan előmozdította volna épen a hozzá legközelebb eső részének szellemi és erkölcsi romlását. Ily szándékot nála feltételezni valóban lehetetlen. Ausztria mint császárság nem létezett:

a német birodalom, különösen Poroszország emelkedése óta, épen nem volt azonosítható a Habsburg-dynastiával, és bár Mária Terézia jó német és annak akarja nevelni egész nemzetségét, ebben inkább az erkölcsi szempont a döntő, és ez nem akadályozza meg abban, hogy gyermekeivel, kiket németeknek akar megtartani, állandóan francziául ne levelezzen. Az udvar, az egész művelt világ Bécsben, mint egyebütt, franczia. A bécsi németség csak 1760 után kezdi megtalálni a kapcsolatot az új német műveltséggel és irodalommal. És magának a magyar testőrségnek, s különösen irodalmi történetének példája is bizonyítja, mily kevés része volt a bécsi udvar értelmiségében a német nyelvnek, és minő hegemoniát gyakorolt a franczia képzettség. A bécsi franczia színházat előbb Esterházy Ferencz gróf, aztán Koháry János gróf igazgatták. Ép oly kevésbé áll az, mintha a nagy magyar családok már akkor özseroskadtak volna adósságaik súlya alatt. Igaz, hogy némelyek, mint Pálffy János nádor és később Pálffy Károly Leopold, ki sequesterbe is jut, örökké panaszkodnak, de a Batthyányak híres jó gazdák, az Esterházy hercegi család teljes, egész Európa előtt elismert fénynyel tartja fenn rangját, a Grassalkovicsok, Festeticsek, Feketék pedig épen akkor jutnak dúsgazdagságra.

Magyarország, mely addig a latin nyelv befolyása alatt érlelte lassankint nyelvét, mely addig a latin és a vele szinte összeforrott bibliai erkölcsben látta az egyedüli mintaképet, melynek a deák, classikus író és a vele járó életfelfogás mintegy nemzeti sajátsága lőn, Mária Terézia korában jut először, széles vonalon és nem mint addig csak sporadice, érintkezésbe modern nyelvvel, műveltséggel és erkölccsel. És mivel ez érintkezés egy régi, nagy eredményekre hivatkozható, magával a nemzettel azonosított műveltségi foknak és vallás-erkölcsi meggyőződésnek gyöngítésével és lerontásával járt, nem csuda, ha szeren-

csétlenségnek tekintették a nemzetre nézve, olyannak, mely belső erejét ássa alá, és azután védtelenül szolgáltatja át a vesztére leselkedő elleneknek. Annyival inkább kellett így gondolkodniok a hazafiaknak, mert, mint ma bevallhatjuk, a modern műveltségi elemeknek azonosítása a magyar nemzeti szellemmel, annyi buzgó törekvés daczára még nincs befejezve, és így az új irány, ha fel is mutat hat egyes nagy sikereket, egységes nemzeti culturát még nem hozott létre. Az ó és új világ, a hagyomány és a kritika állanak egymással szemben, és Mária Terézia korának pasquilljai és gúnyos versei, az akkori irodalomnak tán leggazdagabb és legeredetibb része, nem győzik ellentétbe helyezni a régi, erős, takarékos, vitéz és becsület tudó magyart az elpuhult, fecsérő, erkölcstelen udvari emberrel.³³ Nem tagadható, hogy a régi, inkább durva erkölcsök helyébe nemcsak ruházatban, hanem életmódban is olyanok lépnek, melyek csak a finomított, erkölcsi alapját elvesztett aristokrátiának szoktak sajátjai lenni. Már az 1764-ki országgyűlés pasquilljai nemcsak a mágnások közt kezdődő elnémetesedést támadják meg, hanem a maitressek tartását is. Oly esetek, minő az ifjú Esterházy grófé, a főkanczellár unokaöcscsée volt, ki Párisban egy nassaui herczeg nejére nagy vagyont költött, és azután a férjjel párbajt vívott, nem voltak alkalmasok az új iránynak, a külfölddel való érintkezésnek, az utazásoknak híveket szerezni.

De ha már azon vád alól is fel kellett mentenünk a királynőt, mintha az udvari élet által németekké és szegényekké akarta volna tenni urainkat, teljesen alaptalanak kell nyilvánítanunk azt, mely neki bármí részt tulajdonít az erkölcsök rontásában. Hiába, a feudális élet soha sem szokott a tiszta erkölcs melegágya lenni: úr és jobbagy, különösen érzéki tekintetben, szükségkép egymás megrontója. Nincs ott, hol az élet és becsület értékének

kölcsönös és egyforma tisztelete hiányzik, más menekülés, mint vagy az elfoglaltság, a magas czélok és nem a pillanatnyi gyönyörök után való törekvés, vagy pedig igen szigorú, semmi kibúvót nem engedő vallásos és erkölcsi nevelés. Nincs corumpáltabb és corumpálóbb osztály, mint egy politikai hivatásáról megfélelkező arisztokratia. És épen e kettős szempontból Mária Terézia az, ki magasabb fokra igyekszik emelni főurainkat. Ifjuságuktól fogva gondoskodik nevelésükről, figyelemmel kíséri őket a Theresianumban, vagy az egyháziakat a Pázmáneumban. Katonai, tisztviselői, papi pályán egyaránt nyitva előttük a tér, és ritka újabb eset történetünkben, a midőn a magyar főnemeseknek valóban annyi alkalma nyílt volna kitűnhetni, és tehetségeit hazája és királya szolgálatára fordíthatni, mint akkor. És csak egy volt, mi útját állotta a királynő kegyének, a miben kérlelhetetlen volt úgy mint uralkodó, úgy is mint asszony: az erkölcsi elvetemedettségnek csak látszata is. A királynő, kinek uralkodása nálunk annyi tekintetben egy új kor beállását jelöli, mint vallásos úgy erkölcsi tekintetben is a régi idők hajthatatlan dicsérője és fentartója. E pontban szövetséges, egész hatalmával előmozdítója a nemzeti tudatnak, mely ily esetekben épen nem szokott könnyedén ítélni.

De hatalma épen e pontban igen korlátolt. Tudjuk, minő büszke udvarának tisztaságára, jó erkölcsére. De az ily nagy társaságoknak meg vannak a saját törvényeik, miket bárminő kedves és befolyásos előjárójuk sem foszthat meg érvényüktől. A császárné mintaszerű élete és ismert szigorúsága daczára a bécsi udvar alatta csak kevéssel lehetett jobb, mint atyja alatt. «Minden elegáns nőnek meg van a magányos szobája (boudoirja), hová a jó modorú férj soha sem lép be, és a hol csak az idei kedvesének van joga őt zavarni.»⁴ Ez a röviden sokat mondólag jellemzett állapot a császárné előtt épen nem lehetett titok

De első kísérletei után be kellett látnia, hogy minden hatalma daczára vannak pontok, a hová nem ér el annak karja, és elveinek teljes fentartásával együtt kellett élnie azzal, mi előtte a leghalálosabb bűn. Itt is csak az a végezete, mi családi életében. Féltékenysége ismeretes, és mégis nemcsak el kellett néznie férjének galanteriáját, hanem annyira legyőznie magát, hogy rendes társaságába fogadja a császári kegy választottjait, Canale szardíniai követ nejét, született Pálffy grófnét, ki állandóan részt vett a játékasztalnál és később Auersperg herczegnét, Neiperg szép leányát. Leányának így ír az utóbbi felől: «a szép herczegné nem esik terhemre, hanem kellemesebb és csinosabb, mint valaha». És midőn férje meghal, vetélytársával szemben is megtalálja a szív hangját e szavakban:

71. GRÓF ESTERHÁZY FERENCZ ALÁÍRÁSA.

«herczegné, mi sokat vesztettünk». Szerette volna száműzni udvarából a galanteriának még nyomát is; nyíltan mutatta megvetését a nem egészen jó hírű nők iránt, sőt még az ilyes intrigákba bonyolódott férfiakat sem kimélte. De mint látjuk, a hagyomány erősebb volt itt is minden parancsnál, példánál. Így a császárnénak arra kellett szorítkoznia, hogy csak a botrányos, nagyon is szembeszökő esetekben lépjen közbe. Egyik kedvenczét, Esterházy Ferencz grófot, ki Quinquin név alatt nagyon szerepelt az udvari életben, keményen megróttá egy Althann grófnéval folytatott viszonya miatt. Colloredo gróf, ki büszke volt kalandjaira, soha sem bírta megnyerni kegyét.

Mint saját magánál és családjánál, úgy a hozzá közel állóknál is a szerencsés házasságban keresi az ilyen tévely-

gések legbiztosabb gyógyszerét. Valóban szenvedélyes házastító — mi szinte kiegészítő vonása nőies jellemének. Ha udvari körökhöz tartozók közt létrejö a házasság, azt az udvarnál ünneplik. Az udvari kápolnában végzett beszentelés után asztalt terítenek a rokonság számára a tükörteremben, vagy az előteremben, és a császárné felhasználja az alkalmat gazdag ajándékok adományozására. Majdnem évről évre előfordul ily házasság az ő auspiciumai alatt. Ha a jegyes szegény kisasszony, a császárné gondoskodik kiházításáról. E kegye még komornáira is kihat. Így midőn kedvencz komornája, Fritzen, nőül adta leányát Petráshoz, a menyasszony 12,000 frt hozományt kapott, a vőlegény pedig a hacsir testőrség hadnagya lett, alezredesi ranggal. A házasokat később is mindig szemmel tartja, és mindent megtesz a jó egyetértés fentartására. Ilyenkor ha bárminő csekély jel mutatja, hogy a nő galanteriára hajló, nem mulasztja el értesíteni a férjet, mi azután természetesen sokkal több esetben okoz zavart, mint egyességet.

A császárnénak e hajlama magánügyekbe avatkozni, mihelyt az erkölcsi szempontot veszélyeztetve látja, vezetett a bécsi policzia körében a «Keuschheitscommission» felállításához. Idegen utazók szerint, ez nem csak a rossz erkölcsűek ellen lépett föl, hanem pusztá gyanúra vagy denunciációra benyomult a családi szentélybe, és mint mindenhol, a hol idegen hatalom nyúl durva avatatlan kézzel az emberi viszonyok legfinomabb szálaihoz, sokkal több bajt okozott, mint a mennyit képes lett volna megakadályozni.⁵ Különösen a szöktetések megakadályozására lett volna nagy gondja a császárnénak, mire Esterházy grófnénak, született Stahrembergnek elszöktetése Schulenburg gróf által szolgáltatta az alkalmat. Jóakaratából merítette még azt a jogot is, hogy a neki nem tetsző eljegyzéseket felbontsa, sőt még hatóságilag is megakadályozza. Ilyen

pl. gróf Apponyi Antal esete egy Fredro grófnéval.⁶ Más esetekben viszont mindent megtett a hajthatatlan szülők engesztelésére és kibékítésére.

«Férjes nőnél semmi sem közönyös»: ez elvet ajánlotta a királynő tulajdon leányainak, különösen a ruházkodást illetőleg. Maga épen nem gondolt szépségével, kitette magát az időjárás minden viszontagságának. Ruházata, kivéve a nagy gála-napokat, mindig igen egyszerű volt, és férje halála után csak ritkán tette le a gyászruhát. Megkivánta, hogy udvara ebben is kövesse példáját. Palotahölgyeivel szemben nem ment ugyan oly messzire, mint a felső-ausztriai parasztleányokkal szemben, kiknek 1753-ban hatóságilag meghagyatta «kitömött mellfüzőiknek illendő megváltozását, és kurta szoknyaik meghosszabbítását», különben ily viseletben nem esketik őket, sőt semmi processióhoz sem bocsáthatók. De azért 1762-ben külön ruházati szabályt dolgoztatott ki minden rendre nézve, és egy külön rendeletben szabályozta, mennyi és minő ékszereket hordhat mindenki rangja szerint. Eltiltotta még az udvarhölgyeknek is a pirosító használatát, mivel azonban nehezen ért célzt és csak azokat keserítette és keverte gyanúba, kiknek természettől szép volt a színök.⁷ Ép oly kemény határozatokat hozott később a hazardjáték és a duellum, a főúri társaság e két nagy kinövése ellen.

Ennyi szabályozást és beavatkozást mindenki a zsarnokság egy nemének kénytelen tekinteni. Csakhogy itt, mint a családi életben, szeretetből folyt, mely nemcsak kellemessé, hanem magától érthetővé teszi az engedelmességet. E szeretetet nemcsak szinte pazar bőkezűsége által mutatta ki a császárné, melyben mindenkit, ki közelébe jutott, de természetesen leginkább udvarának arra szoruló tagjait, részesítette. Úgy mondták, hogy a financialis javítások által nyert jövedelmeket leginkább e célra fordította, és József császárnak, midőn a trónra lépett, nem

72. MÁRIA ANTÓNIA KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE.

volt sürgősebb dolga, mint az állami kincstár e hiába való megterheltetésének, kegy- és nyugdíjak által, egyszerre véget vetni. Tanusította részvételével mindenki iránt, ki arra bármilyen módon, hacsak születése vagy családi összeköttetése által is, méltónak mutatkozott, tanusította abban, hogy környezetét örömeiben és bűjában részesítette, és mindenkinél, kit hívének tartott, keresve kereste az alkalmat, őt előmozdítani, a bajtól megóvni, vagy megvigasztalni. Midőn Chotek János gróf kis fia beteg, nemcsak udvari orvosát küldi oda, hanem naponkint írásbeli tudósítást kért a gyermek állapota felől. Ha valahol, az ő keblében kifogyhatatlan forrása buzgott a szeretetnek és odaadásnak, és ha az írásban és képen annyiszor megörökített jelenet, mint táplálja emlőjéből a koldus csecsemlőjét, nem is való, jelképezi azt az anyai gondoskodást, melyet mindenkire, kit látott, mintegy lelki szükségkép kiterjesztett.

De a királynő nemcsak szerető anya, hanem államfő, ki megkülönböztet. Uralkodása nehézségei közt megtanulta ismerni, kik azok, kiknek köszönheti trónja megtartását. Észrevették, mennyire kitünteti a katonákat, mi a spanyol udvartartással ellenkezett; a tanácsosok közül pedig különösen Bartensteint, ki éppen nem volt udvari ember, tisztelte meg bizalmával. «Mégis igaz, Bartenstein lelke az egész lagymatag testületnek.»⁸ A régi rendszer emberei kihaltak, vagy ha éltek is, tehetetleneknek bizonyultak az új, szükségesnek mutatkozó, az erők nagyobb megfeszítésével járó kormányrendszer megállapítására és megindítására. Az udvari élet kizárólagossága azt követelné, hogy ugyanazok bírják a hatalmat, kik az udvari lépcsőkön foglalják el a legmagasabb polczot. Mária Teréziának minden conservatív hajlamai daczára volt ereje ettől eltérni. Kormányának igazi mozgatói Haugwitz és Kaunitz lettek, az előbbi félig idegen, az utóbbi különczködése, francziás viselkedése és életnézete miatt szálka az igazi udvaroncok sze-

mében, kin a császárné is nem egyszer megbotránkozott.⁹ Midőn 1753-ban ténynyé lőn a francia szövetség, mely ép oly gyökeresen átalakította a külpolitikai rendszert, mint Haugwitz reformjai a belügyeket, s Kaunitz lett állam-kanczellár, a császárné oly módon vonta le a következtetéseket, mely becsületére vált szívének, a nélkül, hogy koczkáztatta volna az állam legnagyobb érdekeit. Ulefeld, ki nem szívesen vált meg a hatalomtól, főudvarmester lett, megtartotta rangját, mint a miniszteri conferentia elnöke, és még azonfölül 100,000 frtot kapott kárpótlásúl. Bartenstein nem csak a maga részére kapott ugyanakkora ajándékot, hanem három fia is kegydíjban részesült. A régi hű szolgák a változás után is megtartották az úrnő kegyét. Ép oly kegyben részesült haláláig Fuchs grófné, és e kegy átszállott leányaira és vejére Daun tábornagyra is. Hivatalos minő-

Maurice Comte de Lacy

73. LACY TÁBORNAGY ALÁÍRÁSA.

ségüktől függetlenül, tisztán mint társaságának kiváló és megbízható tagjai, nagy fokban bírták a császárné ro-

konszenzvét Sylva-Tarouca gróf, kit a császár is kedvelt, Liechtenstein Venczel és Lacy tábornagyok, Van Swieten, és a magyarok közt Batthyány Károly herceg, Grasalkovics Antal, Esterházy Ferencz és Festetics Pál. «Másfél év óta öt barátot vesztek, mi nagy ürt okoz lelkemben és koromban már nem pótolható ki: Taroucát, Ulefeldet, Batthyányt, Liechtensteint és Van Swietent».¹⁰

Mint uralkodó nemcsak az ily megkülönböztetések és kitüntetések hatását ismerte, hanem azt az egész hatalmat, melyet a pompa, a ragyogás, a méltóságos szertartás az emberi kedély fölött gyakorol. Nagy gála-napokkal ünnepelték az idegen követek bemutatását, a főherczegek születését és névnapját, és ilyenkor csak úgy özönlött a sok ki-nevezés és kitüntetés. Ferdinánd főherczeg születése után egyszerre 14 b. t. tanácsost és 77 kamarást nevezett ki,

továbbá 17 tábornagyot, 21 lovassági tábornokot, 26 tábor-szernagyot, 43 altábornagyot. Legnagyobb pompát azonban a császár és császárné nevenapján (okt. 4. és 15.) fejtett ki az udvar. Az uralkodók spanyol ruhában jelentek meg, a követek sorban tolultak audientiához, a miniszterek nyílt hintókon jöttek a palotába, a főlovászmester lóháton, előtte az egész szolgaszemélyzet, az apródok és testőrök zene-kísérettel, a nemesség gazdag ruhákban jelentkezett kézcsókra. Még a városnak is kijutott az örömből: egész éjjel nyitva voltak Bécs kapui, a színházba szabad volt a bemenet.

Még nagyobb volt az új érdemrendek ünnepének jelentősége. Míg az arany-gyapjas rend a régi aristokratikus államot tükrözteti vissza, a Mária Terézia és a Sz. István-rend már a katonai és polgári érdemet jutalmazza s hozza érintkezésbe a fejedelem személyével.

Reánk nézve különösen fontos a Sz. István rend alapítása és ünneplése. Már maga az alapítás fénye is nyilvános elismerése a magyar korona önállóságának és kiváló rangjának. E vitézi rendnek, mely a legelőbbkelő európai rendekkel áll egy sorban, patronusa az első magyar király, nagymestere Sz. István koronájának viselője. A rend eszméje Esterházy Ferencz gróftól eredt, és Mária Terézia azonnal melegen érdeklődött iránta, annál is inkább, mert eszközt látott benne a magyar országnagyok kitüntetésére és az egész nemzet megnyerésére és jó hangulatba hozására, mire az országgyűlés közeledése miatt (1764 elején) szüksége volt az udvarnak. A császár ellene volt a tervnek, szintűgy több miniszter, köztük Khevenhiller udvarmester is, kinek ez adatokat köszönjük. Végre is engedett a császár, ki az új rendtől az arany-gyapjas rend kiváltságait féltette, de keresztül vitte, hogy a római királyon és a nádoron kívül senki se birhassa egyszerre az új rend nagykeresztjét a régivel együtt.

Magának az alapításnak ünnepe kizárólag magyar volt, megmutatta, hogy van magyar udvartartás Bécsben és azon kitüntetésnél fogva, melyben Magyarország ez által

74. PÁLFFY KÁROLY KANZELLÁR ARCZKÉPE.

részesült, szemét is szúrta a császári udvari dignitariusoknak. Leopold főherczeg születése napján tartották, 1764 május 5-én. A királynőt csakis a magyar udvari méltóságok

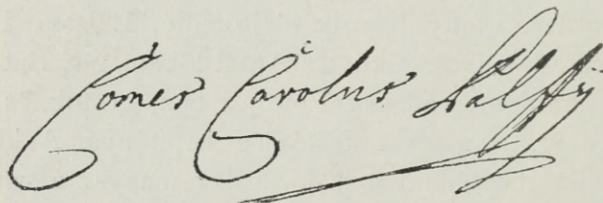

kisérték. Miután, mint nagymester, fiának, a római királynak, nyakába akasztotta a nagykereszt -jelvényeit, a rend jelöltjei a titkos tanácsba gyűltek össze. Az első nagy keresztések közt három volt a magyar: a primás, egyúttal a rend praelatusa, a nádor és a kancellár, és csak egy osztrák: Hatzfeld gróf, a bank-ügy elnöke. A közép és kis keresztések közt több volt a német, mert a királynő a magyar vitézek felvételét Sz. István napjára halasztotta, melyet Pozsonyban készült megülni. Másnap a rend tagjainak felvételéhez a királynő magyar ruhában jelent meg, mi még emelte méltóságos termetét. Egyedül ült a trónon, jobbra tőle egy emelvényen állott családja; a trónhoz vezető lépcsőn állottak a magyar zászlósurak: Pálffy Miklós főudvarmester, Pálffy Károly főajtónálló, Balassa Pál főpohárnokmester, Grassalkovics Antal főkamrás, Batthyány Imre főasztalnok, Nádasdy Ferencz bán, grófok, és Esterházy herczeg, a magyar testőrség kapitánya. A királynő és kancellár beszédeinek is kizárólag magyar a színezete, a magyar korona dicsősége és egysége a fenséges dynastiával volt főtárgyuk. Ismeretes, hogy a jelvény a magyar kereszt vörös szalaggal, zöld sávval közepen. A másik nagy promotiót csak a következő év nov. 5-én, Sz. Imre napján tartották, mely alkalommal egyúttal megengedték, hogy a rendet együtt lehet viselni az arany-gyapjas renddel.

Nem helyezünk túlságos súlyt a magyar testőrségre, mint a magyar államiság iránti elismerés jelére. Nem volt-e a római császároknak germán, a czároknak cserkesz testőrsége? A bizalom és megnyerés szempontjain kívül számba jő az is, hogy az illető családok és körök ily módon az udvarhoz köttessenek. A magyar testőrségnek történeti fontossága egészen másban áll; abban, hogy a magyar köznemes ifjak csakis e módon meríthettek a közös európai francziás műveltség forrásaiból, nemcsak Bécsben, hanem folytonos utazásaik alkalmával is. Mert Mária Terézia nem-

csak maga használta futárokúl délczeg lovas magyar testőreit, hanem fiának, Ferdinándnak, is átengedett egy szakaszt a milánói levelezés közvetítésére.

Sokkal fontosabb az, hogy e korba esnek egy Magyarországban székelő királyi udvar kezdetei. Az annyszor, és utoljára 1741-ben is oly erősen hangsúlyozott vágy és követelés a hazában tisztelhetni a királyt, még sem maradt nyom nélkül. Annak főakadálya, miért nem volt ez akkor mindjárt létesíthető, midőn a körülmények annyira kedveztek, az ország elmaradása, néptelensége, a dynastia méltóságának megfelelő székhelynek hiánya volt. Ezen segítettő, a királynő az örökösödési háború befejezése után

75. GRÓF PÁLFFY KÁROLY ALÁÍRÁSA.

meghagyta királyi palota építését Budán, ott hol Mátyás palotája állott. Ez épület költségeihez a megyék és városok nagy lelkesedéssel járultak. Az új palota alapkövét 1749 május 13-án lerakták, és az építkezés gyorsan haladt. Maga Mária Terézia soha sem lakott benne. Midőn 1751-ben Pesten járt, az egri püspöknek házába szállott, és midőn 1764 augusztus 31-én Vácra kirándulást tett Budapestre, a palota építése már nagyon előhaladott ugyan, de a költségeket a királynő is sokallotta, német udvaronczai pedig furcsának találták «ily távoli és pusztá helyen, a hol nehezen fog valaha székelni az udvar, építtetni oly pompás és nagyszerű, legújabb ízlésű kastélyt». A királynő helyett előbb apáczák szállottak meg benne, majd 1780 óta az egyetem.

Magyarországon még mindig Pozsony maradt a residentia. Az ottani várat 1760 óta, 1.300,000 frtnyi költséggel kijavították és díszítették. Új kerteket ültettek, a féljárót jobb karba hozták, tükröket, stucco-t, famunkát alkalmaztak, a várkápolnát felékesítették. Az 1764-ki diéta alkalmával ünnep ünnepet ért a királyi termekben, az ország zászlócai egyre hivatalosak voltak az udvari ebédhez, a fogadásoknál a követek és a megyei nemesség gyűltek a király körül. Egymást érték a kirándulások Cseklészre, Köpcsényre és Királyfalvára. Ilyenkor az udvari bál után járta a magyar táncz is.¹² De az országgyűlés makacs idegenkedése a királyi propositiók elfogadásától, elvette a királynő reményét, ily eszközökkel engedékenységre bírni a nyakas ellenzéket. Nem is jött többé az országgyűlés alatt Pozsonyba, még annak bezárását sem végezte személyesen.

Maga helyett leánya Mária Krisztina és veje Albert herceg, mint kir. helytartó tartottak aztán udvart Pozsonyban. Őket valóban királyi fényű udvartartás vette körül, melynek élén mint főudvarmester gróf Bethlen Gábor, a volt erdélyi főkancellár, állott. A főhatóságok, helytartótanács és a kamara, a sok, helyben lakó főnemes és főpap, megfelelő, és a mellett tiszta magyar környezetül és társaságul szolgált a főhercegi udvarnak. A császárné előírja leányának, hogy sorban fogadja a tanácsosokat, kamarásokat, a többi tisztviselőt és nejeiket, továbbá a törzstiszteket. A főpapok és jó családból való kanonokok a főhercegi táblához vonassanak, szintűgy az előbbkelő idegenek is. Budán pedig külön asztalt kell tartani a nemesség részére.¹³ Nem csak családja méltósága érdekében tartja gyermekei részére e fényes udvart. Itt sem hiányzik a számítás, a politikai czél. «A főnemesség fogadására külön napot kell rendelni. A második (köz-) nemesség fogadására ellenben elég havonként egy nap, és oly nagynak kell lenni a megkülönböztetésnek, hogy ilyenkor még a kisasszonyok (Frey-

76. MÁRIA KRISZTINA FŐHERCZEGNŐ ARCZEPE.

len) is játszhatnak, a többi pedig csak udvarol. A mágna-
sok minduntalan nyakunkon vannak, hogy udvarképesekké
tegyék clienseiket. — Gondoltam a jövőre is. A nemzet
szereti a tánczot, tehát lehet abban és a zenében Budán
mind többet részesíteni a gyászév letelte után. A diétán
láttam e kis ünnepek jó hatását, mert általuk sokan el-
hagyták ellenünk való előítéleteiket, melyekbe azért dön-
tötték őket, mert függésben akarták őket tartani.»¹⁴ Bár a
helytartó és neje nagy kedveltségnek örvendettek, hazánk
fiai e politikai indokot mégis kiérezték, és egy egykorú
feljegyzés Mária Teréziának a magyar nemesség gyöngi-
tésére czélzó intézkedései közé felszámítja a pozsonyi és
bécsi költségeket is.¹⁵ És a Bécsben és Pozsonyban
nyújtott példa nem csak közvetetlen hat, hanem még inkább
közvetve, a mennyiben mindenki, ki az udvari körökhöz
tartozik, a mennyiben vagyona vagy hitele engedi, igyek-
szik az udvari életmódot saját birtokán utánózni. A leg-
több magyarországi kastély e korban épült. Nem annyira
a pozsonyi vár a minta, nem is a bécsi, melynek régi alak-
ján a császárné csak keveset változtatott, hanem inkább
az esterházait kivéve, a császári mulatóhelyek.

Ha ez építkezések nem is tűnnek ki művészeti nagy
érték által, mégis imponálnak terjedelmökkel, előkelő egy-
szerűségökkel. Nem a palota a fő, hanem a kert, mely
lassankint kibontakozik a franczia iskola rideg szabályossa-
gából és érvényre engedi jutni a természet, a kilátás kies-
ségét. E tekintetben is azok a paloták és kertek, melyek-
ben Mária Terézia családjával és kevés bizalmasával leg-
kellemesebb napjait töltötte, méltó keretűl szolgáltak egy-
szerű, annyira természetes és mégis előkelő lényének. A vá-
rosban aztán ezt az egyszerűséget alkalom adtán az a ko-
moly, méltóságos, tiszta pompa váltja fel, mely csak szá-
zadok alatt érlelődik és csak a legmagasabb polczokat kör-
nyezheti.

De e polcáról szívesen leereszkedik a császárné népéhez, különösen a bécsihez, mely szinte tágasabb udvara. Nem csak hogy mindenki bebocsátást nyer nála, eleinte bejelentés nélkül, később egyszerű bejelentésre, hanem a császárné családja minden ünnepében némileg részt vesz a város is, és viszont az udvar is megnézi a népiünnepélyeket, melyeket nem tartott másnak, mint «burleszk comédiák»-nak. A Pratert ekkor nyitották meg a népnek; az Augarten megnyitásánál, melyet József császár «az emberek becsülője, ajánl fel minden embernek», 1775 ápr. 30-án 48,000 ember vett részt. Ismeretes, hogy midőn Leopold főherczegnek első fia, a későbbi Ferencz császár, született, a császárné örömteljesen bement színházi páholyába, melyben férje halála óta nem látták, és lekiált a jelenléte által izgatott közönség közé bécsi dialectusban: «Leopoldnak fia lett».

***

Az ünnepélyek és szabályok, a császárné korlátlan uralma és szüntelen beavatkozása, nem akadályozták meg az udvarban pártok alakulását, azonban azokat az uralkodó tekintélye természetesen csak akna-munkára szorította.

E pártok közt nemcsak a különböző nemzeteket kell megkülönböztetni, hanem a különböző politikai irányokat is. Mi a nemzeteket illeti, a királynő eljárása a lehető legügyesebb volt. Egyformán kedvezett minden nemzetnek, midőn annak szolgálatai iránt hálát akart mutatni, vagy pedig annak hajlandóságát a jövőre nézve felkelteni, egyformán duzzogott, ha valamiben csalódott. Minthogy a nemzeteket nem látta és nem láthatta másban, mint azok udvarképes köreibben, természetes, hogy úgy haragját, mint szeretetreméltóságát első sorban ezekkel érezte. Születése, családi, erkölcsi érzése németté tették, koronája és halála a nemzet iránt magyarrá. Úgy látszik, hogy a cseheknek soká nem bírta megbocsátani elpártolásukat a ba-

jor választó bevonulásakor, és az olaszokat sem tartotta nagyon megbízhatóknak. A lengyelekről sem volt jó véleménye. Pénzt nem kölcsönzött senkinek, legkevésbé lengyelnek: mind eladósodott és rendetlen.¹⁶ «Légy mindig szivedben német, egyenesség dolgában, de látszassál nápolyinak mindenben mi közönyös, és semmiben, mi rossz», írta Karolina leányának, midőn az Nápolyba ment férjhez. E pontban tehát a királynő fölötté áll a pártoknak és elfogulatlanul hajlik mindegyik felé, a pillanat igényei szerint.

Másként állott a dolog a szorosan vett politikai irányokból fejlődött udvari pártok körül. Még nem volt feltalálva a liberális és conservatív szó, de a tények már meg voltak. Az irodalomból a politikai életbe is átment már az a tan, mely tisztán az államot, a világi hatalmat, annak erejét és fejlesztését tekintette a kormányok feladatának, nem pedig egyes felekezetek vagy rendek sajátos érdekeinek előmozdítását. Minthogy ez államinak nevezhető irány összeesett a felvilágosodás elméletével, Mária Teréziát nem csak a régi iránti, kedélyéből fakadó tisztelete, hanem valóban vallásos meggyőződése tette annak ellenesévé. Nem is képzelhetjük el, hogy valaha keresztül tör a liberális irány, legkevésbé pedig monarchiánkban, ha két más elvvel nem áll szövetségben, mely elől oly lélek, minő Mária Terézia volt, nem zárkozhatott el: a fejedelmi hatalommal és a humanitással. Így az a meggyőződés, hogy csakis a kiváltságos osztályok akadályozzák állama hatalmának teljes kifejlését, tehát dynastiája rangjának érvényesítését kifelé és királyi prærogatívájának gyakorlását országaiban: mind erősebben szembe száll a szinte vele született conservatív ideákkal. És nem csak mint államfő, hanem mint népeinek anyja is, a kiváltságosokban nemcsak saját hatalmának, hanem népei jólétének természetes ellenségeit is kénytelen látni.

E kétféle irány uralkodása elején még nem küzd, a

menyiben az újítót legfőlebb Bartenstein képviseli, ki félig-meddig Eugén iskolájához tartozott. De midőn a bé-

77. GRÓF MIGAZZI KRISTÓF ARCZKÉPE.

kében a berendezésre került a sor, Haugwitzé és Kaunitzé lett az elsőség az Ulefeldek és Khevenhillerek fölött. Irodalmi és kulturai tekintetben szintén oly férfiú volt a je-

zsuita-ellenes tábor vezére, ki teljes mértékben bírta a királynő bizalmát: udvari orvosa, Van Swieten. Nem szükség mondanunk, hogy a magyar urak a conservatív táborhoz tartoznak. És ez óta nem szűnik meg a meghasonlás Mária Terézia államában, családjában, keblében. Minden egyes elhatározásánál választania kell belső hajlamai és belátása közt. Nem csuda, ha soká ingadozik, és ha mindazoknak, kik környezetéhez tartoznak, bő alkalmuk látszik nyílni egyik vagy másik irányban befolyásolhatni az uralkodót. Csak az ő lelkiismeretessége bírta ilyenkor megtalálni a döntést. Az pedig, annyi hatalmas tanácsos és bizalmas barát daczára, soha sem jött kétségbe sem, hogy végső instantiában maga az uralkodó dönt.

Úgy látszik, hogy Haugwitznak hivatalba lépése után több mint egy évtizedig nem volt komolyan kockáztatva az általa képviselt reformirány. Az ellenpárton legfőlebb Chotek Rudolf pénzügyminiszter érdemelt figyelmet. De midőn József felnövekedett, és túlzásai veszélyeztetni látszottak mindazt, min anyja szíve csüngött, midőn már a fiához való ellentét is féltékenyebbé tette a királynőt hatalmára, midőn a közeledő aggkor, és különösen a férje hirtelen halála által szenvedett veszteség, ha lehet, még inkább a szigorúan vallásos irány felé hajlította kedélyét, mint azelőtt, a már-már legyőzöttnek vélt conservatív-clericalis irány ismét erősen fölvette a küzdelmet. Vezéreül Migazzi bibornok, a bécsi érsek és váci püspök volt tekinthető. Az összecsapások elkeseredését nemcsak a császárné és fia közt folytatott levelezésből ismerjük, hanem abból is, hogy Kaunitz már 1766-ban benyújtotta lemondását és e szándékától csak a császárné és fia szíves marasztalására volt eltéríthető.

Egy szemes utazó következőkép rajzolja az udvari belső életet Mária Terézia utolsó éveiben. «Itt három, egymástól nagyon eltérő, pártot kell megkülönböztetni. Az első

FRANCISCUS MAURITIUS S.R.I. COMES A LACY,
*aurei Velleris, et Ordinis militaris Regio Theresiani majoris Crucis Eques
 Sacrae Caesaræ et Regiæ Apost. Majestatis Camerarius, et Consiliarius
 actualis intimus, Generalis Campi Mareschallus, excelsi Consilii aulae belli-
 ci Supremus Præficus, unius Legionis pedestris Chiliarcha.*

Geslechen 1778.

Joh. Martin Wtl. exc. A.V.

és legerősebb a császárnéé. Áll a főszemélyen kívül Migaz-ziból, több barátból, különösen kapuczinusból, és néhány jámbor öreg hölgyből, kik még gyászruhái utánzása által is hízelegnek a császárnénak. E párt folyton «Keuschheits»-commissiókat, könyvtilalmakat, veszedelmes tanítók és fő-nőkök eltávolítását, színlelők előmozdítását, a pápai mon-archia fentartását, az ú. n. új philosophia üldözését hordja méhében. E párt támaszául szolgál a régi nemesség nagy része, melynek kiváltságai valóban összeköttetésben is álla-nak a papokéval.

A másik párt a császáré. Ez a másikkal szüntelen har-czot folytat. Foglalkozik a törvények javításával, a föld-mívelés, kereskedés és ipar előmozdításával, az oktan-ság és szolgálai hatalmának aláásásával, a bölcselkedés és izlés terjesztésével, a nemesség alaptalan szabadalmainak megnyirbálásával, az alattvalók védelmével a nagyok el-nyomása ellen, egy szóval mindazzal, mit földi istenek te-hetnek. E párt főtámasza Lacy tábornagy, ki a szerzetesek és haduk ellen ép oly módon folytatja a háborút, mint a porosz király ellen. A császár elé terjeszti elsánczolt tábo-rainak, zeges-zugos hadmeneteinek és hasznos visszavonu-lásainak tervét és Migazzinak barna, fekete, fehér, félfekete és félbarna csapataival már sokszor téli szállásba kellett vonulnia, a nélkül, hogy megharczolhatott volna. E két párt, mely nyílt ellenség, szüntelen alkudozik egymással a harmadiknak közvetítésével.

Ennek viszont Kaunitz herczeg áll élén. Ő szívében tán jobban hajlik a császárnak, mint anyjának elveihez, de magának Józsefnek is érdekében van oly közvetítővel bír-nia benne, kinek a fejedelemasszony nál van tekintélye, és a ki az előtt a philosophiai operatióknak meg bírja adni azt a vallásos színt, mely nélkül azok soha sem érhetnének czélt. Ő rejtegeti a császárnak és tábornagyanak meneteit, és bármily elővigyázó is a kitünő kémekkel rendelkező

bíbornok, mégis sokszor kellett már megadnia magát, mielőtt csak értesült volna ellenfelei mozdulatairól.

A klastromok megszorítása, az új iskolai berendezés, a sok könyv és különösen az egyházi és világi méltóságokra való kinevezések elég munkát adnak a három pártnak. Alig üresedik meg egy állomás, azonnal ajánlásokkal és kérvényekkel ostromolják a császárnét hölgyei és papjai, és a császár, ki embereit érdem szerint válogatja, rendszeren későn érkezik.»¹⁷

A mindennapi életben és az ünnepélyekben annyira szembetűnő udvari alárendeltség ép oly kevésbé akadályozza meg tehát a politikai szakadást az udvar keblében, mint az egyéniség érvényre jutását társadalmi és erkölcsi tekintetben. A bécsi udvar Mária Terézia idejében megszűnik a régi világnézetnek az a rendíthetetlen vára lenni, a melyhez az ellenkező áramlatnak még fuvalma sem fért. A világmozgalmak a szertartásos uralom e szentelt helyét is bevonják örvényökhöz, és maga az uralkodó is sokkal inkább követi őket, mintsem hogy irányt bírna adni. De még ingadozásaiban és azokat követő nem mindig consequens, de mindig lelkiismeretes elhatározásaiban is nyilatkozik a nagy királynőnek egyénisége. Csakis az ő személye tartotta még vissza az ellenkező elemeket attól az összezsapástól, mely elhúnyta után oly katastróphába döntötte a monarchiát.

Így az udvar az a mikrokosmos, mely az uralkodóval együtt nemcsak a monarchiát képviseli, hanem visszatükrözteti az Europa uralmáért vívó nagy szellemi áramlatokat is.

Mégis hiányzik benne egy momentum, mely nélkül udvari élet teljes nem lehet, és melynek hiánya miatt nem áll egy sorban Augustus, a Mediciek, XIV. Lajos udvarával, vagy a weimari kis udvarral, mely épen ez időben kezd központja lenni a német classicus irodalmi irány-

nak. A politikai és egyházi kérdések kizárólag uralkodnak benne: az emberi szellem szabad nyilatkozatai irodalomban és művészetben nem jutnak megfelelő kifejezésre. Hiányzik az a nemzeti erő, melyből azok egyedül fakadnak, hiányzik az a szabad világnézet, mely őket megbecsülni és ápolni bírja, tekintet nélkül hasznukra, a pillanatnyi kérdésekhez való viszonyukra. A művészet és irodalom e körben mindig csak eszköz és nem öncél, mindig csak ékitésnek, staffagenak szolgál, nem életszükségnek.

Mária Terézia igen jól tudta méltányolni az irodalomnak, különösen a tudományosnak, hasznát az okulást tekintve. Élvezni bírta a költészetet, és különösen a legértékesebb művészetet, a zenét. Hanem sokkal mélyebben gyökereztek lelkében a hagyományos vallás-erkölcsi nézetek, semhogy előmozdította, vagy csak megtűrte volna a gondolkodásnak szabad nyilatkozását. Mint családanya és államfő egyaránt bizonyos megvetéssel vegyes aggodalommal nézte az írói és művészi bohéméletet. Volt híres udvari olasz

Georgius Pray
Pray

79. PRAY GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

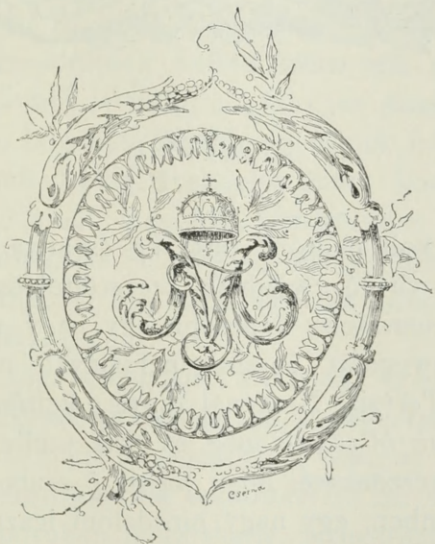
poetája, Metastasio, maga a császári család is részt vett színdarabok műkedvelő előadásában, és az udvari zenekar már akkor is megérdemelt hírnek örvendett. Szó volt már akadémiáról is, és ha valaki akár egyházi, akár politikai, akár történeti művei által bizonyította loyaltását és helyes gondolkodását, biztos lehetett az uralkodó elismeréséről. Pray magyar királyi udv. historiographusnak neveztetett, Schwandtnernek mai napig felül nem múlt magyar történeti kútfő-kiadása a császári pár auspiciuma alatt jelent meg. De egyaránt idegen maradt az épen magyar szárnyaló német, és a felső bátorítás után epedő magyar irodalomtól. Szó volt Lessingnek Bécsbe hívásáról, de az elmaradt, és a bécsi udvari írók, Sonnenfeld és Denis, ugyancsak halvány példányai a felvilágosodásnak és

a német irodalom aranykorának. Orczy, Bessenyei, Barcsay udvarában éltek és legnagyobb tisztelőihez tartoztak, de már a nyelv is megakadályozta az uralkodót abban, hogy törekvéseiket méltányolja és istápolja.

Nemcsak erkölcsi, hanem társadalmi tekintetben is alárendeltnek, tisztán csak mulattatásra valónak tartotta a művészt vagy író, ha az nem volt nemes vagy pap. Igaz hogy Mozartot, mint csudagyermeket, udvarával együtt meghallgatta; de midőn fia, Ferdinánd, a még csak 15 éves, de már világhírű zenészt szolgálatába akarja fogadni, így ír felőle: «nem tudom miért? mert nem hiszem, hogy szükséged volna zeneszerzőre, vagy haszontalan emberekre. Ha örömet okoz neked, nem akarlak attól megfosztani. Csak azért szólok, hogy ne terheld magadat haszontalan emberekkel, és az ilyenféléknek ne osztogass címeket. Ez megrontja a szolgálatot, mert ezek az emberek bejárják a világot, mint a koldusok.» Természetes, hogy még nagyobb idegenkedéssel viseltetik a színházi nép iránt. «Ne foglalkozzál velők, még csak nevöket sem kell kiejteni a színházon kívül, még kevésbbé komolyan venni őket. Nem hiába mondom: ötven éves korában már tapasztalt az ember. Sokkal jobban szeretlek, semhogy túrném, hogy oly hiábavalóságra add magadat, s be légy avatva a színházi intrigákba. Ha jól játszanak, ajándékozd meg őket, de nevöket ne ismerd, és még kevésbbé a róluk szóló adomákat.»¹⁸ A bécsi színésznőknek eltiltatta, hogy a nemesi földszintre járjanak, «mert oda se színész, se tánczos nem való». Igaz, hogy azután védelmébe fogadta a színésznők erkölcsét, midőn hallott valami főúri csábító kísérleteiről.

E vonások bár annyira ellenkeznek korunk szellemével és némileg a hagyománynyal is, jellemző kiegészítői a nagy királynő egyéniségének. Egységes, egész az, az általa egyedül helyesnek tartott meggyőződéshez még elő-

ítéleteiben is ragaszkodó. Legtisztábban ismerjük meg családi életében, azután udvarában, melyet szintén e szellemmel kívánna áthatni. Ott korlátlan, nem csak nyilatkozataiban, hanem tetteiben is. Csak az állami életben ismerjük meg lényének másik oldalát: mint bir módosulni e nagy lélek a szükségnek, az állami raisonnak kényszere alatt.

MÁRIA TERÉZIA MINT URALKODÓ.

X. FEJEZET.

RITKA NŐ volt méltóbb mint nő és anya élén állani egy boldog, viruló családnak, szeretettel és szilárdsággal, ritka fejedelemasszony képesebb egy nagy udvarnak min-tát adni, ragyogását emelni, példájával, megjelenésével, mint Mária Terézia. Neménél fogva e kettős hivatás tulaj-donképen nem őt illette meg, és csak szellemi és erkölcsi túlsúlyának köszönhető, hogy mégis ő szabott irányt min-denben. Ellenben, egy nagy birodalom igazgatásának joga őt illette meg egészen, örökös joggal, Isten kegyelméből. Családjában, udvarában, énjének, természetének szabad kifejezését és kifejlődését észlelhettük. Azon sokkal na-gyobb feladat teljesítésénél, melyet a gondviselés rótt reá, szintén érvényre jut egyénisége, de folytonos küzdelem-ben, az uralkodónál is hatalmasabb ellentétekkel, folytonos alkalmazkodásban az államainak külső és belső életét ké-pező viszonyokkal.

Nagy királynőnk trónra lépése előtt nem ment át a viszontagságok azon iskoláján, melyeknek Erzsébet vagy II. Katalin jellemök kidomborodását, az uralkodási nehéz

hivatásra való előkészülésöket köszönhatték. Tudjuk, hogy sem a viszonyokat, sem az embereket nem ismerte, midőn atyja halála után a legválságosabb körülmények közt, neki kellett megvédenie örökét, összetartani roskadozó birodalmát. Nyugodtabb időben, ha vihar nem zaklatja az állam hajóját és nem kényszeríti minden vitorla kifeszítésére, elképzelhető, hogy boldogságot és meglegedést találva családi életében, tanácsosainak adja át a kormány gyeplőit, és az udvar fényes semmiségei közt tölti napjait. De, legalább korunkban, ily életet nem enged a sors a föld hatalmasainak. Megrendültnek kellett látnia azt, mi képzelete szerint legszilárdabb a világon: felséges házának nagyságát, dicsőségét, birtokát. Annak az erőnek felhasználására, melyet népeinek hűsége rendelkezésére bocsátott, nem volt más intéző elme, más erős akarat, mint az övé. Így, bár még avatatlan, de erős kézzel veszi kezébe a hatalmat, intézkedik államában, úgy mint családja körében és udvarának népe fölött.

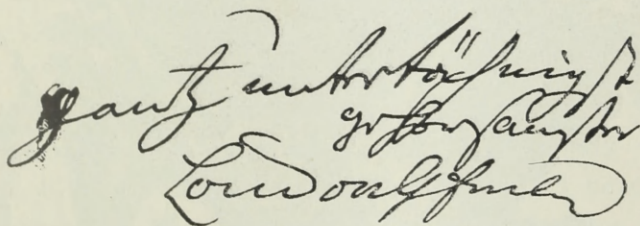
Elődjei, a régi császárok, házasság, örökség, háború útján szerezték össze királyságaikat, országaikat, mikkel úgy vélték bánhatni, mint jószágaikkal. Nem is keresnek ott mást, mint a nagy politika eszközeit: a mi világállásukat békében és háborúban fenttarthatja, biztosíthatja. Meg van azonban az az igyekvés is, e jószágokat, mint jó földesúrhoz illik, jó karba hozni, az alattvalókat gazdagítani, vagy, hogy az akkori phraseológiát használjuk: boldogítani. XIV. Lajos országlásának befolyása alatt már komoly törekvés is nyilatkozik, az egész monarchiát oly módon szervezni, mely egyaránt javára váljék az uralkodó hatalmának és az alattvalóknak. Kollonics nevéhez oly tervek fűződnek, melyek nemcsak a császári autokrátiát alapítják meg minden országban egyaránt, tekintet nélkül a rendek kiváltságaira, hanem az igazságszolgáltatást, a közigazgatást, az államgazdaságot is új alapra helyezik. A külső háborúk

és belső zavarok nem engedték e tervek megvalósulását. Különben is e reform nem mehetett volna végbe hazánk és nemzetiségünk halálos sérelme nélkül. Csak III. Károly találta meg a módját, a magyar alkotmány fentartásával, az általa nyújtott eszközök felhasználásával, megvetni az annyira szükséges reform sarkköveit. A helytartótanács, a kir. tábla és curia a már nyugodt mederbe térő belső viszonyok törvényes szabályozói: a rendes adó és katonaság nagyobb hatalmi kifejtést enged kifelé, a gyarmatosítás, országútak építése a tenger felé, a bánsági mocsarak kiszáritása, a gazdasági élet alapfeltételeinek változását vonják magok után. Hanem az egymást érő külső háborúk s Eugén vénülése és halála óta, az egész kormánynak szembetünő elernyedése, nem engedték, hogy az utolsó Habsburg valósággal állammá alakítsa hazánkat, megszüntesse a török pusztítás és belső háborúk okozta romlás nyomait, és egyúttal megállapítsa hazánk viszonyát úgy a monarchia többi tartományaihoz, mint magához az uralkodóhoz. Meg voltak a törvények és intézmények: újat alig kellett alkotni, de hiányzott az idő azok működésének szabályozására, hiányzott mindenek fölött a vezető elme, mely egyedül képes a kormány eszközeinek átalakító hatást biztosítani a nemzeti élet szövevényes sejtjeire.

Mindenesetre nagy fordulat állott be az állam igazgatásának céljaira nézve. Az előbb csak mechanikus volt: nem igen akart egyebet, mint katonát és pénzt, szellemi tartalmat leginkább csak a vallás iránti érdeklődés adott neki, mi épen a Habsburgok uralmának oly jellemző vonása. Most ellenben, tapogatódzva bár, és alig sejtve az elvállalt feladat nehézségét, a kormány körébe vonja a lakosság összes anyagi és szellemi érdekeit.

Anyagi és szellemi érdekek! Mi mindent nem foglalt ez az uralkodó atyai gondoskodása alá. Ha IV. Henrik azt kívánta, hogy minden parasztnak vasárnap legyen tyúkjá,

most nem elégedtek meg ezzel, hanem be is akartak nézni a fazékába. Az Angliában és Franciaországban éledni kezdő nemzetgazdasági tudomány az apró német fejedelemségekben kamarai tudományná csenevészett, mely annál szorosabban szemügyre vehette mindazt, mi a kis területen történt, mert ott csakugyan nehezen volt megvonható a határ a fejedelem magán- és az állam gazdálkodása közt. És midőn Ausztriában ugyanaz a politika jutott érvényre, végrehajtására csak az ilyen kicsinyes gondolkozásban képzett tisztviselők állottak rendelkezésre. A fejedelmi udvarban, az uralkodó kabinetjében a legkisebb ügyek csak úgy tárgyalatnak, mint a legnagyobbak. Minthogy mindenütt még empirikusan járnak el, minthogy, különösen gazdasági

ÖO. LAUDON TÁBORNAGY ALÁÍRÁSA.

téren a tapasztalásnak és kritikának majdnem teljes hiánya miatt bő tere nyílik a projectansoknak, és terveik úgy szólva annál nagyobb kedveltségnek örvendenek, mennél kevesebb az alapjuk — csak milliókat ígérjenek — az uralkodó féltékenyen őrzi mindazt, mi keze ügyébe esik, vagy mert abból hasznot vár, vagy mert kár háromolhatik belőle. Az uralkodó mindenhatósága rég megállapított tény akkor, midőn a XVIII. század államphilosophiája az állam mindenhatóságát emeli legfőbb politikai tantétellé.

Valamint az állam és az uralkodó nem volt elválasztva, úgy az uralkodó és a kormány is egy volt. A király nemcsak a legfőbb hivatalnok, hanem mindenben legalább végső forum gyanánt, maga intézkedik. Ily módon fogta fel hiva-

J. C. W. v. d. H. sculpsit et incidit A. V.

81. LAUDON TÁBORNAGY ARCZKEPE.

tását I. Fridrik Vilmos, porosz király, ily módon teljesítette azt Nagy Fridrik. A porosz állam kis német territoriumból első rangú jelentőségre nőtt, de fejedelmei megtartották a gazdálkodás vezetésének régi módját. Elvállalták a munkát és a felelősséget. És az általuk elért siker annál jobban kihívta Mária Terézia vetélkedését, mennél érzékenyebben sújtotta a császárok leányát az őseinek vasallusa által hatalmára, birtokára mért csapás.

Ha a porosz igazgatás ily eredményt bírt elérni csekély, terméketlen, elszórt területeken kevés népességgel, mit lehet kivinni egy területre és népességre sokkal nagyobb, a természet áldásától bővelkedő, erőből duzzadó birodalomban. A methodus meg van adva, nincs más hátra, mint annak alkalmazása.

A királynak, mint államfőnek, tehát magának kell kormányoznia, tudomást venni mindenről, intézkedni mindenben. Ezt követeli a kor szelleme, ezt írja elő a politikai verseny kényszerítő parancsa. És most képzeljük el e hatalmat, e gondoskodást és irányadást egy nő kezében, ki nemcsak teljes lelkiismerettel és buzgósággal fog a munkába, hanem már természeténél fogva is különös előszere-ttel viseltetik a részletes, az aprólékos iránt.

Kötelességérzet és dicsvágy egyaránt ösztönzik, hogy maga uralkodjék. Nem akar semmiben sem mögötte maradni nagy vetélytársának. Az rendben vette át örökségét atyjától, ő a legnagyobb ziláltságban. Elég ok ahhoz, hogy többi indokaihoz még a bizalmatlanság is járuljon a miniszterek és kormányzók iránt, kik oly keveset törődtek a fejedelem érdekével, és annyit a magokéval. A mint trónra lép, nemcsak Európát látja maga ellen fegyverben, hanem tulajdon birodalmában, tulajdon tanácsában is szemben találja magával mindazokat, a kiknek érdeke a régi visszaélések megmaradása, a javítások megakadályozása. Miniszterei és környezete mindent elkövetnek, hogy meggátolják

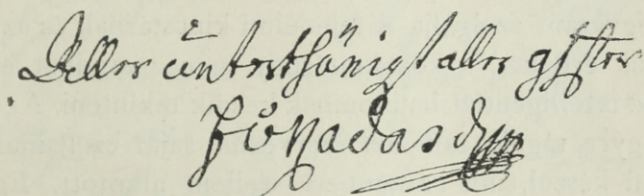
FRANCISCUS E COMITIBUS DE NÁDASD.

*Perpet. Ter. Fogaras, & Comitatus Comarom. Szilbenfis vero Supremus Comes,
Regni Dalmat. Croat. et Slavon. Banus. Ord. Milit. Theres. e. Maj. Crucis Eques.
S. S. M. M. Actualis intimi Confiliar. et Camerar. General. Camp. Marechalus &
nat. d. 30 Sept. 1708*

82. GRÓF NÁDASDY FERENCZ HORVÁT BÁN ARCZKÉPE.

ügyei pontos felismerésében, és azon visszaélések eltörlésében, melyek nekik és családjuknak nagy hasznára válnak. Így minden törekvése, ha nem is haszталanná, de gyümölcstelenné válik. Észre is veszi a csalódást, melybe ringatják, de nincs ereje azt szétoszlatni. Sokszor haragra lobban e miatt, és gyakran mondja, hogy «csak egyért imádkozik forrón istenhez: nyissa ki szemeit, hogy belátást nyerjen ügyeibe». És e bizalmatlanság, e néha nagyon is alapos gyanakodás, ismét egy okkal több, a miért mindent magának a királynőnek kell elvégeznie.

A külfölddel való érintkezés vezetése mindig személyes dominiuma volt az uralkodóknak. Még oly könnyelmű és munkakerülő fejedelem sem bocsátotta azt ki kezéből,

83. GRÓF NÁDASDY FERENCZ HORVÁT BÁN ALÁÍRÁSA.

nint a minő XV. Lajos volt. Mária Terézia elolvasta, vagy felolvastatta magának követei jelentését, nem mulasztotta el átnézni a hozzájuk intézett utasítások fogalmazását, változtatott is azokon, és úgy miniszterével, mint a külföldi udvarok követeivel lehető gyakran beszélte meg a diplomatikus ügyeket. Még később is, midőn Kaunitz oly nagy meglegedésére vezette az államkancelláriát, a végső elhatározást minden, csak némileg jelentékeny, ügyben magának tartotta fenn. Szintügy büszkeségét helyezte a királynő abba, hogy a katonai ügyeket is maga vezeti. Különös feladatává tette tábornokai jellemének és tehetségének kiismerését. Az örökösödési háborúban, Olaszországban működő hadvezéreket, köztük' Nádasdyt és Andrássyt, maga

szemelte ki; azok pedig mind megfeleltek a beléjük helyezett bizalomnak. Nemcsak Daun iránt viseltetett bizalommal, annak nagy vetélytársát, Laudont is fentartotta minden támadás ellen. Nemcsak a hadi terveket vizsgálta át, gondja volt a katonai szolgálat, élelmezés, ruházás részleteire is.

A magas politika és hadvezetés az igazi királyi foglalkozás. De a XVIII. században már nem választhatók el a belső kormánytól. Már a népben, számában, gazdagságában, erejében, intelligenciájában látták az udvar külső hatalmának egyedüli gyökerét. A pénzügyet már úgy kell berendezni, «hogy a nyáját nyirják, de meg ne nyúzzák», az igazságszolgáltatás, morális oldalán kívül, a fejedelmi tekintély legbiztosabb támpontja, a közlekedés, kereskedelem, ipar, mind egyaránt szolgálja a fejedelmi kincstárnak és az alattvalóknak érdekét, a közoktatásügy sem maradhat el, mihelyt az intelligenciát hatalomnak kezdik tekinteni. Az állam köre egyre tágul: mindazt szervezni, saját céljainak alárendelni készül, mit az emberi szellem alkotott. Egyszerűen mechanikus hatalmi tényezőből a nemzetek lényének leghatalmasabb kifejezőjévé alakul át. Magas eszmei szárnyalásában magával ragadja intézőit, kik mindent, mi történik, meg akarnak érteni, hogy azután hasznot húzhassanak belőle.

Így vált Mária Terézia, midőn uralkodása első nagy problémáját: öröksége megtartását fegyverrel és diplomatiával fényesen megoldotta, lassankint minden előzetes készülés nélkül modern államfővé, többé: egy modern állam megalkotójává. «A császárné hátrahagyott műveit nem lehet egy pár quartkötetbe foglalni. Mária Terézia hátrahagyott műve — Ausztria», írja róla egy hírneves osztrák történész.²

A hivatalos eljárás lassankint, sok tapogatódzással és változtatással állapotott meg.

Az egyes kancelláriák és miniszteriumok, valamint a hadi tanács, hetenként fölterjesztették a császári kabinethez jegyzőkönyvüket. A fontosabb vagy sürgősebb ügyeket a hatóságok elnökei bizonyos napokon, vagy kivételesen bármikor is, bemutatták a császárnénak, elhatározásait kikérendők. Így az uralkodó mindig értesülve volt az egész ügymenetről, és vigyázhatott arra, hogy semmi kérdésben ne döntsenek az ő tudta és beleegyezése nélkül. A mint a kancelláriának írásban nyújtották be véleményöket, elő-

placet uti Monarcha
 placere uti Monarcha
 dignum iudicium
 utrumque
 de reliquo placet

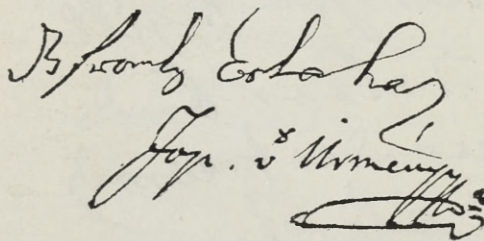
84. MÁRIA TERÉZIA «PLACET»-JE.

adva az ügy állását, javaslatukat és annak indokait, úgy a császárné is írásban közölte végzését, resolútióját, rendesen az illető acta («legalázatosabb Nota») bal végén. Írása bár nem szép, igen olvasható, inkább férfias. Nem szerette elhamarkodni a dolgot, de ha szükség volt gyors elhatározásra, azonnal rendkívüli szabatsággal bírta kifejezni gondolatait. Így járt el pl. a jezsuita rend eltörlése ügyében. Néha megelégszik egyszerű «placet»-tel, de fontosabb ügyekben gyakran tesz tárgyyszerű megjegyzéseket, változtat a javaslaton, vagy épen egészen elveti azt. Németül

igen hibásan ír, interpunctiónak, helyesírásnak minden nyoma nélkül, latin resolútióiban ellenben kevés a hiba. Röviden, velősen és azért mégis gyakran részletekre kiterjeszkedve, sőt személyes kérdésekben azokat épen keresve, tudatja akaratát mint törvényt a főhatóságokkal, melyek azt végrehajtani hivatják.

Oly sokoldalú szervezetnek, minő a monarchia volt, személyes igazgatása még sokkal több bajjal járt, mint más birodalmak kormánya. Csak a hadi tanácsnak és a külügyi államkanczelláriának hatásköre terjedt ki az egészre, különben az egyesült cseh-osztrák kanczellária ép oly kevésbé rendelkezhetett magyar, mint erdélyi, milanói vagy belga ügyben. Ha épen semmi sem közös e sok külön törvényű

85. ESTERHÁZY F. ÉS ÜRMÉNYI J. ALÁÍRÁSAI.

ország közt, mint a fejedelem személye, annak egyenesen kellett érintkeznie az illető főhatóságokkal, minden közvetítő nélkül. Csakis így maradhattak volna meg teljes épségben az

egyes autonómiák a fejedelem azonossága mellett is. Csak-hogy ez az eljárás azt tételezte volna fel a fejedelemtől, hogy egyenlő szeretettel csüngjön minden alkotmány szellemén, egyenlően tisztelve azok sokféleségét. Szabad-e, lehet-e ezt uralkodótól kívánni? Nem lelkiismeretbe vágó-e, csak egy helyen irtani ki a rosszat, csak egy országban honosítani meg a jót, midőn hatalmában volna ezt mindenütt megtenni? Nem lehet-e megállapítani egy oly rendszert, mely a monarchiának javára célzó, a fejedelem hatalmát és tekintélyét előmozdító intézkedéseket életbe léptesse mindenütt? Nem követeli-e ezt ép úgy a dynastia érdeke, mint magoknak az országoknak boldogsága? A Habsburgok monarchiájának egyesítése eddig csak

karddal, erőszakkal történt kísérlet. Mária Terézia nevéhez van fűzve az egyesítés békés úton, világi eszközökkel.

E szempontból véve, Mária Terézia uralkodását az államtanács felállítása 1760-ban választja ketté, mint szorosan idő szerint, úgy. tartalom és irány dolgában is. Addig a monarchia országai, az erőszakos beavatkozás eseteit kivéve, önállóan fejlődhettek: most «az összbírodalom» eszméje nyer rendkívüli hatáskörrel felruházott közeget.

Felállítását első sorban az ügyvitel egyszerűsítése tette ajánlatossá. Minden kormányzék külön testület volt: minden egyes ügyet külön kellett előadni, megvitatni és elintézni kisebb vagy nagyobb tanácsülésekben. Mivel igen sok ügyet illetőleg nem volt megvonva szorosan az egyes kormányzések hatásköre, gyakran kellett többnek tagjaiból közös bizottságot delegálni. Ha valamely ilyen ügy legfelső elintézés alá jutott, ismét össze kellett ülniök az érdekelt kormányzések elnökeinek és előadóinak. Ha az ülésen maga a császárné elnökölt, jobban megismerte ugyan az ügyeket, mivel megvitatásuk előtte ment végbe, de miután nem rendelkezett elég idővel, gyakran e miatt a legfontosabb ügyek elintézése halasztást szenvedett. E bajokon segítendő, javasolta Kaunitz az államtanácsnak szervezését. Ez tisztán tanácsadó testület, mely elé terjeszti az uralkodó kivétel nélkül a hozzá érkező ügyeket, s mely nemcsak javaslatot tesz, hanem fogalmazza is a legfelső elhatározást. Feladata még itt sem szűnik meg: hivatása egyúttal felügyelni: végrehajtottak-e a legfelső rendeletek? és az uralkodót a szembetűnő hiányokra figyelmeztetni.³ E tisztán mechanikai berendezésnek lelket adott az utasítás. A császárnőre való tekintettel első helyen áll a vallás fentartása, de vakbuzgóság nélkül. Azonkívül az igazságszolgáltatás, közbiztonság és államhitei fentartása, a földművelés, ipar és kereskedelem emelésére célzó javaslatok kidolgozása tartoznak hozzá. Mindenekfölött pedig feladata az igazga-

tás meg nem másítható alapelveinek kitűzése. Így nemcsak szorosan vett tanács jó létre, hanem valósággal egy, az összes kormányzéseket ellenőrző, csakis az uralkodótól függő testület. Ennek nem lehet szemére vetni, mit Mária Terézia annyira és annyszor megrótt a kancelláriákban: hogy azok csak saját országaik és rendjeik kiváltságait tartják szemmel. Itt egy még meg nem levő állam eszméje az uralkodó. Az államtanácsosok kiválasztása nem csak arra nézve volt biztosíték, hogy azok a provinczialis szempontokon túl bírnak emelkedni, hanem arra nézve is, hogy azok valóban az általános jót, a politikai igazságot fogják érvényre emelni, úgy mint azt a XVIII. század philosophiája és államtudománya felfogta és megállapította. A Kresslek, Geblerek, Löhrök, Egerek, és az államtanácsosok egész hosszú sorozata, mely 1848-ig, a nagyvilágtól nem ismerve, döntő befolyást gyakorolt a monarchia ügyeire, nemcsak az összbirodalmi eszmének megteremtői, hanem egyúttal a vallásos tolerantiának, az igazságszolgáltatásnak, a népnevelésnek és az anyagi lendületnek buzgó munkásai. Ők alapvetői az osztrák, jó értelemben vett bureaukratiának, az ő szellemök uralkodott, jóban és rosszban, nemcsak a fejedelem tanácsában, hanem egész Ausztriában, míg ott a nemzetiségek fel nem ébredtek.

Ily idegenekből álló tanácsnak, mely mintegy elválasztja a királyt a törvényes hatóságoktól, nem volt helye a magyar alkotmányban. Mária Terézia tekintetbe is veszi a magyar kancelláriának felszólalását, és 1760 decemberi elhatározásában az államtanács hatáskörét a cseh-osztrák tartományokra szorítja. Itt állott legszilárdabban, a rendek által legkevésbé korlátozva, a fejedelmi rendelkezési jog; innét kellett annak körét szétterjeszteni a többi, a közöségtől idegenkedő királlyságra.

Bárminő alapos és megbízható is az államtanács javaslata, melynél minden egyes tanácsos és államminiszter in-

dokolni tartozik szavazatát, a császárnő nem szorítkozik az e forrásból, valamint az egyes kormánysszékektől nyert informatiókra. Rendkívül gazdag anyagot nyújt neki a tájékozásra, az állapotok és személyek megítélésére a személyes érintkezés, a hozzá folyamodóknak panasza, kérelme vagy jelentése. Csakis az a könnyűség, melylyel mindenki, a főúrtól a pörig, ügyét-baját az uralkodónak elmondhatta, tette a személyes uralmat elviselhetővé, népszerűvé, sokban jótékonyná. Mária Terézia e pontban uralkodóink humanus szokásának megalapítója. Ő szakított először azzal a rideg szertartással, mely a császárt elválasztja népétől, nála az anyai gondoskodás nem pusztá phrasis, hozzá bizalommal közeledhetett bárki is, és ha nem is enyhítést — mert erre a leghatalmasabb fejedelem sem képes — de igaz részvétet nyert minden fájdalom. Ő nem tartozik azon fejedelmekhez, kik mint fia, szemlélet, utazás által ismerik meg a nép életét: ő a népet magánál fogadja, udvarában. És itt, midőn az alattvaló szemben áll uralkodójával, nemcsak ennek hatalma érvényesül, hanem tágul ismeretköre, felnyílik mindkettőnek szíve. Hol nincs valósággal hatásos, a közérzetet kifejező nyilvános élet, csakis ez a közvetlen érintkezés szabhat korlátot a hatalmasok önkényének, és mentheti meg az elnyomatástól az igazságot, az érdemet és tehetséget.

Még ezzel sem volt kimerítve a kormányzási, és egyúttal informáló eszközöknek rendszere. Az összes jelentés, fölterjesztés, folyamat a császári kabinetben halmozódik össze elintézés végett. Itt már nincs képviselője birodalomnak, se tartománynak; az uralkodóval csak megbízott titkárja jut e szentélybe. Nem csoda, ha e titkár, mint a fejedelem legbizalmasabb gondolatainak letéteményese, oly befolyást gyakorol, mely nem áll arányban szerény állásával. Kik e fontos polczon egymást felváltották: Koch, Wöber, Pichler, Neny, Posch és mások, valamennyien,

bár pusztá eszközök, mégis olyakul tekintetnek, kiknek szava nemcsak magánügyekben és személyes kérdésekben, hanem állami ügyekben is nyom a latban. Hivatalos munkájok mellett mást is végeznek, úgy szólva félhivatalosan. Ők leveleznek az uralkodó megbízásából, bár saját nevök alatt, azon férfiakkal, kiknek nézetét Mária Terézia akár az állapotokat, akár a személyeket illetőleg ismerni óhajtja, vagy kiket különös titkos megbízással tisztel meg. A magyarok közt különösen Bajtayval, a híres erdélyi püspökkel, Batthyány József primással és Festetics Pállal folytatnak ily correspondentiát.⁴

Ki tagadhatná, hogy e mindentudásnak ép úgy meg van árnyékoldala, mint az uralkodó mindenhatóságának? Ne feledjük, hogy az uralkodó nő, kit a tudás, különösen személyes ügyekben, már a tudás kedvéért is érdekel. Minő hálás tere nyílik a hírhordozásnak, hány alaptalan vád és rágalom jó forgalomba az alapos mellett. Bár titkos polízia szervezve még nincs, lényegében már állami intézménynyé tétetett a gyanúsítás, kémkedés. A felülről annyira kedvelt ellenőrzésnek nem is lehetett más eredménye. És már is felhangzik a panasz és a jóakaró intés: vigyázzon mindenki szavaira, még bizalmas körben is; nem tudhatja, ki által és hogyan jutnak tudomására a császárnénak.⁵ Még lényegesebb az ugyan e forrásból eredő hiba, hogy az uralkodó, ki mindenről értesül és kinek mindenben magának kell intézkednie, elveszti a mértéket, nem bírja többé megkülönböztetni azt, miben csakugyan nyilvánulhat szellem, attól, mi tisztán gyakorlat, «manipulatio» dolga, és miben egyszerű számtiszt vagy tanácsos ép oly jól rendelkezhetnék. Valóban bámulni kell Mária Terézia esztét, hogy a számtalan csekélység daczára, mely őt elfoglalta, még sem vesztette el az érzéket az általános, a valóban fontos iránt.

Nagyhirű fia, József császár, nem volt ily szerencsés.

*Josephus e Comitibus à
meth. Mivar Metropolitana
rum Cononice Unitarum Archi
ephani Regis Apostolorum Magna
militatum Castri. Ferrei
ipromus, et Perpetuus Comes.
Apostolico Regis Majestatum
mus. et Excelse*

*Battyán Perpetuus in
Colocensis et Bacsensis Ecce
Episcopus, Insignis Ordinis St
Crucis Episcopus. Inclitorum
Perpetuus, Bacsensis vero
Sacratissimarum Casarearum
Status Consiliarius Actualis Intim
Tabulae Septemviris Assessor*

Kétszeresen bámulatós, mert az így intézkedő nő, kit már természete is von az aprólékos felé.

Még hagyján, ha 1741 végén büszkén és szemrehányólag írja, hogy senki sem gondol lőpor előkészítésére a jövő hadjáráshoz, mint ő.⁶ De midőn 1756-ban a raktározásra és a tiszteknek kijáró portiókra terjeszti ki figyelmét, egész szőrszálhasogató lesz. «Tegnap elhatároztam ugyan, hogy mennyi portiót vehetnek ki a tisztek a raktárakból, de elfeledtem hozzá tenni, hogy ez csak az ezredesektől lefelé illeti őket, de a tábornokokat nem. Azt is hiszik, hogy egy ezredes megelégedhetnék 15-tel 12 helyett és úgy a többi is arányban, mi mégis összesen kitesz valamit.» Midőn a téli ruházásról kell gondoskodni, így ír: «Mivel a hideg nemsokára beáll, csináltattam egy fajta köpenyt és bakancsot a legénység részére. Mások ellenben pokróczot ajánlanak takaróul. Meg kell próbálni, melyik a jobb.» Nádasdyval nincs megelégedve, mert nem ír elég részletes jelentéseket. Megköveteli, hogy naponként küldjön stafétát Schweidnitz ostromáról, mibe «a legkisebb particularitásokat» is fel kell vennie. Midőn Lacy jelentést nyújt be a sereg állapotáról, a császárné e megjegyzéseket fűzi hozzá: «A 12. pontot illetőleg, a lovasság fizetési pótlékára vonatkozólag, mely a német örökös tartományokban 1767 nov. 1-én kezdődik, valamint a tisztek ruházatát és pótlékát illetőleg, felvilágosítást kell kérnem. Magyarországon ugyanez áll a tisztekre nézve, de a másfél krajczár pótlék a csapatösszevonás napjától kezdve jár. A ruházáshoz való járulék, vagy, a mi nekem jobbnak látszik, maga a ruházat, szintén nov. 1-től fogva. Septemberben a mustra, a midőn mindenkinek jár egy tallér.» Ha a császárné ilyenekbe elegyedik, nincs mit csodálkoznunk a Lacy-féle katonai reglement kicsinyességein.⁷

Nemcsak a katonaságnál, a polgári kormánynál is kiterjeszkedik gondja mindenre. Elrendeli a magyar kama-

ránál, hogy «pénzügyekben egy krajczárt sem szabad mellőzni, száz forintot sem szabad kiadni aláírásom nélkül, különben a pénztárnok, vagy a ki a pénzt kiadja, fejével áll jót érte».⁸ «Abból, mit a fejadó hoz, egy krajczárt sem szabad kiadni a császár vagy magam aláírása nélkül.»⁹ Midőn javában folynak a hadi készülétek Fridrik ellen 1745 mart. 13-án, ráér elrendelni, hogy adják vissza az egri püspöknek sz. István ereklyéit és minden az udvarnál visszatartott egyházi díszét.¹⁰ A Theresianum berendezésénél meghagyja, hogy ott ne legyen kis iskola, csak philosophia és retorika azok részére, kik nem akarják tanulmányaikat folytatni. «Így a kicsinyek el lesznek választva a nagyoktól, meg lesz takarítva a lovagló iskola és a collegiumnak megmarad, a mire szüksége van.»

Ez a lebecsátkozás végső határait akkor éri, midőn a vallásosság, vagy az erkölcsösség megóvásáról, a katolikus hit terjesztéséről van szó. Egy-egy kis kamarai hivatalnoknak nem egészen épületes életmódja számos legfelső beavatkozást von maga után. «Van egy gránátos, ki nőül akarja venni azt a Titl nevű leányt, kit már kerestettem, és a ki mindig az Althan dragonyosok után jár. Kívánatos, hogy férjhez menjen, mert anyja lutheranus, és ha ahhoz kerül, apostata lesz. A leány nem ér semmit, de megjavulhat, tán lehet tenni valamit érdekében.» «Ismét három folyamodás oly leányoktól, kik anyák lettek. A kicsapongás és annak büntetlen volta e pontban valóban nyugtalanít: ez a tisztek hibája, kik igen könnyedén járnak el ebben, sőt a legtöbb maga ad rossz példát. Ne büntesse a szerencsétleneket, de nézzen utána, nem vehetnék-e el őket katonáik?»¹¹ «Ilyen czédulákat osztanak ki bálon. Nem rég egy férfi jelent meg, szarvakkal parókáján és egy kakassal: az már illetlen. Azt is mondják, hogy egy nő, vagy fiatal ember, török szoknyában, kabát nélkül, csak corsettel és fátýollal, illetlenül viselkedett.»

Személyes ügyekben tudomása van mindenről. Midőn Pozsonyban behozták a normáliskolai tanítást, mi a császárnénak nagyon szíven feküdt, és a canczellária jelenti, hogy annak megtanulása végett jár onnét egy tanító Bécsbe, Mária Terézia megjegyzi: az már Pozsonyban van, azt hiszem Oberleutnernek hívják, itt az árvaházban tanulta a normáliskolát.¹²

Nem csoda, ha így munkája halomra nő. Csak ritkán elégti őt ki a tisztviselők szorgalma jelentésekben és értesítésekben. Ha nincs elég munkája, sürgeti minisztereit, küldjenek részére. «Nincs mit olvasnom, unom magamat.»¹³ Máskor ismét szinte dicsekszik szorgalmával és azt ellentétbe helyezi tanácsosai hanyagságával. «Mióta ketten vannak a magyar referensek, épen semmit sem dolgoznak. Én már felkeltem a gyermekágyból, de ők soká tartanak vakációt.»¹⁴ Ha lebetegedése közeledtét érzi, bekövetel minden elintézendőt, hogy miatta ne származzék késés. Nem ismert nyugalmat, míg feladatát be nem fejezte. Ha a munka halomra gyűlt, bizalmas minisztereinek megengedte, hogy a nap bármely részén, diszruha és szertartás nélkül előadják az ügyeket. Csak a nagy nyári meleg, mely iránt nagyon érzékeny volt, lankasztotta tevékenységét. Különben fáradhatatlanul kormányzott, csak october havában, melyet — bár egyébiránt nem volt babonás — reá nézve szerencsétlennek tartott, nem akart semmi új, fontosabb dologhoz fogni.¹⁵

Mint a munka tömege megkövetelte, és mint élénk természete, gyors ítélete magával hozta, elhatározásaival, különösen fiatal korában, hamar volt készen. «Nagy dolgokban csakis a gyors elhatározás az egyetlen mi célhoz visz, és csakis akkor jártam jól, ha így tettem.»¹⁶ Ha tanácsosai első véleményétől eltérítették, és a dolog nem ütött jól ki, asszonyi módra szeret panaszkodni, mennyire igaza volt, és minő kár, hogy nem az ő akarata történt

meg. «Most már egyáltalában nem hiszem, hogy segíteni lehessen, a dolog annyira elromlott és veszendőbe ment. Miért? Mert idejében nem láttak hozzá, és én a mellett maradok, hogy csakis első fölhevülésemben szándékozott elhatározásaim a helyesek. »Később azonban nagyon körültekintővé válik. Az a folytonos ellentét, mely közte, miniszterei és fia, még inkább az, mely hajlamai és az állami raison közt fenforgott, határozatlanná, ingadozóvá tette. «Időm lejárt, bevallom, hogy borzasztóul hanyatlom, této-vázásom [nagyon bánt, nem is vagyok már való másra, mint magamnak és barátaimnak zaklatására. »¹⁷

***

Ilyen volt a kormányzás gépe, ilyen a mester, kinek akaratát végrehajtani van hivatva az összes, a monarchia minden részeibe szétágazó hivatalos világ. Nem feladatunk itt részletesen ismertetni a végrehajtott munkát. Elég ha fővonásaiban vázoljuk: milyen irányban hatott a gépezet az uralkodó akaratának és a korszellem által állami érdeknek declarált eszméknek gyakran ellenkező irányban működő nyomása alatt, és minő eredményt ért és érhetett el a fennálló viszonyok felhasználásával vagy azok ellenére is.

Kezdjük a monarchia külügyi viszonyainak tárgyalásánál, mint a hol az uralkodó egy a monarchiával, és a hol a belső ellentétek a közös nagy érdekekkel szemben majdnem teljesen elsímúlnak.

A porosz királylyal való ellentét adja meg Szilézia elvesztése után a monarchia külső politikájának egész tartalmát. Ez hat vissza a belső viszonyokra, a mennyiben legfőbb ösztöne az erő kifejtésnek és egyesítésnek, ennek rendeltetik alá a külső viszonyokban is minden. Főczél oda jutni: hogy saját erejével és szövetségesek által visszaszerezzék nemcsak az elveszett tartományt, mely mindig sajtó érzést keltett Mária Terézia szívében, hanem az elvesztett hegemoniát is Németországban, egyuttal pedig a gyűlölt

és félelmes ellenséget a régi színvonalra szállítsák ismét alá. Midőn kitűnt, hogy a hagyományos szövetséges, Anglia, ez úton nem hajlandó követni a monarchiát, hosszú megfontolás után megváltoztatták az egész politikai rendszert. Annak sarkkövévé a Franciaországgal való megegyezést tették, és a positiót Oroszország megnyerésével iparkodtak erősíteni. Ebben áll tulajdonkép a Kaunitz által megkezdett és fényesen keresztül is vitt változás, mely fővonásaiban a francia revolutio kitöréséig fennállott. A császárné már az örökösödési háborúban is kész volt egyezsége jutni Franciaországgal, de tanácsosai, különösen Bartenstein és férje, ki mint lotharingiai herczeg nem bírt megfélemleni a rajta ejtett sérelemtől, már csírájában elfojtották az oda célzó törekvéseket. Hanem midőn az angol barátság nem volt képes megakadályozni Szilézia elvesztését, midőn az angol diplomacia mindig a lemondás érdekében működött, hogy a porosz béke helyreállításával a monarchia Franciaország ellen fordíthassa egész erejét, mind általánosabbá lett a meggyőződés, hogy a tengeri hatalmakkal való szövetség nem felel meg a dynastia érdekeinek és méltóságának. Nem volt ok többé a versengést a Bourbonokkal folytatni, a mióta a két katolikus nagyhatalom rivalitása egy mindkettőre nézve fenyegető új hatalomnak könnyítette meg az emelkedést. Fontos kapocsül szolgált a katolikus vallás is, a minthogy a Bourbon udvarokhoz való közeledést először Migazzi közvetítette egy spanyol bíbornokkal. Ily módon kielégítést nyert a császárné vallásos érzülete, kibontakozott a protestans hatalmaknak őt gyakran feszélyező barátságából, és egyúttal rokoni kötelékre léphetett azzal a családdal, mely egyedül vetekedhetett a Habsburgokkal rangra és régiségre nézve. Elesett ugyan az angol subsidiumoktól, Angliában megszűnt az iránta való rokonszenv, ott Fridrik lett a közvélemény bálványa, és a hétéves háborúnak a

magyar királynőre nézve szerencsétlen kezdete kárörömmel találkozott. De egyúttal megszüntette azt a némileg protectori hangot, melyet e pénzsegítség fejében az angol kormány nem egyszer hallatott. A monarchia tulajdonkép most válik csak teljesen függetlenné és nem lehet kétség afelől, hogy az új szövetségben már az ő érdeke és szempontja a legfőbb. Európa nagy szárazföldi hatalmainak már ő áll élén azon nagyszerű, bár eredménytelen kísérletben, melyet a hétéves háborúban tettek a porosz hatalomnak régi határai közé való visszaszorítására.

A Fridrik elleni gyűlöleten és a katolikus érzületen kívül még egy más, személyes indokot sem hagyhatunk figyelmen kívül e nagyfontosságú politikai rendszerváltozás megítélésénél.

Mária Terézia birodalma viszonyának megállapításánál más államokhoz nem pusztán tárgyi okok után indúlt. A mint Fridrikben nemcsak politikai ellenségét látta, hanem személyes ellenfelét is,¹⁸ úgy megkívánta szövetségeseitől, hogy ne csak a szerződések betűje értelmében, hanem különben is, azok terjedelmén túl is, barátsággal viseltesse nek iránta. Ügyének igazságos volta, az a lelkes ragaszkodás és érdeklődés, melyet személyisége nemcsak népeinél, hanem Európaszerte fölkeltett, magától érthetőnek tüntette fel előtte céljainak előmozdítását és rosszakaratnak, ha az épen nem történt meg, vagy csak bizonyos határokig terjedt. Maga legjobban jellemezte felfogását, midőn Keith angol követnek még a szövetség idejében azt mondá: «én hölgy vagyok, és mint olyan megkövetelhetem, hogy irántam előzékenyek legyenek».¹⁹ Nem bírta megbocsátani, ha szövetségese ellenségéhez közeledett; valóban női féltékenységnek lehet nevezni azt az indulatot, melyet előbb Angliával, később a versaillesi és pétervári udvarokkal szemben táplált, ha azok Poroszország iránt bármiben hajlandóságot tanúsítottak. Mivel pedig az angol kormány

előtt az osztrák szövetség eszköz volt Franciaország ellen-súlyozására; mivel az angol államférfiak soha sem akartak végkép szakítani Fridrikkel, nehogy őt francia szövetségbe kergessék; mivel végre az angol politika már akkor is a parlament és a közérzület befolyása alatt állott, mely felzúdult azon gondolatra, hogy angol vért és pénzt idegen érdekek miatt pazaroljanak el: az Angliához való viszony, melyet legfőlebb a hagyomány és a számítás ajánlhattak, de a mely Mária Terézia szívét nem elégítette ki, mert a kölcsönös convenientián nem mehetett túl, nem állhatta ki a féltékenységek ostromát. Oly szövetségest kellett keresni, ki a szerződéseken túl is cselekszik, vonzalomból, lovagiasságból, «a hölgy» kedvéért.

Ily szövetségest egészségesen önző államban, felelős kormányban lehetetlen találni. A hol ellenben a fejedelemnek kénye, minisztereinek vagy kegyenczeinek érdeke dönt a legfontosabb kérdésekben, ott kedvezés, hízalgés, cselszövény által célhoz juthatni. XV. Lajosnak könnyelműsége, Erzsébet czárnőnek haragja és az orosz miniszterek és tanácsosok kapzsisága, ügyesen felhasználva, kellő eredménnyel kecsegtettek. Nem mintha az osztrák szövetség vagy a porosz háború ellenkezett volna ez udvarok akkori érdekeivel. Hanem a nagy ügyekben is fontos mindig a vezetők személyes indulata: az adja meg az elhatározások véghezvitelének színezetét, attól függ a cselekvésnek mintegy temperamentuma. Épen a szövetségek története rendkívül tanulságos e tekintetben, mert bizonyítja, hány-szor rendeltetik alá a közösen kitűzött cél külön törekvéseknek. A Fridrik elleni háború valóban személyes ügye lesz XV. Lajosnak és Madame de Pompadournak, ép úgy mint Erzsébet czárnőnek, Besztusevnek és Suvalovnak. A versaillesi udvarnál maga Kaunitz használta fel a királynak és híres maitresse-ének kegyét a politikai fordulat előidézésére. Pétervárott a főérdem Esterházy Miklós gróf

87. ERZSÉBET CZÁRNŐ ARCZKÉPE.

követet illette meg, kinek nemcsak a császárnőt kellett megnyernie, hanem pénzzel kellett tartania a befolyásos udvari méltóságokat, és ezeknél szembeszállani az angol pénzzel és angol befolyással.

Nem az udvarok buzgóságán múlt, ha a hűn óhajtott cél: Poroszország leverése még sem éretett el. Csakhogy a szövetség, épen mivel személyes indokokon épült, nem lehetett tartós. Mihelyt Erzsébet császárnő meghalt, Oroszország nemcsak kilép, hanem Poroszországhoz csatlakozik. Franciaországban csakhamar népszerűtlenné válik az a háború, mely nem hozott könnyű babért, hanem vereséget, és melynek folyama alatt a tengeri hegemonia és a gyarmatok uralma egészen Angliára szállott. Az osztrák szövetséget elejétől fogva bizalmatlansággal nézték a francziák, most hogy oly baleredményre jutott, a nép haragja az udvar ellen fordul, mely idegen érdekekért feláldozza Franciaország nagyságát. Mária Terézia szép és szerencsétlen leányának kellett meglakolnia azon téves, de egy emberöltőn át fentartott hit miatt, hogy ő családja javára fordítja Franciaország kincseit. Így tehát, a mint politikailag nem vezetett célhoz ez az oly nagy ügyességgel és körültekintéssel megalapított szövetség, úgy személyesen a legszomorúbb következtetésekkel volt a császárné családjára nézve. Mély, de nem igen követett tanulságot rejtett e tény arra nézve, minő ephemer és csalékony a dynastiák és kabinetek barátsága, ha azt a nemzetek érdeke nem erősíti.

A hétéves háború után Mária Terézia úgy tűnik fel, mint az európai béke leghívebb őrzője. Belenyugodott Szilézia elvesztésébe, nem akadályozta a viszonyok javulását, mit az 1769-iki neisse-i és 1770-iki neustadti találkozások, József császár és Friderik közt, mutattak. Ambícióját egészen a belső ügyekre fordítja. Fentartja a jó viszonyt Franciaországgal és a többi Bourbon udvarral, melyekhez

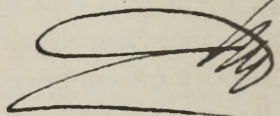

annyi családi kötelék is fűzi, de Angliától, Oroszországtól sem áll távol. A monarchia valóban conservatív politikát követ: maga nem keres új birtokot, és Oroszországgal szemben már úgy lép fel, mint Törökország védője.

Ily viszonyok közt állt be az az esemény, mely Mária Teréziának majdnem annyi gondot és fájdalmat okozott, mint Szilézia elvesztése: Lengyelország felosztása. Eredetileg porosz eszme: azon célra gondolva ki, hogy az összeköztetést Ausztria és Oroszország közt, a dunai tartományok miatt, megakadályozza. Azután majd elvetve, majd újra felkarolva Katalin által, ki nem szívesen nyugodott abba, hogy a Lengyelország fölött addig gyakorolt befolyást másokkal is megoszsa. Mária Terézia tényleg az első, ki lengyel területet foglal el a magyar korona százados jogai alapján, ő egyúttal mégis az, ki belsejében visszaretten ezen egy szomszéd, barátságos, katolikus nemzeten végrehajtandó halálos csonkítástól. Fia és Kaunitz elejétől készek felhasználni az alkalmat és bizonyos kéjjel dolgozzák ki a felosztási projectumokat, a szövetséges Törökország és az «ártatlan» Lengyelország rovására. József volt az, ki a Szepességet megszálló csapatokat előre küldte a lengyel starosziák megszállására, úgy látszik, anyjának tudta nélkül. Mária Terézia ellenben «leroskad kritikus helyzetünk alatt, és még ha el is nyerhetné Oláhországot és Belgrádot, drágán megvásároltnak találná, becsülete, a monarchia dicősege, jóhiszeműsége és vallása árán. Szerencsétlen uralkodásunk kezdete óta legalább arra törekedtünk, hogy mindenben igazán mérsékeltlen, szavatartóan járjunk el, és hiven teljesítsük, a mire köteleztük magunkat. Ez szerezte meg nekünk Európának bizalmát, merem mondani bámulatát, még ellenségeinknek is tiszteletét. Ennek egy év óta vége van.»²⁰ Midőn 1772 február elején mind világosabbá válik, hogy Poroszország és Oroszország már megegyeztek a felosztásban, és hogy Katalin cárnő csakis úgy hajlandó

Ausztriára nézve is elfogadható békét engedni a töröknek, ha Lengyelországban nyer prédát, a császárné még mindig tiltakozik a felosztás ellen, nemcsak az erkölcsnek, hanem a haszonnak is szempontjából. «Nem látom elegendőnek azt az okot, hogy egyedül maradunk, és nem húzunk hasz-

ich ferner das ^{das} 180
 nicht anders mehr
 zu sein kann als ein
 und nicht beschränkt
 der Herrschaft der
 bösen Menschen und
 weniger das sein
 mit einem stillen

88. LENGYELORSZÁG FELOSZTÁSÁRA VONATKOZÓ «PLACET».

not, mint a többi két hatalom. Sőt még tisztességes ürügynek sem szolgálhat, két igaztalan bitorlóhoz csatlakozni, minden jogi alap nélkül, egy harmadiknak teljes megrogtására. — Fejedelemnek sincs több joga, mint magánembernek: államának nagysága és ereje nem jó számba ott, hol mindannyian számadással tartozunk.» Igaz, hogy

azt is hangoztatja, mikép a monarchia soha sem nyerhet annyit, mint vetélytársai. «Inkább oda törekedjünk, hogy a többinek követeléseit csökkentsük, semhogy velök egyenlőtlenül osztozzunk. Inkább látszassunk gyengéknek, mint nem becsületeseknek. — Áldozzuk fel magunkat és ne veszítsük el kicsi haszon miatt jó hírünket és becsületünket Isten és az emberek szemében. — Minden felosztás jogtalan, és reánk nézve káros. Szégyenlem magamat, nem is merek mutatkozni. — Midőn országaimra tartottak igényt, igaz ügyemre és Isten segítségére támaszkodtam. De most, midőn a jog nincs részünkön, hanem ellenünk van, nincs nyugtom. Szívem nem szokta meg magát vagy másokat megcsalni, kétszínűséget őszinteségnek tartani. Mindenkorra elvész hűségünk és jó hírünk: mi pedig az uralkodónak legnagyobb kincse és igazi ereje.»²¹

Igaz, hogy végre is belenyugszik a felosztásba, midőn látja, hogy azt már úgy sem akadályozhatja meg. «De nem bírok megnyugodni e két hatalom nagyobbodásába, sem abba, hogy mi is osztozzunk velök.» Igaz az is, hogy midőn egyszer el van határozva kivenni a maga részét, a lehető legnagyobbra kívánja szabni azt, úgy hogy Fridrik bizonyos mephistói gúnynyal mondta az osztrák követnek: «de jó étvágyuk van». Hanem az is igaz, hogy élte végeig lelkiismereti furdalást érzett e tette miatt, minden baját azzal hozta összeköttetésbe, és nem szűnt meg másokra hárítani az érte való felelősséget. Mindebben azt a női jellemvonást véljük feltalálhatni, mely megengedi a jó után való sopánkodást, ugyanakkor midőn sovárság, a rossznak ismert útra térít és saját gyöngeségében elég mentséget lát, — mely jellemvonást a nagy költő e szavakkal fejezi ki:

Video meliora proboque, deterioraque sequor.

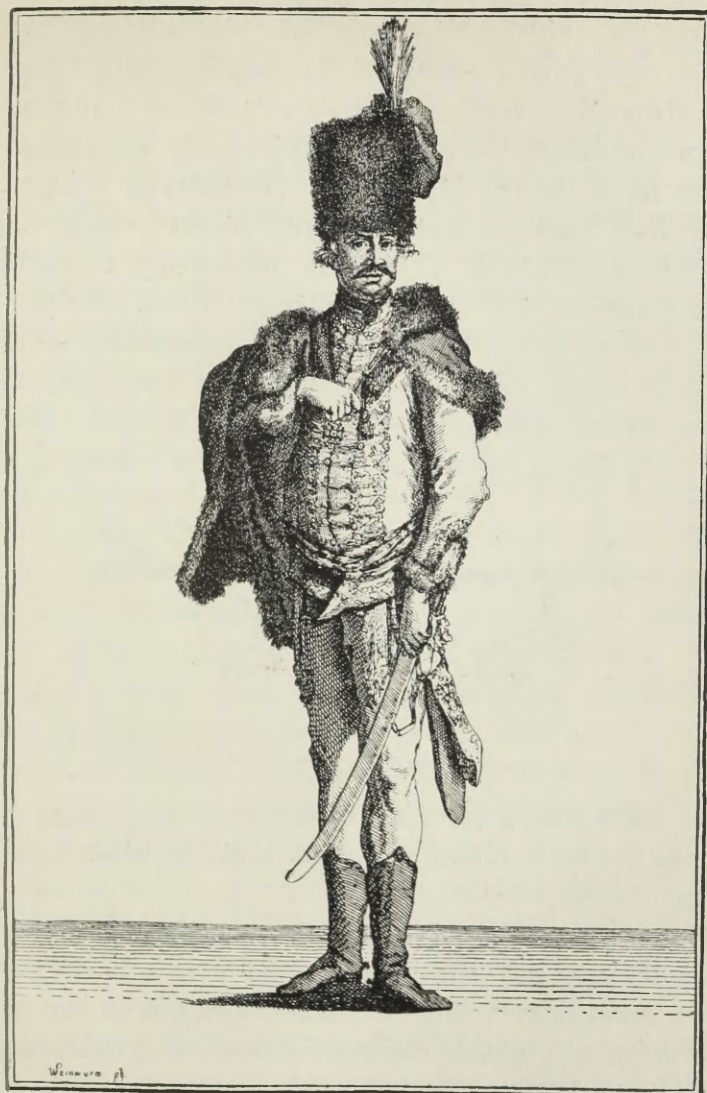
Maga a császárné a jogtalanságtól való irtózását és egyúttal az abból eredő haszon elfogadását egész naivul

egyezteti meg a Lacyhoz intézett soraiban, kit mint József bizalmas tanácsosát az egész, már végrehajtott tény főszereplőjének tartott. «Önnek köszönöm ismét e nagy hasznót, ha ugyan az. Bizonyos, hogy ön készítette a tervet, ön mert annyit követelni, és ezáltal megszerezte az államnak e hasznót, a nélkül, hogy belemélyedt volna azon kérdésbe: igazságos-e az ügy, vagy nem?» Bukovina megszerzésénél, mely Törökország rovására történt, már nem értett ily lelkiismereti furdallást.

Ugyanez az ellentét a császárnak terjeszkedő, nagyra-
vágyó politikája és anyjának mérsékelt, szinte félénk eljárása között nyilvánult a bajor örökösödési háborúban is. Mária Terézia rosszalta Józsefnek a bajor örökség megszerzésére célzó terveit, mihelyt előre látta, hogy azok összeütközésre vezetnek Poroszországgal. Az egész ügyet Lengyelország felosztásához hasonlítja és ép úgy elítéli. Mindazáltal nem bírja megakadályozni a háború kitörését. Ebben már nemcsak országait félti a porosz hadi erőtől, hanem ép úgy fiainak és vejének, Albertnek életét, kik szintén a cseh táborban vitézkedtek. Az egész idő alatt lelki állapota a lehető legszerencsétlenebb, és bár örvend Laudon és Lacy sikeres ellenállásának és Wurmser huszárai hősteteinek, eget földet mozgásba hoz, hogy helyreállíthassa a békét. Midőn ez Thugut küldetése által sikerül, nyugalma helyre áll. Azontúl, haláláig mi sem zavarja többé a monarchia külső békéjét.

Büszkesége és kötelességérzete egyaránt odavitték, hogy mindent megtegyen monarchiája hatalmának, méltóságának fentartására. Ismerjük közvetlenségökben szinte kegyetlen nyilatkozatait, midőn Csehország visszahódítására buzdítja vezéreit. Szilézia visszahódításáért egyikét idézte elő a világtörténet legválságosabb és legvéresebb harcainak. Hanem miután Hadik huszárai elhozták neki Berlin kulcsait, miután a kollini, a hochkirchi és kunersdorfi győ-

Jacob Adami fecit Vienna

COMES A. WURMSER.

Austriæ Belli Dux

89. GRÓF WURMSER HADVEZÉR ARCZKÉPE.

zelmek magasan dobogtatták szívét a cél elérése közeli reményében, miután Nádasdy, Daun és Laudon vezetése alatt a nagy porosz királynak egyenrangú ellensége gyanánt bizonyúlt serege, meg kellett érnie a liegnitzi és torgau vereségeket, Oroszország elpártolását, a francia udvarnak külön békére lépését. A hubertsburgi béke véget vet Szilézia visszaszerzésére irányult törekvéseinek. Lelkében soha sem békült ki végkép háza nagy ellenfelével, egyszer-máskor újra kísért Szilézia birtoka, melyet ha másképp nem, csere útján lehetne visszaszerezni — de a Poroszországgal való ellentét, hogy úgy mondjuk, a revanche, többé nem kizárólagos, nem is főtartalma a császári udvar politikájának. A keleti és délkeleti viszonyok gyö-

90. HADIK ANDRÁS ALÁÍRÁSA

keres átalakítása, mely épen akkor indul meg orosz befolyás alatt, a monarchiát már mint kiválóan békés hatalmat találja.

Nem lehet szebben és igazabban kifejezni, mennyivel fontosabb még egy nagy államra nézve is a belső virágzás és béke, mint a hódító, támadó harcz, mint ezt Mária Terézia tette. «Inkább váljunk másodrendű hatalmassággá, és boldogítsuk alattvalóinkat, semhogy azok legyünk, a mik vagyunk, szerencsétlenné téve őket békében és háborúban.» Az anyai szív teljesen visszalép jogába: nemcsak gyermekeiért aggódik, hanem azoknak nézi egész népét. Nem szűnik meg azért királynő lenni: a lemondás nem fájdalom nélkül való. «Ez áldozatba kerül, de csak szívemnek, az

pedig megtalálja boldogságát a másokéban és a kötelesség tudatában.»²²

A gondviselés megengedte, hogy a monarchia e békés és önzetlen politikája mellett, oly mértékét érje el a hatalomnak, s oly súlyt vessen a latba Európa ügyeinek eldöntésénél, mint csak ritkán hosszú történetében. Egy épen Mária Terézia halála évében írott, igen tartalmas munka szerint «a Habsburg-lotharingiai ház most a négy első európai hatalmasság közt foglal helyet s nincs más vetélytársa, mint Oroszország, Franciaország s Nagy-Britannia. Még a század elején is csak a közepes hatalmak közé tartozott, s ha nagy szerepet akart játszani, reászorúlt az angol szövetségre s a hollandus pénzre. Még azon időben, midőn a nap soha sem ment le határában, sem volt oly félelmes, mint most. Annyi tartomány elveszése árán megtanulta, hogy az állam ereje nem a benne foglalt erők tömegétől, hanem azok felhasználásától függött. Régen egy csúcsán álló pyramishoz hasonlították, mely a nehéz rész súlya miatt mindig inog. Most valamivel könnyebb lett a pyramis, de erős alapon áll, szilárdul, rendíthetetlen.»²³

Nyers erő felhasználásában a katonai kormányzatot illeti meg a legfőbb rész. A monarchia — és nem a római császárság — csak Mária Terézia korában válik elsőrangú katonai hatalommá. Ez nem Mária Terézia egyéni hajlamanak vagy politikájának következése. Tudjuk, minő viszonyok tették ezt szükségessé, elkerülhetetlenné. De bizonyos, hogy a császárné e viszonyok hatása alatt megtett minden lehető az átalakítás foganatosítására és mennél hathatósabbá tételére és ily értelemben méltán tekinthető az új hadi szervezet megalapítójának.

Tulajdonkép csak akkor válik a hadsereg hasonlóvá a mostanihoz, külsejét nézve ép úgy mint belső szervezését s szellemét. Az egyes ezredek egyenruhája, a seregnek és egyes fegyvernemeknek alosztályokra való felosztása akkor

vitetik keresztül. Eredetileg a császári sereg nem volt más, mint magán vállalat. Ennek emlékét tartotta fenn még mindig az ezredbirtokosok nagy kiváltsága, az egyes ezredek

91. GRÖF HADIK ANDRÁS ARCZKÉPE.

különválása, mely annyira ment, hogy még 1750-ben is az ezredbirtokos adta ki a saját neve alatt az ezred részére a szolgálati szabályzatot. Az örökösödési háborúban, mint Magyarországon, úgy az örökös tartományokban is az álta-

lános rendi felajánlások mellett sokat tett egyesek buzgalma, melyet aztán nem lehetett megfosztani jutalmától. Így pl. Liechtenstein Venczel herczeg részben saját költségére reformálta a császári tüzérséget. A tisztkben volt még valami a hűbéres önálló hódolatából. Csak a hétéves háború alatt és után vált a sereg egy egységes, az államfő által igazgatott, az egész állami életbe beillesztett gépezetté.

Épen katonai tekintetben volt és lehetett leginkább irányadó a porosz példa. A manővereknél, melyek ezen időben lépnek a fejedelmek régi pompás ünnepélyei helyébe, a fölfegyverezésnél és begyakorlásnál tán némileg szolgálai módon utánozták Nagy Fridrik intézkedéseit. Maga a porosz király nem vélt mondhatni nagyobb bókot a neustadti tábor alkalmával, mint ha az osztrákokat «fehér ruhás poroszoknak» nevezte.²⁴ De azért nagyon tévedne, a ki csak ez utánzást látná és nem venné tekintetbe a monarchia sajátos viszonyaihoz alkalmazott öntudatos fejlesztést. A monarchia, különösen Magyarországbán nagy számú, természettől harczos népességgel rendelkezik s így nem szorúl annyira idegen országokban való toborzásra, mint Poroszország. Itt valóban, már az 1772-ben megkezdett conscriptio előtt is, nemzeti hadsereg áll fenn, nem pedig, mint egyebütt, még részben Franciaországban is, zsoldos toborzott had. «A császári sereg», mondja Ligne herczeg, «az egyedüli, valóban nemzeti sereg, bár több nemzetből áll». A behozott keretrendszer megengedte, hogy a legénység egy része a szolgálati idő közben hazatérhessen tűzhelyéhez és így nem szűnt meg a folytonos kapcsolat a nép és katonaság között. És a hadi tanács minden presziója, pedantériája, egyenlősítése daczára ez a nemzeti jelleg a császári sereg egyes alkotó részeiről nem volt letörölhető. Különösen erősen nyilatkozik a magyaroknál. Nem lehetett nem történtté tenni, hogy Mária Terézia, mint magyar királynő kezdte uralkodását, s hogy seregei

magyar zászló alatt küzdöttek. Bár a hadi tanács németül vitte ügyeit, s az ügymenet mind több tárgyat ragadott folyton magával, még igen bő tere nyílt a magyar nyelvnek is. Nemcsak azt értjük, hogy a nádor nemcsak az *insurrectio*, hanem a serezek részére is, magyar hadi *articulosokat* dolgoztat ki: ez 1741-ben és közvetlenül utána, csak természetes lehetett. Még sokkal később is megállja helyét a magyar nyelv a német mellett. Egy császári hadvezér így ír a két nyelv viszonyáról: «Azt hinné az ember, hogy a német az általános és legszükségesebb nyelv. Tudni kell, mert az ember a szent birodalom fejét szolgálja, és mert igen gyakran épen Németország a háború színhelye. Szép s hasznos nyelv még a magyar is: fellelkesülnek és még jobban kitűnnek a veszélyben, ha tisztjeik eszközbe juttatják, hogy ők magyar vitézek. Jó, ha a szolgálatban egy nyelvet használnak, s ha a császárok seregében ez a nyelv a német, de mégis rendkívülinek látszik, hogy ezt 150,000 ember nem is érti. Én a magyart ajánlanám; sőt a huszárok néha megértik a latint is, csakhogy ennek kifejtését külön meg kell tanulni.» Az ily főtiszteknél nem kellett tartani az annyira kifejlődött magyar nemzeti érzület megsértésétől.

A magyar vitézség s katonai erő e kapcsolatban lép ismét Európa elé. A poroszok szerint a császári udvar legjobban a magyar gyalog ezredekre számít, kiket német módra kezd ruházni, pedig csak igazi magyarokból állanak, és bárhol szállásolják is el őket, egy zászlóalj mindig Magyarországon marad.²⁵ A magyar gránátosokat Nagy Friderik «Mars igazi fiainak» nevezi.²⁶ De legnagyobb híre a magyar huszárság jut Nádasdy és Hadik alatt. Történeti sajátságait az új rendszer alatt is megtarthatta és a szigorú fegyelem még növelte azok értékét. «Azt hiszem, mostanában semmit se lehet hozzáadni e lovasság jóságához, mely a legszebb és legragyogóbb a világon. Nem

kell nekik sok szolgálai iskolázás, melyben nagyon is elcsenevész az olyan ember, ki reá szorúl eszére, mert sokszor egészen magokra vannak hagyva. Egy huszárhadnagy valódi tábornok: nem olyan nagy baj, ha elhibáz egy «Schwenkung»-ot, mint ha elmulasztja őrsének bejárását. Kell, hogy megtanúlja, mennyi bajt okozhat neki az ellenség. Különösen az önthet belé bizalmat, hogy csak nekünk van igazi huszárunk, a többinek nincs meg az a katonai ösztöne, az a vitézsége, az a magát feltalálás az előőrsön, mely a mieinket kitünteti. A többi csak egy fajta dragonyos, melyben nem lehet meg sem az az esprit de corps, sem az a nemzeti szellem, mely annyira ki van fejlődve a magyarokban. Becsületérzők, s meg van bennök az a bizonyos hányavetiség, mely sokszor jó a háborúban. Ez az egyetlen csapat, melyhez ez okból soha sem neveznek idegen tisztet. Különben is igen szükséges ott a nyelv, mely a németnek nagyon nehéz. Ehhez járul, hogy a németet egyaránt megveti a magyar baka és a magyar huszár.» A csírában már meglevő féltékenységnek a monarchia két államalkotó nemzetének katonasága közt, tehát lehető elválasztás által akarták elejét venni. Különben a közös cél: a dynastia hatalma és dicsősége egyesített minden nemzetet a császári zászlók alatt, és az a tudat, hogy egy nagy és fényes közösséghez tartoznak, megkönnyítette mindenkinek a szolgálat fáradalmait és a fegyelem ridegségét.

Rendszeressé különösen Lacy elnöksége alatt vált a katonai ügy, midőn már nem a császárné, hanem fia gyakorolt arra túlnyomó befolyást. Ez a rendszer a burokratikus eljárást, a szüntelen beavatkozást, a legkisebb részletek kiszabását tette a seregben uralkodóvá. Integrans része volt tehát e rendszer az általános uralkodó, mindent felülről igazgatni akaró felfogásnak. Katonai tekintetben inkább a részletekig való kiképzésre, a tudományos menetekre, a védelemre van számítva, mintsem nagy politikai céloknak

fegyveres kézzel való gyors keresztültvitelére. Ily értelemben kiegészítése volt az egész békés, conservatív politikának. Gondoskodva volt a tisztek képzéséről, a legénység rendszer élelmezéséről és zsoldjáról, az invalidusok ellátásáról. A tisztek az udvar kegye által oly társadalmi rangot értek el, minőre addig nem igen tarthattak igényt. Szembetűnő, hogy ez a rendszer két okból is megakadályozta a magyar elemnek túlsúlyra jutását a seregben. Először maga a szigorú képzés és fegyelem távol tartotta attól az ehhez nem igen szoktatott nemes ifjak nagy részét. Másodszor, a hadseregben uralkodó nehézkesség és pedans meggon-doltság épen nem felelt meg a huszáros szellemnek. Nemcsak magyarok szenvedtek alatta: Laudon is lemondott a morvaországi parancsnokságról, mert egyébnek tartotta a katonai pályát, mint irodai munka elvégzésének.²⁷ De az bizonyos, hogy a tabellák, az elhelyezést és az ordre de bataille-t kitüntető akták napról-napra rendben voltak Mária Terézia nagy öröme.²⁸ Csak az volt a baj, hogy sem a törökök, sem a francia forradalom tábornokai nem tartották magokat oly pontosan a hadi szabályokhoz, s Lacy rendszere mindkét helyen kudarczott vallott.

Oly fontos szerep jutott immár a katonaságnak az államban, hogy az, mint külön rend, az uralkodó részéről különös előszeretetre és kitüntetésre tarthatott számot. Mint jelentőségére nézve, úgy társadalmi tekintetben is ez lép a régi hűbéres aristokratia helyébe, a minthogy ennek életrevaló elemei mindenütt beléolvadtak. A fejedelmek most katonaruhában járnak, úgy mint előbb első voltak a lovagok, majd az udvari emberek közt. A Habsburgok monarchiájában épen Mária Terézia korában megy végbe e változás, mely azután József alatt betetőzését éri. A császárné itt is, két reá nézve igen lényeges pontban megmutatta, mennyire alá bírja rendelni személyes hajlamait annak, mit az állam érdeke parancsol. Ő, ki annyira ragasz-

kodik a régihez, külsőségekben is, ki az udvari nemességet tartja a fejedelem egyedüli méltó környezetének, most a katonaságnak udvaránál előkelő, a többit elhomályosító positiót teremt, udvaronczaik nagy boszuságára. Teszi ezt pedig, tekintet nélkül a tiszték származására, mi szintén gyökeres szakítás volt a szokással. Szemében az államnak és királynak tett szolgálat nemesített. Még többet is tett. Elfelejtette vele némileg vallásos vakbuzgóságát. Ő, ki a protestansokat kizárta minden térről, hol érvényesülhettek, a katonaságnál. nemcsak megtűrte őket, hanem azt is megengedte, hogy magas polczra emelkedjenek. Nem mintha egészen lemondott volna téritői szenvedélyéről, — lehetott az még a közlegénység soraiba is — de a hol meggyőződéssel állott szemben, mérsékelni bírta hevét, hogy hű szolgálait el ne kedvetlenítse.

Egyáltalában nem volt nagyobb öröme, mint katonai érdemet fölfedezni és jutalmazni, bel- és külföldinél, katholikusknál és protestansnál egyaránt. Az ő kegye által emelkedett Hadik András, az egyszerű csallóközi köznemes, a hadi tanács elnökségeig. Ő neki köszönték fényes pályájokat Lacy és Laudon, a szegény külföldiek, kik közül az utóbbi mielőtt Bécsbe jött, Poroszországnak ajánlotta fel kardját. Ha vitézei valahol diadalt nyertek, hálája a vezérek iránt nem ismert határt, áttérjed az egész, gyakran erre érdemtelen családjukra is, mint a hogy p. o. Daun fiát tizennyolcz éves korában megtette ezredesnek. Az a kötelessége, hogy az érdem, a kitünőség érvényesülését mindenkép elősegítse : ezt akarja főelvén tenni a katonai igazgatásnak minden anciennetés, protectio és nexus mellőzésével. «Önnél», írja a hadi tanács elnökének, «a tartózkodás nincs helyén. Önnél a tehetséges embereket előre kell tolni, mert csak így születik meg a verseny, mi e foglalkozás lelke. Úgy jutni előre mint az iskolában, sem örömet, sem becsületet nem szerez.» Ez az igazán királyi felfogás, mely annyira elütött

a császári hadseregnél azelőtt és azután is oly sokáig szokásostól, tette az ő seregét bármely nagyhatalomnak méltó vetélytársává, ez fűzte egyuttal épen a legkiválóbb férfiakat, kiket a mellőzés kétszeresen sért, erős kötelekekkel a fejedelemhez.

E hadseregnek és a monarchia európai tekintélyének paizsa alatt erős kézzel lehetett munkába venni a régi államrend megújítását, egy jobbnak, a korszellemnek megfelelőnek, nemcsak a fejedelmet, hanem az igazság s humanitás elveit szolgálónak, megalapítását.

A változtatások, melyek Mária Terézia belpolitikai rendszeréből folynak, különösen három szempontból fontosak és korszakalkotók. Először a mennyiben az állam általános feladataira vonatkoznak, másodsor a mennyiben befolyásuk van az örökös tartományok s hazánk közötti viszonyra, végre harmadszor a mennyiben a királynőnek szorosan vett magyar politikájára, annak céljaira és eszközeire vetnek világot. Bár úgy az egész politikai rendszer megalkotása, mint a monarchia két részének egymáshoz való viszonya egyrészt a kor uralkodó eszméinek, másrészt a fennálló hatalmi tényezőknek hatása alatt megy végbe, mégis gyakran nagy súlyt vet a mérlegbe az egyik vagy másik irány mellett magának az uralkodónak egyénisége.

Általános történeti szempontból az állam és egyház viszonya érdemel legnagyobb figyelmet.

Egyrészt az általános felvilágosodás, másrészt az állam feladatainak kibővítése gyökeresen megváltoztatták a XVIII. században az egyháznak és a kormányoknak viszonyát. Ekkor, az egyház túlsúlya idejében az minden téren átcsapott eredeti rendeltetésén, a világi ügyeket is a maga felfogása, a maga céljai szerint szervezte. Most az állam, a korszellem tapsai közt, körébe vonta mindazt, mi eddig az egyháznak volt hatásköre. A fejlődés ez iránya nem lehetett antipathikus oly fejedelemre nézve, ki oly magasra

becsülte hivatását és méltóságát, mint Mária Terézia. Korának gondolkodása jóváhagyta az állam beavatkozását az egyházi ügyekbe; ő maga a fejedelmi mindenhatóságnak és mindenről való gondoskodásnak elvét szívesen átvitte azon térre is, melybe elődjei nem igen hatoltak. De míg kortársai világi szempontok, politikai érdekek szerint kívánták igazgatni az egyházat — ő maga — ki e tekintetben tán egyedül áll korának uralkodói közt, még hatalma gyakorlásában is az egyház és vallás javát tartotta legfőbbnek. Hatalmát az egyház fölött nem a felvilágosodásból származtatja, mint az akkori philosophiai irodalom, nem az államjogból, mint az akkori legisták, kik közt Martini, Riegger és Eibel valósággal cäsaropapisták voltak, hanem az isteni jognak, és saját buzgóságának s hivatásának kettős forrásából. Püspökeit becsüli, tiszteli, tanácsukat nagyra tartja, mint tábornokaiét és minisztereit, de ha már döntött, tőlük is engedelmességet követel. Ismeretes, minő keményen sértő szóval förmedt heves indulatában arra a főpapra, ki egy alkalommal nem járt el úrnője szándékai szerint.

Kormányának tevékenysége tisztán egyházi ügyekben különösen két irányban korszakalkotó. Először az ünnepek számát csökkentette, hogy ily módon az ezek által elősegített dorbézolásnak és henyélésnek vessen gátat. Már első reformkorszakában, 1753-ban nem kevesebb mint huszonnégyszáz ünnepet törölt el, oly módon, hogy ezeken látogassák ugyan a reggeli misét, de azután lassanak munka után. Ez elhatározását még erőszakkal is fentartotta, bár az népszerűséggel épen nem dicsekedett. Később, 1770-ben, már államtanácsa javaslatára, az ünnepek számának újabb megszorítását kívánta a pápától, oly módon, hogy az eltörölteket a legközelebbi vasárnapra tegyék át. Bár az államtanács e reformot azáltal akarta a császárnőre nézve elfogadhatóvá tenni, hogy nem elégedve meg az

ebből várható világi haszonnal, a még megmaradandó ünnepek szigorúbb megtartását helyezte kilátásba, Mária Terézia mégis sokáig ingadozott, míg beleegyezett oly változtatásba, mely a különbséget a katolikus és protestáns vallás közt csökkenteni volt alkalmas. Együttal azonban mindent megtett, mi az ünnepek fényét és az áhítatosságot emelni alkalmas volt. Vasárnap délutáni 3-ig bezáratta a korcsmákat, a kávéházakat, nem engedte meg a zenét, még falun sem, a színházat pedig csak a fővárosokban, ott is csak este. A kormánynak nemcsak arra volt gondja, hogy a tisztviselők és katonák részt vegyenek az egyházi szertartásokban, hanem arra is, hogy az egész lakosság az egyház parancsaihoz alkalmazkodjék. Bécsben meg volt hagyva, hogy a vendéglőkben pénteken ne lehessen kapni húsételt, és másrészt Temesvár városa szintén a kormányhoz fordúl, hogy bőjtire biztosítsa az ellátásához szükséges halat.

Az ünnepek megszorításában a császárné teljes egyetértésben járt el a pápai székkal. XIV. Kelemen, némi változtatásokkal elfogadta a bécsi udvar javaslatait. De a hol tisztán fejedelmi jogról volt szó, mely alól a papság, kiváltságaira hivatkozva, addig kivonta magát, elegendőnek tartotta saját intézkedését. Így 1775-ben, hosszas meggondolás és ingadozás után, eltörölte az egyházak menedékjogát, s e törvényéről csakutólag értesítette a szent széket. Ép úgy saját hatalmából tiltotta el a szerzetesi fogadalmak letételét a 24-ik év elérése előtt, bár jól tudta, hogy e lépését, még oly engedékeny pápa sem helyeselheti, minő XIV. Kelemen volt. Hanem itt is, mint az ünnepek ügyében, nemcsak a fejedelmi felség érvényesítése döntött, hanem az a szempont is, hogy a katolikus országok csak úgy emelkedhetnek ismét a nem katolikusok fölé, ha lakosságaikat ép úgy csak kevés ünneplő nap által megszakított munkához szorítják és nem engedik, hogy az ifjúság nagy része távol maradjon a polgári foglalkozástól s kötelessé-

FRANCISCO DE SOLIS FOLCH DE CARDONA S. R. E.

Basileae SS. XII. Apostolorum Presbytero Cardinali Archiep. Hispalen Viro magnifico
 epime que de Romani bonis que artibus merito hanc EJUSDEM PONTIFICIS EFFIGIEM summo
 studio a se depictam Joh. Dominicus Porta pictor imaginarius Pontificis animo libens
 D. D. D.

92. XIV. KELEMEN PÁPA ARCZKÉPE.

Excellentissimus Illusterrimus ac Re-
 verendissimus Dominus Carolus
 Episcopus Egerensis de Salanthia
 Episcopus Sacrosanctae Romanae
 Ecclesiae Cardinalis Intimus
 Secretarius Lubus articulator
 perpetuus in Frakno Episcopus
 Regino Apostolicus Illusterrimus
 Inclitum Comitatum Hungarici
 minorum perpetua supremus Comis

GRÓF ESTERHÁZY KÁROLY EGRI PÜSPÖK.

Bubics Zsigmond kassai püspök birtokában levő egykorú rézmetszet után

együttal a magyar alkotmány védelme alatt álló kiváltságos rend, a királynőnek 1764-ben le kellett mondani az országgyűléssel szemben ide vonatkozó törekvéseiről és beleegyezni Kollár művének elítélésébe. De az országgyűlés után teljes királyi hatalommal végezi a magyar egyházmegyék új beosztását, a rozsnyai, beszterczebányai, szombathelyi s fehértvári püspöki megyék felállítását, a primási diöcesisnek, melyet tíz éven át fő nélkül hagyott, megnyirbálását, a görög egyesült püspöki megyék felszabadítását az illető római kath. püspökségek alól, bár különösen a hatalmas egri püspök, Esterházy Károly gróf, ezt egész erejével ellenezte, végre az egész püspöki karnak megadóztatását a vallásalap és a várerősítési alap javára. Mindebben mint sz. István jogainak örököse jár el. Első királyunk tisztelete ő alatta újra állami jelentőséget nyer. Az 1771-ben nagy ünnepélylyel Budára vitt szent jobb iránti kegyelet lett azután a magyar államnak legfőbb sollemnitása. Szent István napján, midőn a hívők ezrei kísérték processióban, az ország katonai és polgári méltóságaival élükön, a csodatevő, országalapító erekljét, mintegy egybeforrott a «Regnum Marianum» eszméje a modern magyar államével, melynek berendezése s virágzása a királysághoz volt kötve.³⁰ És a mint politikai tekintetben az ausztriai fejedelemségben gyakorlott korlátlan hatalmat igyekezett átvinni magyar területre is, úgy viszont egyházi tekintetben az apostoli királynak hasonlíthatatlanul nagyobb jogkörét ültette át az örökös tartományokba, hol azelőtt a fejedelmi hatalmat «in sacris», nemcsak a pápai tekintély, hanem a birodalmi püspökfejedelmek kiváltsága is, meglehetősen szűk korlátok közé szorította. A mit tanácsosai elvont államjogi fejtegetésekkel bizonyítottak: a fejedelem korlátlan felügyeleti és szabályozási jogát az egyház fölött, azt ő apostoli királyi méltóságából, mely szinte isteni eredetű, vezette le és igazolta.

Oly hatalmas testület, minő a római egyház volt a monarchiában még ernyedése e korában is, csakis oly fejedelemtől tűrhette szinte ellenállás nélkül e szüntelen szabályozást, kit magával legfőbb érdekeire nézve azonosnak tudott. Csakugyan Mária Terézia nemcsak személyére nézve jámbor hívője a kath. egyház tanainak, hanem egész lelkesedéssel és odaadással kívánná azzá tenni minden alattvalóját: az egész világot. Mindenben, mit egyházi ügyekben tesz, kirívó a szándék: ellenállásra képesebbé, hódításra alkalmasabbá tenni az egyházat, ügyesebb és lelkiismeretesebb vezetés, az erők szigorúbb csoportosítása által. A Ferdinand és Leopold korabeli hagyomány, mely a császári ház politikai érdekét mindenütt legszorosabb kapcsolatra hozta a katolikus egyház haladásával, nála új erőre ébred. Midőn Ausztria közigazgatását a kerületi hivatalok felállítása által új alapra helyezi, ez új állami tisztviselőknek oly utasítást ad, melynek az egyházi szellem ápolása igen jelentékeny része. «Isten tiszteletének előmozdítása, a katolikus egyház hamisítatlan fenntartása, a boldog kormánynak igazi szilárd alapja. Minden kerületi kapitány ügyeljen tehát körében a kath. vallás megtartására és terjesztésére, s hasson ellene a tévtanok terjesztésének. Állja mindenütt útját az akatholikusok nyilvános vallásgyakorlatának.» Bár Magyarországon keze jobban meg van kötve, az 1768. nov. 21-én kiadott útasítás a főispánok részére ugyanazt a szellemet lehelli. Ebben is az első pont szól a vallásról. A főispán gondoskodjék, hogy az Isten, Szűz Mária és a szentek elleni káromkodások szűnjenek meg, ügyeljen fel a vallásos ügyekben kiadott resolúciók megtartására és mindenben istápolja az igaz hitet. Legjobban az atheistákra és indifferentistákra vigyázzon, foszssa meg őket hivatalaiktól és büntesse meg őket.³¹ A mit az egyház enfant terrible-jei, mint Biró Márton hirdettek: a protestánsok teljes elnyomása vagy kiűzése, az elvben megfelelt

a királynő gondolkodásának. De a végrehajtásban, minden buzgósága daczára, sem ragadtatta magát erőszakoskodásra, sem olyan tetre, mely protestans alattvalóit végkép elidegenítette volna kormányától. Az 1749-ben nála járt nagy protestans deputatiót, melyet Nádasdy kanczellár nem is akart eléje bocsátani, azon biztosítással fogadta, hogy fenn fogja tartani törvényes jogaikat s nem tesz ellenökre. Midőn a küldöttség szószólója, Prónay Gábor, ki térden adta át a folyamodást, és a többi küldött: Podmaniczky Sándor, Szirmay István, Berzeviczy Sándor, a kalvinisták részéről pedig Vay Ábrahám s Ráday Gedeon törhetetlen hűségöket erősítette, a császárné csak arra helyezett súlyt, hogy ne forduljanak panaszaikkal idegen kormányokhoz és követekhez és ne izgassák a népet a kormány ellen. És midőn a küldöttek ez ellen tiltakoztak: hisz nemcsak hogy idegen követnél nem jártak, de két hét óta, mióta Bécsben vannak, templomukat sem látogatták, a császárné rögtön azt válaszolta: «templomba ugyan elmehettetek volna».³² Az a politikai ok, hogy a magyar nemzet e hatalmas részét ne taszítsa az ellenségnek, a porosznak karjaiba, ki csak leste az alkalmat, visszatartotta a császárnét a protestansok egyenes üldözésétől. Ez az üldözés meg volt: egyik leglényegesebb vonása hazánk akkori történetének, de inkább magoktól a kath. hatóságoktól indul ki, melyeknek hevét az udvar egyszer-máskor kénytelen mérsékelni, s nem annyira a protestans vallás, mint inkább a protestansok politikai befolyása és társadalmi hatalma ellen irányul. Classicus kora Magyarországra nézve annak: mennyire politikumnak tekintették itt mindig a vallást.

Maga a császárné egész természeténél fogva sokkal inkább volt térítő, mint üldöző. Örökös tartományaiban lehetőleg fogyasztotta a protestansok számát vagy hivatalos térítés, vagy pedig száműzés által Erdélybe, hol a szászok nem épen szívesen fogadták hitrokonaikat, vagy a Bánság

bányakerületébe. Magyar előkelő protestans pedig nem juthatott közelébe, a nélkül, hogy a császárné azt a gondolatot ne táplálta volna, hogy őt és családját az egyedül üdvözítő vallás részére megnyerje. Midőn gróf Teleki Mihály egy erdélyi küldöttség élén, 1741-ben nála jár, mindjárt meg akarja nyerni annak fiát. «Mondja, hogy nem akarja elhagyni vallását, de én nem hiszem.» Tudjuk, hogy igyekvését sok esetben siker koronázta. Ausztria főtisztviselői közt igen nagy számmal voltak az áttértek. Magyarok közül elég Bessenyeyre mutatni. Ha ilyenkor akadályba ütközött a császárné akarata, túltette magát nemcsak a jog, hanem a méltányosság határain is. Egész hatalmi apparatusát mozgásba hozta, hogy Bánffy Ágnest elszakítsa anyjától s vőlegényétől és a gyermekleányt udvaránál a kath. hitben neveltesse.³³ Ily ügyekben folytonos levelezésben állott gróf Esterházy Károly egri püspökkel és Bajtayval, kik e pontban legbuzgóbb és kiméletet nem ismerő eszközei voltak. De még itt is engedett, a hol az engedést politikai érdek parancsolta. Magában Bécsben is megtűrte a protestans és görög nagykereskedőket, mert csak ezektől lehetett várni a monarchia kereskedésének felvirágozását. Ép úgy engedett a görög nem egyesültek uniójában is első hevéből, midőn 1753-ban, részben e miatt, veszedelmes lázadás tört ki a végvidéken.

Ellenben azon felekezettel, mely sem külső összekötetések, sem saját ereje miatt nem látszott félelmesnek, a zsidóval, teljes mértékben érezte haragját és megvetését. A prágai zsidókat, kiket a poroszszaal való czimborálással gyanúsítottak, 1746-ban mindenestől kiűzette a cseh fővárosból. Nem használt sem külföldi követeknek felszólalása, sem magoknak a cseh rendeknek közbenjárása. Csehországból s Morvából is ki akarta őket utasíttatni, és e szándékától csak azért tért el, mert bebizonyították neki, minő halálos csapást mérne ez azon országok gazdaságára. A zsi-

dókkal szemben a középkori római császárok álláspontját foglalja el, kiknek e nép «kamaraszolgája», melyet adója fejében megvéd, de az oltalmat tőle, ha tetszik, meg is vonhatja. Ezen felfogás alapján keményen meg is sarczolja őket, különösen 1746-ban, midőn a magyarországi zsidókra is fejenként 2 frtnyi adót vet ki tekintet nélkül nemre és korra. Még az áttért Sonnenfels sem igen dicsekedhetett rokonszenvével.

Nemcsak a katolikus egyházat, hanem az egész művelt világot a jezsuitáknak dülőre jutó sorsa érdekelte leginkább. Ebben látták az egyház ellen a felvilágosítók által megkezdett harcnak eldöntését. Magában az egyházban is igen számos és befolyásos ellensége volt a jezsuitáknak: gazdagságuk, politikai hatalmuk ellenök ingerelte a velök versenyezni nem bíró rendeket és a világi papságot. Mária Teréziának magatartása az egész ügy lefolyása alatt valóban jellemző. A szövetséges és rokon Bourbon udvarok semmi izgatása által nem ragadtatja magát a rend ellen fellépésre: váltig azon állásponton marad, hogy a döntés egyedül a szent széket illeti meg. Midőn aztán XIV. Kelemen 1773. júl. 21. rendeletével «szólott Róma», mindent megtesz, nemcsak az eltörlés foganatosítása végett, hanem azon czélból is, hogy abból, ha már meg kellett történnie, államára nézve a lehető legnagyobb hasznot húzza. Akkor is védelmébe fogadja a rend tagjait az ellenök emelt vádak ellen, itt is daczol a közvéleménynyel, «mert soha e szerzettől nem látott mást, mint épületest», hanem arra, hogy fentartsa őket a pápa ellenében, egy pillanatig sem gondol. Sőt magáévá kezdi tenni a kor phraseológiáját: Ferdinand gyóntatótyjának egy nem egészen őszinte jelentését «kissé exjeszuitának» mondja.

Addig is, míg a rend még fennállott, teljes szabadságot engedett a császárné az azzal ellenkező törekvéseknek is, különösen a mennyiben azok a fejedelmi tekintélynek

kedveztek. Gróf Apponyi Antal 1771. aug. 15-én többek között a következő tantételek védelmére vállalkozott a Theresianumban. Az államnak jogában áll censurája alá vonni az egyházi szónoklatokat is. — Minden egyházi és világi asylum egyaránt káros és az előbbieket sem vihetők vissza isteni jogra. — Fontos az egyes rendek és társaságok birtokának határát megvonni, «mert mindaz, mit az ilyen testületek tisztességes eltartásukon kívül megszereznek, az államra nézve elveszett vagyon és visszaélésre adhat alkalmat. Nem helyeselhető, hogy Justinianus az egyházaknak megengedte a szerzést, az elidegenítést pedig eltiltotta.» Sőt még a jezsuiták által vezetett nagyszombati egyetemnél disputált tételek között is találunk ilyeneket: «az állami kormánynak megvan az a joga, hogy felügyeljen minden egyházi ügyre és nézzen utána, hogy az egyház ne okozzon kárt az állam javával ellenkező tanok hirdetése által». Továbbá: «Isten, ki nem mondhat ellen önmagának, fönn akarja tartani az államot és az igazi vallást. Ennélfogva az a vallás, mely az állam javát ellenzi vagy akadályozza, nem lehet az igazi vallás». A Febronius-féle tanok, melyek a nemzeti egyházakat emancipálni akarták a pápai szék korlátlan hatalma alól, mindjárt a «de Statu Ecclesiae» című könyv megjelenése után nagy érdeklődést keltettek Mária Terézia legbizalmasabb, legmeghittebb embereinél. Kabineti titkára Neny már örvend annak, hogy Festetics Pállal együtt fogja ezen, az indexre tett könyvet olvashatni.³⁴ A censura, az egyetemi oktatás egy része már kivétetett a társaság kezéből, annak feloszlatása előtt. A hivatalnokok, az előkelők és tudósok meglehetősen szabadon olvashatták a tiltott könyveket is, és a Franciaországból kiinduló szellemi áradat minden nagyobb akadály nélkül hullámozhathatott be a monarchiába.

A világi műveltség ez emancipációjára az egyházi alól vezethető vissza Mária Teréziának egyik legfontosabb, tán

legmaradandóbb értékű műve: a közoktatásügy szervezése.

Köteteket írtak arról, minő szomorú állapotban volt a nevelés ügye a monarchiában uralkodása előtt, és annak elején. Mind jobban szembetűnővé vált a katolikus Németország elmaradása a protestáns mögött tudományban és iskolázásban. Különösen megsínylette ezt Ausztria, Poroszország elleni küzdelmében. Ez elmaradásért nem lehetett felelőssé tenni mást, mint a jezsuita-rendet. Még pártfogói sem védhették tanrendszerét azon szemrehányás ellen, hogy egy oly mozgalmas időben növendékeit nem foglalkoztatta mással, mint egy holt nyelvvel, és még azt sem értette meg, sem nevelési rendszerét azon vád ellen, hogy az akaratot annyira korlátozza, hogy a ki iskolájukból kikerült, annál féktelenebben adja át magát az első behatásnak, legyen az jó vagy rossz. Tulajdonképp ez a nevelési kudarcz rendítette meg a társaság állását már jóval feloszlatusuk előtt. Helyébe sok helyütt a mérsékeltebb piaristákat tették, kik azonban szintén nem dicsekedhettek még valami nagy sikerekkel.

A XVIII. század szellemi mozgalma teremtette meg nemcsak a reáliskolát a tudós iskola mellé, az tette állami feladattá a népnevelést, az igyekezett megállapítani Rousseau és Basedow műveiben a nevelés természetes törvényeit. Már a kezdő és fejlődő tanítás methodusa is megvolt, bár még pályában és igen tapogatódzva. Fejlesztése körül Felbiger sagani, sziléziai prépostot illette meg a katolikus Németországban a legnagyobb érdem. E tanügyi kérdések mindenütt felkeltették nemcsak a tudós köröknek, hanem az uralkodóknak is érdekét. Szinte végtelen haladását látta az a boldog kor nemcsak az egyes kiválasztottaknak, hanem az egész emberiségnek. Mária Terézia, kinek oly eleven érzéke volt, mind hatalmi állásának alapföltételei, mind alattvalói jóléte iránt, legkevésbbé zárkózhatott el ez esz-

mék elől. Meg van győződve arról, hogy a köznevelés fejlesztése fejedelmi jog és kötelesség: tőle származik az a valóban államférfíúi elv: *az iskola politikum*, és kell is, hogy az maradjon. Pergen gróf javaslatai alapján 1770 óta egyre behatóbban foglalkozott e fontos kérdéssel, melyet végre, mondhatni egészen saját szellemében oldott meg.

Pergen három elvet állított fel: 1. Fejedelmi tekintélyvel kell megállapítani egy tökéletesen kidolgozott tervet, melynek célja, igaz, de felvilágosodott, a haza szolgálatára kész és alkalmas keresztyének nevelése. E célra népiskolákat, reáliskolákat és tudós (latin) iskolákat állít fel. 2. Az iskola- és nevelésügy vezetését és igazgatását az állam vonja magához. 3. A tanítást és nevelést ki kell venni a szerzetesek kezéből, és azt csakis próbált világi tanítókra, vagy legalább világi papokra bízni. Az állami és világi nevelési rendszer ezen elveit a császárné magáévá tette, csak a szerzetes papságot illetőleg tagadta meg beleegyezését, leginkább azért, mert az nem volt még pótolható. A szükséges anyagi eszközöket a jezsuita rend lefoglalt vagyona által nyert tanulmányi alap szolgáltatta, melyhez más pénzforrások is járultak. A tanügyi igazgatás külön kormánybizottságnak lőn feladata. Ilyet állítottak fel 1774 elején Pozsonyban is a helytartótanács kebelében, Fekete országbíró elnöklete alatt. A bécsi commissió tagja lett Felbiger is, kit a császárnő e célból eleinte kölcsön kért a porosz királytól, azután mint pozsonyi prépostot egészen a monarchiába vont. Az ő módszere szerint állították fel a normalis iskolákat és tanítóképzőket, melyeknek próbatétein maga a császárné is jelen szokott lenni.

Magyarországra nézve a «Ratio Educationis», melynek kidolgozásában, úgy látszik, Tersztyánszky kamarai titkáré volt a főérdem, állapította meg épen úgy a tanügy szervezését, mint a tananyagot s módszert is. Bámulatos liberalitással jár el a különböző nemzetiségek és vallások irá-

93. FELBIGER JÁNOS ARCZKÉPE.

nyában. A népiskolától kezdve a szintén világivá vált egyetemig, normalis iskolákon, gymnasiumokon és akadémiákon át magába foglalja az összes közoktatásügyet. Tiszteletre méltó emléke azon kor és azon kormány tudományosságának és felvilágosodásának. Nem az ő hibája, hogy a magyar tanrendszerek közös szerencsétlensége érte: olyanokra volt bízva végrehajtása, kik meg nem értették, vagy nem értettek vele egyet. A császárnőn nem múlt, ha nem volt kellő eredménye. Ezt az egészen világi alapon álló tantervet, mely a tanulmányi alapot minden felekezetre jávára egyaránt kívánta felhasználni, teljes kiterjedésében megerősíti. Teszi ezt azon alkalommal, midőn a Budára áttett egyetemet gazdagon megadományozta és tulajdon kir. palotájában ad lakhelyet azon intézetnek, melyet a magyar tudományos képzés betetőzésének szánt.

Oly államban, mely lakosságának nevelését a legalsó rangtól a legfelsőig gondoskodása tárgyává teszi, mely az értelem és erkölcs fejlesztése által mindenkinél elismeri az emberi méltóságot: az elnyomásnak és szolgaságnak nincs többé jogosultsága. A feudális iga megtörésére megtörtént az első lépés akkor, midőn az állam kezébe vette a közigazgatást és azt elválasztotta az igazságszolgáltatástól.

A jobbagynak most már volt kihez folyamodni a földesúr ellen. Már csak idő kérdése volt a törvény előtti egyenlőség, a polgári törvénykönyv megalkotása, melynek alapelveit már Mária Terézia idejében rakták le. Ép úgy szükségessé tette az emberi méltóság elismerése a büntetések kegyetlenségének megszűnését, azoknak a bűn nagyságához való arányítását. Beccaria, a büntetőjog ujjá alkotója, Mária Teréziának volt alattvalója. Mint mindenben, e pontban is conservatív volt a császárnő: az általa kiadott criminalis codex még egész sorát tartalmazza a kínzásoknak. Csak József befolyásának, kire anyai büszkeséggel

bízta az ügyet, mert «fia jogász», volt köszönhető a tortura eltörlése.

Kivált a jobbágyság sorsának javítása feküdt nagyon szívéen a császárnőnek. Ebben látta mint fejedelem az ország erejét és alapját. Mint keresztyén nő kötelességének tartotta gátot vetni a szegények elnyomásának, és mint első uralkodói programjából látjuk, ebben látta uralmának alapját. Midőn az államtanács, majd az 1764—5-iki diæta mind jobban felvilágosítja a dolgok valódi állásáról, szinte elragadja szent heve. «Nem akarok elkárhozni néhány nemesért és mágnásért» írja gróf Pálffy országbírónak. Ez indulata serkentette az úrbér szabályozására, arra: hogy a mit a törvény megszabott, azt a jobbágyi tartozások maximuma, és nem mint eddig minimuma gyanánt tekintse az állam. A jobbágyság körében roppant izgatottságra adott okot a legfelső gondoskodás: épen a legfőbb méltóságok jószágairól jött legtöbb panasz: már már féltek főuraink egy új kurucz lázadástól és katonai segítségért folyamodtak. Ez egy ideig lassította az eljárást az államtanács minden sürgetése daczára.³⁵ Az 1770 után több országában, különösen Csehországban dúló inség, még jobban megnyitotta szemeit a nép nyomorának igazi okai előtt. Csakis az ő határozottsága és tekintélye vihette keresztül ez újítást, melyben a magyar nemes «hazája bukását siratta», a megyék oppositiójával szemben. A jobbágyság ismét igazságos és hatalmas bírót látott királyában, kihez bizalommal fordulhatott, mint egykor Mátyáshoz.

Ha végig tekintünk a reformok e hosszú sorozatán, lehetetlen el nem ismernünk, hogy e monarchiában, melyben oly erős volt mindenütt a conservatív érdek, és oly gyöngye az azt megdönteni törekedő felvilágosodás, csakis a nagy királynő hatalmas és mégis békéltető egyénisége bírta elvégezni a Herakles munkáihoz hasonlítható átalakítást. Erejét mindig abban találta, hogy saját szempontja össze-

folyt azzal, mit a közszellem közjónak ismert el. Államférfiúi esze minden téren az új felé hajlította, szíve pedig a változtatásokkal ki tudta békíteni azokat is, kik azoktól szenvedtek.

Úgy az elhatározás, mint a végrehajtás az ő érdeme. Eszközeit, munkatársait az új, már inkább világi, tudományos nevelésben részesült nemzedék szolgáltatta. A régi kulturával dicsekedő német, olasz és cseh nemesség inkább járhatott ebben kezére, mint a magyar, melynek műveltsége, a mennyiben nem volt teljesen idegenszerű, igen szűkkörű volt, és épen nem olyan, hogy az állam új szervezésénél nagy hasznát lehetett volna venni. Igaz, hogy Andrassy tábornokot 1745-ban megbámulja a florenczi angol követ, mert nemcsak nevéről ismeri Newtont, hanem műveiből, de e bámulás is mutatja, mennyire ritkaságnak tekintették a philosophiai műveltséget magyar főúrnál.³⁶ Ki kell mondanunk — hisz nemzetünk azóta kiköszörülte e csorbát: a mint eleinte a császárság elsősége, majd a nagyobb gazdagság szerezték meg a monarchiában az elsőséget az örökös tartományoknak: úgy most az, hogy az ottani berendezés, melynél ősi alkotmány nem állotta a fejedelmi jóakarat útját, sokkal jobban megfelelt a haladás és humanitás követelményeinek. Mihelyt egyszer «az Istennek tetsző egyenlősítés és rectificatio» lőn uralkodási elvvé, mindenben a haladottabb példájára kellett módosúlnia a bár nem saját hibájából elmaradott félnek.

Oly ügyekben, melyek az alkotmány szerint is a király rendelkezési jogához tartoztak, vagy olyanokban, melyek hasznos volta szembetűnő volt, és melyek törvényes jogokat nem sértettek, a parificatio nem ütközött akadályba. A magyar kancellária vezetői, gróf Esterházy Ferencz fő- és Pálffy Károly alkancellárok, Brunswik és Ürményi tanácsosok a haladásnak, a felvilágosodásnak voltak emberei, és méltán állanak az akkori legjobb osztrák állam-

férfiakkal egy sorban. A magyar kancellária megérdemelt jó hírnek örvendett munkálatai alaposságáért és az azokban nyilatkozó belátásért és hazafiságért. Ha a császárné valami javítást óhajtott, e magyar államférfiakat konferentiára szólította a hadi tanács, cs. kancellária vagy kamara illetékes tagjaival. Ha a dolog ellen nem lehetett alapos kifogást tenni, megtalálták az eljárás és végrehajtás törvényes módját is. Így mentek végbe a katonai, az egyházi és iskolai reformok, így vétetett munkába az urbérszabályozás Magyarországon csak úgy, mint Ausztriában.

Azt sem szabad felednünk, hogy hazánk területének egy nagy része, még nem is tekintve Erdélyt, nem a magyar törvényes hatóságoknak, hanem a császáriaknak állottak igazgatása alatt. A hadi tanács és a kamara igazgatják a végvidéket és a bánságot, és a magyar kamara, bár névleg független hatóság, nem bír szabadulni a császárinak gyámsága alól. Pedig a kamara nemcsak a királyi domíniumokkal rendelkezik, hanem a sz. kir. városokkal is. A mit Ausztriában és Csehországban jónak találtak a városi igazgatásra nézve, azt minden baj nélkül lehetett behozni az annyira önállótlan magyar városokba. Hisz ezekre nézve emelkedés volt, ha amazokhoz közeledhettek. A kormány beavatkozása a városok egész berendezésébe, a választásokba, a gazdálkodásba, a legmagasabb fokra hágott: a «zuviel Regiererei» valóságos orgiáit találjuk az igen jóakarató kamarai utasításokban.

Mindebben még a fejlettebb állami szervezetnek természetes hatását látjuk, egy szintén önálló, de fejletlenebb és a haladás felé törő szervezetre.

Egészen másként áll a dolog, midőn nem javításokról van szó, hanem oly kérdésekről, melyekben Magyarország és az örökös tartományok érdekei nem vágnak össze. Mint-hogy a fejedelem egy és tekintélye oly döntő, nyílt összeütközésről nem lehet szó. Megoldást kell találni. Csakhogy e

megoldás — épen mert a fejedelemtől függ, bepillantást enged abba, hogyan mérlegeli ő két államának érdekeit.

Legvégzetesebb a kereskedelmi és vámügyek megoldása volt. Magyarországnak érdeke szabad kivitelű követel terményei részére, Ausztriáé szabad piacot a külföldi verseny ellen megvédett gyártmányai, és olcsó nyers terményeket és gabonát gyárai és sűrűbb népessége számára. Ha a két állam csakugyan mint két egyenlő fél áll egymás mellett, valószínű az olyan megoldás, mely mind-egyiknek gazdasági főágát előnyben részesíti. Ily módon Magyarország mezőgazdaságának és Ausztria iparának érdekei érvényesültek volna első sorban.

Csakhogy a két állam e szempontból, a monarchia szemével nézve nem egyenlő. Az osztrák föld és az osztrák ipar meg van adóztatva, és annak terhe jövedelmessége arányában mindig emelhető. A magyar földbirtok adómentes, és a jobbágy és városi polgár adója sem emelhető a diéta beleegyezése nélkül. A monarchia hadseregének és politikai állásának fentartásához mellőzhetetlen az ausztriai iparosok adója. Természetes, hogy ezek érdeke sokkal inkább számíthat döntő helyen pártolásra, mint a magyar földbirtokosé, vagy a magyar polgáré. Bár a kanczellária határozottan, szinte kétségbeesetten védi a magyar érdeket, sikerre, különösen az 1764—5-iki diéta után nem számíthat. Az udvar közvetve fizetteti meg magának az insurrectio megváltását, melyet a magyar nemesség megtagadott. A fejlett ausztriai ipar elárasztotta termékeivel a magyar piacot, hol a lakosságnak és igényeinek növekedése biztosította keletőket. Vele szemben elhalaványul, lassú, de biztos halálra van ítélve a felsőmagyarországi városoknak felülről nem istápol, versenyre nem képes ipara. A magyar mezőgazdaságnak azon czikkei, melyekre Ausztriában szükség van, csakis úgy vihetők ki, hogy azokat ott olcsón lehessen kapni. De ha bármely

ausztriai termény versenyezni készül a magyarral, a magyar megfelelő terménynek kivitele nemcsak Ausztriába, hanem külföldre is, minden módon megnehezítették. A gazdasági elnyomásnak el nem feledhető classikus példája, hogy magyar bort Ausztrián át csak úgy lehetett vinni külföldre, ha ugyanannyi osztrák bort is vittek vele.

Nemcsak Magyarország elszegényedése, a pénznek Ausztriába folyása, a «nemzetnek saját zsírjába fulladása» következett e politikából. Lehetetlenné tette a magyar polgári osztálynak fejlődését, szükségessé azon magyar földbirtokos osztálynak uralmát, mely ellen intézve volt. Közjogi tekintetben független hazánkat gazdaságilag gyarmatává, még pedig igen mostohán kezelt gyarmatává tette Ausztriának. Nem hiszszük, hogy Mária Terézia tisztában lett volna e következtetésekkel. Igazságossága visszariadt volna, ha nem mástól, attól, hogy a jóérzelmű és szorgalmas magyar polgárság lakoljon a nemességért. A nemzetgazdaság különben sem volt erős oldala. Szeme előtt ebben csak a *rectificatio* lebeghetett, hogy az osztrák tartományok ily módon más előnyhöz is jutnak és Magyarország egyébben is károsodik, mint a mi pénzben kifejezhető, azt még az ő lelke nem látta előre.

A másik lényeges ügy, melyben épen e korban állapítottatott meg a monarchia Lajthán túli felének túlsúlya a magyar királyság fölött, a német nyelv volt. Ennek elterjesztését a magyar arisztokratia körében maga az udvar közvetítette. Elősegítette a nevelés a Theresianumban, a savoyai nemesi akadémián, vagy a tiszti iskolákban. Útját nem állotta semmi törvény, hisz a német nyelv tanítását még nem hozták egyenes kapcsolatba politikai következtetésekkel. Csak midőn az államtanács által egységesen igazgatott birodalomná lőn Ausztria, midőn az osztrák államférfiak nemzetet is akartak szervezni ez állam részére, és e nemzet culturájára az épen hatalmasan feltörekvő német

nyelvet találták legalkalmasabb közegnek, mint a császárságnak nyelvét, midőn az új tanrendszer általánossá tette a «német» iskolázást: akkor vált a bécsi kabinetre nézve egyenesen politikai feladattá a német nyelv terjesztése a monarchia szláv és magyar részeiben is. Minthogy a hivatalos nyelv érintetlen maradt és a német nyelv hasznos volta úgy a közéletben, mint a kereskedelemre és műveltségre nézve nem volt eltagadható, a magyar kancellária hivatalosan is felszólal a német nyelv tanulása mellett. Egy kir. rendelet 1774. jun. 20-án, tehát a közoktatásügy szervezésének napjaiban, kifejti, mily káros a német nyelv nem tudása. Adás-vevésben, kereskedésben sok kárt vall ezáltal a magyar nép, sőt ez az oka, a miért az ipar és forgalom nem haladhat kellően. A nemesekre pedig úgy akar hatni, hogy feltűnteti, mennyire akadályozza e hiány még a tehetségesnek is haladását az állami szolgálatban és a katonaságnál. Sőt még megyei és városi hivatalban sem lehetnek el nélküle: hányszor kell tárgyalniok és számolniok a tisztekkel! Ezért, hogy legalább a felnövekvő nemzedék részesüljön az előnyökben, ő Felsege elrendelte a német nyelv tanítását a papnöveldékben, hogy így a tanárok és lelkészek által mindenütt elterjedjen e hasznos nyelv ismerete. A nagyszombati főiskola már 1770-ben ez utasítást adja a humaniorák tanítására nézve: «mivel e királyságban három nyelv van használatban: a magyar, német s szláv, melyek között a német igen hasznos, sőt szükséges, az e nyelvet nem ismerő ifjakat zsege koruktól fogva kell arra minden osztályban tanítani, de az anyanyelv kára nélkül, melyet otthon nem nélkülözhetnek.»

Magában az új nevelési rendszerben is előkelő helye jut a német nyelvnek. A «Ratio Educationis», már a városi nemzeti «népiskolák» rectorától is megköveteli e nyelv tudását, hogy abban a tanítókat oktathassa. A népiskolákban tekintetbe jő, hogy a latin nyelv «erősen szükséges»,

a német «kiválóan hasznos». A falusi iskolákba még nem hozható be, de már a városiakban kötelees tantárgy. A grammatikus iskolákról szóló fejezetben külön is ki van fejtve a nagy haszon: a sok olvasmány, a fordítás, a kereskedés könnyítése. A gymnasiumoknál háttérbe szorúl, hogy az akadémiákban ismét annál nagyobb tért foglaljon el. Egyáltalában, a latin nyelv uralma alatt az van mintegy rendelkezve a modern literatúrával való közvetítésre, nem pedig a még ily irodalommal nem dicsekedő magyar nyelv. Kulturái értékénél fogva mintegy prædestinált arra, hogy egykor elfoglalja a holtnak helyét.

Kivéve a szorosan vett tudós és a főnemesi, vagy tisztviselői köröket, még sem igen terjedt akkor a német nyelv. A köznemesség zöme megmaradt a magyar és latin mellett. Ép oly kevésbé bírt gyökeret verni a német nyelv által is elősegített közösség az ausztriai tartományokkal. Bár a «Ratio Educationis» egy helyütt azt a kifejezést használja: «az osztrák monarchiának, és különösen a magyar birodalomnak története» — bár a Magyar Hirmondó «Magyarország és az azzal közös országok dolgairól» ír, sokkal mélyebben gyökerezett a magyar korona százados fényének és függetlenségének tudata a kedélyekben, semhogy ezekben mást láthatnánk, mint a fejedelem közössége, és a sok más közössé váló intézmény és érdek elismerésének kifejezését. Igazán vérré még csak azokban vált, kik Bécsben nevelkedve, érintkezés nélkül a hazai közszellemmel, egész életöket a császárné szolgálatának szentelték.³⁷ A nagybirtokú magyar aristokrátiát megmentette ettől összetartása. Azok, kik már csak magyar államot ismertek és abban királyi akaratot, de nemzetet nem, a szegényebb fő- és köznemesek közül kerültek ki, kik már igen kevésbé különböztek politikai felfogásra nézve osztrák és cseh társaiktól. Jellemző majdnem valamenynyire nézve, hogy hivataloskodásukat nem az országban

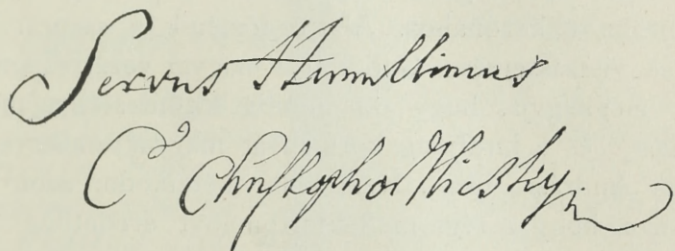
kezdik meg, hanem azon országrészekben, melyek külön, és így a császárnétól egyenesen függő kormány alatt állanak. E férfiak typusa a még nagyobb szerepre hivatott

94. GRÓF NICZKY KRISTÓF ARCZKEPE.

gróf Niczky Kristóf, a Bánság visszacsatolója, kinek már ifjú korában szerzett «magyar államtana» megmutatja, minő idegen lehet nemzetétől az, ki annak alkotmányában csak

az uralkodónak kedvező pontokat veszi észre. Ilyen volt Koller Ferencz, ilyen gróf Balassa Ferencz, ki Horvátországban és a végvidéken működött, ilyen Izdenczy József, ki pályáját a visszaszerzett Galicziában kezdi meg, és kinek politikai jellemét egy igen határozott demokratikus vonás teszi az államtanácsosokéhoz még hasonlóbbá. Ezek azon államférfiak, kik bár Magyarország szolgálatá-

95. GRÓF NICZKY KRISTÓF ALÁÍRÁSA.

ban állanak, hazájukat nem nézik külön egyéniségnek, hanem egy nagy egész részének, melyet az uralkodó törvényes akarata szerint a birodalom központjából igazgat.

***

Két alapon nyugszik a modern nemzetek fejlődése és felvirágozása: anyagi és szellemi munkán; gazdasági haladáson és önálló szellemi műveltségen. Szomorú és meg nem másítható végzet akarta úgy, hogy éppen e nagy, e reformáló királynő korában menjen végbe az a szervezkedés, mely nálunk, midőn minden haladt, úgy az ipart, mint a nemzeti nyelvet középkori állapotában hagyta meg. Semmi sem mutatja inkább nemzetünk gyöngeségét és elmaradottságát, mint az a kettős tény, hogy oly jó szándékú és tevékeny uralkodó, mint a minő Mária Terézia, e két téren, nem mint javító, hanem mint a régít fentartó lép fel, meg az, hogy ilyen eljárása nem keltett hazánkban nagyobb ellenhatást. Volt oppositio, de ez éppen a reformok ellen irányult.

Mert, ha a királynő mindenkép erősítette is azon kapcsolatokat, melyek hazánkat az örökös tartományokhoz lánczolták, közjogi tekintetben hű őrzője, tisztelője volt a magyar korona önállásának. Ezt nem csak címekkel, kitüntetésekkel, külsőségekkel mutatta, melyek iránt a magyarok mindig oly fogékonyak voltak. Az ő uralkodása alatt történik Alsó-Szlavoniának és a Bánságnak visszakapcsolása az országhoz. Fiumet, mint «*separatum corpust*» ő csatolja a koronához. Alatta történik a szepesi városoknak visszaszerzése. Galicziát is magyar vezérrel szállatja meg, meghagyja, hogy ott mindig kitüntessék a magyar czímert,³⁸ és e királyság kormányát magyar emberre, gróf Hadik Andrásra bizza. Nem lehet kételkedni azon szándékában, hogy e régi melléktartományt eredetileg ismét az országhoz akarta fűzni, mitől azonban az államtanács visszatartotta. Már arról is szó volt, hogy Boszniát meghódítsák, minek természetes következése gyanánt jósolták a végvidék felosztását és az országba olvasztását. Így, külsőleg tekintve, ő a magyar állam helyreállítója, a török háborúk következéseinek megszüntetője.

De nem csak külsőleg az. Az annyit hányatott ország alatta nyer ismét békét, törvényt, a felvirágozásnak első alapfeltételeit az ő erős és jótékony uralma adja csak meg. Nemcsak az elpusztult területeket értjük, hol a gyarmatosítás rohamosan haladt. Ott is, hol nem szűnt meg a megyei kormány, csak most működhetett biztonságban, azzal a folytonossággal, melyet csak nyugodt erő ad meg, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás. Oly zilált viszonyok közt, minők akkor a hazaiak voltak, csakis az ő egyénisége birta féken tartani, egy magasabb törvény alá hajtani a hatalmas főurakat, a büszke nemeseket, a gazdag papságot és a zavargó jobbágyságot. Hazánkra nézve kora negyven évi zavartalan békének időszaka — páratlan jelenség évkönyveinkben. Nemcsak az arisztokratia, az egész

Vienne die 8e Martii 1776.

Serenissime Dux, Fili Charissime! A primo mox auspica-
ta Regnorum Gubernationis instanti constans illud animo in-
sedit Principium, nihil tota, qua Gratia DEI, Vita superet, an-
tiquius, ardentiusquē reputandum esse, quam ut subditis Popu-
lis, quantum in potestate suum est, bene esset, præcipuè autem
perchare Ungarorum Senti nullo non repugnantium Gatorum
articulo Bona, Fortunas, Viam, et Auxilium omne amulis lita-
re Studiis non hesitanti consuleretur, et quaque ad honorem
ac felicitatis incrementum conducunt, ipsa prompte ei imperti-
am, de illis verò, quæ Jure, atquè e Concessionibus Legum com-
petunt, nihil unquam detrahi sinam.

Hæc susceptâ Regulâ quis mihi optatior rerum eventus,
ac ut provehendis perchari Regni Limitibus Fines proprii inte-
grè restituantur, quod opere ipso postquam non exigua à Fran-
sylvania Barres, Districtusvè Tybiscanus, ac Loca antehac Mili-
taria in diversis Regni Comitatibus sita, item Syrmj Fractus,
atque Sclavonia Inferior tota, imò Scopusiensium Oppida à Sa-
culis Extersa Reipublicæ subjecta, nunc autem novissime illa,
qua Mare versus extenduntur, Latifundia, Coloniæ ibidem

Sta

stabilita, Urbes, et Portus, ac integra Saura Maris restituta,
atque Regno, Partibusque eidem adnexis adjecta, et reincorpora-
ta sunt, uberrimè edoctum, et Orbi palam factum esse conspicitur
adeo, ut Objecti istius penè nihil si quod hodie Danatus Feme-
siensis nomine veniebat, excipias: restare videatur.

Quod ecquidem suam partim à propriis vix respirium
indulgentibus Bellorum. Curis, partim autem vicinorum Prin-
cipum decertationibus, quæ Provincias, et Regiones Domui
Nostræ hereditarias circum dabant, ac demum istis in Pa-
cem coalescentibus per res gravissimas domi natas, atque
in ordinem agendas moram habuit

Ac quamvis nec de præsentis Armis vicinorum undique
corruscantibus omnis rem differendi abesset ratio, ut tamen
Maternum, quod animo inest, desiderium, atque Legibus fulta
Promissio effectum ocyus obtineat, Dilectioni Vestra, cui omne
hoc rei meritum longè jucundissimum futurum pridem intel-
lexi, clementer significandum determinavi: firmo jam consti-
tuisse animo, ut sati Femesiensis Districtus Reincorporatio
antiquis Sacra Regni Corona Auribus innixa, semotis quâ,

cunquē ratione obvertendis difficultatibus, continuo effectui
mandetur, atquē hōc modō ferendis communibus Regni oneribus
et quoad Iuridica, nec non Politica Jurisdictioni laudati ejus-
dem Hungaria Regni subjiatur.

De hac igitur benigna Mentis, et firmæ Voluntatis designatio-
ne Dilectio Vestra per communes Literas suas universos Regni
Hungaria, Banniumquē ei adnexarum Comitatus quamprimum edo-
core, imō Commissionem Articularem ex præiē delectis Individu-
is nominatam, eamquē cuncta illic ad Calculum Contributionalia,
Regalia, atque Ferrestralia divisim spectantem vocaturam, et
simul Comitatus ibi constituendos efformaturam jam in procinctu
constitui significare non differet, spem firmam concipiendo, ne
unum in Regno futurum, qui non ista in Utilitatem, et Commoda
ejusdem motu proprio suscipienda tamquam tenerrimi in percha-
ram hancē Sentem, atque provehenda ejus Incremēta Affectus
Argumentum videat, ac veneretur. In reliquo Dilectioni Vestræ Im-
tia, et benignitate meā ulterius quoquē clementissimē, et Materne
propensa maneo.

Maria Theresia
H

campus rationis adhibenda difficultas
mandatur, atque hoc modo ferenda communis
et quoad iudicia, ne non solentur iudicia
deum Augustinus Regis iudicatur.

De hac re ipsa designat illius et forma
ne Pileus huius per communes huius de
Augustus, daturumque si adhibetur Comite
care, imo commissionem huiusmodi ex per
is nominatum, atque curia illis ad talia
Regalia, atque huiusmodi huiusmodi opera
simul Comitus in continendos efformatur.

comitatus significare non debet, ipse per
unum in Regno futurum, qui non vult in illis
Quidem more proprio iudicanda campus
tam hancce gentem, atque huiusmodi qui
dignumque videtur, ut videretur in talibus
ta, et huiusmodi mea illius quodque clau
propria mano

Augustus
Augustus

ország akkor kezdett ismét európaivá válni. A nemzet őserejének tulajdonítható, ha oly gyorsan kiheverte a nagy csapásokat. De a királynő bölcs és mélyreható intézkedései különösen a jobbagyság, az egyház és a köznevelés ügyében rendkívül elősegítették e haladást, és ha mind nem is gyümölcsöztek mindjárt, hasznukat még a késő nemzedék is élvezi. A magyar ismét erejének tudatára jut, önbizalommal tölti el napról-napra népesedő és felviruló hazájának képe. Ez önbizalmát megerősíti nemzeti történetének tanulmánya, mely Pray és Katona István által új lendületet vett, és az a tudat, hogy nagy királynője alatt e nemzedék is hajtott végre tetteket, az ősökéhez méltókat. A lefegyverezés után pedig békében, boldogságban él, mert a Theresianus kor kiválóan jókedvű, mulató kora a magyar nemességnek. Ily meglelégedéssel rajzolja honunk állapotát báró Orczy Lőrincz, kit minden külföldi műveltsége mellett is el- *Stephanus Katona.*
fogadhatunk mint a nemesi közvéle- 96. KATONA ISTVÁN ALÁÍRÁSA.
mény kifejezőjét, s kinek verseiben igazabban látjuk a kor gondolkodását, mint a hivatalos panegirikusokban és államiratokban.

Annyira megszokott népben, minő a magyar volt, a népszerűség sem lehetett általános. A föld népe uralkodása elején csak a háború terhét érezte. A népdal szerint:

Készül minden vármegye,
Az országnak jobb része
Mert kénytelen vele.

Csak a császárné, az úrbér szabályozója, a szegény ember panaszaainak meghallgatója lett a jobbagynál valóban népszerűvé, mint ezt az 1765 óta Bécsbe menő számtalan deputatio bizonyította. A protestansok nem bírták megbocsátani részrehajlását, mely nem ritkán a nyílt ellenségeskedésnek színében tűnt föl. A nemzet keblében mélyen, visszafojtva, még élnek a szabadságharczok traditiói. Ezek

törnek elő 1753-ban a hódmezővásárhelyi s mezőtúri Törő Pál-féle zendülésben, melynek paraszt vezetői a «német» kiűzéséről szóltak, és Rákóczyról s kapitányairól regéltek.³⁸ Hanem minden körben, hol tudták, minő mélyre sülyedt a nemzet, és felemelésében minő részt vesz a királynő, a legőszintébb hódolattal említették nevét. Már nem a független Magyarország képe áll a hazafiak előtt, hanem azé, mely elválhatatlanul az uralkodóházhoz és annak birtokaihoz van fűzve. Hanem míg elébb e kapocs, mint erőszakos, visszahatást és gyűlöletet idézett elő, most kezdik annak jó hatását is érezni és méltatni. Megvan a lét, megvan a biztosság és a királynőnek gondja van arra is, hogy e lét egy európai nemzethez méltó, igazsággal, erkölcsessel és műveltséggel ékeskedő legyen. Szent István koronája a római császári korona mellett is saját fényével ragyog.

Igy fogta fel maga a királynő, így azok az államférfiak, kik szándékait ismerve, egyforma hűséggel szolgálták őt és a hazát. Ők már a császárné fénykorában nevelkedtek, látják a monarchia összes hatalmi tényezőit, tisztában vannak azzal, minő szerepet játszik az uralkodó a haza regenerálásában, és hogy az, magának a nemzetnek erejével nem lett volna keresztülvihető. Leszámoltak a régi elszakadási vágyakkal, melyek csak zavart és szerencsétlenséget okoztak, és bár jó magyarok, tisztán látják, mennyi ős «hun» barbárság maradt meg a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban. Ezen segíteni is akarnak, de törvényes módon, diétával, a közvélemény meggyőződése útján. Felvilágosodottak, többnyire szabadkőművesek, de a mellett jó katolikusok, és ha vallás tekintetében toleransok is a protestansok irányában, mindent elkövetnek, hogy a politikai hatalom és befolyás a «Regnum Marianumban» ezentúl is csak az uralkodó egyház híveinek legyen osztályrésze. Nemcsak mint udvari emberek, hanem mint hazafiak is meghajolnak a királynő előtt: az iránta való en-

gedelmességet nézik legfőbb törvénynek, mert egyaránt meg vannak győződve belátásáról és jóakarataról. Inkább simák és műveltek, mint erős jelleműek, inkább ügyesek a tervezésben, mint erősek a végrehajtásban. Ilyen Mária Terézia politikai iskolája: Pálffy Károly, Batthyány József primás, Ürményi József, Zichy Károly, kik ép oly kevéssé tagadták meg valaha hazafiságukat és szabadelvűségöket, mint alattvalói hűségöket, de a kik engedelmességben a legfelső akarat iránt, jóhiszeműleg és tán azért is, hogy azt enyhítsék, elmentek a végső határig.

Bevezetésül szolgálnak ez iránynak Pálffy Miklós emlékiratai Magyarország kormányzásáról.

Pálffy, ki ez emlékiratokat kancellárságra lépése előtt nyújtotta be a királynőnek, úgy hogy ezek mintegy kormányzási programját képezik, abból indul ki, hogy a Felség jót akar. Bár ezt mindenki elismeri, mégis nagy ügyesség kell a kivitelhez. Kimélni kell a nemzeti előítéleteket, melyek közt az első a nagy ügyelet az ország jogaira. Épen azért meg kell akadályozni a minisztereket abban, hogy a királyi tekintélyt oly czélok elérésére használják fel, melyek nem egyeztethetők meg sem törvényvel, sem lehetőséggel. Kerülni kell mindent, mi a Felséget és annak tekintélyét compromittálhatja. Legfőképp az a baj, hogy ugyanakkor kell javítani is, midőn oly nagy mértékben van szükség a nemzet áldozatkészségére.

Törvényhozás tekintetében legfőbb elv: az alapalkotmány megtartása, de javítás ott, hol észrevehető a baj. Lehet egy és más dolgot létesíteni diétán kívül is, de az sem jelentékeny, sem tartós nem lehet. Útját kell szegni azoknak, kik a törvény homályosságából élnek és oda törekcszenek, hogy semmi birtok ne lehessen biztosságban. Reá kell vezetni az embereket az újításnak, vagyis inkább a törvények helyes összefoglalásának szükségére s helyeségére. Az előkészítendő új codexet, mely be kell hogy

illesztessék az általános systemába, azután el kell fogadtatni a megyék és az országgyűlés által. Egyelőre a helytartótanácsra kell bízni a szükséges előleges intézkedések foganatosítását, mely kormányshék élére a királynő szándékaiba teljesen beavatott nádort kell állítani. Ily módon keresztül lehet vinni a főemberek megnyerésével az újítást a diétán, vagy ha ott nem lehetne, a megyékben. — Látjuk, mint vettetnek itt meg egy magyar bureaukratia alapjai, s mint tétetik minden a főemberek befolyásától függővé.

Szintügy lassú és következetes eljárást kell folytatni a másik veszedelmes tárgynál: az adónál. Nem szabad felkelteni a nemzeti féltékenységet, hanem azt mintegy szunynyadozva kell tartani. Az adókivetésre jobb az állandó biztosi intézmény. Nem szabad feledni, hogy a nemzet azon részének, melynek szava van a diétán, s annak, mely onnét ki van zárva, nem egy az érdeke. Ha az összeírást, és az annak alapjáúl szolgáló térképeket magyar készíti, az nem igen menekedhetik a részrehajlástól — ha német — erős ellenállást idéz fel. Tehát magyar kell oda, de olyan, ki megbízható. Minden megyében és városban legyen legalább egy kir. biztos nyilvános és titkos instructióval, kinek feladata mindenre felügyelni. Őt a főispán ajánlja, s ez a biztos, valamint a fő- és alispán egyenes levelezésben álljon a kancelláriával. Így idővel el lehet érni az úrbér szabályozását, sőt tán a nemesi subsidiumnak állandóvá tételét is. — Ime az állami közigazgatás első félénk kísérlete.

Mindaddig, míg e két gyökeres reform életbe léphetne, sokat lehet elérni rendes úton. Sokat tehetne a nádor és a primás, csakhogy az utóbbi (gróf Csáky Miklós) elvesztette minden tekintélyét.⁴⁰ A főispánokra befolyást lehet gyakorolni instructio, levelezés, az udvarhoz hívás, valamint az országnagyok által. Ha a helytartótanács jól

viszi ügyeit, nagy szolgálatot tehet a megyékben, oly módon, hogy a külsőségek megőrzésével el lehessen érni a czél, s meg lehessen akadályozni a kellemetlen repraesentatiók felterjesztését.

Minthogy az adót legalább most, míg a háború tart, nem igen lehet emelni, később pedig a nemesség érdeke áll annak ellene, gondoskodni kell e döntő osztály kárpótlásáról. E kárpótlást csak úgy nyerheti a kincstár kára nélkül, ha idegen pénz nagyobb mértékben folyik be hazai terményekért, s minden megtörténik a kereskedés, ipar és vállalkozás előmozdítására. Ugyanazon politika ez, mint a melyet Széchenyi és Apponyi követtek az 1848 előtti években, midőn anyagi előnyök nyújtása által kívánták volna megnyugtatni és kielégíteni a nemességet.

Tisztán XVIII. századi eszme ellenben az, hogy a katonák béke idején közmunkák által segítsék elő a nemzet vagyonosodását. Nálunk előbb az örökös háború, majd a jobbagyságnak teljes lefoglalása a földesurak által, nem engedte, hogy a kötött, olcsó munka által valóban nemzeti célok éressenek el az útépítés, folyószabályozás, csatornázás stb. terén. E hiányt akarná Pálffy pótolni katonai és más gyarmatok által.

A király főfelügyeleti jogánál fogva, akadályozza meg a városok eladósodását és rossz gazdálkodását. Szükség esetén tegye őket sequestrum alá, mi legjobb mód a sikkasztások megszüntetésére.

A városok szabályozása, mely a későbbi reformkor-szakban oly nagy fontosságú kérdéssé lőn, itt még tisztán kamarai szempontból tárgyalatik.

Még fontosabb a király patronatusi joga a papság fölöött. A méltányosság megköveteli, hogy a klerus birto-kainak szabad élvezetében maradjon. De a legfőbb patronusnak meg jogában áll megakadályozni azt: hogy nagy jövedelmeket ne húzzanak minden gyümölcs nélkül.

«Ismeretes, hogy nagy jövedelme daczára a legtöbb püspök el van adósodva. Nem akarom eldönteni, a fényűzés és pompa okozta-e ezt, vagy csak a megfelelő és szükséges dísz. Nincs semmi intézkedés arra nézve, hogy e jövedelmek czélszerűen fordíttassanak a nép és az egyházak javára, s az eretnkség fertőzése ellen. De bármint álljon a dolog, ebben karöltve kell járnia az igazságosságnak a keresztyén illendőséggel, hogy közelebb lehessen megvizsgálni életök módját, s ily nagy gazdagságnak hováfordítását. Csak így lehet kellő orvoslásra gondolni, különösen ha a püspökök vagy javadalmak új collatiója kerül sorra.»

«Nem lehetne és kellene-e az ily praelaturákra évi jövedelmök egy harmadát vagy negyedét róni adó gyanánt, mint ez Belgiumban történik? Erre nézve ki kellene eszközölni a pápai engedélyt, annál is inkább, mert Felséged Magyarországon sokkal több jó intézkedést tesz az igaz vallás terjesztésére, mint bárminő más országban, s ez okból annyi érdemes embert kell jutalmaznia.»

«A püspökök bizonyára ellene szegülnének az ily pensióknak. Czélszerűbb a prépostságokon és apátságokon kezdeni, mert ezek úgy sem tesznek szolgálatot, sem az egyháznak, sem a közügynek.»

«A praelatusok szabadalmaikra fognak hivatkozni: a király pedig reservált jogára.»

«És Róma dönten fog, mert magok a jelöltek fogják sürgetni, minthogy előbb nem léphetnek javadalmaik birtokába. Rómában pedig jól tudják, mennyire tért el a püspökség és a klerus az okosságtól és az igazi apostoli eljárástól, s minő hanyagságot tanúsított a népek és eltévelyedettek oktatásában. Tudják azt is, mennyi költséget fordított erre Felséged, és minő hasznos intézkedéseket tett erre nézve mostanában Felső-Ausztriában, Karinthiában és Stajerben.»

«Bár a vallás ügye, mint sok más, Magyarországon nagyon különbözik az örökös tartományokétól, mégis való, hogy a baj nagy részét, itt úgy mint amott, a katolikus klerus és az előbbi kormány hanyagságának, vagy legalább közönyének lehet felróni.»

Maga a királynő, midőn a vallásosságot mondja ki birodalma legfőbb oszlopának, hasonló megkülönböztetést tett az örökös tartományok s hazánk közt, és hasonló módon ítél a papság és annak szükséges és hasznos jövedelme felől. Amott a katolikus egyház, Isten kegyelme által igen virágzó, a papság kellően el van látva. «Nemcsak nem dicséretes, hanem egyenesen kárhoztatandó volna, ha még többet adnának a papságnak. Egyrészt arra semmi szükségök, másrészt még a miök van, sem használják fel, sajnos, úgy mint kellene, sőt még a népet is sanyargatják.» Mindebben orvoslásra van szükség.

«Kiveszem e rendszabályok alól Magyarországot, hol vallás dolgában még sok jót lehetne tenni. E felől értekezni kell ugyan az ottani klerussal is, de a főelveket nem annyira ő velök, mint a világiakkal kell megállapítani. Különösen oda kell törekedni, miként kell alapítani seminariumokat, collegiumokat, akadémiákat, kórházakat a betegek és sebesültek számára, végre leány-nevelő intézeteket. Gondosan kell szemügyre venni mindazt, mi válik javára a közügynek, nem pedig a papoknak, szerzeteseknek és klastromoknak. Magától érthető, hogy e szándékot mindaddig nem lehet teljesen elérni, míg a katonaság a szükséghez képest a monarchia megtartására és az országok és alattvalók javára nincs teljesen berendezve.»

Ha a katona-ügy, más szóval a monarchia biztossága és fentartása, útját állja a katolikus egyház szervezetén belől üdvösöknek ismert változtatások keresztülvitelének, még sokkal inkább kellett a politikai helyzetnek éreztetni befolyását a nem katolikusokkal szemben követett eljárás-

rásra. Nem lehet kételkednünk abban, hogy a királynőnek, tehát tanácsosainak is meggyőződése, hogy a katolikus egyház java megköveteli a protestansok megtérítését, vagy ha az nem sikerül, kiűzését vagy megsemmisítését. Nemcsak vallásos fanatizmus vitte őket erre, hanem az a bár téves, de nagyon elterjedett felfogás, hogy protestans alattvaló katolikus uralkodóhoz nem lehet valóban hű, és az a historiai tény, hogy valamennyi fölkelésnek Magyarországon erősen protestans volt a színezete. Biró Márton az ő *Enchiridionában*, Beöthy Imre biharmegyei alispán, kit saját vallomása szerint «a nyakas kálvinisták nagyobb isten ostorának tartottak Attilánál», vagy Ondrej-kovics Debreczen városa tanácsosa, ki nyíltan kiírtással fenyegette a protestansokat, nem is átalították kimondani a végcélt.⁴¹ De a magyar hivatalos körök kénytelenek voltak, ha nem is acceptálnak — de tolerálnak elismerni a protestans hitet, mert visszariadtak a nyílt üldözés következéseitől. Itt is tehát, mint az alkotmány terén, lassú, mintegy elszenderítő eljárást ajánl Pálffy, mint leginkább célhoz vezetőt.

A protestansok, szerinte, jól érzik ügyök gyöngeségét, és ez okozza összetartásukat, és azt a magokviseletét, mely képessé teszi őket, kellően felhasználni a viszonyokat. A kálvinisták, többnyire magyarok, a föld javát bírják. A lutheranusok (németek) ereje a városokban van, jólétüket iparuknak és szorgalmuknak köszönik. Nem csuda, ha mindig kapnak pénzt és támogatást, és bár a mágnások és a legelőbbkelő családok visszatértek az igaz egyház kebelébe, a köznemesek, a polgárok és parasztok közt még mindig nagy számmal vannak. Sokszor előfordult az is, hogy a katolikusok a felkelések alkalmával, önzésből kezet fogtak az eretnekekkel.

Mindezt tekintetbe véve, a kormánynak oda kell igyekeznie, hogy közvetlenül magától függővé tegye a pro-

testansokat. Magok sem ellenkeznének ezzel, mert oltalmat vélnének találni az őket elnyomó katolikus földesurak ellen. Privilegiumaikat mindig csak rövid időre kell megerősíteni, és a kormány a mellett azon helyzetben maradna, hogy nemcsak az eretnokség terjesztésének állhatná útját, hanem módot nyerne majd kegyes, majd szigorú rendeletek kibocsátására, miáltal az csökkenne, majd szinte észrevétlenül, az igazi egyházba hozatnék vissza.

«Ily egyenes függés által megszűnnének a zaklatások, veszekedések és ellenségeskedések, a nyugalom helyre állana, egyre közelednének az egyformasághoz, mit bizonyára követne a megtérés is a politikai és egyházi status bölcs rendelkezései folytán.»

Ismét más eljárás ajánlatos a görög nem egyesültekkel szemben. Itt könnyebb az intézkedés, mert nagy részök nem függ magyar hatóságtól. Őrizkedni kell minden erőszakos lépéstől, mert minden kényszerítés csak nehezítheti az uniót. «Az illyr nemzet karaktere megkívánja, hogy szilárdsággal és erőteljes méltósággal tartsák korlátok között és szorítsák kötelességére. Másrészt a nekik adott szót és ígéretet szentül meg kell tartani.»

A mérsékletnek a hatalommal való okos vegyítése fogja leginkább eredményezhetni a kívánt végczél elérését.

Itt is csak bizonyos időre, bizonyos körülményekre szól a javaslat. A külső helyzet, a hatalmi kérdés elnyomhat minden más tekintetet. A legfőbb kérdés az: milyen lesz a monarchia helyzete az épen folyó nagy háború befejezése után. Meg fogja-e engedni az uralkodónak hatalma teljes érvényesítését, akarata keresztülvitelét az eszközöknek ily óvatos válogatása nélkül, vagy pedig továbbra is a mérsékletet, az engedményeket és a lassú oktatást teszi legfőbb kormányelvvé, ha csak kényszerűségből is. Maga a javasló minden körülmény közt az utóbbi eljárást tartja egyedül helyesnek.

Közjogi szempontból nem lehet eléggé kárhoztatnunk az itt kifejtett rendszert. Nem más az, mint alkotmányos módon, a létező társadalmi erőknek, különösen a főnemeseknek felhasználásával, tényleg hatáson kívül helyezni az alkotmányt. Lassankint, úgy az adó, mint a törvényhozás, úgy a katonaság mint a vallás tekintetében osztrák lábra állíttassék minden, igaz, hogy erőszakos eszközök kizárásával, de éppen azért annál biztosabban.

És mégis két szempontból nem csak menteni lehet az itt kifejtett politikai rendszert, hanem egyenesen igazolni is.

Az egyik az, hogy az egész rendszer magyarok által vitetik keresztül. Az aulikus és katolikus párt a maga részére foglal le mindent, oly formán, mint a mai nap alkotmányos küzdelmeiben is megteszi nehéz harcz után egy-egy uralomra jutott párt. De már saját osztályérdekében sem nyújthat segédkezet semmi oly rendszer keresztülviteléhez, mi gyökerében megtámadhatja a nemesi alkotmányt, és így Magyarország önállását.

A második az, hogy hosszú századok óta ismét magyar részről nyilvánul a vágy a kor szempontjai, egyenesen az igazságosság és humanitás követelése szerint alakítani át a constitutiót. Mátyás az Igazságos halála óta nem igen gondolt, de nem is gondolhatott erre magyar ember. Ez az igazságosság nem az ellenkező politikai pártra és a katolikus hittől eltérő felekezetekre vonatkozik: azok ellen békében sem tesznek le minden lehető fegyver alkalmazásáról. Vonatkozik a politikai életen alól álló néprétegnek, első sorban, a jobbágyságnak emelésére, felszabadítására.

És az általános elv kitűzése mellett: mely szerint az alattvalók jóléte legbiztosabb alapja mindig a kormány gazdagságának, erejének és boldogulásának, nem hiányzik azon tétel erős hangsúlyozása sem, hogy minden országot

saját ereje, saját belső fejlődése tehet csak nagygyá, nem pedig idegen viszonyok szolgálai utánzása. Ez alól pedig Magyarország sem képezhet kivételt. Az alattvalók jólétének emelése, és az ország gazdagságának fejlesztése tehát éppen nem vonná maga után Magyarország beolvasztását, egyediségének megszüntetését.

Ez a politikai irány szenvedett hajótörést az 1764-iki diétán. Történeti jelentősége azonban megmaradt, és nem szűnt meg mindaddig, míg valóban felismerték a királyi hatalomnak és a monarchia hatalmi állásának érdekközöségét Magyarország önállóságával és constitutiójával.

Mindig a kivitel volt nálunk a nehézség. E hosszú uralkodás, mely alatt mindenkinek, ki érintkezésbe jutott a kormánynyal, második természetévé kellett hogy váljék az engedelmesség, sem volt e tekintetben sokkal eredményesebb az előbbieknél és utóbbiaknál. A végrehajtás egyházi és nevelési ügyekben papokra, urbéri ügyekben nemesekre volt bízva. A magánérdek a nyilvános szolgálat mellett megkövetelte a magáét. A magyar urak dicsekedtek: *lusinus Mariam Theresiam*.

A királyi akarat teljesítését, az ily kijátszások kikerülését nem lehetett az egész országban egyszerre biztosítani. Ahhoz az egész alkotmánynak, különösen a megyei rendszernek megdöntése, vagy legalább felső ellenőrzés alá helyezése, mint azt Pálffy Miklós tervezte, lett volna szükséges. A királynő felülről kezdhette csak meg e nehéz művet. Országgyűlést 1765 óta nem tartott, nádort nem választott, a helytartóságot kedves vejére Albertre bízta, ki abban természetesen egészen a császárné utasítása szerint jár el. Midőn 1780-ban Károly lotharingiai herczeg meghal, és Albertnek a Németalföld kormányzóságát kell átvenni, egészen kétségbe van esve. «Egy csapással elvész minden, mit negyven év óta tettem, pedig ez az egyetlen ország, melyet előbbre vittem, és mely most, kormányzók vagy ná-

dorok alatt még mélyebbre fog sülyedni. Annyira bánt ez, hogy beteg vagyok belé.»⁴²

Úgy, mint Magyarországot veje által, úgy kormányozza Erdélyt Bruckenthal Sámuellel, ki szász létére csakis a császárné kegyének köszönhetette emelkedését és megmaradását a kormányzói polczon. Még Horvátország részére is egyideig külön helytartótanácsot állított fel, hogy ott szabadabban rendelkezék. Általában államtanácsában megvolt az a tendentia, lehetőleg felosztani Magyarországot és kivonni a magyar alkotmány hatalma alól azon elemeket, melyek inkább húznak Bécs felé. Erdélynek nagyfejedelemséggé emelése ezen tendenciának eredménye, ép úgy, mint az illyr és horvát ügyek elvonása a magyar igazgatótól. A divide et impera elv már erősen érvényesült a kabinetben. De Mária Terézia maga végkép szakított vele, midőn beleegyezett a Bánságnak Magyarországra olvasztásába. Szinte hazafias lelkesedést lehellnek szavai, melyekben ez elhatározását helytartójával tudatja. «Ma nagy napja van Magyarországnak. A bánsági kérdés el van intézve. Ép úgy meg van szüntetve az illyr bizottság is. Örülök, hogy e javítások kormányod alatt mennek végbe, és hogy e királyság boldogabb most, mint a minő volt. Én jó magyar nő vagyok, szívem tele hálával e nemzet iránt.

Most már mondhatom: consummatum est, és természetes nyugalmamra térhetek.»

***

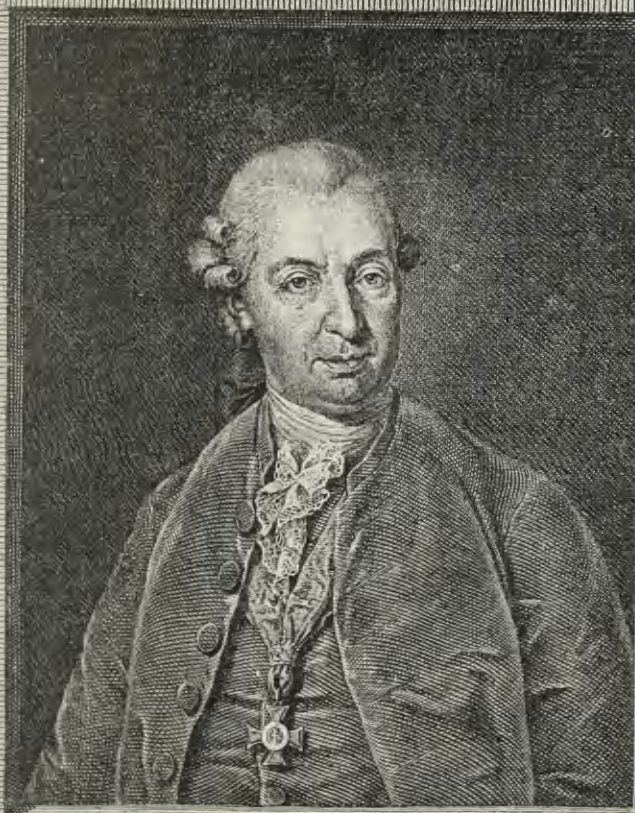
Folytonos üdvös tevékenység közt, a politikai nagy ügyek elől csak a családi boldogságban, a gyermekeivel és barátjaival való foglalkozásban keresve szórakozást, közeledett a nagy királynő az agg kor felé. Nehéz betegsége óta, melyet 1767-ben állott ki, teste elvesztette régi szépségét, formátlan, nehézkes lőn. De a lélek megtartotta frissességét. Gyakori betegességénél egy-egy «Unkraut verdirbt nicht»-tel vigasztalta az aggódókat. Kedélye soha

MÁRIA TERÉZIA.

Az országos képtárban levő egykorú rézmetszet után. (3261. sz.)

*Samuel Liber Baro a Bruckenthal,
Theresiae Aug. a consiliis intimis, Eques S. Stephani
secundae Ordinis Magni Transilvaniae Princip.
Gubernator &c. &c.*

97. BÁRÓ BRUCKENTHAL SÁMUEL, ERDÉLY KORMÁNYZÓJA.

sem heverte ki azt a csapást, melyet Ferencz császár hirtelen halála mért reá. Idegennek érzi magát új környezetében. A kor eszméi még gyermekeit is elfordították tőle. Gondolatai a császári sírboltban időztek férjénél, kit ott évenként meglátogatott. Midőn 1780 nyarán is megtette ez útát, csak nagy bajjal bírták felhozni. «Nem akar már elbocsátani magától.»

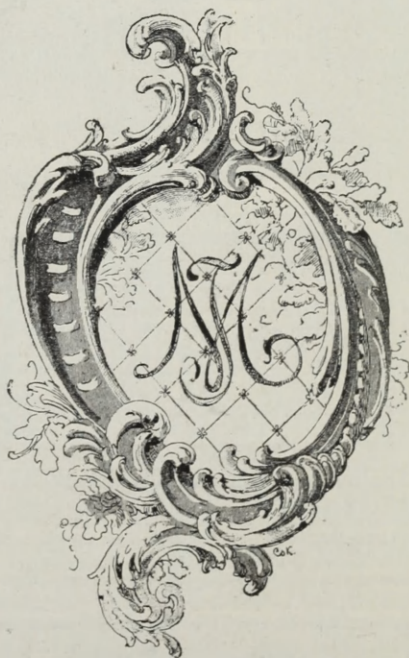
Akkori feljegyzései bizonyítják, mennyire lelke előtt állott mindig férjének képe, mennyire készül ő is halálára. Összeszámítja, hány évet, hónapot, napot, órát élt a megboldogult, mennyit ő. «Az özvegyiség bűnbánat, előkészület a halálra. Kell, hogy négy dolgot foglaljon magába: az urvacsora gyakoribb élvezését; sok belső imádságot; áhitatos könyvek gyakori olvasását; végre irgalmas cselekedeteket.» «Egyházi, vallási, törvényes dolgokban, gyermeknevelésben, méltóságom fenntartásában nem tudom bűnöt. De vádoló magamat elfeledett bűneimért és hibáimért, Isten előtt bűnösnek vallom magamat az életemben nagyravágyás miatt viselt háborúkért, irigység, harag, lomhaság, elpuhultság, a szent gyónás elhanyagolása miatt, azért, mit felebarátom ellen szóval vétettem, szeretet hiánya miatt.» Egymást érik panaszhai, fáradtsága, betegsége miatt.

Vége 1780 november 20-án erőt vett rajta a vízbetegség. Még az nap és a következőn vigasztaló levelet ír mindenfelé gyermekeihez, hogy nincs semmi baja. Gyermekei a szenvedő körül gyűlnek, ki most is inkább gondol reájok, mint magára. Még halálos napján is aggasztotta fiának, József császárnak meghülése. Ez alkalommal látszott az egész világ előtt, minő igaz szeretet köti össze a mélyen sújtott családot. Ő maga megadással várta a halált: nem több az neki, mint egyik szobából a másikba menni. Elhunytá előtt, mely november 29-én este történt, még megemlékezett népeiről, különösen a magyarokról.

Benne halt meg, ha nem is a legnagyobb, a legtisztább nő, ki valaha uralkodott. Szeretetének kincsét családjáról átvitte nagyobb családjára, népeire. A személyéhez való ragaszkodás erősebben összekapcsolta a monarchia részeit, mint törvények és szerződések. A világtörténetben el nem törölhető emléket hagyott, mint a női és uralkodói erények mintaképe. Hazánk történetében ő a nemzet és királyság egységének helyreállítója. Nevéhez van kötve nemzetünk felemelkedése, országunk kiegészítése; a műveltségnek és erkölcsnek magasabbá, átalánossá tétele. Uralma ritka egyesítése volt a méltóságnak és az előre törekvésnek.

JEGYZETEK.

AZ I. FEJEZETHEZ.

1. PÖLLNITZ: Memoiren. I. k. 290. l.
A ruházatok a «Neueröffnetes Welttheater» mutatja be.
2. Letters of Lady MONTAGUE. I. k. 47. l.
3. A pragmática Sanctio szövegét SEILERN cs. alkanczellár írta.
4. E levelezést kiadta SZALAY László a Budapesti Szemlében.

A II. FEJEZETHEZ.

1. ARNETH: Maria Theresias erste Regierungsjahre. I. k. 5. l.
2. Robinson jelentése COXE-nél: History of the House of Austria. IV. k. 307. l. 1735-ből.
3. ADAM WOLF: Geschichtliche Bilder aus Oesterreich. II. k. 239. l.
4. Foscarini vég relatiója 1738-ból.

A III. FEJEZETHEZ.

1. Levele Ulefeld grófhöz 1762 martius 31.
2. M. Nemz. Muzeum. kézirat. fol. 136. 1739. nov. 25.
3. Zwei Denkschriften M. Th.'s. Archiv für Oesterr. Geschichte. XXXVII. k. 302. l.
4. Robinson jelentése 1740 oct. 22. COXE-nél, I. m. V. k. 3. l.
5. Zeno velencei követ jelentése, 1740 nov. 5.
6. DUC DE BROGLIE: Frédéric et Maria Thérèse. III. ki. I. k. 117. l. jegyzet.

A IV. FEJEZETHEZ.

1. A Pálffy-család senioratusi levéltárban Pozsonyban.
2. Közölve van: Coronatio Sereniss. M. Th. in Reginam Hungariæ Documentum I. SCHWANDTNER-nél. II. k. 558—559. l.
3. ARNETH: I. m. 261. l.
4. Capello velencei követ jelentése 1741 mart. 27.
5. Montesquieu híres mondása az Esprit des lois-ban.
6. I. m. 169. l.

7. KAZINCZY: Pályám Emlékezete. A híres író nagyatyjának, Bossányi Ferencnek jellemezésében.

8. Podewils jelentését (1747 jan. 18.) kiadta ADAM WOLF: Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. V. k. 486—496. ll.

9. A pozsonyi diéta történetének főforrása: KOLINOVICS GÁBOR: Nova Ungariæ Periodus Anno primo Gynæocratia Austriacæ inchoata. Buda, 1790.

10. KOLINOVICS. 44—48. ll.

11. Documentum. VI. k. u. o. 565. l.

12. Ld. szerző művét: Magyarország története II. József korában. I. k. «A királyi hatalom és az állam» című feje.

13. Coronatio XIX. docum. Puncta et Articuli sacrum Diploma regium attinentes, I. h. 588. l.

14. 1741 jun. 23. U. o. 592—3. ll.

15. A II. t.-czikkben. Ad ipsum Statum Ministerium Nationem Hungaram adhibere dignabitur.

16. KOLINOVICS. 167. l.

17. Coronatio. Doc. XVI. 579. l.

18. KOLINOVICS. 214—224. ll.

19. DUC DE BROGLIE. I. m.

AZ V. FEJEZETHEZ.

1. A rendek a sept. 11-iki ülésen foglalkoztak a bajor választó manifestumával, melyet országszerte terjesztenek.

2. Diarium. Nemz. Muz.

3. KOLINOVICS. 287—288. ll.

4. U. o. 301. l.

5. Nemz. Muz. Népdalok, JANKOVICS-féle gyűjt.

6. I. m. I. 278. l.

7. U. o. 301. l.

8. KOLINOVICS. 487. l.

9. KOLINOVICS előadása szerint, mely sokkal közvetlenebb, mint a hivatalos Diariumé.

10. Gróf Bánffy Miklós úr birtokában.

A VI. FEJEZETHEZ.

1. KOLINOVICS. 498. l.

2. Gróf Teleki Mihály említett leveleiben.

3. Sclopos, vexilla, tympana et tentoria sua Majestas providere dignabitur.

4. Colomanni Decr. 40. §.

5. Ismeretes Ligne herczeg mondása, hogy sem a magyar baka, sem a huszár nem tűr német tisztet.

6. ALEXICH: Die freiwilligen Aufgebote der Ungarn im ersten schlesischen Krieg. Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs. 1889. 130—136. l.

7. Szerződésök ugyanott, függelék.

8. Gróf Esterházy Mihály úr cseklési ltárában.

9. ALEXICH, i. m. 139. l. és 144. l. jegyzet.

10. Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. 1891. Ghillányi altábornagy levele Gróf Esterházy Ferenczhez, 1742 jan. 4. Pozsony.

11. Geschichte und Thaten der Maria Theresia. III. k. 585. l.

12. Gróf Pálffy János előterjesztése, 1741 febr.

13. Festetics János gróf már jun. 7-én csatározott a poroszokkal.

14. KOLINOVICH, 501. l.

15. BROGLIE, i. m.

16. RANKE: XII Bücher preussische Geschichte. IV. 410. l.

17. U. o. 524. l.

18. BROGLIE: Frédéric II. et Louis XV. I. k. 144. l.

19. Nemz. Muz. Megyei levéltárak, pl. Vas m.

20. ARNETH, I. k. 414. l. jegyz.

21. BROGLIE, i. m. II. 18. és 34. ll.

22. Hadi artikulusok. A hg. Batthyány család körmendi ltárában.

23. Eredeti je pozs. senior. ltárban.

24. ARNETH, II. k. jegyz. Az eredeti felhívás, valamint a porosz kiáltvány a M. Tud. Akadémia kézirati gyűjteményében.

25. Cseklési levéltár. Posthuma Memoria Josephi Esterházi. KOLINOVICS-tól, 135. l.

26. CARLYLE: N. Friderik története, III. k.

27. RANKE és Memoria Jos. Esterházi. 190—194. ll.

28. Posthuma Memoria. 136. l.

29. BROGLIE: Marie Thérèse Imperatrice. II. k. 253—54. ll.

30. RANKE, i. m. v. 185—186. ll.

A VII. FEJEZETHEZ.

1. Ld. 1741. 7. 1751. I. 1764—5. I. törv.-cikkeket.

2. BROGLIE: Frédéric II. et Louis XV. I. k. 256—257. ll.

3. HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország történelme. VII. k. 303. l. Mint anyjának egy leveléből kitűnik, Ferdinánd főherczeg is megtanult magyarul. 1780 jun. 29-ki levele.

4. KOLINOVICS, 499. l. Aggesta plebis Rasciæ fæx.

5. Zwei Denkschriften. III. Abtheilung. Ohne augenscheinlichen Miracul und besondere Hülff Gottes. 304. l.

6. Nagy Friderik, Oeuvres Posthumes. III. k. 125—128. ll.

7. Denkschriften. IV. Abtheilung. 321. l.

8. Zur Geschichte von Oesterreich und Preussen zwischen den Friedensschlüssen zu Aachen und Hubertsburg, von LEOPOLD RANKE. Fürst jelentése, melléklet. 58—59. ll. Denkschriften. 323. l.

9. Denkschriften, 323. l.

10. Levele a körmendi ltárban.

11. Levelében Miksa fñghez 1774 apr.

12. Pálffy Miklós emlékiratai Magyarországról. A malaczka herczegi levéltárban. Ismertettem a M. T. Akadémia történeti értekezéseiben. 1883.

13. KAZINCZY FERENCZ följegyzése. M. T. Akadémia kézirat-gyűjteménye.

14. A körmendi levéltárban.

15. Oct. 23. 1788. Hussaren, Pferde od. Ochsen als ein Donum gratuitum anzunehmen, hievon hat man im letzten preuss. Krieg den Missbrauch gesehen, und was man für zusammengeraffte Lotterbuben und elende Pferde erhalten hat, wie man Titeln, Ehrenzeichen, Belobungen, Dank-sagungen dafür hat verschwenden müssen, ohne dass man selbe anderwärts als für die Zeitungen, in welchen sie standen, gebrauchen konnte. Idézett művem III. k. 597. l. Függelék.

16. Körmendi levéltár.

17. U. o. Batthyány József kalocsai érsek levelei atyjához

18. SZIRMAY: Historia Arcana. I. §.

19. Menyének panaszos levele Batthyány Lajos nádorhoz. Körmendi ltár

A VIII. FEJEZETHEZ.

1. Levelei gróf Esterházy Miklós cs. követhet a pétervári udvarnál, a cseklési ltárban. Az 1753 dec. 22. levélben előfordul *sirconsepequesion* (ott is aláhúzva) *circonspection* helyett.

2. COXE. v. k. 339. l.

3. Gróf Bánffy Dénes egész könyvet vitt a különböző játékokról, napról-napra mennyit nyertek vagy vesztek a császár társaságában. Remetei ltár. Gróf Bánffy Miklós úr tulajdonában.

4. Ld. Podewils jelentését. Egy állítólagos törvénytelen leányának történetét beszéli el a »Die Unbekannte« című novella, mely még a múlt században több kiadást ért.

5. Podewilsnél, 493. l. i. h.

6. A Batthyány részére szóló utasítások a körmendi ltárban. Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde. Herausgegeben von ALFRED Ritter von ARNETH. 1771 oct. 4. II. k. 374. l.

7. Thurn Antal grófhhoz, 1766 oct. 9.

8. 1774 apr. s 1776 apr. 18.

9. 1769 mart. 10. I. k. 61. l.

10. 1772 maj. 22.

11. Mária Anna, a császárnő legidősebb,

de beteges leánya, a prágai nemes alapítványi hölgyek fejedelmnöje volt.

12. Marie Christine, Erzhersogin von Oesterreich. Von ADAM WOLF. II. k. Függelék.

13. Briefe. II. k. 361—2. II. Apr. 1766.

14. 1776 jan. 11. Les oignons und Zwiebeln de l'Egypte hongroise vous manquent.

15. WOLF: Aus dem Hofleben Maria Theresias. 100—101. II. Briefe. IV. köt. 101—104. II.

16. Lerchenfeld grófnéhoz. 1763 oct. 13.

17. Maria Theresia und Marie Antoinette. Ihr Briefwechsel. Kiadta ARNETH. 69. I. 1772. dec. 31.

18. Pl. 1777. sept. 10. levelébeu.

19. 1771 sept. 30. levél.

20. 1774 maj. 39. és jun. 16.

21. 1775 jun. 2.

22. 1775 mart. 5.

23. Lerchenfeld grófnéhoz 1756 nov.

24. Maria Theresia und Joseph II. Ihr Briefwechsel. Kiadta ARNETH. II. köt. 141—149. II.

25. Az egyes utasításokban mindig ezt a rendet követi.

26. Intelme Leopoldhoz 1765 augustus végén.

27. Aprilis 1768. III. k. 45. I.

28. 1771 apr. 21.

29. Igy gróf Batthyány Lajos is a jezsuita útján vitte keresztül lemondását az udv. kancellárságról. Körmendi ltár.

30. 1768 apr. III. k. 34. I.

31. Miksa főherczeghez 1774 apilis II. 322—23. II.

32. Leopoldnak, i. h. I. k. 22. I.

33. Maria Theresia's letzte Regierungszeit. ARNETH-től. III. k. 232. I. jegyzet.

34. Amália főherczegnéhez, 1769. aug.

35. Odys. VII. Csengery János barátom fordítása.

A IX. FEJEZETHEZ.

1. Magyar Nemz. Muzeum. 5 kötet 4-rét.

2. WOLF: Oesterreich unter Maria Theresia. 141—142. II.

3. Levele Mária Krisztina fhgnőhöz 1751 aug. 11. A császárnét és férjét két Podmaniczky szolgálta.

4. Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland. I. k. 322—3. ..

5. Lásd szerző művét Magyarország II. József korában. I. k. Társadalom.

6. Különösen az Amadénak tulajdonított vers: Speculum moderní temporis.

7. SONNENFELS összes művei 4 köt. Lásd WECKHERLIN: Denkwürdigkeiten aus Wien 1779.

8. Zwei Schilderungen des Wiener Hofes im XVIII. Jh. 16. I.

9. Gróf Apponyi Sándor úr szíves közlése.

10. Gróf Illésházyné levele gróf Batthyány nádorhoz. Körmendi levéltárban.

11. Comment on peut allier les qualités d'un génie supérieur avec des ridicules qui frisent même l'extravagance.

12. Levele Neiperghhez 1746 febr. 2. Bartenstein ist doch die Seele des hiesigen laulichten Corps.

13. Levele Ferdinándhoz 1772 jun. 18.

14. WOLF: Hofleben.

15. Khevenhiller emlékiratai. Az épületet Hillebrand tervezte.

16. Baranyi G. levele atyjához 1764 aug. Nemz. Muzeum kéziratár.

17. Levele Mária Krisztinához 1766 april.

18. Levele Albert hghez 1766 apr. 27.

19. Magyar Nemz. Muzeum kéziratái. Széchenyi-féle.

20. Levele Poschhoz 1780 maj. 6.

21. Briefe eines Franzosen. I. k. 232—233. II.

22. Levele 1771 dec. 12. és 1772 jan. 2.

A X. FEJEZETHEZ.

1. Podewils jelentése.

2. HELFERT: Die Gründung der österreichischen Volksschule. I. k.

3. HOCK: Der österr. Staatsrath. Bevezetés.

4. A Bajtayval való levelezés az Országos Levéltárban. Batthyány József primással a körmendi levéltárban és az esztergomi primási levéltárban. Festetics Pállal gróf Festetics Tasziló úr keszthelyi levéltárában.

5. Gróf Batthyány Lajos gróf Batthyány Ádámnak 1755. Körmendi ltár.

6. Doblhoffhoz 1741 dec. I. Briefe. 214. I.

7. Ld művemet II. Józsefről. III. k.

8. Dietrichstein grófnak, 1748 aug. 18.

9. U. annak 1746 jan. 24.

10. U. annak 1745 mart. 13.

11. Lacynak 1771 apr. 18.

12. Kancellária protocollum, 1774 apr. 12. HELFERT: Gründung der österreich. Volksschule.

13. Ulefeldnek 1743 sept. 3.

14. Dietrichsteinnak 1745 febr. 19.

15. Bartensteinhez 1744 sept.

16. Ulefeldnek a francia alkudozások tárgyában 1741 jul. 31. s aug. 25.

17. Lacynak 1771 oct. 1.

18. Ez kitünik különösen Józseffel való levelezéséből, melyben kívánja, hogy Fridrik megpukkadjon: «Qu'il en crève».

19. Je suis Dame, et comme telle je veux qu'on me fasse des avances. Memoirs and correspondence of Sir Robert Murray KEITH. I. k. 18. I. 1849 apr. 16.

20. ARNETH: Maria Theresia's letzte Regierungsjahre. II. k. 353. I.

21. U. o. 369. I.

22. Lacynak 1778 aug. 6.

23. Briefe eines reisenden Franzosen. 1. k. 305. l.
24. A neustadti találkozás alkalmával.
25. Fürst jelentése. 44. l.
26. Albert herczeg emlékiratai. ARNETH, i. m. 305. l. j.
27. Lebensgeschichte Laudons. 1790.
28. Levele 1773. maj. 3. Vous me gêtez d'exécuter sur le champ ce que je désire, mais cela atteste l'exacte et bonne direction.
29. Historiæ Diplomatiæ Juris Patronatus apostolicorum Hungariæ Regnum Libri tres. Bécs. 1762. 4°. és: De Originibus et usu perpetuo potestatis legislatoris circa sacra Apost. Regum Hungariæ. Bécs. 1764.
30. ÁNYOS PÁL Költeményei. Igaz hazafi. 1778. M. T. levele Lacyhoz. 1771 jun. 18.
31. Országos Levéltár.
32. Az audientia leirása (úgy látszik Berzeviczytól) a berlini áll. levéltárban.
33. A Szilágyi Ferencz által ismerteteken kívül e tárgyra nézve számos érdekes levelezés van a remetei levéltárban.
34. 1764 oct. 31. Keszthelyi levéltár.
35. Az 1765—66. jobbagy-mozgalmak történetére nézve igen becses anyagot

tartalmaz a keszthelyi levéltár, Festetics Lajos, Pál és Kristóf levelezésében.

36. Horace Mann Lettres to Horace Walpole (Manu and Mannes at the court of Florence. 1740—1786). 1. k. 208. l.

37. Gróf Nádasdy Leopold, egyike az elsőnek e generációból már bevallja, hogy nem bírja kellően a magyar nyelvet. Levele gróf Batthyány Lajoshoz. Követem alázatosan, hogy magyar conceptussomban nem bízván deák nyelven válaszolok. 1746 jul. 2. levél utóirata. Körmendi levéltár. Koller sem tudott magyarul.

38. S. K. levél gróf Esterházy Ferenczhez (datum nélkül). Der expresse Befehl war an Hofkriegsrath, das hungarische Herzschild und das Siebenbürgische in die Mitte zu Setzen. Dem Emerich Esterházy wird das Commando des ganzen Cordons übergeben werden, mich freuet es als ein Landsmann, ist eine Distinction, hoffe, wird seinem schönen Nahmen Ehre machen. Cseklészi ltár.

39. Körmendi levéltárban.

40. Lásd gróf Batthyány József levélét. Körmendi levéltár.

41. Gróf Károlyi Ferencz levele a nádorhoz, 1758. u. ott.

42. Mária Krisztinához 1780 jun. 3.

SZÖVEG-MAGYARÁZATOK.

A három önálló hasonmás közül Mária Terézia levelét völegényéhez a bécsi cs. és kir. állami és udvari levéltárban (26. l.), az 1741-ki országgyűlési meghívót (59. l.) s a Bánság visszaállítása ügyében Albert herczeghez írott levelét a magyar kir. Orsz. Ltárban levő eredetiekről vettük, s mind három annyira tiszta és olvasható, hogy külön szövegmagyarázat egyikhez sem kívántatik.

Mária Terézia két, a szövegbe nyomott placetje közül az első (az Orsz. Ltárból 255. l.), mely Niczky Kristófnak a cancellárhoz felterjesztett jelentésére íratott, így hangzik:

Placet wie vorgeschlagen wegen sigill können unsrer beede nahmen accordirt werden, de reliquo placet. m. p.

A második Lengyelország felosztása ügyében írt híres placet (272. l. bécsi cs. és kir. udv. titkos lt.) így olvasandó:

Ich finde das voritzo nichts anders mehr zu thun kan aber mich noch nicht beruhigen über die vergrössung dieser beeden puissancen und noch weniger das wir auch mit selben theillen sollen. mp.

TARTALOM.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
Előszó.....	3	V. Fejezet. Alkotmányos nehézségek. A megoldás.....	78
I. Fejezet. Mária Terézia gyermekkorára és nevelése.....	7	VI. Fejezet. Az insurrectio.....	97
II. Fejezet. Mária Terézia házassága.....	19	VII. Fejezet. A rendszer kifejlése.....	151
III. Fejezet. A trónra lépés. Örökösödési kérdés. Nagy Friderik.....	30	VIII. Fejezet. Mária Terézia családi élete.....	167
IV. Fejezet. Az örökösödési háború. A pozsonyi országgyűlés.....	48	IX. Fejezet. Mária Terézia udvara.....	209
		X. Fejezet. Mária Terézia mint uralkodó.....	244

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Mária Terézia arcképe Meytens festvénye után.....	1	A Menzel-huszárok.....	122
III. Károly királynak és nejének reliefképe.....	7	Gróf Esterházy Miklós arcképe egykorú metszet után.....	133
Mária Terézia gyermekkori arcképe egykorú festmény után.....	10	Mária Terézia arcképe Luzac egykorú metszvénye után.....	169
III. Károly király arcképe.....	12	Mária Terézia arcképe idősebb korából.....	204
Mária Terézia sajátkezű levele völgényéhez.....	26	Gödöllő Cserna Károly eredeti felvétele után.....	215
Sinzendorff arcképe.....	32	Lengyelország felosztása egykorú rézmetszet után.....	272
Az 1741. május 14-iki országgyűlésre kiadott kir. meghívó.....	50	Gróf Esterházy Károly egri püspök, Búbics Zsigmond kassai püspök birtokában levő rézmetszet után.....	289
Mária Terézia magyar kísérettel.....	76	Mária Terézia levele a bánág viszszaadatlása ügyében.....	308
Magyarország hódol Mária Teréziának.....	90	Mária Terézia idősebb korában.....	321
A «vitam et sanguinem» egykorú jelképe.....	92		

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

Czímkép. Tervezte és rajzolta Cserna Károly.....	27	Mária Terézia esküvője Lothringeni Ferenczszel s a díszebéd.....	27
Mária Terézia arcképe a versaillesi muzeumból.....	6	Sinzendorff Fülöp Lajos aláírása.....	32
III. Károly király aláírása.....	12	Bartenstein János Kristóf aláírása.....	33
Gróf Pálffy Miklós aláírása.....	15	Gr. Grassalkovics Antal aláírása.....	34
Savoyai Eugen. Pfeffel metszvénye után.....	17	Gr. Grassalkovics Antal arcképe.....	35
Savoyai Eugen herczeg aláírása.....	24	Fleury bibornok aláírása.....	37
Bartenstein arcképe.....	25	Nagy Friderik aláírása.....	38
		Az európai sakk-játék.....	41
		Nagy Friderik arcképe.....	45

	Lap		Lap
A királyi nagy-pecsét 1741-ben.	50	Pálffy Miklós aláírása	160
Pálffy János aláírása	50	Fekete György arcképe	162
A koronázási vár és templom Pozsony- ban	51	Barkóczy Ferencz aláírása	166
Gróf Pálffy János nádor arcképe	53	I. Ferencz római császár	169
Podewils aláírása	56	József főherczeg gyermekkori arc- képe	174
I. József, III. Károly és Mária Terézia medallion-arcképe	59	József főherczeg magyar kísérettel	176
Esterházy Imre primás aláírása	60	Ferdinánd főherczeg arcképe	181
Erdődy Gábor egri püspök aláírása	62	Van Swieten arcképe	192
Lothringeni Ferencz aláírása sajátkezű utóiratával	64	Katalin orosz czárnő arcképe	206
A koronázási díszmenet részlete	72	Zárókép Bél Mátyás munkájából	208
Mária Terézia királynő koronázása	74	Buda a múlt század végén	209
A Magyar-birodalom hódolata Mária Tereziának	76	Angol gyűnkép a lowositz-i csata után	214
Koháry András aláírása	80	Herczeg Esterházy kastélya Ester- házán	216
Báró Jeszenák József arcképe	85	Gr. Esterházy Ferencz aláírása	213
Nagy Fridrik aláírása	87	Mária Antónia királynő arcképe	220
Gróf Batthyány Lajos nádor	89	Gr. Pálffy Károly arcképe	230
Gróf Esterházy Imre esztergomi érsek	91	Gr. Pálffy Károly aláírása	232
Kolinovics Gábor arcképe	94	Mária Krisztina főherczegnő arcképe	234
József főherczeg	95	Gr. Migazzi Kristóf aláírása	238
«Moriatur», jelenet Geramb «Habs- burg»-jából	96	Lacy tábornagy arcképe	240
Károly Albert bajor választó aláírása	98	Pray György aláírása	243
Esterházy József és Ferencz aláírása	100	Laudon tábornagy aláírása	247
Halász Péter arcképe	105	Laudon tábornagy arcképe	250
Báró Trenck arcképe	107	Nádasdy Ferencz arcképe	252
Koháry András aláírása	109	Nádasdy Ferencz aláírása	253
Magyar gyalogosok	111	Mária Terézia placetje	255
Khevenhiller arcképe	113	Esterházy Ferencz s Ürményi József aláírása	256
Károly Albert arcképe	117	Gr. Batthyány József kalocsai érsek arcképe	260
Fleury bíbornok arcképe	121	Erzsébet orosz czárnő arcképe	268
XV. Lajos aláírása	122	Lengyelország felosztására vonatkozó placet	272
Károly Sándor főherczeg arcképe	123	Gróf Wurmser hadparancsnok arc- képe	274
A magyar lovasság	125	Gr. Hadik András aláírása	276
Gróf Batthyányi Károly arcképe	127	Gr. Hadik András arcképe	278
Gr. Nádasdy Ferencz arcképe	134	XIV. Kelemen pápa arcképe	286
Károly főherczeg arcképe	135	Felbiger Ignác arcképe	296
Mária Terézia mint római császárné	136	Gr. Niczky Kristóf arcképe	306
Buda vára III. Károly idejében	138	Gr. Niczky Kristóf aláírása	307
Kaunitz arcképe	144	Katona István aláírása	309
Daun arcképe	145	Báró Bruckenthal Sámuel arcképe	321
Gr. Esterházy József arcképe	154	A gyászoló Hungaria Mária Terézia hamvainál	323
Gr. Batthyány Lajos aláírása	157		
Barkóczy Ferencz arcképe	158		

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK :

Mária Teréziának, élete különböző ko-
rából sok egykorú arcképe maradt, fenn
nemcsak olajfestményben, hanem réz- és
famestetben. Gyermekkori arcképei kö-
zött szakértők véleménye szerint legjobb
az, mely Bécsben a császári várakban
őriztetik, s melynek másolatát gr. Szé-
chen Antal társulatunk elnöke szíves köz-
vetítésére voltunk szerencsések megnyer-
hetni. Uralkodói korából vett arcképei

közül a legsikerültebbek közé tartozik
az, melyet Meytens, a királyné kamara-
festője, 1742-ben Bécsben készített fest-
ménye után Párisban 1743-ban Petit met-
szett. Meytens arcképétől némi eltérést
mutat a hollandi művész Schell festmé-
nye után Tanjé Péter által metszett arc-
kép, mely a királynő hermelinben ábrá-
zolja. Tanjé szül. 1706-ban s meghalt
1761-ben. A másik arcképet «I. G. Hard

sculpsit 1771», ki Augsburgban 1739-ben született s 1806-ban halt meg. Ez arczkép a királynét özvegy korában állítja elénk. Mária Terézia idősebb kori arczképének festője Dec. Greux cs. kir. és francia királyi festő, melyről egy sereg metszet készült. Az általunk adottnak metszője ismeretlen. (Orsz. képt. 3263. sz.)

III. Károlynak és nejének márványba vésett dombormű mellszobrai Bécsben a csász. és kir. műtörténelmi Muzeumban.

Sinzenndorf arczképét egykorú metszet után festette Cserna Károly.

III. Károly király arczképének eredetijét az orsz. képtár (2602) őrzi.

Mária Terézia magyar kísérettel Ridinger I. E. híres metszvénye után.

Magyarország hódolatát Mária Teréziának: «Johann Daniel Herz inven. delin. et sculp. Aug. Vind.» (Orsz. képt. 2101.)

A «vitam et sanguinem» jelképe «J. I. Schnitzer sc. Kennze».

A Menzel-huszárok egykorú metszet után. Orsz. képt. 3299.

Esterházy M. arczképét «S. Toqué en 1758» festette. «Gravé à Petersbourg» — metszette «G. F. Schmidt 1759».

Gödöllött Cserna Károly eredeti felvétele után adjuk.

Lengyelország felosztása egykorú rézmetszet. A képen Friderik, József, az orosz csárna s a lengyel király láthatók.

Gróf Esterházy Károly egykorú rézmetszet után, Búbics Zsigmond gazdag gyűjteményéből.

A facsimiléek közül Mária Terézia levele völgényéhez a bécsi cs. és kir. titkos ltárból, az 1741-iki országgyűlési meghívó s a bánág visszacsatlására vonatkozó levél az Orsz. Levéltárból vették.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

A czimképet, valamint a homlokdiszkek és záróképek közül a legtöbbet Cserna Károly tervezte és rajzolta. A bevezetés záróképe Mária Teréziának a versaillesi muzeumban levő arczképe után, a III. f. záróképét a kir. nagy-pecsétet az orsz. ltárban levő eredetiről, az V. f. záróképet Geramb «Habsburg»-jából, s a IX. f. czimképet Buda múlt században Charms után Cserna festette.

Savoyai Eugen arczképét «I. A. Pfeffel S. C. M. sculpsit. sc. A. V.» A Dicacmachia» című Innsbruck 1724-ben megjelent munkából vétették.

Bartenstein arczképét Ő Felsége hitbizományi könyvtárában őrzött, s egykorú olajfestményről készült fénykép után.

Mária Terézia esküvőjét Lothringeni Ferenczcel s a diszebedet az orsz. képtárban 3232. sz. a őrzött egykorú rézmetszet után adjuk, melynek külön lapja a kép magyarázatát adja. A felső rész az Augustinusok temploma. 1. Károly király; 2. a császár-királyné; 3. az özvegy császárné; 4. a menyasszony; 5. a völgény; 6. Mária Anna főhőgnő; 7. Mária Magdolna főhőgnő; 8. Klerus; 9. udvari dámák; 10. aranygyapjasok; 11. titkos tanácsosok; 12. kamarok; 13. udv. zenészek. — Az alsó rész 1. a császár-király; 2. császárné; 3. özv. császárné; 4. menyasszony; 5. és 6. a két főherczegnő; 7. a völgény.

Gr. Grassalkovics Antal arczképe (orsz. képt. 1557. sz.) egykorú rézmetszet után.

Az európai sakk-játék az orsz. képtári 2102. számú egykorú rézmetszetről.

Nagy Fridrik arczképe Ő Felsége hitbizományi könyvtárából.

A koronázási templom és vár Pozsony-

ban, Bél M. «Notitia Hungariæ novæ geographico historica» I. k

Gróf Pálffy János nádor arczképe: «Schleuen sculpsit.» (Orsz. képt. 3610. sz.)

I. József, III. Károly és Mária Terézia medallion arczképe az Orsz. képtárban lévő, 3272. számú egykorú rézmetszet után készült.

A koronázási díszmenet a pozsonyi városi muzeumban őrzött egykorú rézmetszet részlete, mely Mária Terézia bevonulását ábrázolja. Másolta Cserna Károly.

Mária Terézia királyné koronázását azon egykorú rézmetszet után adjuk, melynek eredetije az Orsz. képt. 3235. sz. alatt található.

A magyar birodalom hódolata Mária Teréziának; egykorú rézmetszet után. (Orsz. képtár 3237. sz.)

Báró Jeszenák József: «Prixner sculpsit Posonii 1800.» (Orsz. képt. 2273. sz.)

Gróf Batthyány Lajos nádor, egykorú rézmetszet után. (Orsz. képtár 840. sz.)

Gróf Esterházy Imre esztergomi érsek arczképét az Orsz. képtárban 29. sz. alatt őrzött egykorú rézmetszet után közöljük.

Kolinovics Gábor arczképe egykorú rézmetszet után. (Orsz. képt. 2647. sz.)

József főherczeg. Egykorú rézmetszet. (Orsz. képt. 2043. sz.)

Halász Péter arczképe (Orsz. képt. 1681. sz. a őrzött) egykorú rézmetszet után.

Báró Trenck arczképét (Orsz. képtárban lévő 4372. sz.) rézmetszet után.

Magyar galogosok. «Das k. k. österreichische Heer» című munkából rajzolta Cserna K.

Gróf Khevenhiller Lajos András arczképe egykorú rézmetszet után készült.

Károly Albert arczképét az Ő Felsége

hitbizományi könyvtárában lévő egykorú rézmetszet után.

Fleury bíbornok és Károly lotharingiai herceg arczképét egykorú rézmetszet után.

Magyar lovasság. «Das k. k. österreichische Heer» című munkából rajzolta Cserna K.

Gróf Batthyány Károly arcsképe az Orsz. képtárban (838. sz. a.) őrzött egykorú rézmetszet után.

Gróf Nádasdy Ferencz hadvezéri egyenruhában. Orsz. képt. 3423. sz.

Károly és Ferdinánd főhek: «Abbildung des silbernen Antependium, welches ihm römisch kaiserl. königl. apostol. Mayestät nach Maria-Zell in Steyermark den 5. September 1679 geopfert haben».

Mária Terézia, metsz. Joh. Esaias Nilsson, ki 1721–88 közt élt. Orsz. k. 3260. sz.

Budavára VI. Károly alatt. Bél Mátyás «Notitia Hung. Novæ» Tom. III. 431. l. Kaunitz Venczel. Orsz. képt. 1885. sz.

Daun egykorú festmény után készült rajzról.

Gróf Esterházy József. Orsz. képtár 1194. sz.

Gróf Barkóczy Ferencz primás. Bubics Zsigmond kassai püspök gyűjteményéből.

Fekete György. Bubics Zsigmond gyűjteményéből.

I. Ferencz császár magyar kísérettel. Ridinger metszetről. Orsz. képt. 2285.

József császár gyermekkori arcsképe Meytens után. Orsz. képt. 2285. sz.

József főherceg magyar kísérettel. Ridinger metszetről. Orsz. képt. 2275. sz.

Van Swieten. Orsz. képt. 3976. sz.

Katalin orosz czárné. Pietro di Rotari után metsz. Csemezew.

Buda a múlt század végén. Chams der kön. Hauptstadt Offen.

Angol gúnykép 1756-ból. Orsz. képt. 3293. sz.

Az esterházi kastély: Beschreibung des fürstlichen Schlosses Esterháza. Pressburg, 1784.

Mária Antónia, egykorú színes metszet után.

Gróf Pálffy Károly. Orsz. képt. 3612.

Mária Krisztina. Roslin festménye után metsz. Bartolozzi.

Gróf Migazzi Kristóf. «J. E. Mansfeld fe.» Orsz. képt. 5312. sz.

Gróf Lacy Mórész. Orsz. képt. 428. sz.

Laudon tábornagy. Orsz. képt. 2961. sz.

Gr. Nádasdy Ferencz. Orsz. képt. 2102.

Erzsébet czárnő. Jean Louis Toqué.

Metsz. Csemezew

Hadik András. (Orsz. képtár 1763.)

«Bikfalvi Kóró írta, Merk metszette 1789.»

XIV. Kelemen egykorú metszetről.

Felbiger. (Orsz. képt.) «Scheuen sculp.»

Magyarország gyászáat «Fecit Lazarus

Somsich de Sárd Hung. Delin. Baro

Schitson Hung. Schmutzer sculp.»

AZ ALÁÍRÁSOK :

III. Károly 1733. jan. 23. (Orsz. ltár.) — Gróf Pálffy Miklós (1728. jul. 18-án. Orsz. ltár.) — Savoyai herceg; az 1734. jun. 26-án VI. Károlyhoz intézett levélből. (Bécsi titk. ltár.) — Sinzendorff Fülöp Lajos. A Mária Teréziához intézett fölterjesztésből, 1741. sept. 8-án. (Bécsi titk. ltár.) — Bartenstein János Kristóf. A Mária Teréziához intézett fölterjesztésről, 1742. febr. 8-án. (Bécsi titk. ltár.) — Grassalkovics Antal 1737. jul. 11-én. (Orsz. ltár.) — Fleury bíbornok. Irva; Gr. Könyesség tábornokhoz. Datum: Versailles, 1742. jul. 11-én. (Bécsi titk. ltár.) — Nagy Friderik. Mária Teréziához intézett 1740. decz. 6-án sajátkezűleg írt leveléről. (Bécsi titk. ltár.) — Pálffy János. 1732. decz. 14-én. (Orsz. ltár.) — Podewils. II. Frigyesnek az 1740. nov. 5-én Mária Teréziához intézett híres leveléről. (Bécsi titk. ltár.) — Esterházy Imre primás. Az 1729-ben a királyhoz intézett primási kérvényről. (Orsz. ltár.) — Erdődy Gábor egri püspök. A kancelláriához intézve 1723. apr. 18-án. (Orsz. ltár.) — Lothringeni Ferencz aláírása s sajátkezű utóírata. Az 1742. aug. 11-én kelt s a (csehországi) mottói főhadiszállásról gr. Uhlefeldhez írt leveléről. (Bécsi titk. ltár.) — Koháry

András. 1731. ápr. 24-én. (Orsz. ltár.) — Nagy Friderik. 1740. nov. 5-iki híres leveléről, melyet Mária Teréziához intézett. (Bécsi titk. ltár.) — Károly Albert bajor választó. Az 1740. apr. 13-án VI. Károlyhoz írott leveléről. (Bécsi titk. ltár.) — Esterházy József és Ferencz. 1723. maj. 14-én. (Orsz. ltár.) — Koháry András. (Orsz. ltár.) — XV. Lajos. 1749. márt. 16-án Mária Teréziához intézett leveléről. (Bécsi titk. ltár.) — Gr. Batthyány Lajos 1761-ből. Orsz. ltár. (Nro. 851. Litt. Archiep.) — Gr. Pálffy Miklós 1765-ből. Orsz. ltár. (Nro. 426. Litt. Priv.) — Gr. Barkóczy Ferencz 1763-ból. Orsz. ltár. (Nro. 614. Litt. Archiep.) — Gr. Esterházy Ferencz 1779-ből. Orsz. ltár. Cancellaria felterjesztése a temesi bánság ügyében. — Gr. Pálffy Károly 1779-ből. Orsz. ltár. (Benig. Mand. Nro. 851.) — Pray György. Nemz. Muz. 404. fol. lat. — Laudon. A bécsi cs. és k. hadi ltár. — Gr. Nádasdy Ferencz. A bécsi cs. és k. hadi ltár. — Gr. Esterházy és Úrményi. 1779-ből. O. L. Canc. 5930. — Gr. Hadik András. Cs. és k. titk. ltár. — Gr. Kiczky Kristóf 1778-ból. Canc. 4470. — Katona István. Nemz. Muz. 573. Quart. Lat.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	3
I. Fejezet. Mária Terézia gyermekora és nevelése	7
II. Fejezet. Mária Terézia házassága	19
III. Fejezet. A trónra lépés. Örökösödési kérdés. Nagy Friderik	30
IV. Fejezet. Az örökösödési háború. A pozsonyi országgyűlés	48
V. Fejezet. Alkotmányos nehézségek. A megoldás	78
IV. Fejezet. Az insurrectio	97

Önálló képek :

	Lap		Lap
Mária Terézia arczképe Meytens festvénye után	1	Az 1741. május 14-iki országgyűlésre kiadott kir. meghívó	50
III. Károly királynak és nejének reliefképe	7	Mária Terézia magyar kísérettel	76
III. Károly király arczképe	12	Magyarország hódol Mária Teréziának	90
Mária Terézia sajátkezű levele völegényéhez	26	A «vitam et sanguinem» egykorú jelképe	92
Sinzendorf arczképe	32	A Menzel-huszárok	122

 Mária Terézia gyermekkori arczképe nem készülhetvén el, a közelebbi fűzethez fog csatoltatni.

A szövegbe nyomott képek :

Czímkép. Tervezte és rajzolta Cserna Károly		Erdődy Gábor egri püspök aláírása	62
Mária Terézia arczképe a versaillesi muzeumból	6	Lothringeni Ferencz aláírása sajátkezű utóiratával	64
III. Károly király aláírása	12	A koronázási díszmenet részlete	72
Gróf Pálffy Miklós aláírása	15	Mária Terézia királyné koronázása	74
Savoyai Eugen. Pfeffel metszvénye után	17	A Magyar-birodalom hódolata Mária Teréziának — —	76
Savoyai herceg aláírása	24	Koháry András aláírása	80
Bartenstein arczképe	25	Báró Jeszenák József arczképe	85
Mária Terézia esküvője Lothringeni Ferenczcel s a díszbéd	27	Nagy Friderik aláírása	87
Sinzendorff Fülöp Lajos aláírása	32	Gróf Batthyáni Lajos nádor	89
Bartenstein János Kristóf aláírása	33	Gróf Esterházy Imre esztergomi érsek	91
Gr. Grassalkovics Antal aláírása	34	Kolinovics Gábor arczképe	94
Gr. Grassalkovics Antal arczképe	35	József főherceg	95
Fleury bíbornok aláírása	37	«Moriatur», jelenet Geramb «Habsburg»-jából	96
Nagy Friderik aláírása	38	Károly Albert bajor választó aláírása	98
Az európai sakk-játék	41	Esterházy József és Ferencz aláírása	100
Nagy Friderik arczképe	45	Halász Péter arczképe	105
A királyi nagy-pecsét 1741-ben	50	Báró Trenck arczképe	107
Pálffy János aláírása	50	Koháry András aláírása	109
A koronázási vár és templom Pozsonyban	51	Magyar gyalogosok	111
Gróf Pálffy János nádor arczképe	53	Khevenhiller arczképe	113
Podewils aláírása	56	Károly Albert arczképe	117
I. József, III. Károly és Mária Terézia medallion-arczképe	59	Fleury bíbornok arczképe	121
Esterházy Imre primás aláírása	60	XV. Lajos aláírása	122
		Károly Sándor főherceg arczképe	123
		A magyar lovasság	125
		Gróf Batthyáni Károly arczképe	127

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
VII. Fejezet. A rendszer kifejlése	151
VIII. Fejezet. Mária Terézia családi élete	167
IX. Fejezet. Mária Terézia udvara.	209
X. Fejezet. Mária Terézia mint uralkodó.	244

Önálló képek:

Mária Terézia gyermekkori arcképe egykorú festmény után	10
Gróf Esterházy Miklós arcképe egykorú metszet után	133
Mária Terézia arcképe Luzac egykorú metszvénye után	169
Mária Terézia arcképe idősebb korából	204
Gödöllő Cserna Károly eredeti felvétele után	215

A szövegbe nyomott képek:

Gr. Nádasdy Ferencz arcképe	134	Buda a mult század végén....	209
Károly főherczeg arcképe	135	Angol gúnykép a lowositzai csata után	214
Mária Terézia mint római császárné	136	Herczeg Esterházy kastélya Ester-	
Buda vára III. Károly idejében	138	házán	216
Kaunitz arcképe	144	Gr. Esterházy Ferencz aláírása	223
Daun arcképe	145	Mária Antónia királynő arcképe ..	226
Gr. Esterházy József arcképe	154	Gr. Pálffy Károly arcképe ..	230
Gr. Batthyány Lajos aláírása..	157	Gr. Pálffy Károly aláírása	232
Barkóczy Ferencz arcképe..	158	Mária Krisztina főherczegnő arcképe	234
Pálffy Miklós aláírása	160	Gr. Migazzi Kristóf aláírása	238
Fekete György arcképe	162	Lacy tábornagy arcképe	240
Barkóczy Ferencz aláírása	166	Pray György aláírása	243
I. Ferencz római császár	169	Laudon tábornagy aláírása	247
József főherczeg gyermekkori arc-		Laudon tábornagy arcképe	250
képe..	174	Nádasdy Ferencz arcképe	252
József főherczeg magyar kísérettel	176	Nádasdy Ferencz aláírása	253
Ferdinánd főherczeg arcképe..	181	Mária Terézia aláírása placettel..	255
Van Swieten arcképe	192	Esterházy Ferencz s Ürményi József	
Katalin orosz cárnő arcképe..	206	aláírása	256
Zárókép Bél Mátyás munkájából	208		

TARTALOM.

Mária Terézia. Irta MARCZALI HENRIK. (Folytatás.)	Lap
X. Fejezet. Mária Terézia mint uralkodó	257

Önálló képek:

Lengyelország felosztása, egykorú rézmetszet után	272
Gróf Esterházy Károly egri püspök, Bubics Zsigmond kassai püspök birtokában levő rézmetszet után	289
Mária Terézia levele a Bánság visszacsatolása ügyében	308
Mária Terézia idősebb korában	321

A szövegbe nyomott képek:

Gr. Batthyány József kalocsai érsek arczképe	260
Erzsébet orosz czárné arczképe	268
Lengyelország felosztására vonatkozó placet	272
Gr. Wurmbser hadparancsnok arcz- képe	274
Gr. Hadik András aláírása	276
Gr. Hadik András arczképe	278
XIV. Kelemen pápa arczképe	286
Felbiger Ignác arczképe	296
Gróf Niczky Kristóf arczképe	306
Gróf Niczky Kristóf aláírása	307
Katona István aláírása	309
Báró Bruckenthal Sámuel arczképe	321
A gyászoló Hungaria Mária Terézia hamvainál	323

II. Rákóczy György. Irta SZILÁGYI SÁNDOR	I
--	---

Önálló képek:

II. Rákóczy György lovas arczképe	3
A pataki iskola régi képe	6
Chmielniczki Bogdán levele Rákóczy Györgyhez 1648 nov. 17	46

A szövegbe nyomott képek:

Czímkép II. Rákóczy György arcz- képével Dörrétől	1
Homlokdisz Bethlen és Rákóczy cí- merével Dörrétől	3
Zárókép, a Rákóczy-Biblia táblájá- nak díszítménye Dörrétől	5
Homlokdisz Erdély s a két Oláh- ország címerével Dörrétől	6
Bakos Gábor aláírása	8
Rákóczy György fiatalkori aláírása	10
Rákóczy utasításának utolsó lapja	13
Csernel György aláírása	14
Bornemisza Pál aláírása	14
Kornis Zsigmond aláírása	15
Zakrzeska Anna aláírása	16
Báthory Zsófia aláírása	22
Szilágy-Somlyó vára Csérna Károly rajza után	24
Szilágy-Somlyó nyugati bástyája	25
Wesselényi Ferencz aláírása	26
Keresztury Pál aláírása	29
Rebenstock Jakab és Orbay András aláírása	31
Rákóczy György kormányzói utasi- tásának első lapja	32
Croissy aláírása	37
I. Rákóczy György arczképe Iode metszete után	41
Lupul vajda arczképe Hondius metsz- véne után	45
János Kázmér lengyel király arcz- képe Hondius metszvénye után	47

Megjegyzések a képekről.

Önálló képek :

Mária Teréziának, élete különböző korából sok egykorú arcképe maradt fenn, nemcsak olajfestményben, hanem réz- és fametszetben. A legsikerültebbek közé tartozik az, melyet Meytens, a királyné kamarafestője, 1742-ben Bécsben készített festménye után Párisban 1743-ban Petit metszett.

III. Károlynak és nejének márványba vésett dombormű mellszobrai Bécsben a csász. és kir. műtörténelmi Muzeumban.

Sinzendorf arcképét egykorú metszet után festette Cserna Károly.

III. Károly király arcképének eredetijét az orsz. képtár (2602) őrzi.

Mária Terézia magyar kísérettel Ridinger I. E. híres metszvénye után.

Magyarország hódolatát Mária Teréziának : «Johann Daniel Herz inven. delin. et sculp. Aug. Vind.» (Orsz. képt. 2101).

A «vitam et sanguinem» jelképe «J. I. Schnitzer sc. Kennze».

A Menzel-huszárok egykorú metszet után. Orsz. képt. 3299.

A szövegbe nyomott képek :

A homlokdíszek és záróképek közül a legtöbbet Cserna Károly tervezte és rajzolta. A bevezetés záróképe Mária Teréziának a versaillesi muzeumban levő arcképét adja. A III. f. záróképet a kir. nagy-pecsétet az orsz. ltárban levő eredetiről Cserna K. rajzolta. Az V. f. záróképet hasonlólag Cserna festette Geramb «Habsburg»-jából.

Savoyai Eugen arcképét «I. A. Pfeffel S. C. M. sculpt. sc. A. V.» A Dicacomachia» című Innsbruck 1724-ben megjelent munkából vétetett.

Bartenstein arcképét Ő Felsége hitbizományi könyvtárában őrzött, s egykorú olajfestményről készült fénykép után adjuk.

Mária Terézia esküvőjét Lothringeni Ferenczczel s a díszebédet az orsz. képtárban 3232. sz. a. őrzött egykorú rézmetszet után adjuk, melynek külön lapja a kép magyarázatát adja. A felső rész az Augusztinusok temploma. 1. Károly király; 2. a császár-királyné; 3. az özvegy császárné; 4. a menyasszony; 5. a vőlegény; 6. Mária Anna főhgnő; 7. Mária Magdolna főhgnő; 8. Klerus; 9. udvari dámák; 10. aranygyapjasok; 11. titkos tanácsosok; 12. kamarok; 13. udv. zenészek. — Az alsó rész 1. a császár-király; 2. császárné; 3. özv. császárné; 4. menyasszony; 5. és 6. a két főherczegnő; 7. a vőlegény.

Gr. Grassalkovics Antal arcképe, (orsz. képt. 1557. sz.) egykorú rézmetszet után.

Az európai sakk-játék az orsz. képtári 2102. számú egykorú rézmetszetről.

Nagy Fridrik arcképe Ő Felsége hitbizományi könyvtárában levő egykorú metszet után készült.

A koronázási templom és vár Pozsonyban, Bél Mátyás «Notitia Hungariæ novæ geographico historica» című munkájának I. kötetéből vett másolat.

Gróf Pálffy János nádor arcképe: «Schleuen sculptit.» (Országos képtár 3610. sz.)

I. József, III. Károly és Mária Terézia medallion arcképe az orsz. képtárban levő, 3272. számú egykorú rézmetszet után készült.

A koronázási díszmenet a pozsonyi városi muzeumba őrzött egykorú rézmetszet részlete, mely Mária Terézia bevonulását ábrázolja. Másolta Cserna Károly.

Mária Terézia királyné koronázását azon egykorú rézmetszet után adjuk, melynek eredetije az orsz. képtárban, 3235. sz. alatt található.

A magyar birodalom hódolata Mária Teréziának; egykorú rézmetszet után. (Orsz. képtár 3237. sz.)

Báró Jeszenák József: «Prixner sculptit Posonii 1800.» (Orsz. képtár 2273. sz.)

Gróf Batthiáni Lajos nádor, egykorú rézmetszet után. (Orsz. képtár 840. sz.)

Gróf Esterházy Imre esztergomi érsek arcképét az orsz. képtárban 29. sz. alatt őrzött egykorú rézmetszet után közöljük.

Kolinovics Gábor arcképe egykorú rézmetszet után. (Orsz. képtár 2647. sz.)
József főherceg. Egykorú rézmetszet (orsz. képt. 2043.)
Halász Péter arcképe (orsz. képt. 1681. sz. a. őrzött) egykorú rézmetszet után.
Báró Trenck arcképét (orsz. képtárban lévő 4372. sz.) rézmetszet után.
Magyar gyalogosok. «Das k. k. österreichische Heer» című munkából rajzolta Cserna K.

Gróf Khevenhiller Lajos András arcképe egykorú rézmetszet után készült.
Károly Albert arcképét az Ő Felsége hitbizományi könyvtárában lévő egykorú rézmetszet után adjuk.

Fleury bibornok arcképe és Károly lotharingiai herceg arcképe egykorú rézmetszet után készültek.

Magyar lovasság. «Das k. k. österreichische Heer» című munkából rajzolta Cserna K.

Gróf Batthyáni Károly arcképe az orsz. képtárban (838. sz. a) őrzött egykorú rézmetszet után készült.

Az aláírások :

III. Károly aláírása. Benignum mandatum a helytartótanácshoz, 1733. jan. 23. (Országos levéltár.)

Gróf Pálffy Miklós aláírása. A királyhoz intézett helytartótanácsai felterjesztésből, 1728. jul. 18-án. (Országos levéltár.)

Savoyai herceg aláírása; az 1734 jun. 26-án VI. Károlyhoz intézett levélből. (Bécsi titk. levéltár.)

Sinzendorff Fülöp Lajos aláírása. A Mária Teréziához intézett fölterjesztésből, 1741 sept. 8-án. (Bécsi titk. levéltár.)

Bartenstein János Kristóf aláírása. A Mária Teréziához intézett fölterjesztésről, 1742 febr. 8-án. (Bécsi titk. levéltár.)

Grassalkovics Antal aláírása a kancelláriához intézett kérvényéből 1737 jul. 11-én. (Orsz. levéltár.)

Fleury bibornok aláírása. Irva; Gr. Königsegg tábornokhoz. Datum: Versailles, 1742 jul. 11-én. (Bécsi titk. levéltár.)

Nagy Friderik aláírása. Mária Teréziához intézett 1740 decz. 6-án sajátkezűleg írt leveléről. (Bécsi titk. levéltár.)

Pálffy János aláírása. A királyhoz intézett jelentéséről 1732 decz. 14-én. (Orsz. levéltár.)

Podewils aláírása. II. Frigyesnek az 1740 nov. 5-én Mária Teréziához intézett híres leveléről. (Bécsi titk. levéltár.)

Esterházy Imre primás aláírása. Az 1729-ben a királyhoz intézett primási kérvényről. (Orsz. levéltár.)

Erdődy Gábor egri püspök aláírása. A kancelláriához intézve 1723 ápr. 18-án. (Orsz. levéltár.)

Lothringeni Ferencz aláírása s sajátkezű utóirata. Az 1742. aug. 11-én kelt s a (csehországi) mottoli főhadiszállásról gr. Uhlefeldhez írt leveléről. (Bécsi titk. levéltár.)

Koháry András aláírása. Az ő 1731. ápr. 24-én a kancelláriához intézett leveléről. (Orsz. levéltár.)

Nagy Friderik aláírása: az ő 1740. november 5-iki híres leveléről, melyet Mária Teréziához intézett. (Bécsi titkos levéltár.)

Károly Albert bajor választó aláírása: Az 1740. ápr. 13-án VI. Károlyhoz írott leveléről. (Bécsi titkos levéltár.)

Esterházy József és Ferencz aláírása: mindkettő a királyhoz intézve 1723. május 14-én. (Orsz. Levéltár.)

Koháry András aláírása: (Országos levéltár.)

XV. Lajos aláírása: 1749. márcz. 16-án Mária Teréziához intézett leveléről. (Bécsi titkos levéltár.)

KÉPMAGYARÁZATOK.

Önálló képek:

Mária Terézia gyermekkori arczképét eredeti olajfestmény után adjuk, mely Bécsben a császári várakban őriztetik. — Meytens arczképétől némi eltérést mutat a hol'andi művész Schell festvénye után Tanjé Péter által metszett arczkép, mely a királynőt hermelinben ábrázolja. Tanjé szül. 1706-ban s meghalt 1761-ben. — A másik arczképet «I. G. Hard sculpsit 1771», ki Augsburgban 1739-ben szül. s 1806-ban halt meg. Ez arczkép a királynét özvegy korában állítja elénk.

Esterházy arczképét «S. Toqué en 1758» festette. «Gravé à Petersbourg» — metszette «G. F. Schmidt 1759».

Gödöllőt Cserna Károly eredeti felvétele után adjuk.

A szövegbe nyomott képek:

Gr. Nádasdy Ferencz hadvezéri egyenruhában. Orsz. ktár 3423.

Károly és Ferdinánd főhgek: «Abbildung des silbernen Antependium welches ihro römisch kaiserl. königl. apostol Mayestät nach Maria-Zell in Steyermark den 5 September 1679 geopfert haben.»

Mária Terézia, metsz. Joh. Esaias Nilson, ki 1721—88 közt élt. Orsz. képt. 3260. Budavára VI. Károly alatt. Bél Mátyás Notitia Hungariæ Novæ Tom. III. 431.

Kaunitz Venczel. Orsz. képt. 1885.

Daun egykorú festmény után készült rajzról.

Gróf Esterházy József. Orsz. képt. 1194.

Gróf Barkóczy Ferencz primás. Bubics Zsigmond kassai püspök gyűjteményéből.

Fekete György. Bubics Zs. gyűjteményéből.

I. Ferencz császár magyar kísérettel. Ridinger metszetéről. Orsz. képt. 1409.

József császár gyermekkori arczképe Maytens után. Orsz. képt. 2285.

József főherczeg magyar kísérettel. Ridinger metszetéről. Orsz. képt. 2275.

Van Swieten. Orsz. képt. 3976.

Katalin orosz czárné. Pietro de Rotari után metsz. Tsemesow.

Buda a múlt század végén. Chams Der kön. Hauptstadt Ofen.

Angol gúnykép 1756-ból. Orsz. képt. 3293.

Az esterházi kastély: Beschreibung des fürstlichen Schlosses Esterháza. Press-burg 1784.

Mária Antónia, egykorú színes metszet után.

Gr. Pálffy Károly. Orsz. képt. 3612.

Mária Krisztina, Roslin festménye után metsz. Bartolozzi.

G. Migazzi Kristóf. «J. E. Mansfeld fe.» Orsz. képt. 5312.

Gr. Lacy Móricz. Orsz. képt. 428.

Laudon tábornagy. Orsz. képt. 2961.

Gr. Nádasdy Ferencz. Orsz. képt. 2102.

Aláírások:

Gr. Batthyány Lajos 1761-ből. Orsz. ltár. (Nro. 851. Litt. Archiep.)

Gr. Pálffy Miklós 1765-ből. Orsz. ltár. (Nro. 426. Litt. Priv.)

Gr. Barkóczy Ferencz 1763-ból. Orsz. ltár. (Nro. 614. Litt. Archiep.)

Gr. Esterházy Ferencz 1779-ből. Orsz. ltár. Cancellária felterjesztése a temesi bánság ügyében.

Gr. Pálffy Károly 1779-ből. Orsz. ltár. (Benigna Mandata Nro 851.)

Pray György. Nemzeti Múzeum. 404 fol. lat.

Laudon. A bécsi cs. k. hadi ltárból.

Gr. Nádasdy Ferencz. A bécsi cs. kir. hadi ltárból

Mária Terézia placet-je. Orsz. ltár. Canc. 4470. Gróf Niczky Kristóf jelentése cancellárhoz a temesi bánság rendezése ügyében a pecsétekről, tisztviselőkről.

Esterházy s Ürményi aláírása. 1779-ből. O. L. Canc. 5930.

KÉPMAGYARÁZATOK.

I. Mária Teréziához.

Önálló képek:

Mária Terézia idősebb kori arcképének festője Dec. Greux cs. k. és francia kir. festő, melyről egy sereg metszet készült. Az általunk adottnak metsz ője ismeretlen. (Orsz. képtár.)

Lengyelország felosztása egykorú rézmetszet. A képen Fridrik, József, az orosz császár s a lengyel király láthatók.

Gróf Esterházy Károly egykorú rézmetszet után Bubics Zsigmond gazdag gyűjteményéből.

A szövegbe nyomott képek:

Erzsébet csárnő egykorú metszetről készült.

Hadik András (Orsz. képt. 1673) «Bikfalvi Kóro írta Merk metszette 1789.»

XIV. Kelemen egykorú metszetről.

Felbiger (Orsz. képt.) «Scheuen sculp.»

Magyarország gyászat «Fecit Lazarus Somsich de Sárd Hung. Delin. Baro Schitson Hung. Schmutzer sculp.»

Az aláírások:

Gróf Hadik András. Cs. és kir. titkos ltár. Gróf Niczky Kristóf 1778-ból. Orsz. Lvtár. Canc. 4470. Katona István. Nemz. Múz. 573. Quart. Lat.

II. Rákóczy Györgyhöz.

Önálló képek:

II. Rákóczy György lovas arcképét egykorú metszet után adjuk. «Peltor Auljri excud. Argent.» (Eredetije orsz. képt. 3736.)

A sárospataki iskola régi épület-részleteit Zombory rajztanár úr által készített felvételtől rajzolta Dörre.

A szövegbe nyomott képek:

II. Rákóczy Györgynek a címképen levő arcképét Meyssens egykorú metszete után Dörre Tivadar rajzolta. Ugyan ő tőle vannak a két homlokdiszen levő metszetek is. A záró kép az aradi gymnasium tulajdonát képező szentírás bekötési tábláján levő díszítésnek Dörre által készített másolata.

Szilágy-Somlyó várát fénykép-felvétel nyomán rajzolta Cserna. Ugyanott a nyugoti bástyát bejáratával s egy ablakkal, mely a régi fejedelmi iak részlete, fénykép után adjuk.

Öreg Rákóczy György fejedelem arcképének Iode által készített rajza az orsz. képtárban őriztetik 3726. sz. a.

Lupul (Basilius) moldvai vajdának s János Kázmérnak arcképeit Hondius által Danzigban készített metszvények után adjuk.

Az aláírások:

Az aláírások az orsz. ltárban (Rákóczy-ltár) őrzött levelekről vétettek; Bakos Gábor 1639 nov. 3, Rákóczy György 1639 nov. 1, Rákóczy utasítása az ottani tárlatban, Csernel György 1645 febr. 6, Kornis Zsigmond 1643 okt. 19, Zakrzeska Anna 1648 szept. 9, Báthory Zsófia 1649 okt. 13, Wesselenyi Ferencz 1649 nov. 18, Keresztury Pál 1637 máj. 3, Rebenstock és Orbay 1643 aug. 16, Croissy 1646 okt. 2-án kelt levelekről vétettek.

